

MG.920

LIKA U NOB 1941

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA PEDESETA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA DVADESET DRUGA

UREĐIVAČKI ODBOR

Petar BRAJOVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Veljko KOVACHEVIC,
Viktor KUČAN, Nikola LJUBIĆIĆ, Petar MATIC, Branko
PEROVIĆ, Miloš ZEKIĆ, Svetislav SAVKOVIĆ

VOJNO IZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA

INV. BR. 116.920

PISU UCESNICI

LIKA U NOB 1941

ZBORNIK
KNJIGA PRVA

CENTRALNA
VOJNA
BIBLIOTEKA

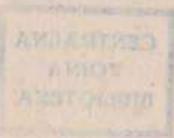
BEOGRAD 1963.

REDAKCIJA

Srđan BRUJIĆ, Đoko JOVANIĆ, dr Petar KLEUT, Todor
RADOŠEVIĆ, Ivan REŠETIĆ

UREDNIK

Đoko JOVANIĆ

VINJETE:

Danilo BOŠKOVIĆ, Pivo KARAMATIJEVIĆ, Branko ŠORTA

Pojavu knjige „Lika u NOB — 1941” pozdraviće svaki sadašnji i bivši stanovnik Like — i stariji i mlađi. Ovo zbog toga što je narod Like svojim najaktivnijim učešćem, svojim djelima i svojim žrtvama u oslobodilačkom ratu, ispunio najslavnije stranice svoje istorije, a sve to nije zabeleženo ili je veoma oskudno rečeno i prijeti opasnost da padne u zaborav.

Zbog toga je i inicijativa grupe drugova iz Beograda, koji su se pored svojih svakodnevnih poslova prihvatali i ovoga — da angažuju učesnike događaja, prikupe materijale i objave i nešto o Lici, naišla na pozitivan prijem, a sigurno je da će se i produžetak započetog rada uspješno nastaviti, jer je krajnje vrijeme da se obradi ratni period i to iz pera samih učesnika. Osnovno je da svi mi koji smo učestvovali u NOB ili djelovali u Lici prije rata, koji smo živi svjedoci velikih događaja, da podržimo inicijativu koja je pokrenuta — da opišemo događaje i ljude i da ih spasimo od zaborava i sačuvamo za generacije koje dolaze, za istoriju.

Koncepcija koju je usvojila Redakcija je i po mom mišljenju pravilna. Prošlo je sedamnaest godina od rata, a o Lici je vrlo malo napisano. Ovo nije ni malo opravdano, no nije ni slučajno. Oskudica arhivske građe, raštrkanost neposrednih učesnika, a naročito njihova zauzetost redovnim dužnostima, čine objektivne teškoće da se danas potpuno tačno i cijelovito obrade svi ti vrlo burni, raznovrsni i dinamični događaji u kojima su učestvovali i stari i mlađi, u kojima je sudjelovala cijela Lika, da se da odgovarajući istorijski autentičan i umjetnički vjeran izraz zbivanja. Zbog toga se ne treba bojati neslaganja u ocjenama i opisima pojedinih događaja, jer su te nepodudarnosti normalne, obrada događaja nužno mora biti sagledana iz ugla kojim ih je svaki pojedinac gledao da bi se dobila sinteza i istorijska činjenica.

Gledajući sadržaj prve knjige uočiće se da su svi ili gotovo svi važniji događaji iz 1941. godine obrađeni. Može se složiti ili ne sa opisom pojedinih tokova događaja, iznetih činjenica ili izvučenih zaključaka i datih ocjena, no cilj knjige je da se iznese atmosfera ustaničkih dana i događaja iz 1941., a ne da se daju konačne ocjene. Stvar je daljeg proučavanja činjenica da se dođe do definitivnih zaključaka, ali je već značajno i to što je objavljena bar prva verzija događaja. Mnoge stvari su izostale, neke nisu ni potpuno iznesene, pa bi slijedeće knjige, koje Redakcija planira, trebalo da ispune te praznine. Od učesnika događaja, u prvom redu, zavisi koliko će se u tome uspjeti. Zato Redakcija s pravom očekuje punu saradnju svih aktera NOB u Lici, od čijeg odziva i spremnosti da obrade događaje u kojima su učestvovali, zavisi i ispunjenje zadatka koji je Redakcija sebi postavila, a to je — da se prikupi i objavi što bogatiji autentičan materijal za istoriju oslobođilačkog rata u Lici, kao dijela herojske borbe naroda Jugoslavije za stvaranje nove, socijalističke zajednice.

U Beogradu, oktobra 1962.

Jakov BLAŽEVIĆ

Ismet Mujezinović: USTANAK

RAZVOJ ORGANIZACIJA KP U LICI I NJIHOVA ULOGA U USTANKU 1941.

IZMEĐU DVA RATA

Lika je naziv za geografsku celinu oivičenu s juga i zapada bilom Velebita, sa severa ograncima Velike i Male Kapele, a sa istoka bilom Plješevice. U ovom planinskom području ispresecanom s nekoliko kraških polja, na površini od 5612 km² živelo je prema popisu od 1931. godine 177 500 stanovnika, koji se, usled specifičnog istorijskog razvijanja, unekoliko razlikuju od svojih suseda po mentalitetu, načinu života i običajima. Dok je etničko razgraničenje s Dalmacijom potpuno, a s Bosnom gotovo u celini i administrativno označeno, granica prema Kordunu i Gorskom kotaru usled vekovne migracije, je nejasna, tako da se deo stanovništva Plaškog i Ogulina oseća Ličanima. Ali kako se administrativne granice, uspostavljene od Austro-Ugarske, decenijama nisu menjale i u Kraljevini Jugoslaviji ostale iste, sem što je jedno vreme bila izdvojena u sastav Bihaća opština Ličko Petrovo Selo, to se i područje Like potpuno podudara s teritorijom osam predratnih srezova (kotareva).

U predratnom periodu Lika je bila ekonomski među najzaostalijim krajevima u Jugoslaviji, pa je i ostala primitivno stočarsko-ratarsko područje. Železnička pruga Ogulin — Knin, s ložionicom u Gračacu, bila je jedini veći industrijski objekat koji je i apsorbovao najveći broj od ukupnog broja zaposlenih radnika u Lici. Nekoliko manjih parnih mlinova, više vodenica i desetak malih pilana radili su gotovo u celini za podmirenje najnužnijih potreba lokal-

nog stanovništva. Polovinom treće decenije eksploracija šuma nešto je porasla — izvesne količine drveta izvozile su se i u Italiju. Zanatstvo se vrlo sporo razvijalo u sreskim, a sasvim neznatno u opštinskim centrima i pokrivalo je ionako minimalne potrebe stanovništva centara, dok je seljaštvo svoje potrebe gotovo u celini podmirivalo kućnom radinošću. Nasuprot tome broj trgovina i gospodarstava, iako sa oskudnim prostorom i inventarom, brzo se razvijao u sreskim centrima, a ni u opštinskim, pa čak ni u pojedinim selima nije ih falilo. Nešto radne snage zaposlilo se kao cestari koji su s primitivnim ručnim sredstvima održavali glavne drumove, i lugari koji su isključivo čuvali šume od „nezakonite“ seče. Tridesetih godina počinje da se razvija bankarstvo, koje nije uticalo na privredni razvitak Like, jer je, pored prisvajanja iseljeničkih dolarskih doznaka, imalo najprostije zeleničke tendencije. Osnova privredne delatnosti počivala je na seljačkim gospodarstvima, od kojih i najveća teško da su pokrivala potrebe porodice. Poljoprivredna proizvodnja na izrazito niskom stepenu nije davala tržišne viškove ni u rodnim godinama i gotovo sva sela zavisila su od dovoza žita iz drugih pokrajina. Gajenje stoke, također primitivno, razvijalo se isključivo radi podmirivanja sopstvenih potreba u ishrani i vučnoj snazi, a za tržište samo radi kupovine najnužnijih industrijskih proizvoda. Otuda se ni stočarstvo ni zemljoradnja, u okviru jednog domaćinstva ili sela, nisu razvili u posebnu privrednu granu, već su se međusobno dopunjavalii. Pokušaji opštinskih vlasti da, putem dodeljivanja rasplodnih grla, utiču na razvitak stočarstva, kao i pokušaj da agronomi unaprede ratarsku proizvodnju, potpuno su propali. Malobrojni poljoprivredni stručnjaci svedeni su na nivo činovnika, a ono malo sredstava koja su s vremena na vreme odvajana za unapređenje seljačkih gospodarstava upotrebljavana su u izbornim kampanjama za podmićivanje i čvršće vezivanje za vlast nekolicine uticajnih seljaka. Nekoliko seoskih bunara i stotinak kilometara seoskih puteva, izgrađenih u izbornim kampanjama, jedini su spomenici u pokušajima bivše vlasti da se unapredi ličko selo.

U socijalnoj strukturi stanovništvo Like sve do rata nije se jasno izdiferenciralo, sem dela činovnika i ne malog

broja trgovaca po sreskim i opštinskim centrima i još većeg broja trgovčića i u najzabačenijim selima. A ni kod seljaka se nisu izdigle posebne grupe ili slojevi koji bi po bogatstvu ili uticaju odsakali od ostale mase. Jedina vidnija razlika među seljacima, nasleđena odranije, izražavana je u broju stoke ili količini zemlje. Tridesetih godina i kasnije ta se razlika pojačava. Tako je veliki broj seljaka, u procesu permanentnog osiromašenja, predstavljaо rezervу radne snage za rudnike, građevinarstvo i šumarstvo izvan Like, kao i za vojnopolicijsku službu u čemu je Lika posebno karakteristična, jer su iz redova njenih seljaka stalno i u znatnom broju regrutovani podoficiri, žandarmi i policajci. Karakteristični su i masovniji sezonski odlasci na rade, većinom u Srbiju, kao dopuna prihodima, dok je stanoviti broj seljaka sukcesivno zauvek napuštao rodni kraj, nastanjujući se po svim krajevima Jugoslavije. U traženju zarade dobar broj seljaka odlazio je i u inostranstvo (Belgiju, Francusku, Nemačku, a naročito u Ameriku) gde su ostajali i po nekoliko godina ili stalno. Tako se i u dvadeset trogodišnjem životu u kraljevini Jugoslaviji nastavio da razvija decenijama poznat proces ekonomske emigracije Ličana. Time je, i pored toga što je prirodni priraštaj stanovnika bio neobično visok, broj stanovnika nastanjениh u Lici ostao gotovo isti, pa se ni do 1941. nije izmenio. A kako se ni za poslednjih 60 godina broj stanovnika koji su ostali da žive u Lici nije menjao, to je i izreka: „Lika sve naseli, a sebe ne raseli”, najadekvatnije odražavala njen ekonomski razvitak.

U pogledu kulturnog razvijanja Like je stajala još gore. Broj četvorogodišnjih osnovnih škola nije zadovoljavao rastuće potrebe stanovništva. Veliki broj dece ostao je bez osnovnog obrazovanja, jer malobrojna školska mreža nije mogla da ih obuhvati. Izvestan broj postao je žrtva sopstvene nemaštine ili pak tradicije, naročito ženska deca. Tako je preko polovine odraslog stanovništva ostalo nepismeno — 64 951. A taj broj po srezovima neznatno oscilira i kreće se od 47% (Gospić) do 64% (Udbina). Dalje školovanje predstavljalo je poseban problem. Niže srednje škole — građanske i gimnazije — postojale su samo u Gračacu, Korenici i Otočcu, ali sa veoma malim kapacitetom,

dok je potpuna gimnazija i učiteljska škola postojala samo u Gospiću. Izvestan broj odlazio je na srednje školovanje izvan Like (Sušak, Karlovac itd.) podnoseći ogromne materijalne nedaće, a jedan deo odlazio je na zanate, takođe izvan Like. Na više školovanje i studije odlazio je izuzetno mali broj u odnosu na ukupno stanovništvo — iz pojedinih srezova za deceniju svega dvojica, trojica. Iz toga tankog sloja školovanih ljudi izrastali su, zahvaljujući upornosti i marljivosti, kadrovi na nivou razvijenih krajeva.

Po nacionalnoj pripadnosti stanovništvo Like je 96 468 srpsko i 77 745 hrvatsko¹), razmešteno u zasebna područja. Tokom istorijskog razvijanja u procesu migracije, povlačenja ispred najezdi, te delovanja katoličke i pravoslavne crkve, kao i austrougarske administracije, polovinom XIX veka iskristalisale su se i granice sela. Smeštaj stanovništva (hrvatsko u zapadnom, a u južnom, istočnom i severnom delu srpsko), s obostranim oazama od po nekoliko sela ili zaselaka, nije bio bez uticaja na razvitak političkih i društvenih odnosa. Na brojčanom odnosu i razmeštaju, a posebno na verskim i nacionalnim razlikama — sitna buržoazija, popovi i trgovci okupljeni u različite građanske političke stranke boreći se za svoje interese razvijali su političku netrpeljivost između Srba i Hrvata.

Pri završetku I svetskog rata i prvih godina života u novoj državi val revolucionarnog pokreta zahvatio je Liku — podjednako i srpsko i hrvatsko stanovništvo. Revolucionarno strujanje pojačano je povratkom znatnog broja seljaka iz Rusije koji ne samo da su upoznavali seljane s oktobarskom revolucijom, već se deo aktivno uključio u revolucionarni pokret. U tom procesu revolucionarnog vremena oformljene su i prve organizacije Socijalističke radničke partije (komunista) u čitavom nizu sela, od kojih su neke ubrzo narasle i na nekoliko desetina, pa i preko stotinu članova. Međutim, smirivanjem talasa izazvanih događajima 1917. god. sprovođenjem u život Obznane i pojačanim delovanjem dominirajućih stranaka — Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke i Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke, te upinjanjem Radikalne stranke da i u Lici stekne pristalice, kao i stvaranjem Orju-

¹⁾ Na osnovu popisa stanovništva iz 1931. godine.

ne (Organizacija jugoslovenskih nacionalista), postepeno se gasio revolucionarni pokret ostavljajući tu i tamo tragove i neznatna uporišta. Naime, ni u Lici se nisu mogla u tom kratkom vremenu izgraditi čvršća revolucionarna uporišta koja bi u ilegalnim uslovima nastavila delovanje, pa je buržoaziji i u ovom delu Jugoslavije, zahvaljujući opštoj situaciji, pošlo za rukom da ostvari znatnije rezultate u postepenom gašenju revolucionarnog pokreta, odvlačeći znatne snage neupućenog seljaštva od revolucionarnih i demokratskih zahteva na polje međusobne nacionalističke borbe. U vrlo žestokoj formi razvija se međusobna borba srpske i hrvatske buržoazije za političku prevlast i osvajanje ekonomskih pozicija.

Već polovinom druge decenije rezultati šovinističke politike, naročito Radikalne stranke, Orjune, te frankovačkog dela HRSS i obe crkve, vidno su se manifestovali u ubistvima i premlaćivanjima pojedinaca, kao i skrnavljenju verskih i kulturnih institucija, gde su se podjednako istakli eksponenti srpske i hrvatske buržoazije.

Uprkos svega toga 1923. god. aktivno je delovala u Gospiću organizacija KP u kojoj su pored ostalih bili Počuća Mile, Ive Gržetić, drvodeljski radnik, član CK KPJ, i dr. Ona je, zbog odlaska ovih drugova iz Like, prestala da postoji, ali je 1927/1928. godine, dolaskom profesora Akifa Šeremeta, člana CK KPJ, obnovljena i otada nije prestala da deluje. Iako joj je centar delovanja u Gospiću među zanatlijama, studentima i srednjoškolcima, ona vrši znatan uticaj i na druge srezove a naročito preko Divka Budaka u Perušiću. Članovi ove partijske organizacije bili su dr Pavle Gregorić, Jakov Blažević, Ive Čačić, Hubert Vidaković i Drago Marušić.

Prebacivanjem gorućih problema u ekonomskom i kulturnom razvitku na nacionalno polje, ne samo da su mase odvraćane od borbe protiv buržoazije, već su i iz redova seljaka a naročito onih koji nisu živeli samo od svoga rada u osnovi neprosvećenih, nacionalno neizvljenih i politički neopredeljenih, regrutovani ekstremni elementi i korišćeni kao eksponenti građanskih političkih grupacija. Zahvaljujući tome, polovinom te decenije od ekstremnih elemenata iz redova činovnika, železničara, cestara i lugara

(uglavnom uslovno i primljenih u službu), i malog broja seljaka — mešetara srpska buržoazija oformila je udruženje četnika, čije je jačanje forsirala posebno na liniji koja geografski deli glavninu srpskog od hrvatskog stanovništva. Četnička udruženja imala su znatnog udela u zastrašivanju seljaka, proganjanju demokratskih i revolucionarno orientisanih elemenata i posebno u izazivanju šovinističke mržnje i nepoverenja između srpskog i hrvatskog naroda.

Protiv četništva hrvatska buržoazija forsirala je ilegalne organizacije križara, koje se ubrzo pretvaraju u uporišta ustaša. U 1932. godini povodom pokušaja ustaša da diverzijom u Brušanima (kraj Gospića) izazovu otpor hrvatskih masa protiv velikosrpske politike, u Lici je posebno nastupio period mučne situacije. Hapšenjem znatnog broja hrvatskih seljaka, premetačinama po kućama, premalačivanjima i sličnim akcijama u kojima je učestvovao gotovo ceo žandarmerijski puk, uz pomoć četničkih udruženja, znatno je povećano raspirivanje šovinističke mržnje.

Slabljnjem diktature politički i društveni život u Lici postaje intenzivniji i od 1935. do 1941. godine ulazi u završnu fazu masovno okupljanje seljaka u revolucionarni pokret i formiranje organizacija KP i partijskih rukovodstava, koje u daljim događajima stiču sve uticajniju ulogu.

Upravo u toj deceniji na razvijanje revolucionarnog pokreta snažno utiču tri elementa.

Prvi. Osiromašenjem seljaka i njihovim odlaskom na radove u rudnike i razna gradilišta po svim krajevima Jugoslavije, gde se upoznaju sa svetskim i jugoslovenskim zbivanjima i gde učestvuju u radničkom pokretu, od njih se formira brojno mali ali čvrsti sloj revolucionara, koji neposredno ili posredno deluju na formiranje revolucionarne svesti, naročito kod dela selačke omladine u Lici.

Drugi. U prvoj polovini predratne decenije školuje se ili završava školovanje i studije nova generacija iz redova seljaka, zanatlija i sitnog činovništva koja, dobrim delom obuhvaćena u revolucionarnom pokretu, prekida tradiciju vezivanja za buržoaziju i otpočinje borbu za revolucionarni preobražaj društva. Iz redova te generacije izrastaju nosioci politike KPJ u Lici i organizatori prvih partijskih če-

lija. Njihovim delovanjem vaspitava se u gospičkoj preparandiji i gimnaziji i u ostalim školama mlađa generacija, koja će 1938. do 1941. uneti još više mladalačkog žara u revolucionarni pokret.

Treći. U prvoj polovini iste decenije, pod pritiskom ekonomske krize, vraćaju se u Liku radnici iz Francuske, Belgije, Kanade i Amerike. Mnogi od njih su aktivno učestvovali u revolucionarnom radničkom pokretu tih zemalja, organizovani u komunističke partije ili sindikalne organizacije (Tomo Čačić, aktivni učesnik u stvaranju Kanadske partije i drugi), a sa povratkom u zemlju nastavili su delovanje u svojim selima. Lički seljaci — komunisti (naročito iz Perušića) uspešno su u Kanadi vodili akciju za odlazak u Španiju.

Zahvaljujući delovanju ovih grupa i pojedinaca, počev od tridesetih godina, revolucionarni pokret je sve snažnije zahvatao Liku, a od 1935. godine dobiva organizovanije i sadržajnije oblike, da bi od 1937. i dalje sve više prerastao u uticajnu snagu na celokupno društveno-političko kretanje, posebno na seljačke mase.

Delujući među grupama radnika, zanatlija i školske omladine po sreskim mestima, odakle se postepeno uticalo na pojedince i manje grupe po selima, komunisti su postigli značajne rezultate u stvaranju političkih uporišta, često sastavljenih od dva-tri čoveka, kao jezgra od kojeg se pošlo na šire političko delovanje. Dok se ta delovanja prvih godina od proglašenja diktature nisu masovno i vidnije manifestovala, dotle su se u 1935. godini, povezano s izbornom agitacijom i na samim izborima, pokazala kao vrlo snažan faktor u uticanju na društveno-politička zivanja.

Mada su snage režima okupljene oko liste Jeftića na petomajskim izborima 1935. godine „odnele” u svim srezovima Like pobedu s neznatnom većinom glasova, sem u Brinju gde je to postigla opozicija kroz HSS, žestina izborne agitacije, propraćena mestimično i terorom i činjenica da su režimske stranke zahvaljujući zaostalosti, obmanjivanju, prevarama i falsifikatima do tada uvek „pobeđivale”, pokazale su da se odnos političkih snaga znatno izmenio. Za razliku od dotadašnjih izbora ovi nisu pokazali samo

prost suparnički odnos između opozicionih i režimskih stranaka, već i nova stremljenja u daljem društveno-političkom razvitu. Nastupio je i izrazitiji proces diferencijacije u redovima građanskih stranaka.

Napredni i demokratski orijentisani hrvatski seljaci, radnici i deo inteligencije, mada okupljeni na naglašenoj nacionalnoj osnovi, unosili su u politički život HSS nove, demokratske zahteve, što je imalo za posledicu revolucionisanje stranačke mase i prevazilaženje ciljeva koje su joj postavila rukovodstva. Začeci diferencijacije unutar HSS osećali su se svuda, a posebno u perušićkom srežu, gde su komunisti i levo orijentisani prvaci zadobili čvršće pozicije u seoskim, opštinskim i sreskim organizacijama HSS, utičući znatno na orijentaciju njihovog delovanja.

I kod snaga SDS vidno su, s jedne strane, izražene tendencije brzog narastanja, a s druge, ocrtani su određenje i pravci razvitka jednog šireg i dugotrajnijeg procesa unošenja demokratske i revolucionarne svesti u mase. Dok su se prvaci iz SDS, u nastojanju da pridobiju mase i dođu na vlast, morali služiti demokratskim i revolucionarnim parolama, dotle su ih mase, prihvatajući ih, shvatale dublje i zahtevale da se izgrade snage koje bi osigurale njihovo dosledno sprovođenje u život. Upravo tada i na tim parolama otpočeo je uticajem progresivnih snaga, a naročito aktivnošću komunista, proces šireg uvlačenja seljaka u politički život i njihovog ekonomskog, kulturno-prosvetnog i političkog vaspitanja u demokratskom duhu. Iz tog procesa izrastaće ubrzo jake i čvrste snage koje će delovati odlučujuće na celokupni tok društveno-političkog kretanja.

Promene izražene na petomajskim izborima, kao i tendencije daljeg razvitka, dobro su uočene i analizirane od komunista. Sredinom 1935. godine održan je kod Divosela sastanak blizu 30 najaktivnijih komunista iz nekoliko srežova Like. Na osnovu izlaganja Mile Počuče po referatu Dimitrova, diskusije i zaključaka koje je formulisao Jakov Blažević, na sastanku je učinjen prelomni korak u pravcu organizovanijeg delovanja komunista na stvaranju borbenog jedinstva Srba i Hrvata i njihovom bržem oslobođanju od uticaja buržoaskih političara. Pravilna orijentacija ovog

savetovanja na šire povezivanje s masama i na stvaranje organizacije KP našla je potvrdu već na opštinskim izborima 1936. godine. Mada opozicione snage, i pored pobjede znatnijeg broja kandidata, nisu uspele da odlučnije izmenе odnose u opštinskim većima, komunisti i demokratski orijentisane grupe i pojedinci, preuzimajući u predizbornoj agitaciji i posle izbora inicijativu, osigurali su sebi stvaranje sve većeg političkog uticaja na široke mase seljaka. Upravo zahvaljujući takvoj orijentaciji proces političkog vaspitanja i revolucionisanja masa stalno se razvija.

Posebno značajnu ulogu na liniji revolucionisanja masa imali su komunisti u delovanju kroz legalne organizacije „Seljačko kolo” i „Seljačku slogu” koje su formirane tokom 1936—1938. godine. Kako su organizacije „Seljačko kolo” među srpskim i „Seljačka sloga”, odnosno „Gospodarska sloga” među hrvatskim seljaštvom radile na ekonomskom i kulturno-prosvjetnom uzdizanju sela, to je ta forma svestrano iskorisćena za aktivizaciju seljaka na svim, a naročito na političkom polju.

Zahvaljujući činjenici da su organizacije „Seljačkog kola” stvorene i razvijane gotovo isključivo delovanjem i pod rukovodstvom komunista i revolucionarno i demokratski orijentisanih pojedinaca i grupa, one su istovremeno postale i žarište političkog života sela. Kroz te organizacije seljaci su se, na širem planu i masovnije okupljeni, upoznali s ciljevima revolucionarnog pokreta, doznali najverodostojnije podatke o razvitku SSSR, o oslobođilačkom pokretu ostalih zemalja, o političkim i ekonomskim problemima u zemlji, o karakteru i ciljevima KPJ. Vidnu ulogu u tom delovanju odigrali su učitelji, studenti i srednjoškolci koji su, uključujući se u revolucionarni pokret, davali ton aktivnosti tih organizacija unoseći revolucionarnu svest posebno među omladinu.*

Delovanjem organizacije KP u Končarevom Kraju** i radom nekoliko izgrađenih studenata-komunista sa

* Pok. Rašo Stanislavljević i Žarko Ćuić, Deni Vujnović, Bogde Vujnović, Ilija Radaković, Mićun Šakić, Mito Dimitrovski, Milojko Cuk i mnogi drugi.

** Jovo Bogdanović, pok. Petar Končar, Ilija Rapajić, pok. Rade Hrnjak, pok. Branko Ognjenović, Jovo Đerić, pok. Mane Mićić, Brato Orlić i drugi.

Zagrebačkog fakulteta, u koreničkom srežu vrlo su rano oformljene organizacije „Seljačkog kola” gotovo u svim selima, među kojima su se posebno isticale one u Trnovcu, Pećanima, Debelom Brdu, Buniću i Bjelopolju. Sa stečenim iskustvom u formiranju i radu tih organizacija prišlo se njihovom formiranju i u ostalim srezovima. U toku 1937. i 1938. godine oformljene su takve organizacije u većini sela svih srezova, od kojih su se aktivnošću naročito isticale one u Gračacu i Divoselu.

U procesu formiranja „Seljačke sloge”, ogranačka organizacija HSS, koje su okupljale gotovo sve hrvatske seljake, karakteristično je da se politička borba razvijala unutar organizacija za prevlast u vodstvu, odakle se moglo određenje delovati na usmeravanje masa, za razliku od organizacija „Seljačkog kola” koje su se od početka izgradivale pod rukovodstvom komunista. U organizacijama „Seljačke sloge” komunisti su*, zajedno sa demokratski orijentisanim pojedincima i grupama, uspeli u dobroj meri da parališu nacionalistička stremljenja i da organizacije dobri delom usmeravaju u borbu za revolucionarnije rešavanje ekonomskih, društvenih i političkih problema. Na taj rad posebno su uticali radnici — povratnici iz Belgije, Francuske i Kanade od kojih je najveći broj bio obuhvaćen revolucionarnim pokretom tih zemalja.

Pored ovog nastavljen je ranije započeti proces delovanja komunista među zanatlijama, srednjoškolskom omladinom i činovništvom, gde je takođe stvoren oslonac i delimično paralisan uticaj srpskih i hrvatskih građanskih političara. U tom vremenu posebno je ostvaren uticaj komunista na srednjoškolsku omladinu gospičke gimnazije i učiteljske škole, koje su tada, a i kasnije, dale znatan broj kadrova za revolucionarni pokret. Među železničko osoblje i slične kategorije službenika, zbog njihovog vezivanja za zemlju i za režimske stranke radi očuvanja službe, ideje revolucionarnog pokreta u početku teško su prodirale. Međutim, izrastanjem mlađe generacije već tada su među njima stvorena mala uporišta revolucionarnog pokreta koja

* Grga i Antić Uzelac, Ferdo Toplak, Nina Rubčić, Ante Rukavina, Martin Dasović, Joso Dasović, Vanja Arbanas, pok. Juka Kolak, Nikola Sorić i drugi.

će sve uspešnije vršiti pritisak u pravcu revolucionisanja nekih organizacija Jugoslovenskog „Sokola” ili pak u paralisanju delovanja četničkih udruženja, čiji su članovi najvećim delom bili državni službenici. Među šumskim radnicima, na inicijativu i pod rukovodstvom organizacije KP u Končarevom Kraju, organizovan je na Vrhovinama i okolini 1937. godine štrajk sa zahtevom da se povećaju nadnice, koji se uspešno završio; u toku štrajka i neposredno zatim oformljene su prve sindikalne organizacije.

Bitnija razlika predizborne kampanje 1938. godine prema ranijim izborima bila je što su održavani brojni skupovi, masovni politički zborovi, u čijem su organizovanju komunisti, sprovodeći direktive dobijene od Jakova Blaževića, Mile Počuče i Nedjeljka Žakule, pokazali spremnost i samostalnost. Posebnu ulogu u predizbornoj kampanji, boreći se za jedinstveno nastupanje Srba i Hrvata, odigrala je grupa od 38 studenata, članova KP, koji su na svoju inicijativu, a po odobrenju CK KPH, učestvovali u agitaciji po selima Like.²⁾

Na izborima snage JRZ pretrpele su politički poraz, a snažno je izražena i tendencija daljeg ubrzanog opadanja njenog uticaja. Kao jedino uporište, u kome je odnela pobedu i zadržala uticaj, ostao joj je lapački srez, ali i тамо znatno oslabljen. S druge strane, u pobedi opozicije pokazali su se i ozbiljniji znaci unutrašnje diferencijacije. Dok je ta diferencijacija na desne i leve u HSS bila u celini blago naglašena, u perušićkom i gospićkom srezu ona je postala oštira: levo orijentisano krilo snažnije utiče u organizacijama, a određenje i organizovanje počinju istupati i krajnje desni — frankovci i ustaše. U SDS tokom predizborne kampanje dolazi i do otvorenijih sukoba između prvaka desne i leve orientacije; bilo je pokušaja da se istinsku komunisti i levo orijentisani iz agitacije. Međutim, zahvaljujući upravo delovanju komunista kandidati SDS pobedili su na izborima, a uticaj desno orijentisanih počeo je da opada i kasnije se s jačanjem revolucionarnih snaga sve više gubio.

Nije bilo od malog značaja za razvoj i revolucionisanje seljačkih masa, a naročito omladine i žena, i logorovanje

²⁾ Grupu su formirali Jefto Šašić i Srđan Brujić, studenti.

studenata Zagrebačkog i Beogradskog univerziteta na Plitvičkim jezerima, organizovano na inicijativu grupe komunista koji su po zadatku CK KPH delovali u „Seljačkom kolu” i SDS.* U saradnji sa đacima koji su u gimnaziji i učiteljskoj školi u Gospiću ili van Like postali članovi SKOJ-a, ovi studenti su putem predavanja, kulturnih priredbi i drugih skupova uspešno delovali u toku od 1938. do 1940. godine.

Delujući kroz razne forme i više organizovano, komunisti i demokratski orijentisane grupe i pojedinci su razvijali sve više svoj uticaj. Na proslavama dana žetve, aktivnim angažovanjem komunista i skojevaca, učestvovale su gotovo u svim srezovima mase seljaka, nastupali su pevački horovi, recitatorske i amaterske glumačke grupe s repertoarom revolucionarnog sadržaja i istupali komunisti objašnjavajući političku situaciju. Od velikog su značaja bili sastanci najnaprednijih seljaka Like, aktivista iz „Seljačkog kola” i „Seljačke sloge”, koji su održavani u Zagrebu na inicijativu i uz učešće predstavnika CK KPH — Pavla Gregorića i Josipa Kraša. Partijska tehnika u Gospiću, Kosinju, Gračacu i još nekim mestima omogućila je da partijski i drugi propagandni materijal u većem broju i brže dođe i u najzabačenija sela.

Sve to i niz drugih mera omogućilo je da se u toku 1939. godine završi formiranje partijskih organizacija u svim srezovima Like. Delovanjem i neposrednim učešćem Jakova Blaževića, Stipe Ugarkovića, člana CK KPH, Mila Počuče, Raše Stanislavljevića, Nedjeljka Žakule, Tome Nikšića, Đure Stankovića, Gojka Polovine i drugih, zatim grupe određene od CK KPH (Martin Franekić, Mirko Bukovac, Srđan Brujić), u toj je godini oformljeno više od polovine od ukupnog doratnog broja organizacija KP u Lici.³⁾

Kao rezultat formiranja brojnih partijskih organizacija održana je polovinom juла 1940. godine na Plitvičkim jezerima Prva okružna konferencija KP za Liku, na kojoj je izvršena analiza političke situacije i aktivnosti partijskih organizacija. Doneseni su zaključci o potrebi još šire poli-

* Jefto Šašić, Zaga Umičević, Srđan Brujić, pok. Bude Borjan i Ivanka Mučević.

³⁾ U ovo vreme u Lici je bilo oko 50 partijskih organizacija.

tičke akcije na revolucionisanju masa, o daljem učvršćivanju partijskih organizacija. Trajala je jedan dan, a bilo je prisutno oko 60 delegata.

Konferencija je formirala Okružni komitet u koji su izabrani: Jakov Blažević, Mile Počuća, Nedjeljko Žakula, Tode Marijan, Milan Vukmirović-Škarpa, Kata Pejnović, Tomo Nikšić i Dušan Brujić. Za sekretara je izabran Jakov Blažević, koji je i do tada rukovodio celokupnom aktivnošću komunista u Lici.⁴⁾

Ne samo po rezultatima na kojima se temeljila neposredna i kasnija delatnost komunista već i po načinu priprema i raspoloženju u kojem je održana, konferencija je označila prekretnicu u radu i delovanju komunista, delujući odlučujuće kako na zbijanju redova tako i na čvršćem povezivanju svih revolucionarnih i demokratski orijentisanih grupa i jačanju revolucionarnih snaga u Lici. Tako je svaki detalj u vezi s konferencijom imao poseban značaj, pogotovo što su organizacije KP u Lici bile mlade, u fazi organizacionog učvršćenja, sa nedovoljno pouzdanja i iskustva u radu, kao i u snalaženju u ilegalnim uslovima rada.

Za mesto održavanja konferencije izabrana su Plitvička jezera, jer se putovanje moglo motivisati izletom za obilazak jezera, zatim što su na tom području postojale jače partijske organizacije, a i što je tu postojao studentski logor, čime je obezbeđen nesmetan rad.

Prisustvo delegata CK KPH Mirka Bukovca i Martina Franekića i razjašnjavanje političke situacije ostavilo je poseban utisak i pomoglo učesnicima u sagledavanju problema.

Neposredno posle održane konferencije pokazali su se vidni rezultati u radu svih partijskih organizacija. U toku narednih meseci održane su sreske konferencije u svim srezovima, sem u Brinju, gde su uz učešće gotovo svih komunista sreza prenesene odluke sa Plitvica, određeni nepo-

⁴⁾ Pre Okružne konferencije i formiranja OK za Liku partijske organizacije bile su, preko Jakova Blaževića, direktno vezane za CK KPH. Ovu vezu održavali su istaknutiji partijski radnici u pojedinih srezovima ili opštinama (na primer Nikola Kraјnović u Gračacu, Tode Marijan u Podumu — Otočac, Gojko Polovina u Lapcu, Dušan Brujić i Ivan Rukavina Palenta u Perušiću i drugi).

sredni zadaci i izabrani sreski komiteti (od po 5 članova), dok su pripreme za proširenje organizacija i formiranje sreskog komiteta u Brinju bile u toku (ovaj posao nije do rata završen). Uporedo s održavanjem ovih konferencija primani su novi članovi u KP, izvršena organizaciona podela (3 do 5 članova u celiji), kao i precizirani zadaci za organizacioni i političko-agitacioni rad sa grupama omladinaca, kandidata i simpatizera. Zahvaljujući tome, organizacija KP u Lici narasla je do početka rata na oko 200 članova i postigla vidne rezultate kako u izgradnji i učvršćivanju jedinstva komunista, tako i u stvaranju niza simpatizerskih grupa koje su gotovo u celini uspešno radile na izvršavanju zadataka što ih je KP pred njih postavljala i koje su ostale značajan faktor u delovanju po selima, posebno u ratnom periodu.

Razvijajući agitaciju u predizbornoj kampanji za izbor opštinskih veća u 1940. godini, organizacije KP postavile su težište delovanja na okupljanje svih demokratskih snaga u jedinstveni front radnog naroda, koji je usmeravan posebno na rešavanje onih pitanja od kojih zavisi odbrana zemlje od fašizma. Opštinski izbori, održani u neobično živoj političkoj borbi, dali su znatne rezultate, pokazujući dalju diferencijaciju masa unutar građanskih stranaka i znatno ojačanu snagu čvršće revolucionarne i demokratske orientacije. To je potvrđeno apsolutnom većinom glasova koju su dobili kandidati KP i leve demokratske orientacije u delu opština (Perušiću, Pazarištima, Kosinju, Smiljanu, Buniću, Vrhovinama, Škarama, Donjem Lapcu i Gračacu), dok su se u ostalima približavali toj većini.

Posebnu žestinu dobio je proces diferencijacije na pitanju organizacije i okupljanja snaga za odbranu zemlje od predstojeće agresije. Na ovim pitanjima OK KP za Liku i partijske organizacije, sprovodeći direktivu CK KPH, izvršili su znatan uticaj na stvaranje raspoloženja za odbranu zemlje. Ovo se vidno manifestovalo u održavanju niza zborova i upućivanju rezolucija najvišim državnim organima sa zahtevom da se zaključi ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći sa SSSR. Te akcije sprovedene su u go-

tovo svim selima Like, nailazeći na masovan odziv među narodom. U toj orijentaciji nastavile su svoje delovanje organizacije KP i povodom događaja od 27. marta.

POD OKUPACIJOM — DO USTANKA

Brz razvoj događaja uoči rata, a naročito u periodu od napada do kapitulacije bivše vojske, i niz okolnosti koje su iz ovoga sledile sprečili su OK i sreska rukovodstva KP u povezivanju organizacije KP i njenom izgrađivanju u jedinstveni organizacioni i tehnički aparat. Organizacije, naročito u hrvatskim selima, mada sa snažnim uticajem u političkom delovanju na organizacije HSS, nisu dovršile svoju sopstvenu izgradnju iako se na tom intenzivno radilo. Imajući većinu ili pak obilatu podršku u odborima organizacija HSS, neki komunisti su potcenjivali delovanje frankovačkih elemenata na mase. Ta slabost, naročito u selima gospićkog i Perušićkog sreza gde su komunisti imali inicijativu i raspolagali znatnom organizacijom i daleko većom podrškom, imala je negativnih posledica u kasnjem razvoju događaja. S druge strane, iako je celokupni razvitak izbacivao na površinu najrevolucionarniji deo — omladinu, nije završeno njeno organizovanje u omladinske organizacije, čime bi revolucionarni pokret znatno dobio u kvalitetu i snazi. Okružno rukovodstvo KP nije stiglo da na celom području oformi i organizaciono učvrsti organizacije SKOJ-a, iako je u tom pravcu uloženo puno napora i postignuti lepi uspesi naročito u gimnaziji i učiteljskoj školi u Gospiću, te u Divoselu, Smiljanu, Perušiću, Bjelopolju, nekim selima udbinskog i drugih srezova.

S proglašenjem NDH i kapitulacijom bivše vojske situacija se u Lici vanredno komplikovala, ali zahvaljujući angažovanju komunista i ostalih patriota uspešno je izvršena akcija uzimanja oružja iz nekih žandarmerijskih stanica, a delimično i zadatak da razbijene jedinice bivše vojske ne predaju oružje. Time su stvoreni uslovi da se na tom području, a delimično i u celoj Lici realizira direktiva CK o sačuvanju kadrova i prikupljanju oružja i municije za predstojeće borbe.

Pored oko 250 pušaka uzetih u Gračacu i Zrmanji, na područje ovog i donjelapačkog sreza vojnici Jadranske divizije, koji su se vratili svojim kućama, doneli su preko 1000 pušaka i nekoliko puškomitrailjeza. U ostalim srezovima doneseno je oko 300 pušaka, što je, s obzirom na teškoće u prenošenju, bio značajan uspeh. Italijanske okupacione trupe, sem od ustaša i njihovih pristalica, primljene su neprijateljski. Seljaci su sklanjali stoku i hranu i izbegavali svaki kontakt s okupatorom. Time i potpuno neuspehom okupatora da, u prvom naletu, pod pretnjama, oduzme oružje od naroda, bili su vidno izraženi znaci otpora. Čak ni odredi Zaštite nisu bili jedinstveno saglasni s italijansko-ustaškom politikom porobljavanja naroda.

Takav početak ubrzo je komplikovan nizom događaja izazvanih nastojanjem okupatora, ustaša i gotovo u celini svih buržoaskih snaga, da se već u začetku skrše i unište snage otpora. Dok su na područjima Donjeg Lapca, Udbine i Korenice odredi Hrvatske seljačke zaštite i nekolicina ustaša ostali u ulozi pomoćnih snaga italijanskim garnizonima u održavanju reda, ne usuđujući se da preduzmu samostalne akcije (sem delimičnog preuzimanja civilne vlasti i pomoći Italijanima u odvođenju grupe od preko 60 Srba iz Plitvičkih Jezera u italijansko zarobljeništvo), do tle su u ostalih pet srezova Like ustaše, oslonjene na italijanske okupatore, već prvih dana otpočele s terorom jednako nad hrvatskim kao i nad srpskim stanovništvom. Pored hapšenja nekoliko desetina Srba i nešto žešće sprovedenog terora u Gračacu, ustaše su u početku prvenstveno težile da likvidiraju otpor i unište revolucionarne snage kod hrvatskog stanovništva. Neposredno posle okupacije ustaše su masovno hapsile komuniste i revolucionarno i demokratski orijentisane Hrvate u Perušiću i Pazarištima (oko 50), dok su u Lovincu, Gospicu, Kosinju, Otočcu i Brinju, po ustanovama, školama i u selima pojedinačno preslušavana sva lica koja su bila „sumnjiva” ili pak nisu odobravala stvaranje NDH. U tom procesu na listi za hapšenje ili pod prismotrom našao se čitav niz Hrvata, koji su se, između ostalog, do tada vidnije isticali kao nosioci stva-

ranja bratstva Srba i Hrvata i učvršćenja njihovog jedinstva.

Ustaše su, sprovodeći politiku fašističkog okupatora među hrvatskim stanovništvom, otpočele sa žestokom i sračunatom propagandom o srpskoj opasnosti. Optužili su Srbe u celini za sve teškoće koje su Hrvati proživeli u Jugoslaviji i propagirali da će se samo izgonom Srba iz Like moći da stvori hrvatskom stanovništvu bolji i sretniji život. U nastojanju da za takvu politiku pridobiju hrvatske seljake, ustaše su permanentno isticale četničku opasnost, vičući da su šume pune srpskih četnika i pri tome improvizovale nekoliko napada u hrvatskim selima oko Gospića, Pazarišta, Perušića, Kosinja i drugde, istovremeno optužujući neke hrvatske seljake da hrane četnike. Osim toga pretnjama da će fizički likvidirati „elemente koji rade na razbijanju hrvatskog jedinstva”, prisiljavajući one koje su hapsili i preslušavali da se odreknu svojih shvatanja i da se upisuju u redove ustaša ili pak da idu na rad u Nemačku, te naročito veličajući ratne uspehe fašista u tim danima, ustaše su delimično uspele da u prva dva meseca okupacije otežaju aktivnost snaga revolucionarnog pokreta.

Gotovo podjednako na celom području, a posebno u najjačim uporištima, bilo je veoma otežano delovanje organizacija KP (Pazarišta, Perušića, Kosinja, Otočca, Brinja i delimično Gospića). Deo članstva, koji nije bio dovoljno orijentisan i pripremljen za rad u novim uslovima, sklonio se u razne krajeve zemlje. Pojedinci pod pritiskom i sa iluzijama da će izbeći teror domaćih ustaša, otišli su i sami u domobrane. Dobar deo je bio prisiljen da se krije i da deluje sa znatno smanjenim mogućnostima. Gotovo isto raspoloženje zahvatilo je i jugoslovenski orijentisane istaknutije ličnosti u HSS, što se odrazilo i na odrede Zaštite. Najreakcionarniji deo HSZ prešao je u ustaše, dok je većina razoružana i odstranjena iz opštinskih i sreskih centara. U ovom periodu pokupljen je i znatan deo oružja u svim hrvatskim selima u kojima su ustaše ocenile da bi moglo biti upotrebljeno protiv njih. U selima koja su se graničila sa srpskim, a u kojima su ustaše imale jači uticaj, one su naoružavale seljake, u skladu s planom da se

stvori čvrst zid i onemogući bilo kakav kontakt između srpskog i hrvatskog stanovništva.

Uspostavljujući vlast i žandarmerijske stanice i naoružavajući ustaške i proustaške elemente, ustaše su sve jasnije otkrivale svoje namere, što je izazvalo neželjene posledice. Znatan deo zaplašenih seljaka se pasivizirao u isčekivanju „zakonitih” mera, što su ustaše iskoristile i brže regrutovale mladiće u svoje redove; tako od pedesetak izrazitih ustaša u početku, sada njihov broj narasta na oko 150 zakletih ustaša. Ovo, kao i nastojanje italijanskog okupatora da se raspiri što jača šovinistička mržnja između Srba i Hrvata, da u redovima propalih srpskih politikanata nađu saradnike za sprovođenje svoje politike, dali su vidan pečat daljem razvitku događaja u Lici, pojačavajući postojeće i rađajući nove suprotnosti na nacionalnoj osnovi.

Ustaške represalije i propagiranje opasnosti od Srba, nisu bili bez rezultata na ponašanje hrvatskog stanovništva, koje u početku nije moglo da sagleda stvarne ustaške namere. Nastavljajući kraljevu politiku „zavadi pa vladaj” ustaše su razvijale propagandu da Hrvati nemaju ništa zajedničko sa Srbima i da prema tome svi Hrvati moraju misliti i delovati kao ustaše, preuzimajući pri tome mere da se stvori atmosfera međusobnog nepoverenja i netrpeljivosti.

U istom pravcu delovali su i propali srpski političari, u čemu je prednjačio izraziti agent okupatora Nikola Novaković Longo. Iako su bili sprečeni da javno istupaju, a još više uplašeni da otvorenije „zaštite” Srbe, oni su tajnim kanalima, naročito koristeći lične kontakte s uticajnim seljacima, pod parolom da su Hrvati izdajnici u aprilskom ratu, kao i ustaše sistematski radili na raspirivanju netrpeljivosti između Srba i Hrvata i na izazivanju osvete u pogodnom momentu.

Srpska buržoazija od početka se orijentisala na maksimalno iskorišćavanje suprotnosti koje su postojale između Italije i NDH, a naročito u teritorijalnim zahtevima. Na tom su planu, već početkom maja, saglasno sa sličnim akcijama koje su povedene i u Dalmaciji, otpočeli s kampanjom

za stvaranje prijateljstva između Srba i Italijana. Zbog toga su pokušali da utiču na srpske mase ubedjujući ih da im jedini spas leži u italijanskim okupacionim trupama. U tom cilju u Srbu i Donjem Lapcu organizovane su delegacije sastavljene od najpokvarenijih ostataka građanskih stranaka, koje su odvojeno postavile zahtev italijanskim komandama da se Lika priključi Italiji.

Prihvatajući usluge Italijani su otpočeli sve više da izražavaju „simpatije” prema srpskom narodu. Izbacujući parolu o „hrvatskoj opasnosti” za Srbe, oni su prešli i na određenje realizovanje te politike, „onemogućavajući” ustaše da u istočnom delu Like uspostave ustaške i žandarmerijske posade, dok su u ostalim delovima pokušavali da ih „razoružaju” i uspostave karabinjerske stanice. Tako su krajem aprila i u prvoj polovini maja razoružane žandarmerijske stanice u selima Medak i Karlobag, a delimično u Brinju i Gračacu. U tim poduhvatima Italijani su „oslobodili” iz ustaških zatvora nekoliko oficira jugoslovenske vojske i odveli ih u zarobljeništvo, dok su nekoliko poznatijih i bogatijih Srba prebacili u Dalmaciju. „Promene” u stavu Italijana i pristanak na saradnju propalih srpskih političara, pre svega ostataka JRZ, imale su i izvestan uticaj na orientaciju preostalog dela građanskih snaga, s tendencijom da takvu orientaciju prenesu i na srpske seljake. Računajući na zaštitu italijanskih trupa, činovnici u nekim mestima, gotovo u celini, ostali su na svojim radnim mestima.

Ova sračunata akcija Italijana, ustaša i četnika imala je cilj da odvoji hrvatska sela i jača podvojenost između hrvatskih i srpskih seljaka. S potpisivanjem Rimskih ugovora između Italije i NDH, 20. maja, celokupni razvoj događaja znatno je dramatizovan, pojačavajući ionako narsle suprotnosti i izazivajući niz negativnih tendencija u razvitku odnosa između srpskog i hrvatskog življa.

Kada su preuzimali vlast na području Like, ustaše su, pored uspostavljanja žandarmerijskih stanica i ojačavanja domobranskih jedinica u Otočcu i Gospiću, uputile ranije organizovane odrede ustaša iz Gospića i Perušića u gotovo sve sreske i opštinske centre, a najviše u Gračac, Srb, Donji Lapac, Udbinu i Korenicu. One su za nešto više od mesec dana — do kraja juna — pohapsile oko 500 Srba, raznih

zanimanja, od kojih su većinu odmah likvidirali i bacili u jame, dok su ostali doživljavali postepeno istu sudbinu u opštinskim, odnosno sreskim zatvorima i u logoru Jadovno kod Gospića. Izuzetno, izvesni pojedinci, uz mito ili odričući se imovine u korist pojedinih ustaških zlikovaca, uspeli su da izdejstvuju propusnicu za prelaz u Srbiju, a nekolicina je na isti način izbegla hapšenje. Prilikom hapšenja, oduzeta je i izvesna količina vojničkog i lovačkog oružja.

Rimski ugovori delovali su porazno na ustaše. Progoni i zlostavljanja Srba stvarali su sve više moralni otpor među hrvatskim seljacima, pa su ustaše ubrzano prišle izgradnji „svoje vlasti” i vojnih snaga, računajući da će tako prisiliti hrvatski narod na pokornost. Gotovo u celini smenjeni su načelnici opština i srezova, jer su se pristalice HSS pokazale kao nepouzdane, a činovnici Srbi pohapšeni ili otpušteni (raniji opštinski odbori su bili raspušteni), formirana su nova opštinska poglavarstva i kotarske oblasti s ustaškim većima. Uspostavljena je velika župa Gacke i Like sa sedištem u Gospiću, u čiji su sastav ušli srezovi: Gračac, Gospić, Perušić, Otočac, Brinje i Udbina, dok su Donji Lapac i Korenica pripali velikoj župi Krbava i Psat sa sedištem u Bihaću. Uspostavljanje župa i objedinjavanje političke i vojne vlasti u ličnosti velikog župana sa širokim ovlašćenjima je zapravo pokušaj da ustaška diktatura dobije na snazi i u brzini izvršavanja zločina. Cela organizacija vlasti, vojne i civilne, svedena je na ustašku organizaciju. Jedino su do ustanka zadržani činovnici Srbi u opštini Mazin, zatim nekolicina u sreskom суду u Korenici i u opštinama Zrmanja, Škare i Udbina. U istom smislu izvršena je u najvećem delu i zamena železničkih službenika i radnika, kao i čuvara šuma, cestara i seoskih starešina. Pored Srba odstranjeni su i činovnici hrvatske narodnosti koji su se pokazali nepouzdani u sprovođenju ustaške politike. Ustaše su posebno vodile brigu da se na ta mesta postave provereni i njima odani ljudi.

Pored civilnih uspostavljeni su i nove vojno-političke funkcije, koje su bile osnovni oslonac vlasti i njeni glavni nosioci: ustaški stožer za Liku, logori za srezove, tabori za opštine i rojevi za jedno ili više sela, u koje su uključene

sve ustaše koje su položile zakletvu. Preko njih je vršena dalja mobilizacija za organizaciju ustaša. Ova mobilizacija politički nepopularna, tekla je sporo i nije ni približno ispunila želje rukovodstva da dovoljnim brojem pokrije sve opštinske centre. Privlačenjem besposličara, kriminalaca i ljudi sličnih kvalifikacija, obećavajući im unosne materijalne koristi, te su snage narasle na preko 300 ustaša. Pored tih snaga, obnovljene su i popunjene žandarmerijske stanice koje su ojačavane rezervnim žandarmima; u to vreme bilo je oko 30 stanica sa blizu 230 žandarma. Osim oвoga u Lici se nalazilo i 1400 domobranskih vojnika i oficira.

Kako se te snage nisu mogle organizovati bez podrške okupatora, sama ta činjenica da je organizacija izvršena nije za ustaše značila uspeh, jer su oni računali s daleko većim rezultatima. Poseban su značaj imale ustaške formacije koje su, iako brojno male, trebale da predstavljaju beskompromisnu struju u sprovođenju politike „radikalnog rešavanja srpskog pitanja” i preobražaja Like u bedem ustaštva. Ni žandarmerijske i domobranske snage nisu bile za potcenjivanje, iako je kasniji razvoj događaja pokazao obratno.

Uz to, ono što ustaše nisu uspele postići prinudom „organizovane države”, delimično su nadoknadili upornom propagandom o srpskoj i četničkoj opasnosti. Fingirajući napade na hrvatska sela ustaše su, kada već nisu mogle pokrenuti Hrvate u masovni pogromaški rat protiv Srba, uspele da naoružaju niz sela, pre svega ona koja su se graničila sa srpskim i da ih usmere na „samoodbranu”. Time se broj naoružanih povećao za oko 500 seljaka i službenika, kojima su za starešine postavljene ustaše. Svi ovi privremeni i prividni uspesi ustaša bili su uslovljeni situacijom na frontovima u svetu kada je fašizam nagoveštavao pobedu.

S druge strane, pljačkanjem imovine pohapšenih, ubijenih ili izbeglih Srba i stavljanjem celokupne imovine srpskih trgovaca i zanatlija, crkava i prosvetno-kulturnih ustanova pod upravu ustaša i davanjem unosnih mesta u raznim službama, oformljen je znatan broj onih koji je vezao svoju sudbinu sa sudbinom sila Osovine. A to isto uporno se nastojalo postići pozivanjem hrvatskih seljaka da se

prijave za naseljavanje domaćinstava koja će se oduzeti Srbima. Na ovo stanje nije bilo bez uticaja i proteživanje „sumnjivih” pojedinaca i grupa Hrvata na radove u druge krajeve Hrvatske ili u Nemačku. U tom smislu pripremano je ili izvršeno i masovnije hapšenje predstavnika organizacija HSS, naročito u perušićkom, otočačkom i brinjskom srežu, koji nisu odobravali politiku ustaša ili su otvoreno istupali štiteći Srbe (ovde su ustaše dobri delom onemogućene da pohapse srpske seljake).

Pod dejstvom ustaškog terora i vesti o sudbini uhapšenih, ubrzano se razvijao proces pregrupisavanja u redovima srpskog stanovništva. Na jednoj strani većina trgovaca, zanatlija, činovnika i sl. koji nisu pohapšeni, da bi spasli život sklanjali su se u Srbiju ili Dalmaciju (u neznatnom broju i na Sušak ili Rijeku). S njima je otišao i manji broj seljaka. Tako se koncem maja i u toku juna sklonilo u Srbiju i Dalmaciju oko 500 lica, među kojima i desetak komunista i revolucionarno orijentisanih intelektualaca. U Srbiju su se sklanjali iz svih krajeva Like, a naročito iz Udbine, Gospića, Perušića, Otočca, Brinja i Korenice, dok su u Dalmaciju izbegli većinom iz Gračaca i Donjeg Lapca. Ogromna većina seljaka se sklanjala u obližnje šume i potpuno prestala da odlazi u administrativne centre, čekajući dalji razvoj događaja, ali i spremna da dâ otpor ustaškom teroru.

Na propagandu i zvanične pozive da se Srbi javе za rad u Nemačku odazvalo se svega dvadesetak seljaka iz svih srezova. Na naredbu da se svi Srbi moraju iseliti u roku od pet dana, niko se nije odazvao. To su odbili i oni seljaci koji su dobijali pojedinačno pozive da se s porodicama isele u Srbiju. Prozirući ustaške namere, srpski seljaci, sem u nekoliko sela, su masovno odbijali i ustaške zahteve da se javе za popis odraslih muškaraca, za regrutaciju i slično. Po red toga, u svim područjima Like već početkom maja, a naročito tokom juna, nalazile su se po šumama međusobno nepovezane grupe ljudi koje su pod uticajem komunista i drugih patriotski raspoloženih elemenata odigrale značajnu ulogu u daljem razvoju, a naročito u orijentaciji seljaka da se sklone ispred ustaškog terora i da se pripremaju za predstojeće događaje.

U toku ovakvog razvoja događaja, komunisti su se, sprovodeći zadatak da narod okupe i pripreme za oružani otpor fašistima, našli u izuzetno teškom položaju. Izložene direktnom i najžešćem teroru, oslabljene padom nekoliko članova u zarobljeništvo i prelaskom izvesnog broja članova u ilegalnost, sa pokidanim vezama, organizacije KP u Lici otpočele su u prvoj polovini maja sa sređivanjem i povezivanjem članstva. Tako su uspostavljeni kontakti između kotarskih organizacija Udbine, Korenice i Gračaca i bilo se na putu da se povežu sve organizacije u Lici i uskladi njihovo delovanje. Međutim, taj je proces ubrzo veoma otežan oštrim terorom koji su ustaše masovno sprovele prema komunistima neposredno po osnaženju Rimskih ugovora. Na području Otočca uhapšeni su poznati komunisti Tode Marijan, sekretar Sreskog komiteta KP Otočac, Ilija Čurčić i drugi, u Kosinju 6 članova KP među kojima Dušan Brujić, sekretar Sreskog komiteta KP Perušić i član OK i na Udbini 3 člana — svi su ubrzo ubijeni. Slično je bilo i u drugim srezovima. Ovo je izazvalo strah i besperspektivnost kod izvesnih pojedinaca, te je nekolicina bez znanja OK otišla za Srbiju od kojih se većina tamo uključila u pokret. U toku juna činjeni su dalji naporci da se organizacije povežu i srede u čemu se delimično i uspelo u okviru sreza, ali su još neko vreme ostali bez rezultata pokušaji da se srezovi međusobno povežu i obuhvati celo područje Like. Pa i pored toga članstvo je, izbegavajući hapšenje, ostalo u selima ili u šumi delujući samoinicijativno. Daljeg osipanja nije bilo, sem polovinom jula kada su iz Gračaca otišli za Dalmaciju 4 člana, dok su prilikom iseljenja srpskog življa sa Plitvičkih jezera iseljeni i članovi organizacije te opštine, koje ustaše nisu uspele otkriti.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije u svetu i u NDH ustaše su pred kraj juna užurbano prišle masovnom uništavanju Srba, otpočevši širu akciju istovremeno u celoj Lici, a naročito u pojasu zemljišta na liniji Brinje — Plitvička jezera — Bihać — Donji Lapac — Knin. Nastojali su da daljim presecanjem veza između srpskih sela u unutrašnjosti Like izvrše zaokružavanje teritorijalnih celina i potpuno unište preostalo stanovništvo. Pod izgovorom da se

vrši vojna registracija, ustaše iz Korenice, ojačane satnjom domobrana, mobilisale su 28. juna sva raspoloživa zaprežna vozila u srežu i pomoću njih su 29. juna preselile celokupan srpski život iz opštine Plitvička jezera (preko 2500 lica) na područje Drvara i Grahova, u namjeri da ga fizički i moralno iscrpu i tako lakše unište. Najavljen je iseljavanje i drugih opština koreničkog sreza, a vršene su pripreme i za iseljavanje ostalih srezova.

Kako su se u donjolapačkom srežu seljaci oglušili o naredbu za iseljenje i većina muškaraca sklonila u šumu, ustaše su improvizovale napad na sopstvene snage, u čemu im je pomoglo 100 domobrana i manji odred ustaša iz Bihaća. Pod izgovorom da vrše odmazdu zbog „napada” ove snage izvršile su od 1. do 4. jula pokolj srpskog življa u srežu, naročito u selima Suvaji, Bubnju i na Osredcima, pri čemu je ubijeno oko 390 lica, većinom staraca, žena i dece, a zapaljeno i nekoliko desetina kuća.

Na području Brinja ustaše su oštro kritikovane zbog pasivnosti, pa su nakon toga uhapsile više lica, od kojih su 4 odmah ubijena. S druge strane, otpočelo se i s izgradnjom logora u Stajnici za smeštaj Srba predviđenih za „iseljenje”. Međutim, delovanjem komunista kod srpskih i levo orientisanih hrvatskih seljaka, pristalica HSS, nije došlo do ostvarenja ovog plana i ustaše su onemogućene u daljem uništavanju Srba u ovom srežu. Slično su sprečeni planovi ustaša i u Otočcu, iako su uspele da pohapse i pobiju oko 50 lica.

Kako su se početnim naletom kompromitovale i nisu imale dovoljno snaga da organizovanije zahvate šire područje i, posebno, što se većina seljaka sklonila u šumu, ustaše su privremeno odgodile izvršenje plana „raseljavanja” i prešle na niz drugih obmana da bi pohvatale što veći broj muškaraca sposobnih za borbu. Istovremeno pojačan je pritisak na hrvatske seljake da učestvuju u akciji „čišćenja” ili da se bar potpuno pasiviziraju, da ne remete planove za potpuno „odstranjenje” Srba iz Like. U tom cilju dovedena su i vojna pojačanja iz drugih krajeva i raspoređena na liniji: Otočac — Ličko Petrovo Selo — Bihać, Otočac — Gospić — Gračac — Knin, dok su Italijani, zvanično požurivani, napustili pred kraj jula terito-

riju Like, ostavljajući manje garnizone na Udbini i u Korenici i neznatne delove za vezu i osiguranje železničke pruge Vrhovine — Gospic — Gračac — Knin.

Obmanjujući stanovništvo pozivima na pokrštavanje, regrutaciju ili uzimanje u evidenciju odraslih muškaraca, zatim obećanjem da neće dirati one koji ne beže ili se povrate iz šume, a kada to nije uspevalo onda drskim upadima u sela i odvođenjem ili ubijanjem na licu mesta, ustaše su u julu likvidirale oko 900 lica, uglavnom muškaraca, među kojima dobar broj u poodmaklim godinama. Najviše žrtava imao je korenički srez — 350. Ovde su ustaše gotovo celog jula, sistematski dovlačile ljudе (u smenama) na prisilni rad radi uređenja Plitvičkih jezera i obavljanja drugih poljskih radova, pa su dobrom delom uspele da odvrate pažnju naroda od svojih pravih namera. Zatim su od 20. do 27. jula, uglavnom pomoću zvaničnih poziva za dalje prisilne radove, dovukle i pohapsile muškarce koje su tajno pobile u vrtačama Prijekoja i okoline.

Julskim terorom, mada ustaše nisu bile zadovoljne postignutim rezultatima, potencirane su negativne tendencije što je komplikovalo i onako tešku situaciju. Mada se u ovom periodu, na pojedinim područjima, snažnije razvijalo borbeno raspoloženje, nisu bili bez uticaja defetistički elementi koji su zastupali gledište o nemogućnosti otpočinjanja oružanog otpora. Kako je u takvoj situaciji pozitivni razvitak gotovo isključivo zavisio od delovanja organizacija KP, one, iako još uvek nedovoljno povezane, ulažu maksimalne napore i savladaju nastale poteškoće.

Kao rezultat rada, zalaganja i odlučnosti partijskog rukovodstva i organizacija, a delimično i kao reakcija na ustaški teror, zavisno od geografskog položaja i rasporeda srpskog i hrvatskog stanovništva, formiraju se već u toku priprema tri vidnije izražena ustanička žarišta, u početku međusobno nedovoljno povezana: donjolapački, gospički i korenički, a ubrzo i otočačko-brinjski.

Gračačka i donjolapačka organizacija KP, orijentisale su se na masovni oružani ustank. Ustanak je počeo 27. jula u Srbu, u sporazumu s organizacijom KP u Drvaru i već u toku prvih 7 dana oslobođena su oba sreza, sem mesta Gračac. Time je prvih dana stvorena velika oslobođena

teritorija s karakterističnim ustaničkim frontovima prema Dalmaciji, Gračacu, Lovincu i Udbini i glavnim frontom prema Bihaću, povezana na toj strani sa ustanicima zapadne Bosne. U prvim danima ustanka masovnim nalorem na oružničke i ustaške posade zaplenjeno je na ovom sektoru mnogo oružja, a znatnim količinama raspolagalo se i pre toga.

Upravo zbog velikih početnih uspeha rukovodstvo ustanka nije uspelo u potpunosti da održi kontrolu nad ustanicima i obezbedi sva rukovodeća mesta najsvesnijim borcima. Dok su prva dva-tri dana komunisti i ostali ustanici u potpunosti sprečili šovinističke ispade i pljačkaške tendencije, već sledećih dana tim pojавama teže se odolevalo. Frontalne borbe, koje su se objektivno nametale, ali za čiju organizaciju i efikasno usmeravanje rukovodstvo nije imalo ni iskustva ni kadrova, sputavale su progresivnije snage ustanka da se više posvete učvršćenju pozadine, što je olakšavalo rad četničkim elementima (italijanskoj agenturi).

Partijske organizacije u gospičkom sredu od početka su se orijentisale na stvaranje zdravih ustaničkih žarišta u opština i selima, na izvođenje oružanih akcija koje su neposredno posle događaja u jugoistočnoj Lici, prerasle u masovni ustank. Rukovodstva su na ovom području ulagala maksimum napora da evakuišu stanovništvo ugroženo od ustaša i da organizuju seoske čete i bataljone, iz kojih se razvio prvi partizanski odred Velebit. Cela ta organizacija sprovedena je pod čvrstim rukovodstvom partijske organizacije i sekretara OK.

U koreničkom sredu koliko je i pored teškoća bilo uspeha u pridobijanju seljaka za ustank i u sakupljanju ionako vrlo male količine oružja, toliko je na dalji razmah ustanka negativno uticalo neorganizovano i, suprotno intencijama rukovodstva, masovno učešće ustanika u prvoj akciji na Buniću, jer se pokrenute velike mase nisu mogle organizovano angažovati radi brzog uništavanja neprijateljskih uporišta. A to je trebalo da omogući širenje ustanka prema zapadu i istovremeno spajanje s ustanicima jugoistočne i jugozapadne Like. To i nedostatak oružja uticalo je da su se ovde ustanici uglavnom orijentisali na or-

OVⁱ
C

Petar Šimaga: U SVOM PORUŠENOM DOMU

ganizaciju seoskih straža za odbranu sela, postavljanje zaseda i rušenje komunikacija. Međutim, u ovom sredu na sektoru Vrhovine — Kravica bio je značajan poduhvat partijske organizacije koja je još u toku priprema formirala gerilski odred u Kiku, koji je prihvatajući komuniste poslate u partizane iz Zagreba i vršeći akcije na ustaše i domobrane, a zatim diverzije u Kapeli na pruzi Vrhovine — Javornik, postao nosilac daljeg razvijanja ustanka u koreničkom i perusičkom sredu, kao i opštini Vrhovine. Pošto ovog odreda razvijao se i odred organizovan na Ljubovu, gde se nalazio član OK Tomo Nikšić Slično koreničkom sredu, povezano je partijsko članstvo i u udbinskom sredu; s prvim oružanim akcijama otpočelo se početkom avgusta. Nakon prve uspele akcije ustanika ustaše su se povukle u garnizon na Udbini, pod zaštitu Italijana, a ustanici su ostali u odbrani svojih sela.

U zapadnoj Lici — otočački i brinjski srez — intenzivnije pripreme otpočele su početkom avgusta, dolaskom Stipe Ugarkovića, i ustanak se razvio već koncem avgusta: upravo u vreme kada zbog opšte situacije nije mogao da dobije onaj zamah koji su postigli ostali krajevi u početku i za razliku od njih ovde snage NOP narastaju postepeno i bez većih skokova. U perusičkom sredu gde su ustaše već u početku pohapsile velik broj komunista i naprednih ljudi, i pored izuzetno teške situacije izazvane ustaškim pokoljima, do oružanih akcija došlo je početkom novembra, kada je na taj teren OK za Liku uputio partizanski odred „Ognjen Prica”, koji je izrastao iz odreda u Kiku.

Međutim, neobično brz i izuzetno buran razvoj ustanaka na pojedinim područjima izazvao je i neodložno i energično reagovanje kako okupatora i ustaša, tako i svih ostalih neprijatelja oslobodilačkog pokreta.

Fašistički okupator očito se prevario u svojoj računici da će se ustanici zadovoljiti pobedama nad ustašama. Ocenjujući da su se mase podigle u borbu protiv ustaša u odbrani golog života okupator je zanemario orientaciju svesnog revolucionarnog jezgra na oslobodilačku borbu do kraja, na revoluciju. Zato Italijani, nastavljajući politiku raspirivanja šovinističke mržnje preduzimaju sve da iznutra razbiju ustanak pre nego što se svom žestinom sruči

malj narodnog gneva na fašističke okupacione trupe. Prevarama o preuzimanju vlasti od ustaša, lažnim obećanjima o sigurnosti, o garancijama bezbednosti svima koji se vrati kućama i predaju oružje i drugim smicalicama, italijanski fašisti su pokušali da razbiju jedinstvo i moral ustaničkih odreda, da spreče dalji razvoj ustanka.

U tom cilju zaposeli su komunikacije Knin — Ogulin, uspostavili jake garnizone u Gračacu, Gospiću, Vrhovinama, Otočcu i Brinju, čvršće se povezali sa garnizonima u Udbini i Korenici. Istovremeno su radi obmanjivanja odstranili ustaše iz Gračaca, Medaka, Gospića i još nekih mesta i prikazujući se „spasiocima“ srpskog življa poveli akciju vraćanja opljačkane imovine.

Na tom poslu u pokušaju imali su obilnu pomoć četničkih glavešina (Radenović, Keča, Omčikus i drugi) preko kojih su, naročito na liniji Zrmanja — Srb — Lapac, skoncentrisali svoju aktivnost u cilju iznuđivanja pritiska za obustavljanje dalje borbe.

Međutim, orijentacija revolucionarnog jezgra ustanka, organizacija KP i okružnog rukovodstva na prenošenje oružane borbe protiv okupatora i brzo reagiranje na italijansko-četničko-ustaške manevre, osujetili su planove na razbijanju ustanka i na sprečavanju njegovog prerastanja u opštenarodnu oružanu borbu za konačno oslobođenje. Ustaničke snage ne samo da su ostale i dalje jedinstvene i aktivne u borbi protiv ustaško-domobranksih snaga, nego je u njima sve više sazревala svest da je borba protiv ustaša samo etapa za konačnu победu nad okupatorom. Italijani i četnici nisu postigli željene rezultate (čak je i sporazum u Otriću pao u vodu, kao da ga nije ni bilo). Ovom situacijom nametnuti su vojnom i političkom rukovodstvu ustanka u Lici daleko teži uslovi i obimniji zadaci. Trebalo je, koristeći postignute uspehe, savladati niz teškoća i slabosti potenciranih ili nastalih u razvitku ustanka.

Iako bez čvrstih veza između organizacija KP, komunisti i organizacije pokazali su već prvih meseci okupacije, a pogotovo u pripremi i otpočinjanju oružanih akcija i pored mnogih slabosti, spremnost i sposobnost za samostalno nastupanje i u najtežim situacijama. Otpočinjanjem akcija i požrtvovanim vođenjem prvih ustaničkih odreda,

komunisti su se uspešno snalazili mada je na pojedinim mestima bilo grešaka u postavljanju starešina, reagovanju na manevre okupatora i sređivanju pozadine.

Uočavanjem ovakvih slabosti i analizom postignutih uspeha, na sastanku OK KPH za Liku, održanom 11. septembra u Donjem Lapcu u prisustvu delegata CK KPH Vlade Popovića, učinjen je značajan korak u prevazilažeњu slabosti i usmeravanju daljeg kretanja ustanka u Lici. Pred organizaciju su postavljena tri ključna zadatka: savladivanje organizacione slabosti, stavaranje odbora Fonda nacionalnog oslobođenja (FNO) i ostalih masovnih organizacija, te organizacija vojnih jedinica. Zbog izvršavanja tih zadataka u svaki srez upućen je po jedan član ili delegat OK KPH za Liku.

Zahvaljujući dotadašnjem radu komunista i sprovođenju odluka od 11. septembra, već u prvoj polovini oktobra, u svim srezovima (u Perušićkom srežu to je učinjeno u novembru), primljeni su u KP novi članovi, sve su čeliće obnovljene, formirani su sreski komiteti i pri kraju oktobra u oko 35 čelija bilo je preko 200 članova KP. Istovremeno sa sređivanjem organizacije KP, otpočinje proces šireg formiranja organa vlasti i masovnih antifašističkih organizacija — žena i omladine.

Do kraja septembra u gotovo svim ustaničkim selima formirani su odbori NOF, naročito u selima oko Korenice, Gospića, Otočca i Udbine. Birani javno na seoskim skupovima ovi odbori preuzimali su funkcije vlasti koju su do tada vršili gerilski odredi i ubrzo su postali jedina vlast u selu. Njihovu delatnost usmeravale su vojne komande srezova u zajednici sa sreskim komitetima KP.

Na planu sprovođenja organizacije vojnih jedinica i jedinstvene komande održana je 21. septembra na Kamenskom konferenciji vojnih delegata s područja cele Like, izvršena analiza celokupne situacije, određen Štab Grupe odreda za Liku i postavljeni zadaci u organizaciji vojnih jedinica i izvođenju oružanih akcija. Odlučeno je da se čvršće povezuju napadi na ustaše i Italijane u svim srezovima, a da se masovnija koncentracija partizanskih snaga izvrši na sektoru Korenica—Plitvice—Vrhovine—Otočac. Sprovodeći tu odluku, poslednjih dana septembra

i početkom oktobra, izvršeno je više akcija: napad na Plitvička jezera, rušenje pruge Vrhovine—Lička Jesenica, zasede na drumu Otočac—Vrhovine, borba s Italijanima na Pogledalu kod Korenice, Podlapac, više akcija u gospićkom, otočačkom i brinjskom srezu i zamašnija akcija u razbijanju ustaško-domobranske ofanzive na sektoru Donjeg Lapca. Dalje razvijanje oružanih akcija i ozbiljniji napadi na okupatora (Pogledalo i dr.) pokazali su da su partizanski odredi sposobni za obimnije akcije protiv okupatora.

S obzirom na koncentracije fašističkih snaga po garnizonima (oko 12 000 Italijana, ojačana pukovnija domobrana, bataljon žandarma i nekoliko manjih odreda ustaške milicije u formiranju), navedene akcije su pokazale da je nužno na celoj teritoriji što pre u celini prevazići sistem seoskih četa koje su bile opterećene vezivanjem za odbranu svojih sela i stvoriti pokretne jedinice koje će tuci neprijatelja tamo gde je najslabiji i gde se ne nada.

Shvatajući upravo tako pitanje organiziranja vojnih jedinica, okružna i sreska partijska rukovodstva, sve organizacije KP i vojna rukovodstva odlučnije su prišla učvršćenju četa i njihovom objedinjavanju u okviru sreza, kako bi se mogle postepeno reorganizovati u pokretne jedinice. Na tom zadatku angažovane su i sve masovne organizacije.

Pored izvođenja vojnih akcija i diverzija, naročito u Perušićkom, otočačkom i brinjskom srezu, kao i na pruzi Vrhovine—Lička Jesenica i Gračac—Knin, period od druge polovine oktobra pa do pred kraj godine protekao je u vanredno intenzivnom političkom i prosvetnom delovanju među najširim masama na gotovo svim ustaničkim područjima, zahvatajući masovnije i hrvatska sela. U tom procesu formiran je niz novih organizacija KP i ojačane postojeće, ali sada prvenstveno omladinama. Formiran je Okružni komitet SKOJ-a za Liku i u najvećem broju ustaničkih sela stvorene su skojevske organizacije od 5 do 15 članova, koje su s posebnim žarom pristupile izvršavanju zadataka ustanka. Uporedo s tim formirane su u svim selima među omladinom razne grupe (čitalačke, kulturno prosvetne i dr.) koje su imale znatnog udela na omasovlje-

nju pokreta. Do kraja godine oformljene su dobrim delom i organizacije AFŽ po selima, te delimično inicijativni odbori za formiranje sreskih organizacija AFŽ. Također je izvršeno čvrsto povezivanje sa hrvatskim selima u brinjskom, otočačkom, perušićkom i gospičkom srežu i razvijena intenzivna aktivnost. Upućivanjem partizanskog odreda „Ognjen Prica” iz Korenice na sektor Perušića, u prvoj polovini novembra, završen je proces povezivanja članova KP u Lici i obnavljanja organizacije KP u Perušiću, izvršeno nekoliko akcija i formiran partizanski vod jačine 25 boraca, sastavljen većim delom od Hrvata, što je uz ranije formirani vod u Smiljanu (oko 30) i grupa koje su dolazile iz Gospića, Otočca, Brinja i Zagreba imalo poseban značaj u obuhvatanju hrvatskih masa u NOP.

Tokom novembra i decembra, uključivanjem predstavnika omladine i žena, delimičnim otpadanjem članova koje je borba izbacila kao kolebljive ili razbijače, završen je proces izgradnje mreže seoskih narodnooslobodilačkih odbora i formiranje inicijativnih odbora za sprovođenje izbora i organizaciju opštinskih i sreskih NOO za Liku.

Odlučnom orijentacijom Štaba grupe odreda i OK KPH da se ubrza formiranje partizanskih jedinica, krajem novembra i početkom decembra postojali su brojno i kvalitetno snažni, samostalni bataljoni: „Ognjen Prica”, „Marko Orešković” i Lapački (nazvan kasnije „Stojan Matić”), zatim četiri bataljona u odredu „Velebit”, dok su „Gavrilo Princip” (preimenovan kasnije u „Biće Kesić”) i „Krbava” formirani početkom 1942. godine: tada se i u otočačkom i brinjskom srežu prišlo sjedinjavanju partizanskih vodova s perspektivom da se pretvore u bataljone „B. Adžija” i „M. Gubec”.

Formiranjem ovih jedinica izražene su i kvalitetne promene u razvitku NOP u Lici. Naziv ustanik ili gerilac potisnuti su imenom partizan. SKOJ i omladina u celini preuzeли su inicijativu u unošenju revolucionarnog žara u sela i, posebno, u novoformirane jedinice. Odlazak u partizanske jedinice koliko je značio rešenost boraca da se bore do kraja protiv svih neprijatelja, toliko je značio i kidanje s politikom i psihologijom kako nasledenom, tako i onom

koju su šovinistički i četnički elementi unosili u mase prvih meseci ustanka.

Ove snage naroda i njegove vojske u okviru daljeg razvitka NOP Hrvatske i Jugoslavije, dobile su i određenu ulogu i zadatke. Izradom plana akcija na sastanku Glavnog štaba Hrvatske od 13. decembra učinjen je dalji korak u usmeravanju partizanskih snaga, data orientacija na usklađivanje vojnih dejstava u Lici sa akcijama u susednim krajevima. Napadom na italijanske snage u Korenici, krajem decembra 1941. godine OK KPH za Liku izvršio je snažan korak ka mobilizaciji partijskih organizacija i čitavog naroda u sprovodenju jedinstvene komande i usmeravanju celokupnih partizanskih snaga Like na obimnije akcije protiv okupatora. Borba za Korenicu prerasla je u opšti i organizirani napad partizanskih jedinica Like na italijanskog okupatora.

Nanošenjem ozbiljnih gubitaka i zbumjivanjem okupatora, ubrzano je narastanje postojećih i formiranje novih partizanskih jedinica. To i oduševljenje za borbu ogromne većine naroda, bez ozbiljnijeg primera suprostavljanja, pokazali su da je ustanak u Lici ušao u višu, kvalitetniju fazu razvitka. Narod Like, jednom pokrenut, na ustanak, pod rukovodstvom i s velikim poverenjem u politiku KP i svoje snage, ne samo da se nije mogao slobititi neprijateljskim nasrtajima u periodu avgust-decembar, već je revolucionisanim sopstvenih snaga u procesu savlađivanja ustaško-domobranksih ofanziva, italijanske intervencije, četničko-italijanske propagande i konzervativno-defetičkih shvatanja, napadom na italijanske okupatore sa daleko više borbenog raspoloženja, vitalnosti, organizovanosti i sigurnosti u pobedu, smelo nastavio ne povratno put narodnooslobodilačke borbe do konačne pobjede.

Srđan BRUJIĆ

Duro STANISAVLJEVIC

ODRŽALI SMO KONFERENCIJU

Na najljepšem spletu gorskih jezera, koja je priroda ovjenčala izvanrednim ljepotama, jedne ilinske večeri 1940. godine zaustaviše se tri druga¹⁾ na jednom proplanku, teže pristupačnom, sa koga se pružao relativno dobar vidik. Taj se proplanak nalazi na sjeverozapadnoj strani jezera Kozjaka, idući od sjeverne strane Kozjačke i Vodene drage, preko potoka Litice i Jasenova potoka. Na licima im se primjećivao umor i zabrinutost. Sutra će se ovdje sastati najnapredniji i najbuntovniji ljudi Like, koji su zapisani u sve crne knjige sreskih načelništava i žandarmerijskih postaja, a praćenje njihovog kretanja glavni je zadatak svih žandarma u ovoj vrletnoj pokrajini. Iznenaditi sutra ljude na okupu — to se ne smije dogoditi. Ovdje razum ne smije biti rob nestrpljenja.

Uokrug je vladala tišina. Malo podalje tutnjala je silna buka plitvičkih slapova, a s druge strane Kozjaka, iz studentskog logora dopirao je poneki glas. Iza tamnih gora plamsala je žarka rumen, odrazujući se na blistavoј površi jezera.

Odluka je pala. Ovdje neka bude mjesto sastanka!

Sutradan je sunce, pozdravljujući zoru, pozdravilo i prve delegate na proplanku. Stizali su ljudi, svaki novom, neutrptom stazom po vrletnim kapelskim pećinama.

Na panjevima, ograncima i travi proplanka sjede u krugu predstavnici pedesetak ličkih partijskih jedinica.

Ovdje su većinom već oprobani komunisti. Bez obzira što se međusobno malo poznaju, čuli su za djela jedan

¹⁾ Jovo Bogdanović, Srđan Brujić i autor napisa (prim. red.)

drugoga, te se s poštovanjem mjere i upijaju likove, da ih više ne zaborave. I ne predstavljaju se jedan drugome. Ne kazuju imena. Ime nije važno. Onaj koji nije upoznao svoju izdržljivost na policijskim mukama, ne želi da zna imena, jer kad ih ne zna, neće ih ni reći.

Otpočela je Prva okružna partijska konferencija za Liku.

Ređaju se izvještaji. Porast članstva. Porast simpatizera. Sve jači utjecaj partijskih organizacija na privrednom i kulturnom polju, posebno u građanskim partijama. Perušićki komunisti imaju čitavo rukovodstvo HSS u svojim rukama. Vrhovine i Korenica drže općine kroz SDS. Međutim, kad se trebalo otvoreno izjasniti, javno istupiti iz SDS i kazati što je tko, Vrhovljani su bili odlučni: digli su buru, izazvali pometnju u organizaciji SDS, jasno iznijeli svoj kurs, objelodanili liniju i dali svima do znanja da im je jasno, zašto je teror u Hrvatskoj od 1939. porastao i što znači sporazum između hrvatske i srpske buržoazije. U Korenici je, također, partijska organizacija imala pravilan stav, no kolebljivošću nekih komunista u samoj općini, nije se postiglo što je bilo moguće.

Dalje se govori o raznim oblicima rada. Komunisti sprovode liniju partije kroz HSS, „Seljačku slogu”, a Otočani i Vrhovljani, djelimično Udbinjani, Koreničani, Lapčani i Gračani uspješno djeluju kroz „Seljačko kolo”.

Partijske organizacije postojale su u postojećim kotorima, analogno administrativnoj podjeli, osim Vrhovljanskog komiteta, koji je obuhvatio općinu Vrhovine, Plitvice i još neka sela koreničkog kotara. Sjedište ovog komiteta bio je Babin Potok — Končarev Kraj. 1940. je osnovan Kotarski komitet u Korenici, te se tada neka sela tamopripojiše. Međutim, hapšenjem sekretara Branka Ognjenovića s pripajanjem koreničkih sela se je stalo, tako da su neka kao Trnovac, Končarev Kraj, Ljeskovac, ostala do ustanka u sastavu Vrhovljanskog komiteta, koji je bio značajan faktor u cijelokupnom političko-društvenom zbijanju u svom kraju. Pred nekim akcijama, koje je vodio taj komitet, ondašnja vlast je ostajala nemoćna.

Izvještaji dalje govore i o teoretskom radu, u čemu ima vanrednih teškoća. Konferenciju zadirajuje upornost

požrtvovnost komunista Gosića u mnogočemu, pa i u prepisivanju čitavih knjiga na pisaćim strojevima, što je trajalo, pored redovnog posla, noćima i noćima. Što su se izvještaji dalje ređali sve je bilo jasnije, da će centar Okružnog komiteta biti Gosić, prvenstveno zbog kadra.

Javljuju se i mlađi komunisti. Ne žele život bez svrhe. Ponekad im licem plane žar: još sav cvijet mladosti bukti, ali su im misli zrele. Smjelost pred pritiskom žandarma ne tone, nego raste. Požar naše stvari treba da se visoko vije. Ako zastane — onda pada.

Konstatira se da je dio organizacije prilično začauren. Sramežljivo izlaze s linijom Partije i bojažljivo govore o našim ciljevima. S druge strane bave se visokom politikom, a zaboravljaju svakodnevne potrebe sela. To se u dobrom dijelu odnosi na slab rad s omladinom.

Neki se komunisti nisu mogli dovoljno angažirati za ovu konferenciju zato što su ih upravo sada stegli ne samo žandarmi, nego i sresko načelstvo, i sud, i vojni okrug.

Vidi se, dalje, da komunisti pokreću kulturni život u selu, počevši od pretplate na novine, pa do raznih smotri, priredbi, koje su pojedine organizacije uspjele održati u mnogim selima, pa čak i u Karlovcu, Zagrebu i Beogradu. O tome se pohvalno izražava i štampa, naročito kroz kritike dr Pavla Markovca.

Ljudi su se pokrenuli iz vjekovnog drijemeža i pokornosti, povećavaju svoj politički vidokrug i stiču sve veću vjeru u svoje vlastite snage. I sa klerom ima obračunavanja. Neki mlađi delegat za vrijeme pauze recitira pjesmu o kleru:

Što će zemlja svetoj crkvi?
Ta, ne jedu sveci!
Ako njima zemlja treba,
Onda su prokletci!

Ovakvih pjesama se sve više čulo po selima, a nalazilo i sve više revolucionarnih parola zapisanih po bukvama i u najdubljoj šumi.

Izvještaji govore i o aktivnosti žena. Povoljno se govori i o, vjerojatno prvoj u Lici, čisto ženskoj partijskoj organizaciji, kojoj je sekretar Naranča Končar. Pored

ostaloga, organizacija se povezala s organizacijom studenata iz Zagreba, koje u većem broju dolaze u sela, razgovaraju sa ženama, upućuju ih u odgoj djece, kućanstvo, higijenu pa i politiku. (Sjećam se da sam 1940. godine, na jednom sastanku u Zagrebu, govorio o radu ove ženske organizacije. Tada je drug Tito tražio da opširnije o tome izvjestim. Taj put mi je Rade Končar šapnuo: „Ovo je Tito“.)

Potom je konferencija raščistila mnoga nejasna pitanja s kojima neke organizacije nisu bile načisto. Ta pitanja su se odnosila i na vanjsku i unutarnju politiku, jer je ondašnja štampa davala lažne izvještaje, koji su išli u prilog našim protivnicima. Tada i nije bilo lako izneti istinu. U ovoj sam diskusiji bolje upoznao Nedjeljka Žakulu, Jovu Bogdanovića, Radu Grkovića, Božu Mrkobradu.

O ovoj konferenciji ima vrlo malo podataka (uglavnom onih koje je sačuvao Đuro Čudić u šupljoj bukvici s ostalim partijskim materijalom organizacije, kojoj je bio sekretar). Zbog toga zaključke ne iznosim u potpunosti. Zaključeno je da se slobodnije ulazi u šire narodne slojeve i da se kuje jedinstvo u masama. Sa svom upornošću raskrinkavati lažnu politiku građanskih partija, a posebno voditi energičnu borbu protiv frankovaca i „Društva prijatelja Njemačke”, koje već sada radi pod kontrolom njemačkih fašističkih agenata. Slično je i sa četnicima, koji se ponegdje jave skoro s istim parolama, s tom razlikom, što iza tih parola стоји kralj.

Date su smjernice za ideološko i organizaciono uzdizanje članstva, te da se osigura dobivanje i proučavanje „Proletera” i drugih partijskih izdanja. Zaključeno je da se organizacije očiste od onih s mračnom prošlosti, i onih koji se brbljanjem hoće istaknuti, a djelom i uspjehom ne pokazuju ništa, što se uvidjelo prilikom raznih akcija. Ujedno treba slobodnije primati provjerene i odane druge, makar teoretski i slabije stajali.

Stavljen je u zadatku partijskim organizacijama da ne prođe ni jedna akcija ili događaj u selu ili mjestu, a da komunisti ne zauzmu svoj stav. Osim toga, treba biti inicijator korisnih akcija za selo. Naročito je podvučen rad s omladinom i ženama.

Odlučeno je da se sastanci komunista održavaju jednom sedmično, da se organizacije međusobno slobodnije i čvršće povezuju, da Okružni komitet daje stalnu pomoć organizacijama sa slabijim iskustvom, itd.

Kad se prešlo na izbor Okružnog komiteta, delegati se pomalo zgledaše kao da su zaboravili dnevni red. Jer, treba prvi put izabrati revolucionarno rukovodstvo Like u ovako bremenitim vremenima. Podijeliše se ceduljice. Većina ih za sebe misli, a malo gdje da se dva i dva nešto dogovaraju. Rezultat glasanja je ovakav: sekretar Jakov Blažević; članovi: Mile Počuča, Kata Pejnović, Tomo Nikolić, Tode Marijan, Milan Vukmirović Škarpa, Nedjeljko Žakula i Dušan Brujić. S uzbudnjem i iznenađenjem čuo sam i svoje ime i odjednom mi se ukaza sva odgovornost ovog izbora.

Lijepa večer ispratila je delegate na putu s Okružne konferencije. Nebo je bilo modro, isprugano ognjenim prugama koje su se zvjezdasto širile, kao da nagovještavaju dolazak tegobne ratne drame.

Milan VUKMIROVIĆ Škarpa

BORBA KOMUNISTA ZA POBJEDU REVOLUCIJE

Emigracija naših ljudi u svijet „trbuhom za kruhom” zahvatila je naročito Liku, krajem prošlog i prvih decenija ovog stoljeća. Masovno su mladi ljudi odlazili na rad u SAD — u „pravu” Ameriku, kasnije u Kanadu, da bi se većina njih nakon 20, 30, pa i više godina, radom istrošeni i ostarjeli, vraćali nazad.

„Crnački” radeći po rudnicima, šumama i klaonicama ta jeftina radna snaga bila je roba, sirovina, koja je tekla na beskrajnoj traci trgovine počam od seoskih trgovčića i palanačkih zeleničkih bančica, pa sve tamo do dolarskih magnata Amerike. Pljačka je počinjala odmah zajmom za putne troškove — „šifkartu” i nije se završavala sve dok je dužnik mogao „rintati”. Dug je ostao, jer je njegova porodica (ostarjeli roditelji, braća i sestre, žena i djeca, itd.) morala živjeti, što je značilo da se moralo i dalje zaduživati. Krvave zarade tih dužnika tekle su u dolarima i čekovima njihovim vjerovnicima, koji nisu tako lako puštali ovu sirotinju, sve dok su mogli išta izazeti.

To su deceniji seljačkih dugova, pauperizacije sela, nejakih kupovnih fondova, malih i sporih investicija, jeftine i nezaštićene radne snage, vrijeme u kojem su se u našoj zemlji, u uslovima ekonomске i društvene nerazvijenosti i zaostalosti, žestoko odražavali lomovi i turbulentnosti svjetskog kapitalističkog sistema nakon I svjetskog rata. Kulminacija je bila tridesetih godina, kada je velika ekonomска kriza poljuljala temelje i vodećih kapitalističkih zemalja na čelu sa SAD. Dok su naši ljudi lutali duž

SAD i Kanade u čuvenim marševima gladnih, niz malih lokalnih bančica u Lici je propadalo a s njima ušteđevine mnogih iseljenika, s kojima je uveliko špekulirala također tada propala „I Hrvatska” u Zagrebu. Te su bančice odražavale specifikum tih vremena i krajeva, njihove ekonomske i društveno-političke odnose. One su nicale po Gospiću, Korenici, Donjem Lapcu, Gračacu, Udbini, Brinju i sl. Radile su sa sredstvima ekonomske emigracije i lihvarenjem preko mreže malih seoskih trgovčića, jačale pozicije nekolicine bogatijih, većih trgovaca, veletgovaca, koji su na tom širokom prostoru vršili relativno krupnu akumulaciju.

Ova je trgovačka buržoazija pretežno iz prvog ili drugog koljena potekla sa sela, davana ton i bitno utjecala na političke odnose, gradila svoje političke i vlastodržačke pozicije na ideologiji iskorištavanja vjerskih i nacionalnih razlika, sukoba i trenja, u čemu ih je u mnogome pomagala većina popova, te dosta zatucana inteligencija i obrtnici. Ti obrtnici stalno su bili u likvidaciji, jer ih je mala kupovna snaga mušterija i kakva-takva industrijalizacija uništavala.

Svaka je ta bančica nosila hrvatsko ili srpsko ime. Na tim polovima gradila je buržoazija svoju politiku i utjecaj, laćala se svih sredstava, predrasuda i primitivizma, koji su se provlačili kroz mase, koje tada nisu imale svoje političke orijentacije ni organizacije.

Velikosrpski režimi nacionalnog ugnjetavanja, političkog nasilja i ekonomske pljačke naročito su aktivizirali i jačali društveno-političke pozicije palanačke buržoazije, oni su joj pogodovali, osim ostalog i time, da svoju klasnu poziciju i eksploraciju seljaka i druge sirotinje sakrivaju iza vjerskih i nacionalističkih amblema, motiva i emocija. Pomiješanost Hrvata i Srba u Lici koristili su za raspaljivanje najprimitivnijih strasti nacionalne i vjerske mržnje; pomoću popova, nekih profesora i učitelja fanatizirali su velik broj školske omladine stvarajući tako zatrovanu društvenu i političku atmosferu, koju je čovjek, bez bližeg poznavanja, teško mogao shvatiti. Sjećam se dobro iz svog djetinjstva krvavog događaja usred Gospića, kada je rulja frankovaca zaklala preparandistu Crevara — Srbina. Još

jedan kasniji javni zločin karakterizira tadanje stanje: gospički veletrgovac Dukić s popom-četnikom Stijačićem organizira četnike i za to angažira poznatog robijaša i kriminalca nekog Pejnovića — Peinu, Hrvata iz Smiljana, kojeg s velikom pompom, pod razvijenim srpskim barjakom, prekrštava na pravoslavlje. Taj Peina 1936. godine odlazi u susjedno selo Trnovac i revolverom ubija usred bijela dana poznatog mirnog i starog čovjeka Karla Brkljačića, ranije radićevskog zastupnika.

Smiljan, selo kraj Gospića miješano Srbima i Hrvatima, u to vrijeme ima pravoslavnog i katoličkog popa: četnika Stijačića i ustašu Tomljenovića, oba nasilnika, stalno naoružana i opasna izazivača i bandita, koji se osim harangiranja i podsticanja na međusobne sukobe Hrvata i Srba nisu sustezali, da s oružjem u ruci, nasrnu na čovjeka.

Pop Tomljenović je kroz razdoblje 6-januarske diktature koristio crkvu i propovjedaonicu za svoje političke govorance i u ono vrijeme režimskih represalija — stekao neke vrsti antirežimsku nacionalnu afirmaciju među seljacima Smiljana, Bužima i okolice. Međutim, razvijanjem aktivnosti Komunističke partije, njenih aktivista i organizacija, kao i organizacije SKOJ-a, njegov puni utjecaj i svevlast postepeno su malaksavali. Taj je pop u svojoj nezajažljivoj gramžljivosti npr. mjerio „hrvatstvo” ove ili one kuće, Smiljana, Bužima i sl. prema pršutama, suhom mesu ili drugim prilozima, koje bi dobivao kad je „svetio” kuće. Znao je sa seoskim trgovčićima lično koristiti i jačati svoju poziciju kroz akciju mačekovske „Gospodarske sloge”, pri nabavci i prodaji kukuruza, umjetnog gnojiva, razne trgovačke robe itd. Prihode crkve držao je u svom džepu, mimo crkvenog odbora, prisvajao travu s groblja i drugih crkvenih nekretnina. Ogradio je širok prostor oko crkve, gdje se inače narod sastajao i omladina igrala, da bi odatle kosio travu i izvlačio korist za sebe. Bio je uvjeren u svoju svemoć i „tribunski” utjecaj u narodu. Osim sigurnosti koju su mu davale žandarske bajonetne tadašnjeg režima protiv komunista, tj. protiv ovog i onog pojedinca, pojave ili akcije, osjećao se vrlo siguran i agresivan.

Ovo je ondašnji tipičan slučaj općih problema, oko kojih se odvijala naša politička borba sa klerofašističkom reakcijom koja se krila iza crkve, nacionalnih i religioznih osjećanja, i koja je sve to zloupotrebljavala pomažući tadanje nenarodne reakcionarske režime.

Poslije 1930. godine vraćalo se u ta sela dosta ljudi iz Amerike, bježeći od gladi i besposlice, ogorčeni teškim životnim uvjetima u najvećim kapitalističkim zemljama, ali ideološki i politički nedorasli da se snađu u našim uslovima, da nađu mjeru i pitanja na kojima se može razviti revolucionarni rad i borba, naročito na selu. Mnogi se od njih osjećao komunistom. Bilo je među njima čvrstih, junačkih ljudi, sa snažnom, elementarnom klasnom svijesti, dok im je najomiljenije sredstvo u političkom repertoaru propagande bio vulgarizirani Vasa Pelagić, kako su ga oni znali reproducirati. Bez obzira što su ih popovi uspješno izolirali od mase „strašnim“ pričama o komunističkoj slobodnoj ljubavi, zajedničkom vlasništvu žena kao stoke i drugih predmeta vlasništva i lične upotrebe, ti su ljudi pojedinačno utjecali na pojedine napredne seljake i omladince i faktički pripravljali teren za revolucionarni rad i aktivnost Partije na planu realne, smišljene i sistemske borbe u tadašnjim uslovima, za široki politički utjecaj na seljačke mase. Ta se polupismena seljačka lička sirotinja, naročito u Kanadi, formirala u borbene i klasnosvjesne pojedince i masu, koja je učestvovala u borbenim akcijama kanadskog proletarijata. Jedan od njih, Čačić Tomo iz Bužima, razvio se u Kanadi u pravog revolucionera, radničkog tribuna-komunistu, organizatora pokreta, pionira radničke revolucionarne štampe i svestranog aktivistu. On organizira dobrovoljce za Španiju i sam se tamo bori kao partizanski kapetan španjolske narodne armije, da se, iako bolestan, već rano 1942. godine, bježeći iz logora u Francuskoj, našao u našem oslobođilačkom ratu.

Kad se u Lici utjecaj Partije ojačao zahvaljujući njenom brojnom jačanju i organizacionom učvršćenju, što se manifestiralo kroz razne akcije, ti su se američki komунисти lakše snalazili, surađujući na sprovođenju tadanjeg političkog programa Partije. 1940. godine na općinskim izborima nosilac radničko-seljačke liste, pod kojom je išla

Partija za tadanju smiljansku općinu, bio je Pavao Čačić iz Bužima, također povratnik iz Amerike, iako teško bolestan i iscrpljen, ali vrlo borben, uporan i aktivran. Uvjeren sam, da neću učiniti krivo onim ostalim drugovima, koji su slično djelovali, a koje nisam spomenuo. Naime, ja sam spomenom ove dvojice htio samo podvući uslove i specifičnost pod kojima se razvijao revolucionarni pokret u tim malim sredinama, sa tim „malim“ ljudima koji su radili i borili se, preko svojih snaga i koji se u analizi osnovnih uslova naše revolucije i njene pobjede ne mogu mimoći. Oni su dostojni reprezentanti mase onih među kojima su izrasli, među kojima su djelovali i s kojima su saradivali i borili se.

Smiljan, bliže Gospicu od Bužima, došao je ranije u kontakt s radom partiskske organizacije u Gospicu. Kao mladi pekarski radnik, pok. Rajčević Jovo iz Smiljana, radeći u partijskoj organizaciji Gospica, stvorio je prvu vezu i politički djelovao na niz ljudi, koji su ovdje-ondje u svijetu dolazili u bilo kakav kontakt s radničkim revolucionarnim pokretima, kao i sa seljačkom omladinom koja je postajala sve osjetljivija na socijalna i politička pitanja. To su bila najteža vremena iz prvi godina šestojanuarske diktature, vremena provala i hapšenja u gospickoj partijskoj organizaciji, vremena dubokog, uskog ilegalnog rada rijetkih čelija, nedoraslih da na tom terenu u tadanjim uslovima razvijaju širi i puniji politički rad koji se onda svodio na grupice, čelije đaka, studenata, zanatskih radnika, te gdjekojeg seljaka i intelektualca. Pod udarcima monarhofsističke diktature, u uslovima ekonomsko-društvene nerazvijenosti Like, mali broj mladih komunista-skojevaca teško je mogao razvijati tog momenta širu političku borbu i akciju. Međutim, retrospektivno gledajući, taj period bio je u mnogome odlučujući. U tom se periodu provjeravalo i očeličilo ono jezgro, koje je poslije, sa sve više životnog i političkog iskustva, sa sve više utjecaja u svojoj sredini, sve uspješnije išlo u širinu, sve se bolje snalazilo u konkretnim uslovima životnih i političkih pitanja i nalazilo momente za javnu, praktičnu političku borbu. To je odlučni momenat kada aktivisti pored apstraktnih šema i dogma, revolucionarnu

marksističku teoriju pretvaraju u živu masovnu političku akciju i borbu.

U razdoblju između 1930. i 1940., a naročito poslije 1935. godine, skojevska organizacija na gospićkoj gimnaziji i preparandiji pokazuje aktivnost, koja uspješno prodire na selo i okuplja dosta seoske omladine. Najizrazitiji je slučaj sa Divoselom i Smiljanom, selima najbliže povezanim sa Gospićem. U Smiljanu se u razdoblju od 1935. do 1941. godine sve više razvija partijska organizacija i politički rad na sve široj bazi akcije koja zahvaća okolna sela Bužim, Rastoku itd. (tadanji srez Gospic), pa Donje Pazarište i Klanac u tadanjem Perušićkom srezu.

Drugovi Đan Uzelac, Dujo Katić, Kata Pejnović, Josip Čačić, lijevi radićevci-komunisti Vicko Milinković, Ivan Rukavina-Palenta, Mate Sorić sa sve većim brojem srednjoškolaca i seoskih omladinaca uspješno pronalaze masovne načine rada na uvođenju širokih redova seljaka u političku aktivnost, koja im je postajala sve bliža, objavljivala i rješavala pitanja njihovog života i budućnosti. Karakteristično je za tu organizaciju i ljude da su znali partijsku politiku, program, njenu ocjenu situacije u svijetu i kod nas, dnevne i trajnije zadatke političke borbe detaljno u svakom selu i zaseoku, dobro i konkretno postaviti i na širokim skupovima, na večernjim sijelima tumaćiti koristeći za to i školski prostor, kuće pojedinih seljaka i slično. To je bila forma rada, koja je prerasla uske okvire lične agitacije. To je bila praksa na kojoj su se provjeravali kadrovi i regrutirali iz šire masovne baze novi mladi, dinamični aktivisti. Popularnost revolucionarne borbe u Španiji, briga i sakupljanje sredstava i slanje paketa za naše drugove „Španjolce” u logorima Francuske, proslava Prvog maja i oktobarske revolucije sa vješanjem barjaka i bacanjem letaka, pjevanje po selima revolucionarnih pjesama, korske recitacije i priredbe, odlazak u susjedna sela na zajedničke priredbe kao npr. u Divoselo itd. — sve je to unosilo političku život, elan i aktivnost sve većeg broja ljudi-komunista, koji su sve više vjerovali u snagu svoje ideje i organizacije, u svoju povezanost s narodom i njegovu snagu. Sve je više sazrijevala svijest o snazi revolucionarne akcije i slabosti nenačodnih režima,

koji su uprkos mačekovsko-seljačke demagogije gubili politički oslonac u narodu, naročito zadnjih godina pred rat.

Komunisti su postajali sve više „masovčiki”, sa sve istančanjim osjećanjem za svoju sredinu, njen način mišljenja, emocije i predrasude. Počeli su se bolje snalaziti u toj sredini ekonomske zaostalosti, siromaštva i nepismenosti, na kojoj je duboko urezan pečat lutanja naših ljudi po svijetu.

Demagoški blef mačekovaca da preko akcije „Gospodarske slove” i njenih zadruga stvore svoje ekspoziture političkog monopola, u tim je selima propadao. Smiljanski su komunisti sami stvorili zadrugu, na koju se pop Tomljenović okomio kao komunističku, hvaleći svoju bužimsku, gdje se on momentano ukotvio. Međutim, odatle je bio izguran, jer su tamošnji drugovi ukazali seljacima kako ih pop pljačka. Otkako su smiljanski i bužimski komunisti razbili oreol popa kao nekog nacionalnog borca, jačao je utjecaj Partije. Pokazalo se da pop i nema ovoliki ugled i utjecaj u narodu koliko je to izgledalo gledajući izvana. Crkvene „kaštalde” — seljaci članovi crkvenog odbora, koji je samo formalno postojao, zatražili su pod utjecajem komunista od popa da položi račune o novcu od raznih prinosa i priloga, prihoda od nekretnina i slično. U takvoj diskusiji koja je bila otvorena i pristupačna ljudima, objašnjavalo se da su bog i njegovi zastupnici na zemlji ljudske institucije, s kojih se može uspješno vladati i da se može pljačkati pod raznim ideološkim vidovima. Sve je to razgnjevilo popa, gubio je samouvjerenost i počeo je praviti grube izgrede. Kad je omladina uklonila ogradi, da možeigrati pred crkvom, došlo je do pucnjave i tuče s popom, da su ga morali žandarmi spasavati. Popov utjecaj je opadao i oko njega su se grupirali razni elementi, koji su se, zaglavljeni iz ovog ili onog razloga, vezali za tadašnju „sporazumašku” mačekovsko-profaističku konjukturu. Nekoliko godina pred rat i slom stare Jugoslavije na tom se terenu razvila relativno živa politička borba, koja je dobila sve izrazitiju fizionomiju u pojavi mladih revolucionarnih snaga i slabljenju utjecaja građanskih partija, uprkos nerazvijenosti ekonomskih i društvenih uslova.

Omladinci-skojevci, studenti, srednjoškolci i seoski mlađi postaju sve samostalniji i raznovrsniji u akciji; oni se bolje snalaze i sve više jačaju utjecaj politike Partije na selu kao: Antić i Grga Uzelac, Ivan Duić Jandriša, Luka Čačić, Juka Kolak, Joso Dasović, Bracija Hećimović; sa njima su Đuro Stanković i Ive Čačić u godinama pred rat ispred OKH za Liku stvarali revolucionarni omladinski pokret. Tada su se čvrsti i množili iz širih okvira akcije i masa mlađi kadrovi komunista, koji su od prvih dana okupacije pokazali komunističku čvrstinu u borbi za pobjedu narodne revolucije.

Način rada, tj. ti širi i uži sastanci redovito su se održavali noću, kad su ljudi bili slobodni od rada, a to je bilo pretežno zimi. Uprkos dugom pješačenju po snijegu ili blatinjavim seoskim putevima rado sam se odazivao pozivu drugova da prisustvujem tim sastancima. Bio je to poseban osjećaj, kad bih osjetio sve veću povezanost s tim ljudima, narodom koji se tiskao u polutamnoj prostoriji, pažljivo slušao, pitao i komentirao sva moguća pitanja. Bilo je tu i djece iz osnovne škole, koju sam poslije susretao u ratu kao borbene omladince, koji su se živo sjećali tih sastanaka i njihovog dalekosežnog efekta. Te nekad čutljive i zamišljene ljude i žene, omladince i omladinke, nekad opet vesele i šaljive, pune priča i nagađalica, kasnije se moglo dobro upoznati u ratu, u revoluciji. Snaga i dužina njihovog uvjerenja i izdržljivost u svim teškoćama borbe na neoslobodenom i poluoslobodenom terenu iznenadivala me je i korigirala u ocjeni njihove borbenosti i svijesti.

Godine rada pred rat, te masovne forme i neposredan metod političkog rada i borbe na malim zadacima i uskim okvirima, osim pojedinačnog i širokog utjecaja naše Partije na te mase, imale su dalekosežan utjecaj na naše partijske kadrove, koji su se u tom razdoblju osposobili da se u ustanku i daljnjoj borbi brže i bolje snađu u masovnim političkim i oružanim bitkama. Taj rad je po selima stvarao istinske borce i rukovodioce.

Samo nekoliko godina pred rat jedan liječnik iz Gospića, naš simpatizer, vratio se noću iz Smiljana od jednog bolesnika. Sa čuđenjem i pomalo senzacionalistički pričao

mi je, kako je u kući bolesnice sreo ženu srednjih godina, koja je ne samo pomagala bolesnici, već ujedno i u punoj kući naroda govorila o politici, o teškom životu seljaka u tom poretku, o situaciji u svijetu, o opasnosti rata i fašizma, o tome da se radni ljudi trebaju sami boriti itd. Što ga je najviše čudilo bilo je ne samo to, što je govorila jednostavno, jasno i sa poznavanjem stvari, već još više, kako nju ženu-seljanku i muško i žensko sluša pažljivo i s uvažavanjem. Te večeri seljaci su mu rekli, da ta žena Kata zna pomoći u bolesti, savjetovati u poslu i raznim prigodama, da ona njima u bližoj i daljnjoj okolini često govori o događajima u zemlji, svijetu itd. Nije doktoru išlo u glavu to novo i neobično zanimljivo što je doživio, da je žena-seljanka politički agitator, komunistkinja, čvrsto afirmirana u selu, kako kod Srba, tako i kod Hrvata. Sve mi je sa čuđenjem a i veseljem pričao, jer je doživio da je ipak „taj marksizam“ živa snaga, da „ga“ ima i van intelektualnih diskusija. Pitao me je, da li sam čuo za tu ženu. Jasno da sam znao na koga se namjerio — to je bila Kata Pejnović. Koliko jednostavan toliko je i zanimljiv razvitak drugarice Kate kao radne žene, majke s nekoliko djece do ubijeđenog i voljenog revolucionara-komuniste. Jednog mi je dana tada — ranijih godina — u Gospicu, rekla gimnazijalka skojevka Rada Tatalović, da kod njih dolazi jedna seljanka iz Smiljana, prodaje mlijeko, sir itd. i da toj ženi ona daje razne knjige, beletristiku, tadanju socijalnu naprednu literaturu, a i neke „teže“ stvari. Sve je to ta žena nosila u nekom pletenom košiću, koji je bio dobro poznat kao pun raznovrsne robe. Kako joj je kuća bila uz glavnu cestu na početku Smiljana, kuda se prolazilo za Bužim, Rastoku, Pazarište itd., to je njena kuća ubrzo postala „punkt“ za vezu, poruke, sastanke itd. Već prvi kontakti sa njom uvjerili su me o snazi njene volje, uvjerenju, borbenosti i neustrašivosti. Ona je i kao seljanka-domaćica imponirala selu, jer je znala dobro gospodariti, raditi, a uza sve to nalazila je dovoljno vremena i entuzijazma za masovan politički rad.

Kad bi se u njenoj kući održavao politički sastanak, znao je često njen drug, pok. Jovaniša, „stražarčiti“ pred kućom, kuckati na prozor pitajući jesmo li gotovi, jer da

će se on smrznuti. Bio je ponosan na nju, na njen ugled u tom kraju, pa je u šali znao govoriti kako ne može spavati, jer mu Kata potroši po noći sav petrolej, čitajući nekada i do zore.

Utjecaj i rad ovakvih revolucionara, rad i borba desetina omladinaca komunista, kao i starijih ljudi, osjećao se i javno manifestirao na općinskim izborima 1940. godine. U smiljanskoj općini izašli smo sa radničko-seljačkom listom, za koju se ne samo po imenu nego i po nosiocima znalo da je komunistička. Naša djelatnost bila je takva, da je natjerala na međusobnu saradnju popa-četnika i popa-ustašu. Morali su otkriti svoje karte i postaviti zajedničkog kandidata. Izgubili smo za svega nekoliko glasova, a znali smo da smo jači, jer nam je dosta dobrih mlađih ljudi i drugova bilo odsutno u vojsci, rezervi, kojom se onda prikrivala mobilizacija.

Sa četrdeset prvom nastupaju mnogi događaji i promjene: okupacija zemlje, dolazak Talijana u Liku, strašni pokolji Srba, ubijanje i premlaćivanje istaknutih Hrvata, komunista i svih koji su te zločine osuđivali na ovaj ili onaj način, strava koja se širila s Jadovnog i Velebita nad tim krajevima u osnovi nije pokolebala duboko uvjerenje partijaca, skojevaca, simpatizera. Njihova svijest bila je već toliko izgrađena, da su znali da to nije kraj svega, da to nije konačna pobjeda okupatora i fašizma, već da je to tek početak teške i neravnomjerne borbe koju sam narod uzima u ruke. U jesen 1941. godine oni su s drugovima iz čete „Marko Orešković“ obračunali u Smiljanu sa nekolicinom ustaških zločinaca i pri tom organizirali grupu partizana Hrvata, većinom omladinaca, koji su prešli u Divoselo da se bore.

Sjećam se dobro noći kad su ti omladinci „prtili“ torbe, pritezali kaiše, uzimali hranu i oprštali se sa svojima u kući. Došli smo sa grupom do kuće drugova omladinaca, seoskih kovača Ante i Paje Milkovića. Njih dvojica su uz pomoć sestre trpali u torbe hranu, dok ih je mati — bila je duboka noć — prestravljeni, plačući u krevetu, pitala: kuda će od kuće, kamo to s puškama; oni ne moraju bježati od pokolja, jer nisu Srbi itd. Kad je vidjela „starog“ Božu Prpića, snažnog čovjeka i poznatog komunistu, koji

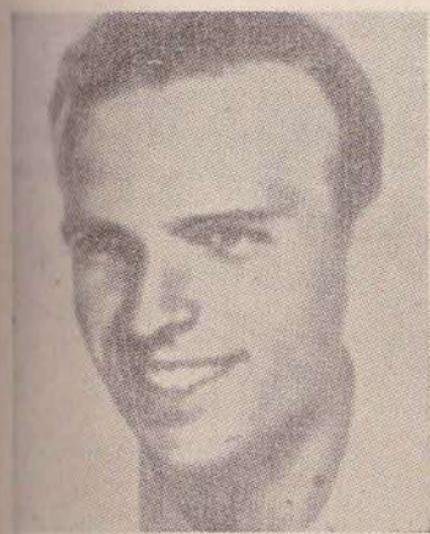
je kao radnik do 1941. godine više godina radio u Sisku, malo se primirila, pitajući ga što je to i moleći ga da joj čuva djecu. Kad smo (Božo, ona i ja) malo ušli u razgovor, rekla je mirnije da joj je sada lakše, jer vidi da među tom „djecom” ima i „ljudi” i da se sada nekako sa svime lakše miri.

Slušajući je i gledajući, kako se rascjepana srca opršta sa svojom djecom, koja idu da se z oružjem tuku s fašističkom strahotom, shvatio sam da ta majka zna mnogo više nego što kaže — da njeno srce osjeća ne samo za njenu djecu, već i za djecu drugih majki; da ta majka u dubini svog srca gaji dubok osjećaj pravde i mržnje prema zlu. U samim tim počecima revolucije pucalo mi je pred očima saznanje o veličini tih majki i djece revolucije.

Jakov BLAŽEVIĆ

OD NEUKOG SELJAČETA DO VELIKOG REVOLUCIONARA

U jesen 1923. godine iz siromašnog ličkog sela Končarev Kraj uputio se „u svijet” živahan i za svoje godine vrlo razvijen dječak.

— Tako je to kad se čovjek mora rastati od svoga djeteta i dati ga u tuđe ruke, — govorio je otac komšijama — ali šta će mu ja. Evo ih šestoro ima dosad, a bit će ih još, pa šta će od njih na ovo sirotinje.

Rade Končar je preko „Srpskog privrednika” u Zagrebu s grupom od 22 dječaka

iz Hrvatske, većinom sinova siromašnih roditelja, upućen u Leskovac na izučavanje bravarskog zanata u „Prvu srpsku fabriku za livenje i preradu svih vrsta metala — Kuhar i Jović”. Nakon dolaska u Leskovac dječaci su bili smješteni u internat i zaposleni u livnici fabrike većinom kao bravarski šegrti.

Život tih dječaka nije bio lak. Mnogi od njih napustili su Leskovac ili pak promijenili zanate. Svega jedanaest njih je poslije tri godine naukovanja s uspjehom završilo zanat i šegrtsku školu. Među tom jedanaestoricom bio je i Rade Končar.

Škrti podaci o Končarevom boravku u Leskovcu nalaze se u upisnoj knjizi zanatske škole.

— U školi je bio dobar đak, ali nije volio da diže ruku i da se mnogo ističe — sjeća se Radin drug Proka Danić. Međutim, kad se nitko ne bi javio, a nastavnik bi pitao nešto u vezi s gradivom koje nije predavao, tada se javljaо Rade i odgovarao. Rade je volio čitati, pa je mnogo toga znao nezavisno od nastave u školi.

Rade se isticao i marljivošću i preciznim radom.

Kosta Dugalić, 70-godišnji penzioner, koji je radio u tvornici „Kuhar i Jović“ sjeća se uniformiranih učenika.

— Najmarljivija u poslu bila su dva dječaka: Uroš Bubalo i Rade Končar; kao strugari najpreciznije su radili i njihovim radom bili su svi zadovoljni.

Vrijeme je prolazilo, a roditeljima su povremeno iz Leskovca stizala pisma od sina. Stizale su i fotografije momčića u gradskom odijelu. Ali, jednog dana otac se malo razočarao. Sin je poslao prospekt firme kod koje je izučavao zanat, na kojem su bili u slikama prikazani različiti metalni predmeti, među kojima ručne vodene crpke, a u tekstu je pisalo šta se sve izrađuje u poduzeću. S obzirom da je bio nepismen, otac nije razumio ni tekst, ni slike, jer mnoge od tih predmeta nije nikada video. Zato je pogrešno shvatio šta mu sin izučava. Ali razočaranje je brzo nestalo poslije objašnjenja, što znači obrada metala i čemu sve služe predmeti na slikama prospekta.

Kada je završio zanat, Rade je iz Leskovca prešao u Beograd i zaposlio se u svojoj struci. Jednom prilikom pričao mi je o svojim mladalačkim snovima i planovima za budući život, koje je imao kao mladi zanatlija.

— Postati dobar majstor, kupiti kućicu s baštom na periferiji grada, oženiti se i tako početi život, to mi je bio plan. Iako mi je danas potpuno razumljiva klasna osnova tadašnje moje psihologije, jer mi se, pored ostalog, dobro urezalo u pamćenje i ono, kada mi je otac rekao na polasku da se nemam gdje vratiti, ipak danas sam sebi izgledam smiješan kad pomislim na to ...

No, on je prišao i ostvarenju svojih planova. Radeći svakodnevni posao, nastojao je da zanat što bolje usavrši, a zatim se upisao i u nižu tehničku školu, koju je uspje-

ino završio. Pored toga bio je vrlo aktivan sportaš. Igrao je nogomet, bavio se atletikom, plivanjem, veslanjem i drugim sportovima. O svojoj sportskoj aktivnosti Rade je kasnije pričao:

— Jedino čega se rado sjećam iz tog perioda, to je moja sportska aktivnost. Ne samo što sam u tome nalazio razonodu, već sam i čeličio svoj organizam. Uvjeren sam, da mi je to mnogo pomoglo da lakše podnesem policijske batine.

U vojsku je pozvan 1932. godine. Budući da se prethodno morao prijaviti vojnom okrugu, navratio je i u svoje selo. Bio je vrlo snažan i lijepo razvijen mladić. Sa zanosom je pričao o svom zanatu, tehničkoj školi, sportu i događajima iz grada. Otac je bio sretan.

— Nikada ga ne bih prepoznao — govorio je otac. — Kako je samo ojačao!

Zatim se raspitivao šta sve umije napraviti, je li skup alat kojim bi mogao otvoriti samostalnu radionicu itd.

Rade je postao regrut artiljerijskog puka u Sarajevu u aprilu 1932. Ali, već polovicom juna stigao je iz vojne bolnice telegram roditeljima, da je teško bolestan. Tački su se telegrami obično slali kada više nije bilo nikakve nade za ozdravljenje. Roditelje je utukla ova vijest, ali nisu ni pomicljali da krenu na put da vide makar mrtvog sina, jer nije bilo novaca za voznu kartu do Sarajeva i natrag. Poslije izvjesnog vremena Rade je javio, da se oporavlja. Prebolio je upalu pluća.

Kada je otpušten iz bolnice, izašao je pred liječničku komisiju, koja je trebala da odluči o njegovoj sposobnosti. Postupak je bio kratak, pregled samo radi formalnosti. „Privremeno nesposoban” — glasila je odluka, a to je značilo: odlazak kući, ponovna regrutacija i najmanje dvije godine čekanja do novog stupanja u vojsku.

Rade je pokušao da objasni komisiji da se vrlo dobro osjeća i da može nastaviti služenje vojske. Iisticao je da se nema gdje vratiti, jer kod kuće ni ostala porodica nema od čega živjeti. Njegovo radno mjesto u poduzeću je popunjeno, i sada je na ulici bez ikakvih sredstava . . . Članovi komisije nisu obraćali pažnju na njegove riječi, iznenadili su se drskošću, kako se taj obični vojnik usuđuje govoriti,

a da ga nitko ništa nije pitao. Zatim se jedan od njih proderao: „Kažeš da nemaš od čega živjeti. Onda sisaj vazduh . . .” dodavši uobičajeni epitet, kojim je većina oficira bivše vojske pratila riječi upućene vojnicima.

— Tek tada sam se prvi put ozbiljno zamislio nad životom. Odjednom je nestalo iluzija o životu, kakav sam dotad zamišljao — pripovijedao je Rade.

Pun ogorčenja krenuo je iz Sarajeva u Beograd. Da se vradi kući nije ni pomislio, iako je put u Beograd bio pun neizvjesnosti. Međutim, u Beogradu se ipak nakon nekog vremena zaposlio i tamo ostao do proljeća 1934., kada je ponovo pozvan na odsluženje vojnog roka. Taj period bio je najznačajniji u formiranju revolucionarnog lika Rade Končara — našao je Partiju.

Opet se Rade te godine navratio u selo. Ali to je sada bio sasvim drugi čovjek. Iz svake njegove riječi izbjijala je snaga, odlučnost i revolucionarni zanos.

Prije odlaska u vojsku Rade se s drugovima dogovorio o šiframa, pomoću kojih će ga oni redovno izvještavati o događajima i uspjesima u radu. Tako je pred kraj ljeta 1934. dobio vijest, da su drugovi otišli u „banju“ (to je bio ugovoren znak za hapšenje).

— Očekivao sam i ja svakog momenta odlazak u „banju“, — pripovijedao je Rade — ali je prošlo prilično vremena do tog dana. Mislio sam da su drugovi u „banji“ stisli zube i nisu ništa rekli. Ali jednog dana još izdaleka primjetio sam žandare kako idu prema vježbalištu. Odmah sam znao o čemu se radi. Istog momenta donio sam odluku da ništa ne priznam, pa makar me stavili i na najteže muke.

U staroj jugoslavenskoj vojsci se mjesecima i godinama pričalo vojnicima jedno te isto: kako otadžbina ima dvije vrste neprijatelja, a to su vanjski i unutarnji, od kojih su unutarnji neprijatelji opasniji, jer „s nama jedu i piju, a rade na tome da sruše našu otadžbinu“ . . .

Kad je Rade uhapšen javio se komandiru baterije jedan vojnik (valjda da bi mu se dodvorio) i počeo da iznosi kako im je Končar govorio o vilama koje su pojedini generali napravili špekulirajući ratnim nabavkama, uspoređujući to s vodnjikavom supom koju vojnici srču iz dana

u dan. Komandir je tog vojnika istjerao iz kancelarije, a za Radu napisao da je bio vrlo dobar vojnik. Ova pozitivna ocjena nije olakšala Radi položaj na policiji.

Prošlo je prilično vremena od Radina hapšenja, a da roditelji o tome nisu bili obaviješteni. To je bilo vjerojatno zbog istrage. Ali jednog dana otac je bio pozvan u općinu i saopćeno mu je, da mu je sin uhapšen kao komunist, a da on, kao pošten čovjek, treba da ga se odrekne.

— Ma ne mogu ja, brate, da kažem da mi on nije sin kada jest, pa da je ne znam što učinio — branio se otac praveći se da ne shvaća što se od njega zahtijeva. Ali prisiljak nije vršen samo na njega. Vlast je nastojala preko sandara i općinskih činovnika da udari žig sramote na čitavo selo, iz kojega je potekao komunist. Međutim, stariji seljani žalili su komšiju što mu sin nije okrenuo sreći, dok su ga mlađi i svijesniji tješili, govoreći kako je potitenia stvar za koju mu se sin bori.

Rade je punih devet mjeseci proveo u istražnom zatvoru i tamo bio izložen strahovitim mučenjima. Ali od njega nisu izvukli niti jedno priznanje. Nerado je govorio o tom periodu no ispričao je, da mu je najteže bilo kad su ga u čeliji vješali ispod ruku, vezanih na leđima, da se nogama jedva doticao tla. Tako su ga držali danima i noćima, od čega su nastupali potpuna iscrpljenost i strahoviti bolovi u zglobovima. Jednoga dana prikupio je posljednji dijelić preostale snage i u grčevitoj borbi s policijima uspio spriječiti da ga postave u taj strašan položaj. Toga dana, po njegovim riječima, kriza je prošla.

Izveden je pred sud za zaštitu države i, bez obzira na to što protiv njega nije bilo nikakvih materijalnih dokaza, osuđen na godinu dana robije i tri godine gubitka građanskih prava.

Poslije presude ostalo je Radu još tri mjeseca do slobode, jer mu se računalo i vrijeme provedeno u istražnom zatvoru. Tako se on jednog dana ponovo pojavio u svome selu, ali ne više s licem punim mladenačke svježine, već s dubokim borama iscrpljenosti. Dotada bujna kosa bila mu je već prorijeđena.

U selu je ostao duže vremena. Tu je čekao raspored, jer je sada Partija ozbiljno računala s njim kao prekalje-

nim revolucionarom. Trebalo ga je poslati tamo gdje je njegov revolucionarni rad bio najpotrebniji. Za to vrije-me on je marljivo pomagao ocu u poljskim radovima, u popravci poljoprivrednog alata; naprosto nije bilo posla, kojeg se on ne bi prihvatio. Isto je tako popravljao pojedine stvari u susjedstvu. O njegovu radu pričalo je s poštovanjem čitavo selo.

S ljudima je uvijek prijateljski razgovarao i često im savjetom pomagao. Rado se pojavljivao tamo gdje je trebalo izgladiti neki spor među seljacima, u razgovoru sa seljacima upotrebljavao je narodne izraze; iz svake njegove riječi izbjajala je neposrednost i ljubav prema čovjeku, koju je svatko čitao iz njegovih očiju. On je osvijetlio lik komuniste u očima svoga sela, pobijajući svakim svojim postupkom sve ono što se pričalo o komunistima poslije njegova hapšenja. Evo i jednog detalja.

U stadijumu njegova oca nalazio se nemiran snažan ovan jednog susjeda. Ovan je nekoliko puta razbio ograde tora, i otac je odlučio da ga izbaci iz svog stada. Susjedu nije preostalo drugo, nego da ga čuva vezanog na konopcu. Kad je za to saznao Rade, zamjerio je ocu.

— Tebi je krivo — rekao je on — što je njegov ovan bolji od tvog, a ne što ti imaš posla oko njega. Kada će jednom već nestati te seljačke zavisti? — Zatim je poslao da se kupe čavli i gotovo čitav dan popravlja tor, a uveče sam otišao do susjeda, uhvatio ovna za robove i jedva ga dovukao u tor. I danas seljaci o tome pričaju.

Narod je u mjestu i okolici znao, da je Rade komunist. Mnogi je seljak rekao: „E, da su svi ljudi kao Rade!”

Poslije kratkog vremena Rade je dobio očekivane vi-jesti i otputovao u Zagreb.

Radeći u Zagrebu, u Simensovoj radionici na Trešnjevki, proveo je nešto više od godine dana na slobodi. Koncem 1936. ponovo je uhapšen. Proveo je jedno vrije-me u istražnom zatvoru zagrebačke policije, a poslije toga odveden je u zloglasnu beogradsku Glavnjaču. Najprije je na njemu isprobao svoje specijalne metode mučenja zloglasni agent zagrebačke policije Šoprek, a zatim je ponovo dopao u ruke Vujkovića i Kosmajca, svojih starih znanaca. Ali, opet je sve bilo uzalud! Rade je ostao ni-

jem kao stijena. Ni jedne jedine riječi nisu uspjeli izvući
njega, izuzev prezira i prkosa.

Iz Glavnjače je sredinom 1937. premješten u sudski istražni zatvor, koji se nalazio na Adi Ciganlji. Iako su policijska mučenja prestala, zatvorenici su ovdje bili izloženi svakodnevnim šikanama i kaznama, kao što su: zabranjena izlaska u šetnju, zatvaranje u samicu, gladovanje i druga mučenja. Zbog toga su među njima neprestano izbijali protesti, štrajkovi glađu itd. U to vrijeme doveden je na Adu Ciganlju i jedan inženjer, koji je od policijskih mučenja oslijepio. O tome se brzo pročulo među zatvorenicima. Jednog dana, u vrijeme kada je najviše zatvorenika bilo u šetnji, prolazeći pored slijepog inženjera, Rade je uzviknuo: „Dolje krvavi Korošev režim! Dolje teror i nasilje nad nedužnim ljudima! Gledajte, drugovi, šta su učinili od našeg čovjeka, oslijepili su ga!”

Iako su poslije ovog masovnog protesta uslijedile uobičajene kazne, mnogo oštire i brojnije, protest je snažno odjeknuo među zatvorenicima.

Rade je proveo u istražnom zatvoru punu godinu dana. Na sudskoj raspravi je oslobođen, jer protiv njega nije bilo nikakvih dokaza. Kada je pušten na slobodu, vratio se u Zagreb i ponovo zaposlio na starom mjestu.

Radu su pozvali treći put u vojsku kad je stekao građanska prava, tj. nakon tri godine od njegova izlaska u robije. Ponovo se pojavio u Sarajevu, ali ovaj put s bogatim dosjeom, koji je obuhvaćao preko pet godina njegovog revolucionarnog rata. To je bio osnovni razlog, što je Rade kratko vrijeme ostao u Sarajevu. Garnizon Novi Sad tražio je jednog vojnika-zanatliju koji bi popravljao i nadzirao električne i ostale uređaje. Tako se Radinim starješinama pružila idealna prilika da se riješe opasnosti koju je on za njih predstavljaо. Uskoro se našao u Novom Sadu, a u međuvremenu se, začudo, i njegov dosje negdje izgubio.

Besprijekoran rad vrlo brzo mu je podigao ugled u čitavom garnizonu. Tako je za njega gotovo prestao vojnički život. Uredio je sebi jednu sobicu, uveo u nju električno svjetlo, povezao se s organizacijom u gradu. Organizacija ga je, pored ostalog, snabdijevala različitim knji-

gama i brošurama, jer je intenzivno radio na ličnom izgradivanju. Koliko je uživao povjerenja kod starješina, vidi se najbolje iz ovog.

Povodom napada Njemačke na Poljsku 1939. pojavili su se u gradu leci, koji su u isto vrijeme preplavili sve jedinice garnizona. Izvršen je detaljan pretres svih vojnika i njihovih stvari. Prilikom pretresa Radnih stvari oficir mu se ispričao, govoreći da se to kod njega radi samo zbog formalnosti.

— Mogli su lako, tjerajući lisicu, istjerati vuka — govorio je Rade.

Iz vojske se Rade vratio u Zagreb. U početku je radio u sindikatu metalaca, a zatim se sasvim posvetio partiskom radu.

U jesen 1939. spremao sam se da odem na par dana u Končarev Kraj. S Radom i njegovom drugaricom, Dragicom, sastajao sam se u Radničkom domu. Dragica je gotovo svakog dana bila тамо, a Rade rjeđe. Savez metalača je imao svoje prostorije na III ili IV spratu (čini mi se sobe broj 117, 118 i 119). Na zidovima tih soba visile su slike Marksа, Engelsа i Maksima Gorkog. Upitao sam Radu da li je dozvoljeno držati slike tih revolucionara u prostorijama sindikalnih podružnica.

— Nismo mi tražili ni od kog dozvole za to, a oni znaju da smo mi marksisti i bez slika — odgovorio je Rade.

Dogovorili smo se da se sastanemo prije mog odlaska. Trebalo je da uzmem od njega neke knjige i prenesem ih na selo.

— Kao vojnik, u uniformi, mogao bi ponijeti i paklene mašine, jer nitko na tebe neće posumnjati — rekao mi je.

Imao je Rade još iskustvo sa slanjem knjiga. Jednom prilikom uputio je poštom paket sa knjigama na adresu Petra Končara. Iako se radilo o potpuno legalnim izdanjima, kada su knjige stigle na poštu i utvrđeno ko je pošiljalac, žandari su ih zaplijenili, Petra uhapsili i u jeku najveće vijavice sproveli ga direktno u Zagreb, u policijski zatvor. S obzirom da se radilo o legalnoj literaturi, Petra su pustili iz zatvora, ali su žandarmi od toga dana pratili svaki njegov korak. Rade je bio ogorčen na ovaj postupak.

— Osvetiću im se onog dana kad ispred samog hotela na Plitvicama u njihovom prisustvu održim govor narodu — rekao je tada Rade.

Pošao sam tog dana da uzmem kofer sa knjigama iz Radina stana na Voćarskoj cesti, na Trešnjevki, gdje je iznajmio sobu. Bila je to lijepa, nova kuća. Prije nego sam uočio broj kuće, ugledam kroz otvoreni prozor sobe, na spratu, veliku sliku Maksima Gorkog. Do zabune više nije moglo doći. To je Radin stan, sigurno, jer je on neobično cijenio velikog proleterskog pisca.

Rade je čitanje i teorijski rad uopće, shvatio na poseban način. Njegov radni dan je bio na minut isplaniran. Dok nije prešao u ilegalnost radio je osam sati dnevno u Simensovoj radionici. Poslije podne, do kasno u noć, prisustvovao je partijskim i sindikalnim sastancima. Od poноći do ranih jutarnjih sati, probdio je nad knjigom. Tako je on shvatao svoje obaveze prema Partiji i radničkoj klasi. Njegov uspon na rukovodeće položaje u Partiji bio je brz i on je koristio svaki trenutak da upotpuni svoje i onako bogato ideološko-političko znanje.

— Puno se toga traži danas i čovjek mora učiti da bi odgovorio svojim zadacima — često je isticao Rade. I zaista, on je za kratko vrijeme izrastao ne samo u prekaljenog revolucionara, već i u pravog narodnog tribuna. Njegove vatrene i zanosne revolucionarne riječi su kao varnice sijevale i palile mase.

Dogovorili smo se da će mi neka žena predati kofer s knjigama, no ona ništa o tome nije znala. Morao sam potražiti Rada i upitati ga. Od njegova stana do radionice nije bilo daleko. Potražio sam ga na ulazu u radionicu. Pojavila su se tri radnika s nekim alatkama u ruci i gledali me sumnjičavo. Ne znam zbog čega je moja vojnička uniforma pobuđivala sumnju. Najzad se pojavio Rade, u radnom kombinezonu.

— Evo, ovog časa smo protjerali agente koji su došli da me hapse. Kada su se pojavili radnici sa čekićima i drugim alatom koji im se našao u rukama brzo su se pokupili. I tebe su drugovi nešto mrko gledali, jer od policije se uvijek mogu očekivati razni trikovi. Od danas me ni ovdje, ni u stanu više nećeš naći. Ni policiji neće uspjeti da me uhapsi.

Rekao mi je gdje je spremlijen kofer sa knjigama.

Nakon mjesec dana sretoh ga na jednoj tramvajskoj stanicici. Jedva sam ga prepoznao. Lijepo obučen, otmjenog držanja, a uz to su mu porasli i mali brkovi. Sasvim se izmijenio. Tada je dobio i svoje ilegalno ime — Brko. Rekao sam mu da sam pošao kod jednog znanca, ali me on pozvao da pođem s njim. Tada sam prvi put video kako se partijski rad odvija u dubokoj ilegalnosti. Tačno u određeno vrijeme sastali smo se sa dvojicom drugova na ulazu u slastičarnicu u Vlaškoj ulici. Posjedali smo oko malog stolića, naručili za svakog ponešto, i poslije 10 minuta tihog i živog razgovora sve je bilo gotovo.

Sporazumom između hrvatske i srpske buržoazije sklopljenim 1939. godine postao je teror u Hrvatskoj naročito žestok. Hrvatski narod brzo je uvidio, da se podjelom interesnih sfera između srpske i hrvatske buržoazije nije ništa promijenilo. Prozori na Šubašićevim banskim dvorima razbijeni su takozvanim „narodnim kruhom“ u znak protesta što su čitave kompozicije vlakova natovarene pšenicom odlazile u Njemačku. Policijski je aparat mobilizacijom Mačekove „zaštite“ više nego udvostručen. I u tim uslovima, kada su na sve strane za njim upućivane potjernice, kada je svaki agent i policajac držao u rukama njegovu sliku, Rade je izvršavao svoje partijske zadatke. Sjećam se, da sam jednom usred bijela dana išao s njim kroz centar grada, a on mi je pokazivao svakog agenta.

— Iako ih je velik broj, lično ih poznajem — govorio je Rade. — Nije mi teško prepoznati agenta, makar ga vidim prvi put. Svi oni imaju nešto zajedničko u držanju, po čemu ih je lako razlikovati od ostalih građana.

Rade je često, a pogotovo poslije V. zemaljske konferencije, kada je kao sekretar CK KPH provodio njene zaključke, putovao po različitim krajevima Hrvatske. Gotovo svaki put kada bi putovao u Dalmaciju, navratio bi i u Končarev Kraj da posjeti roditelje.

Takva Radina navraćanja bila su vrlo kratka, obično samo do slijedećeg voza. Tada bi na brzinu posjetio i po kojeg druga, te ga upućivao i podsticao na rad. Zatim je usput znao posjetiti i po koju ustanovu, naročito gdje se

osjećao rad komunista. Posebno je pazio da navrati do drugova kad su pokretali bilo koju korisnu i naprednu akciju.

— Kako smiješ, Rade, putovati vozom, kada policija pregledava svakom isprave? — pitao ga je otac.

— Ja se obično vozim I ili II razredom, a uz to sam, kako vidiš, dobro obučen i policiji nije ni na kraj pameti da sumnja, da bi ovako dotjeran gospodin mogao biti komunist — odgovorio je Rade u šali.

U aprilu 1942. godine, u oslobođenoj Korenici, došla mi je do ruku kopija pisma koju je uputio štab Ličke grupe odreda talijanskoj komandi, nudeći zamjenu za „našeg partizana Radu Končara”. I prije toga znao sam da je Rade uhapšen u Splitu, ali se to držalo u strogoj tajnosti, jer Talijani od njega nisu uspjeli ništa saznati. Ipak, Talijani su preko ustaške policije saznali koga imaju u rukama, pa pregovori oko zamjene nisu uspjeli.

Talijani su ga nakon zvјerskog mučenja, zajedno sa splitskim rodoljubima, strijeljali. Ubili su tijelo Rade Končara, ali njegovo djelo ostalo je besmrtno.

Jovo BOGDANOVIC

BORBENI PUT LIČKE OMLADINE

Prve skojevske organizacije u Lici formiraju se 1936. god. u učiteljskoj školi i gimnaziji u Gospicu. To što se u Lici relativno kasno među mladima javlja organizovani socijalistički pokret, uglavnom je posljedica nepravilne orijentacije SKOJ-a u radu sa seoskom omladinom (zapostavljanje tog rada) i nedovoljnog nastojanja partijske organizacije u Lici da revolucionarno raspoloženje jednog dijela omladine iskoristi za formiranje organizacije. Partijska organizacija u Lici posvećivala je, doduše, veliku pažnju političkom radu s omladinom. Ona je svoj utjecaj ostvarivala kroz postojeća omladinska kulturno-umjetnička društva, kao što su srednjoškolsko kulturno-umjetničko društvo „Matija Gubec“ i na selu „Seljačko kolo“, a zatim kroz fiskulturne organizacije i individualno je pripremala najnaprednije omladince za Partiju. Tako je, do formiranja skojevskih organizacija, veliki broj omladinaca bio primljen u redove komunista¹⁾. Ovi mladi članovi Partije zauzimaju rukovodeće pozicije u omladinskim kulturno-prosvjetnim i fiskulturnim organizacijama. Oni uporno šire među omladinom marksističku literaturu, ideje oktobarske revolucije, liniju KPJ i revolucionarni duh radničke klase, pripremaju akademije povodom proslava oktobarske revolucije, 1. maja, drže razna predavanja i diskusije itd. Njihov utjecaj među srednjoškolskom omladinom toliko se osjećao, da je ozbiljno zaplašio nosioce i pobornike buržoaske ideologije, pa je do-

¹⁾ Jakov Blažević, kao dak 7. razreda gimnazije, s nepunih 17 godina, postaje član KPJ; zatim Nedjeljko Žakula i mnogi drugi.

ilo i do procesa protiv popa Bogdanovića, koji je klevetao komuniste. Taj proces je brzo izašao iz okvira škole i u javnosti shvaćen kao politički proces. On je zaista i bio izraz borbe novih, progresivnih shvatanja, protiv starih i reakcionarnih. Uporno i stalno, mladi komunisti pripremali su teren za formiranje skojevske organizacije u Lici, za organiziranu borbu ličke omladine pod zastavom Partije.

Neposredno iza osnivanja prvih skojevskih organizacija politička aktivnost srednjoškolske omladine postaje intenzivnija. Njen najsvjesniji dio, okupljen u ovim organizacijama, stvara konkretnе programe svoje političke aktivnosti, bazirane na zadacima Partije i iskustvu organizacija SKOJ-a drugih krajeva. Preko skojevaca srednjoškolaca, koji ferije provode na selu, SKOJ naglo širi svoj utjecaj na seosku omladinu. Već 1937. godine formiraju se prve seoske organizacije SKOJ-a u Ličkom Novom i Smiljanu. 1938. godine Juka Kolak osniva organizaciju u Perušiću, Nikola Korać u Visuću, a Branko Ognjenović u Končarevu Kraju i Buniću. Iste godine osnovana je i organizacija u Vrepisu. Aktivnost ovih organizacija ubrzo je dokazala da je bio nepravilan sektaški stav prema seoskoj omladini.

Inicirane aktivnošću srednjoškolskih skojevskih organizacija u Gospiću, organizacije na selu prilaze sistematskom proučavanju napredne literature. Članovi SKOJ-a prepisuju rukom rijetke primjerke partijske štampe i šalju od organizacije do organizacije. U političke akcije partijskih organizacija uključuje se sve veći broj skojevaca i omladine sa sela. Proslave i akademije povodom Oktobra i 1. maja dobivaju sve jače obilježje masovnih političkih akcija. Akcije SKOJ-a postaju pravi izraz snage organizacije. Organi vlasti i žandarmi se sve više uvjeravaju da protiv sebe imaju organiziran pokret uporne i energične omladine, koja ne mari za opasnost i ne pozna strah. Zato, nakon akcije za proslavu Oktobra 1940. godine žandarmi hapse čitavu skojevsku organizaciju u Vrepisu. Prili-

kom hapšenja pronađeni su kod nekih skojevaca partij-ski materijali i, pod optužbom da su širili komunističku propagandu, cijela grupa bude izvedena pred sud u Ogulinu. Žandarmi su naročito bili zainteresovani da saznaju odakle im ti materijali, ali uprkos mučenju, ni jedan skojevac nije ništa odao.

U Udbini, nakon proslave 1. maja 1940, žandarmi hapse grupu članova Partije i nekoliko skojevaca. Razlučeni sve većim i češćim akcijama, žandarmi premlaćuju uhapšene, ali ni jedan od njih ništa ne priznaje i nikoga ne odaje. Stariji drugovi su se bojali da mladi skojevci neće izdržati, ali se pokazalo da je svaka bojaza bila neopravdana. Oni su se vratili ponosni i nastavili borbu.

U Buniću grupa članova Partije i skojevaca uoči dana oktobarske revolucije 1940. vješa crvene zastave i ispisuje revolucionarne parole na nekoliko najistaknutijih mjesta u selu. Iako su žandarmi očekivali slične akcije i pojačali patrole, koje su noćima krstarile selima, ujutro su vidjeli prkosno lepršanje crvene zastave i na samoj žandarmerijskoj stanici i zgradi općine u Korenici. Žandarmi hapse Đuru Dragaša, jednog od organizatora ove akcije, izvode ga izvan sela i podvrgavaju mučenju, da bi saznali imena ostalih učesnika. Kad batinama nisu mogli ništa izvući, skinuli su mu cipele i bosa i onako ispremlaćena, natjerali da satima stoji u hladnom potoku, opet tukli, i opet držali u vodi. Bude Grahovac, učesnik u ovoj akciji, pratio je žandarme s uhapšenim Đurom i iza grma promatrao sve što s njim rade. Đuro se vratio iscrpljen i isprebijan, s očiglednim tragovima mučenja po cijelom tijelu, ali je, ležeći u krevetu, nastavio s pripremama za nove akcije. Iz ovakovih primjera starijih drugova, članova Partije, skojevci su crpili snagu za svoju borbu i postajali dostojni učenici svojih učitelja. Ovako se pripremajući, oni su prikupili snage, organizovali se, povezali u jedinstven front cjelokupnu naprednu omladinu Like i obezbijedili da se u kritičnom istorijskom momentu našla okupljena oko svoje organizacije u prvim borbenim redovima Partije.

Opasnost, na koju je Partija stalno ukazivala, 6. aprila 1941. postala je surova stvarnost i nakon nepunih 8 dana Jugoslavija je stenjala pod fašističkom čizmom. Surovi

dani koji su slijedili, teror koji je sproveden u Lici, ubijanje golorukog naroda, puni bezdani masakriranih ljudi, žena i djece, učvrstili su uvjerenje omladine Like da je put koji je označila Partija — jedini pravi put. Zato se spremno odazvala njenom pozivu, uzela oružje u ruke i započela najznačajniju etapu u razvoju revolucionarnog omladinskog pokreta u Lici.

Milan BESLAČ

GRAČAC U DANIMA KAPITULACIJE*

— Odlomak iz dnevnika —

10. april 1941.

Putovao sam iz Gračaca u Perušić. Na stanici u Gračacu nepregledna masa ljudi. I vlakovi su bili pretrpani ljudstvom, koje je putovalo na svoja odredišta, prema mobilizacijskom rasporedu. U Gospicu ista slika. Bili su to u velikom broju Bosanci, što se vidjelo po fesovima. Prugu svuda čuvaju mobilizirani obveznici. Vrlo loše izgledaju, neki su još u civilnom, a neki imaju dijelom civilno, dijelom vojničko odijelo. Većina je bez pušaka. U Perušiću sam sišao s voza. U sreskom načelstvu baš sam rješavao neke predmete, kad me nekako oko 5 sati poslije podne obavijesti sreski načelnik o proglašenju NDH. Bio je uz nemiren. Nije znao što da radi s povjerljivim aktima, jer ako ih uništi, a vijest bude neistinita, imat će neprilika, a ako vijest bude istinita može opet biti zla. Iznio sam svoje mišljenje, da se možda radi o podvali. No, ubrzo sam čuo od nekih osoba, koje su dolazile k njemu, da se poznati perušički frankovci motaju po mjestu, među njima i za stupnik Vlainić, koji naređuje da se zatvore srpske radnje.

11. april

Probudio sam se prije svanuća, trebalo je da idem na vlak. Vani neugodan mrak, snijeg prolijeće u velikim pa huljama. Stanica je podaleko. Silazim na cestu, a cestom

* Objavljeno u Ličkim novinama br. 55.

minuše dva žandara i dvojica ustaša. Jedan se obazre na me, ali bez riječi nastaviše dalje. Ulagana vrata na stanici zaključana. Moram proći s prednje strane; vrlo mi je ne-lagodno, jer ne znam šta me čeka iza ugla. Moram proći, drugo mi ne preostaje.

U kancelariji šefa stanice jedan čovjek je spavao na klupi. Ubrzo se pojavio i šef, odnekud iz mraka. Pitao sam ga kad dolazi vlak, na što mi je odgovorio da stiže po redu vožnje. Čudno mi je bilo: takva situacija, a vlakovi idu redovito. Šef razgovara na telefonu s nekim u Gospiću; razabrao sam da daje ustašama neka obavještenja i da ih prima od njih. Opet izlazi u mrak. Vidim, ustaški obavještajac.

Počelo se razdanjivati. Izišao sam pred stanicu. Od-jednom se pojavi grupa ustaša i nekoliko žandara, koji su sinoć s Vlainićem dolazili u kotar da preuzimaju vlast. Svi u vojničkim uniformama i naoružani vojničkim puškama. Vlainić je bio i sada u civilnom odijelu. Što će sad biti? — pomislio sam. Nešto se dogovoriše i šestorica od njih polegoše s jedne strane tračnica, a šestorica s druge, upe-renim puškama prema tračnicama. Ali, ubrzo su se digli i stali opet pred stanicu; vjerojatno su ipak vidjeli da je to glupost, jer ako bi u vozu, koji treba naići, bilo takvih ljudi koji bi htjeli i koji bi imali čime da se tuku, pobili bi ih na onoj ravnici, iz vlaka, kao zečeve.

Vlak je ubrzo naišao i zaustavio se. Ustaše, sve po dvojica, žurno su pohrlile u pojedine vagone. Uputio sam se i ja najbližem vagonu. Vlainić i jedan ustaša baš su unutra drsko i grubo pretresali prtljagu putnika, koji su se za-čuđeno pogledavali i snebivali; nisu znali tko ih pretresa i zašto. Voz je uskoro krenuo. Na stanicu u Gospiću patrolirali su ustaše u civilnim odijelima, naoružane vojničkim puškama. Nisu poduzimali ništa i kompozicija je nastavila put. Malo dalje, uz prugu, situacija potpuno ista kakvu sam ostavio kad sam putovao u Perušić. Vojnici bivše jugoslavenske vojske čuvaju prugu i dalje, a od koga, i gdje je neprijatelj — nemaju ni pojma.

Kad sam stigao u Gračac, u mjestu je vladala neiz-vjesnost i zabrinutost. Vojnici jugoslavenske vojske ostavljaju oružje i razilaze se.

12. april

Bila je subota, sajmeni dan u Gračacu. Sakupilo se mnogo naroda iz okolnih sela. Ljudi su uznemireni, jer se već po selima pronijela vijest o proglašenju NDH. Da bi umirio narod, oko 8 sati ujutro Mile Stojsavljević Crni, stari i poznati politički borac i vrlo popularan čovjek u kotaru, održao je na trgu kratak govor. Hrabrio je narod i nastojao da ga uvjeri da treba sačuvati hladnokrvnost.

Nešto kasnije održao je govor s prozora na krovu jedne kuće i tadašnji sekretar Kotarskog komiteta KPH u Gračacu, Gojko Polovina, pozivajući narod da sačuva hladnokrvnost, bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata.

Bio sam tada u svojoj kancelariji, kad je ušao naš pisar Perica Čića (kasnije poginuo kao major u NOB) i začuđeno i tiho mi rekao, da se pred zgradom nalazi dva-desetak ljudi, s bajonetama na puškama. Bilo mi je jasno da su to ustaše. Kroz vrata sam razabirao telefonski razgovor načelnika sa žandarmerijskom stanicom o tome, da su ustaše tu i da traže da im se preda stanica, a sakupljeni narod da se rastjera. No, začas se prolamila oštara pucnjava. Digao sam se, pošao napolje i video kako ustaše bježe, zaklanjajući se iza zidova, prema željezničkoj staniči. Izišao sam. Ustaše je progonila masa naoružanih seljaka. Jedni su progonili ustaše, drugi zauzimali položaje na okolnim brdima, treći su dovodili u red puške. Sveopća pucnjava prolamala se zrakom.

Što se desilo? Dok je načelnik razgovarao sa žandarmerijskom stanicom, narod je doznao da su došle ustaše i zatražio je oružje, koje je u magazinu žandarmerijske stanice ostavila jedna jedinica bivše jugoslavenske vojske. Oružje je dao Dušan Drakulić i narod se u tren oka naoružao s oko 500 pušaka, puškomitrailjezom i nekoliko ručnih granata. Ustaše su protjerane, narod je bio jedina snaga u mjestu!

Kako je prijetila opasnost da pojedinci iskoriste našalu situaciju za šovinističke ispadne i pljačku, D. Prica i ja otpočeli smo razgovore s nekim utjecajnim ljudima, da se organizira vojno rukovodstvo, da se naoružane mase for-

miraju po desetinama i stave pod jednu komandu. Ta inicijativa Kotarskog komiteta ubrzo je ostvarena. U zgradi žandarmerijske stanice izabrano je vojno rukovodstvo (vojni štab) od tridesetorice ljudi. Riješeno je da se sve naoružano ljudstvo svrstava po desetinama. Zaključeno je da se razoružaju oni, koji se s tim ne budu htjeli složiti, kao i svi oni za koje se utvrđi da su pijani. Organizacija je prema utvrđenim zaključcima ubrzo sprovedena. U toku dana i čitavu noć patrole su krstarile; organizacija je funkcionirala.

13. april

Osvanuo je lijepi dan, nedjelja. Ljudi su se skupljali u velikim grupama, prepričavali događaje i nagađali što će dalje biti. Patrole su krstarile ili držale zaposjednute položaje. Neizvjesnost je bila vrlo velika.

Nekako oko 2 sata poslije podne dojurio je kamion s nekoliko mornara i zaustavio se pred žandarmerijskom stanicom. Ljudstvo koje je bilo pred stanicom odmah ih je s povjerenjem primilo. No, ja sam pozvao jednog od viđenih desetara i rekao mu da ne smiju biti tako lakovjerni, naredivši mu da naoružani ljudi odmah opkole kamion, da odredi ljude koji će preuzeti službu kod telefona u srežu i na pošti, i da prekine telefonsku vezu s Gospićem. Lazo je sve to brzo organizirao. Mornari su izjavili da nisu ustaše i da su voljni da se bore s naoružanim narodom. Uskoro je stigla i glavnina skupine vojske pod komandom kapetana bojnog broda Blajvajza, koja je prije toga u Crikvenici ubila poznatog ustašu Petra Kvaternika, a u Divuljama potopila više brodova, da ne padnu Talijanima u ruke. Bilo je u toj njegovojo skupini vojnika različitih vidova. Uspostavljena je suradnja naoružanih civila i ove skupine vojnika. Osnovana je Komanda mesta, a za komandira postavljen Dušan Drakulić.

Kasno uveče odjekivale su detonacije od Lovinca. Jedan vod upućen je iz Gračaca da sruši most na Ričici, da stupi u borbu i zauzme Gospic, jer Blajvajz nije povjeroval da su Talijani već bili u Gospicu i da se njihova pretchodnica već nalazila na stanci u Lovincu. Tako je došlo do borbe s čelom talijanske motomehanizirane divizije, u

kojoj je poginuo s naše strane jedan mornar, Slovenac, a s talijanske tri vojnika. Poslije toga u toku noći, Blajvajz se s vojnicima povukao put Bosne, dok su naoružani civili dijelom pošli s njima, a dijelom se razišli po selima oko Gračaca. Sjedište ustanika preneseno je u Bruvno, a kasnije u donjolapački kotar.

U međuvremenu Talijani su uputili građanima Gračaca ultimatum: ako se mjesto ne preda — bit će bombardirano! I tako, tek poslije dva dana, kad su doznali i bili potpuno sigurni da u Gračacu nema naoružanih snaga, „junačka” talijanska armija „osvojila” je Gračac. Ovu „pobjedu” svećano su objavile talijanske novine i radio-stanice.

14. april

Toga dana, kad su talijanski tenkovi i bojna kola razrovali gračačke ceste, vrtove i oranice, porušili zidove i ograde — pojavila se u Gračacu ustaška kaznena ekspedicija iz Gospića.

Izišao sam na ulicu. Rekli su mi da ustaše već hapse po Gračacu, da su uhapsile Milu Stojsavljevića Crnog i otpremile u Gospić, a sad preslušavaju nekoliko mladića koji su uzeli oružje i sudjelovali u napadu na ustaše. Šta će s njima? Njihova sudbina nije bila ružičasta, tim više što se na čelu ekspedicije nalazio Marko Frković, okorjeli frankovac, koji se ubrzo ispoljio kao jedna od najkrivočinjih ustaških zvijeri u ovom kraju.

Nikica RAPAJIĆ

TUŽNA KOLONA

Vedro junsko jutro zateklo je narod plitvičke općine, u planinskim selima između Male Kapele i Plješevice, u dubokom snu. Tih burnih dana 1941. godine, nešto više od dva mjeseca poslije sloma stare Jugoslavije, odigralo se više događaja i promjena u životu ovih ljudi, nego decenijama u prošlosti. Odrasle na istorijskoj vjetrometini, koja ih je priučila na stalna iznenađenja, pripremljena na sve ove bunkere, opore gorštakve nikakve nedaće nisu mogle pokolebiti, pa se nisu mogli pomiriti ni sa tim da im glave lete uzalud. A upravo je nastupilo takvo vrijeme. Već prvih dana poslije okupacije ustaše su počele da odvode ljude, čija je sudbina ostala nepoznata. Naslućivalo se da se neće više nikada vratiti. Niko nije bio siguran šta će se desiti sutra. Čulo se i za odvođenje u logore, na prinudni rad. Posljednjih dana juna su učestala pojedinačna ubistva.

Ovo praskozorje ipak je počelo nenadano. Udarci kundacima u vrata, lupa kola i psovke ustaša, obeznanili su narod. Ljudi su teško dolazili k sebi, bunovni, unezvereni, gledali su naoružane ustaše, konjske zaprege i slušali kratka saopštenja: „Okruženi ste sa svih strana! Spremite se u roku od pola časa za polazak. Ako netko počne bježati, biće ubijen. Po članu porodice dozvoljeno je ponijeti najviše 50 kila stvari”.

Naoružane ustaše, predvođene mjesnim ustaškim povjerenicima iz susjednih sela, u zoru su opkolile sela i sad su u njih prodirale iz obližnjih gajeva i zasjeda. Koračali su kao pobjednici sa bojnog polja. A na tom polju pro-

tivnik im je bio goloruki narod. Tu i tamo, u različitim intervalima, čuli su se pucnji. To su se ustaše po ličnom izboru, obračunavale s onima koji nisu dovoljno brzo izvršavali naređenja.

Što je decenijama stvarano teškim i upornim radom, uz ogromna odricanja, propalo je u jedan tren, u nepovrat. Tužna pogleda oprštali su se seljaci od svog rodnog kraja i imovine. Okretali su se i pogled im je preletao unaokolo, zadržavao se na komadiću zemlje koji je kupljen poslije mnogo godina teškog rada u tuđem svijetu. Najbolje godine svog života ostavljali su oni u rudnicima, tunelima, željezarama, na željezničkim prugama i putevima zapadne Evrope i Amerike vjerujući da će mirno proživjeti na ovom škrtom komadiću zemlje. Drugi je uzeo žagu i okrećući je u rukama sjećao se slavonskih šuma, teških zima, života u bajti sa tri strane otvorenoj i nezaštićenoj od mraza. Žaga mu je hljeb obezbjeđivala i život mu je od nje zavisio. Odlazio je u Slavoniju usred zime da kopa panjeve — često svjestan da neće ništa zaraditi. Ali samo da nije kod kuće — da su barem jedna usta manje u kući. Često se događalo da poslije mjesec dana rada, praveći obračun, ostane dužan; „zajeo se”, kako se to nazivalo. A jeo je palentu od kukuruzna brašna, sirovu slaninu i luk koji je izuzimao iz poslodavčeva magazina. Ta ogromna snaga, kojom je priroda obdarila ove gorštakе, nije mogla zaraditi toliko da se normalno održi. Treći je otišao u štalu da posljednji put vidi svoja dva mukom stečena vočića. Godinama je na ramenu iz šume drva nosio, danima je od zore do mraka susjedu radio, da bi mu ovaj uzorao parče zemlje. Najveće bogatstvo je gledao u tome da stekne svoju radnu marvu. Prodao je kravu, ovce, djecu bez mlijeka ostavljao, pa čak i komad zemlje založio da bi do njih došao. A neumorne i vrijedne žene godinama su ruho djevojačko spremale. Čitave zime je sjedjela i uz petrolejku prela. Opora kudelja, među ogrubnjelim i neosjetljivim prstima, pretvarala se u tanku nit. Sva ta životna muka ostaje. Kome?

Na svakom koraku plač žena, vrisak djece, skrivene suze u krajičku oka. Mnogi su poželjeli da odu što prije, da se sve što prije svrši, da se pobegne iz ovog pakla. Ra-

stanak s rodnim krajem je težak i onda kada čovjek očekuje da će se vratiti, i onda kad zna da odlazi na bolje, a ne u ovakvu neizvjesnost. Nagada se. Kuda? Gdje? U Srbiju, u logor, na prinudni rad u Njemačku? Ali kuda sa djecom, starcima? ...

U isto vrijeme, vjerovatno po ustaškom planu, razmiljeli su se neki seljaci iz okolnih hrvatskih sela po kućama, žureći i prepirući se ko će čiju imovinu prigrabiti. Nisu mogli dočekati ni da se ovaj svijet udalji. To je bila prilika da se olako dočepaju plijena. Većina od njih, kao i njihova braća Srbi, živjela je od svoga rada, mučno ali pošteno. A što ih sada tako zaslijepi? Eto, pružena im je mogućnost da se „obogate” i ovi siromašni ljudi su postali žrtve ustaške propagande. „Iseljavanjem Srba rješavaju se svi vaši vjekovni problemi”, govore im ustaše. I neki od njih vjeruju i nasjedaju.

Posljednji pozdrav i oproštaj s rodnim krajem. Okretanje, zastajkivanje, pogled na kraj gdje sunce izlazi, na brdašce iznad kuće za koje je vezano toliko uspomena; na šumu, gaj i sve drugo što se nikada više neće vidjeti. Udarci ustaških kundaka opominjali su da to više nije njihov kraj, da im ne pripada i da ga treba što prije zaboraviti. Bilo ih je koji se nisu ni okrenuli, ni posljednji pogled uputili, ni suze pustili.

U selo Prijeboj slivaju se kolone iz okolnih mjesta i stvaraju povorku dugu desetak kilometara, koja se kreće u nepoznatom pravcu, u neizvjesnost. Sa prevoja koji Malu Kapelu dijeli od Plješevice, pogled je dostizao daleko i gubio se tamo negdje u Bosni. U koloni je brzo došlo do međusobnog zbližavanja, izmjene misli. Većinom su to poznanici, prijatelji i saznanje da idu svi, cijela općina, ublaživalo je tugu i stvaralo makar i neznatni osjećaj sigurnosti. Iste misli i osjećaji su obuzeli i vlasnike kola — ljudi iz susjednih općina, Korenice i Bunića. Ustaše su ih na prevaru digli: pozvali ih sa konjskim zapregama navodno da obave neke radove za vojne potrebe NDH. I na njihovim licima je zabrinutost: kuda će, da li će ih vratiti u njihov kraj, ko će njihove porodice seliti i da li će ih ikada više vidjeti? Svi su bezizrazna pogleda, kreću se teškim koracima, s teškim mislima.

Kvaternikovi gardisti, frankovci dovedeni iz gimnazijskih klupa ili pokupljeni među besposličarima, dobrovoljci sa fesovima na glavi, revnosno su obigravali kolonu, drsko se cerekali, repetirali puške, nišanili u narod u ovoj tužnoj povorci. Lakomisleno su shvatili slavlje novoga potretka, uvjereni da je došao njihov trenutak.

Zapadno od Bihaća, na ravničari Barani (u predjelu Garrevice) zaustavljena je kolona bez nekog reda, veoma gusto nabijena; nekakav predah, zastanak. Stajalo se duže nego što je uobičajeno. I odjednom, prostrujala je, brzinom munje, kroz kolonu vijest o jučerašnjoj tragediji Srba iz okoline Bihaća. Na ovom mjestu jedan dan prije pobijeno je, poklano i u jame bačeno više stotina ljudi. Svježe ugažena zemlja, krv i rojevi muha, odavali su zločin izvršen na ovom mjestu. Narod je, suočen sa smrću, izbezumljeno i okamenjeno gledao i nijemo se pitao: da li je to moguće? Prije nekoliko časova teško se odvajao od svoje imovine, a sada treba da se odvoji i od života, djeca od roditelja. Nijedna misao nije obećavala bilo kakav izlaz. Ova ravnica naokolo govorila je da su izgledi za spasbjekstvom beznadni. A i kuda bježati? Zar ostaviti porodicu i nejaku djecu radi spasavanja vlastite glave? Na to se ne bi odlučio ni jedan muškarac.

Znalo se da su neki nevini ljudi stradali, da su ubijeni, no niko nije pomiclao da bi mogli uništavati narod. Vjerovatno nikada ljudska glava nije bila jeftinija. Vlast bezakonja i divljaštva. Ustaše nisu odgovarale za svoje postupke. Mogli su nas postrijeljati kao i narod prethodnog dana i izvršioci bi bili još i nagrađeni i odlikovani. To je bio gotovo jedini uslov da se stekne povjerenje i napreduje u Pavelićevoj državi.

Kako smo kasnije saznali, poslije vijećanja u ustaškoj „Velikoj župi za Psat i Krbavu” odustalo se od strijeljanja. Bilo je mnogo pretpostavki, ali pravi razlog je ostao nepoznat. U narodu se govorilo da se za to zauzeo neki „Turčin”, koji nije dao da se to izvrši u blizini Bihaća. Drugi su govorili da je katolički pop u Bihaću predložio da je to pametnije uraditi negdje u Bosni, dalje od Bihaća itd.

Dugu povorku je noć zatekla na desnoj obali Une, prema Ripačkom klancu. Padala je plaha junska kiša, a nezaštićen narod ostao je pod vedrim nebom. Ali šta su noć i kiša u odnosu na minuli dan? Doduše, sve je bilo i dalje neizvjesno, ali samo udaljavanje od jezovitog mjesta, olakšalo je unekoliko patnje. Kolona je ušla u klance i terene vrletne Bosne, kontrola ustaša je oslabila i bilo je jasno da se masovno strijeljanje više ne može izvršiti.

Kvaternikovi pitomci, suočeni s prvim teškoćama, ne naviknuti na napore, gundali su. Niz fesove im je curila voda, izgledali su žalosno. Samo jedna neprospavana noć poljuljala je moral i vjeru u blagodati novog poretka.

Kretanje tužne kolone kroz Lipu, Petrovačko polje, Kolunić, Oštrelj i dalje ka Drvaru, izazvalo je bol kod naroda ovog kraja. Uz put su nas dočekivali, pozdravljali, raspitivali se, hranu iznosili i davali, unatoč ustaške zabrane. Oni su saosjećali sa nama. Očekivali su istu sudbinu, jer teror i bezakonje nisu ni kod njih izostali. Od polaska tu smo prvi put osjetili prijateljske poglede i ljubav, ono što nas je ohrabrilo.

U jednim kolima, na sijenu, rodilo se dijete. Plać novorođenčeta je uvijek radostan glas. Ali šta očekuje ovaj život koji je nastao u tužnoj povorci, ko se njemu obradovo? Stari čika Mile je rekao: „Da si se u vučicu pretvorila i vuka na svijet donijela, bolje bi i za tebe i za njega bilo. Našla bi negdje u vrletima Plješevice skrovište za njega i sebe, a kada odraste, zajedno s tobom bi vrebao plijen, ovako kao što sada nas vrebaju”.

Prolazili smo kroz surove kraške predjele sa malim kultiviranim zaravnima, oko kojih su bez nekog reda načićana sela. Podsjćealo nas je na naš izgubljeni kraj. Ovdje su nas i ostavili da se razmjestimo¹⁾). Naši domaćini, siromašni ljudi, primili su nas kao svoje najrođenije. Za kratko vrijeme osjećali smo se kao kod svojih, kao jedna porodica. Ovi poluproleteri nisu ni u čemu ličili na seljake o kojima se često govori da imaju dvije duše, da su kolebljiv i sebičan element. Život na krasu, vječito u neima-

¹⁾ Iseljenici iz Plitvica razmješteni su većinom po selima oko Drvara: Kamenici, Trninića Brijegu, Gornjim i Donjim Bastašima, Crvljivici, Šipovljanim, Pasjaku i Oštrelju.

štini, učinio ih je oporim, izdržljivim, a živjeći u nevolji, razumjevali su i nevolje drugih. U ratnoj nedaci i tragediji koja nas je zajedno zadesila, našim dolaskom domaćinima se porodica podvostručila. Tu su pokazali svoje gostoprimstvo i plemenitost. Dijelili su s nama sve što su imali. Mjesecima spremanjali kajmak, jedina masnoća koja se čuva za sezonu težih radova, iznošen je pred nas. „Djelićemo zajedno sve dok imamo, a sjutra ćemo umrijeti zajedno ako se bude moralo umrijeti. Šta imamo ako vi umrete danas, a mi za par dana?” — tako su govorili ovi gostoprimljivi domaćini. U prošlosti su i oni bježali ispred Turaka u Liku. Stariji ljudi su se toga sjećali o tome govorili. I sad je nastalo „tursko doba”, samo još krvavije — tada žene, djecu i starce nisu protjerivali sa domaćih ognjišta.

Uključivanje u život i prilagođavanje novoj sredini išlo je veoma brzo. Naročito kod omladine. Velika sličnost u navikama i običajima povoljno je djelovala na brzo međusobno zblizavanje. Kako je vrijeme odmicalo, mi smo sve više osjećali da se kod tog naroda učvršćuje sigurnost i spokojstvo. Osjećalo se da se tu nešto sprema. Često po neki član porodice nestane iz kuće i nema ga čitav dan pa i noć. Dvosmisleni odgovori na pitanje gdje je, upućivali su na zaključak da to nije neka nedužna šetnja. U razgovoru o ustašama često su se čule prijetnje: „Neće ni oni dugo carovati, doći će im brzo kraj”.

Poučeni iskustvom, muškarci su se držali dalje od kuća, stražarili po selima, organizovali sistem obavještavanja i nisu ih više mogli iznenaditi. Ovi ljudi nisu bili voljni da napuštaju svoj kraj; bili su spremni na otpor. Bili su dorasli duhu vremena i zadatku koji je pred njima stajao.

Ustanak u Srbiji i Crnoj Gori, za koji se čulo, ubrzavao je i ovdje pripreme za ustanak. O tome se govorilo sve otvorenije. Naši komunisti i skojevci su bili brzo zapuženi. Partijsko rukovodstvo je odlučilo da im se pride, ispitava njihovo raspoloženje i da se postepeno uključimo u pokret. Sudbonosni događaji su uvijek ujedinjavali narod. Kad se uvidjelo da na širokom prostoru raštrkanih pla-

Đurđe Teodorović: U SVITANJE

ninskih naselja ljudi jednako misle, tek se tada osjetilo koliko je to velika snaga.

Najzad smo se našli u partizanskim logorima na Klekovači, Kamenici, Prekaji i drugim, najvećim dijelom u Kameničkom i Oštreljskom odredu. Očaravalo nas je ustaničko oružje, disciplina i spremnost za borbu mlađih i odvažnih ljudi. Prva puškarana sa ustašama 26. jula nisu iznenadila ovaj narod. To se očekivalo i samo se radilo o danu ili času. Nije bilo straha — prva puška je samo pokrenula ustanike, sve je spremno ustalo na noge. Uspjesi su se širili i zračili u najudaljenije zaseoke i sela širom Krajine.

Mi smo se saživjeli s tim narodom; on nas je prihvatio u najtežim časovima, dijelili smo radost prvih pobjeda i krenuli zajedno u borbu. Omladinci iz ličkih sela su zajedno s Krajišnicima zadavali prve udarce zajedničkom neprijatelju i prolivali svoju krv po krševitoj zemlji zajedno sa svojom krajiškom braćom.

Iako prvih dana nismo znali da su ustaničke puške gotovo istovremeno odjeknule u većem dijelu Like, borbu krajiških partizana shvatili smo kao svoju, vjerujući da će se ona proširiti i na ostale krajeve i da je pitanje dana kada ćemo se ponovo naći na našim opustošenim ognjištima. A kada je stigao do nas glas o oslobođenom Srbu, Donjem Lapcu i drugim mjestima u Lici, veselju nije bilo kraja. „Mi smo znali — govorili su Krajišnici, — da Ličani nikada nisu zatajili u borbi. I ovaj put su to pokazali”.

*

Početkom septembra, iznenada su zaprtaštale puške oko opustošenih sela našeg malog kraja. Novi vlasnici posjeda protjeranih seljaka bezglavo su se razbjeziali, proklinjući svoju nepomišljenost i ustaše koje su ih uvukle u ovu nečasnu rabotu. Stoljetne šume i proplanci Male Kapelle i Plješevice primili su u svoje okrilje narodne borce. Prasak ustaničkih pušaka i buka slapova zelenih jezera odjekivali su uvalama i klancima od prvog do posljednjeg dana velikog oslobođilačkog rata.

Dane ĆUĆ

U LICI 1941.

PRIPREME ZA USTANAK

Možda kao ni u jednom kraju Jugoslavije nakon kapitulacije mučna i teška situacija zatekla se u Lici aprila 1941. Talijana je bilo skoro više nego Ličana. Mnogi mačekovci preko noći su postali gore ustaše nego stari zagriženi frankovci. Ustaše su organizovale pogrome nad srpskim življem i Hrvatima antifašistima. Članovi Partije većinom su bili poznati i ustaše su se najprije okomile na njih. Većina članova je pohapšena, dosta ih je stradalo, a među njima i nekoliko članova Okružnog komiteta (među njima i Jovo Rajčević). Prvi udarac partijskim organizacijama bio je težak.

No, ipak, uz pomoć članova CK KPH, koji su došli na naš teren, Okružni komitet za Liku i partijske organizacije su se ubrzo oporavili i započeli aktivno raditi u narodu. Naročito se intenzivno radilo među srpskim življem.

Dok je neprijatelj još okupirao zemlju, mnogi ljudi, vraćajući se kući pješke, zaobilazili su življe saobraćajnice, ceste i puteve, kako bi izbjegli zarobljavanje. Tako je u Liku stiglo dosta komunista i simpatizera-radnika koji su donijeli oružje. To je bilo dragocjeno za prve dane ustanka. Nevolja je u tome što novodošli drugovi nisu imali veza sa organizacijama. Isto tako organizacije nisu znale koji su među njima članovi Partije. Takvo stanje je kratko trajalo i veze su ubrzo uspostavljene, pa se intenzivno pristupilo pripremanju ustanka.

Masovna zvjerstva nad Srbima, ubijanja i klanja anti-fašista, bacanje živih ljudi u jame, puni gospički zatvori.

logor smrti na Jadovnom — to je slika Like pred ustanak. Ovo je to utjecalo na daleko brže sazrijevanje svijesti — da je izlaz iz takvog teškog stanja jedino u ustanku.

Malobrojni članovi Okružnog komiteta, kao i svi ostali članovi Partije, morali su danonoćno da rade. Zahvaljujući njihovom političkom ugledu i uloženom naporu na razjašnjavanju situacije i partijske političke linije, narod je bez rezerve prihvatio KPJ kao rukovodeću snagu i održao se proglašu od 4. jula 1941.

PLANOVI I RAD OK KPH

Ustaše su opljačkale sve radio-aparate. Njihova propaganda je bila veoma bučna — drugi se glas i nije mogao čuti. A Okružni komitet je od sve tehnike posjedovao samo geštetner¹⁾ i baterijski radio i tako je hvatao vijesti, koje su oskudnim sredstvima pisane i rasturane najviše preko kurira. Narod je i usmeno obavještavan o događajima u zemlji i svijetu. Stvarane su i relejne stanice, pa su i na taj način stizale oskudne vijesti.

Tehnika je bila smještena u Divoselu, pod stogovima sijena braće Steve i Denija Vujnovića. Njihov otac i čitava porodica radili su za narodnooslobodilački pokret. Pod stogovima gdje se nalazila tehnika radili su Jakov Blažević i Mile Počuća. Tu sam i ja proveo nekoliko dana pred ustanak. Tu su izrađeni i detalji plana za ustanak u Lici, ispred nosa do zuba naoružanih ustaša, koji su tuda bahato prolazili.

Planom smo predviđali ljude na koje se u ustanku možemo osloniti, zatim formiranje više manjih gerilskih grupa, snabdjevenih suhom hranom za bar nedjelju dana; prvo bitan zadatak bio im je da sačekuju i likvidiraju ustaše (kao odmazdu za teror koji su sprovodili). U ovoj fazi nismo mogli planirati dizanje cijelog naroda na ustanak zbog talijanske okupacije i mogućnosti da narod bude uništen od veoma jakih okupacionih snaga. Sada je bila osnovna borba protiv ustaških koljačkih formacija i spasavanje naroda. Predviđali smo i drugove koji su trebali da prenose direk-

¹⁾ Danas se nalazi u muzeju NOB u Gospicu.

tive i održavanje veze s pojedinim krajevima Like i ustaškim rejonima. Za sve krajeve, u općinama, pa i selima, predviđali smo stvaranje inicijativnih odbora za pripremu ustanka.

Sve se velikom brzinom kretalo prema ustanku. Nicali su inicijativni odbori, narod je u zbjegovima hrabren; sve su to bile porođajne teškoće i embrioni nove vlasti, a jezgro i udarna snaga postali su gerilski odredi, koji su se naglo stvarali.

Pred ustaškim terorom većina srpskog življa nije išla u gradove. Izbjegavali su se susreti sa ustašama, po noći se povlačili na spavanje što dalje od svojih kuća da ih ne bi ustaše iznenadile i izvršile pokolj. Sad je trebalo spriječiti i ukazati ljudima kako da ne padnu u šake ustašakoljača. Dalje, narod se u zbjegovima pripremao na otpor. Formirani inicijativni odbori imali su zadatku da rade na formiranju gerilskih odreda, da odaberu ljudе za komandno osoblje. Birani su oni što su imali bar nešto vojničkog znanja i dobrovoljno se sami javljali ustaničkim odredima.

Narod u zbjegovima živio je u posebnim teškoćama. Živežne namirnice i odjeća, što se moglo ponijeti, nošeni su po noći iz sela u šumu. No, u teškoćama i nevolji porasla je i svijest, međusobno povjerenje, trpeljivost i kolektivni život. Svi su se ispomagali, samo da ne bude gladi. Razlike među ljudima svedene su na najmanju mjeru.

Nije slučajno što je Okružni komitet KPH za Liku bio isto onako popularan kao i štab ustanika, iako нико nigdje to nije isticao. Punu pomoć dobijao je od sekretara CK KPH, Rade Končara, a naročito Marka Oreškovića, člana CK, koji su istovremeno mnogo pomagali i partijskim rukovodstvima na terenu.

Na osnovu primljenih direktiva i analize stanja u Lici, OK je već u junu 1941. donio odluku da se prikuplja oružje i suha hrana, jer su se predviđale još veće teškoće. O tome sam razgovarao sa Stanišom Opsenicom u njegovu bunkeru u kući — da svojim ljudima prenese kao direktivu OK za Liku da prikupljaju oružje i suhu hranu — pršutu, slaninu, sir itd. Naročito se vodilo računa da se radi povezivanja i konspiracije kuriri obezbijede sa svim

potrebštinama, pa i suhom hranom, a da u težem slučaju budu osigurani za po nekoliko dana.

Na osnovu ovoga Staniša Opsenica je ne samo izvezao hranu iz svoje kuće i kuća svoje braće, nego je kupio jedna kola žita, pršute, rakije i soli u Gospiću i sve natovario u dvorištu Jurice Frkovića — ustaškog velikog župana. Sve je prevezeno izravno na Ljubovo u šumu Palež. To je bilo sudbonosno za odred na Ljubovu, njegovo održanje i podvige koje je činio.

POČETAK USTANKA

Početak ustanka obilježen je i prvim vojničkim pobjedama. Stvarano je povjerenje u svoju tek rođenu vojsku, koja je značila spas za narod Like.

U to vrijeme sekretar Okružnog komiteta Jakov Blažević nalazio se sa tehnikom u Divoselu. S njim je bio Mile Počuča. Ja sam 2. avgusta sa sjeverne strane prešao rijeku Liku i zaobilazeći Gospic stigao u zoru u kuću braće Steve i Denija Vujnovića. Tamo već nikog nije bilo. Narod se masovno povlačio prema Velebitu. Naišao je i Joco Trešnjić, prepoznao me jer me je vidio prije nekoliko dana baš nakon što smo završili izradu plana za ustanak. Tada smo predveče kraj stogova sijena još razgovarali, gledali u Velebit i šalili se kako će tamo nama biti „lijepo”.

Joco se rukovao sa mnom i odmah mi reče da će me odvesti Jakovu i Mili. Nosio sam im pismo od Pavičića, podnarednika u domobranima, i jednog njegovog druga, koji je i ranije održavao vezu sa nama, a kasnije došao u partizane (u pismu je tražio da mu se da direktiva kako da organizuje puč, ili nešto slično, u gospičkom garnizonu; OK je zaključio da tako nešto u sadašnjim uslovima nema izgleda na uspjeh). Za razgovor smo imali malo vremena. Drugovi su donijeli odluku da preuzmem rukovodstvo u gornjem kraju Like i da tamo potražim Nedjeljka Žakulu, člana OK. Računali smo da se on nalazi oko Udbine, a u stvari već je bio u Srbiji.

Istu večer napadnute su ustaše u školi u Divoselu. U Buniću je likvidirana ustaška posada, a više Bunića Staniša Opsenica ubio je čuvenog razbojnika — ustaškog žandarma Bevandu. Trajale su borbe sa ustašama na Ljubovu

i Širokoj Kuli. Ustaše je zahvatila panika i bježanje, pa su u toj panici gonili civilno stanovništvo u centre gdje su bili jaki talijanski garnizoni. Tako su nagrnuli i u Gospic da se zaštite u gradu. A ustanici nisu imali dovoljno snaže da bi se u isto vrijeme obračunali i sa talijanskim okupatorima.

U to vrijeme ustanici su držali većinu sela u svojim rukama. Gospic i ostala uporišta Talijani su ograđivali žicom i nastojali da spasu ustaše. U isto vrijeme Talijani se brzo i uspješno povezuju sa četnicima i zbližavaju ih sa ustašama, kako bi se zajednički borili protiv partizana.

DOLAZAK NA LJUBOVO

Na Ljubovu je postojao gerilski odred. Kad sam tamo došao ocijenio sam da je prvi zadatak u odredu: organizaciono ga učvrstiti, izabrati komandno osoblje, uvesti disciplinu i stvoriti partijsku organizaciju. Za komandanta je izabran Staniša Opsenica, ja za komesara, za operativca Stevo Opsenica. Stevo Opsenica, Lukica Vukmir i još neki kandidirani su za Partiju i tako je odmah stvorena i organizacija i otpočeo je politički rad. Odred se brzo širio i naoružavao.

Prve bombe napravljene su od „durkavuza“²⁾ pronađenog u izgorjelim seljačkim kolima, koji je donio Bogdan Rakić u logor. Kad sam to ugledao sinula mi je ideja da bi se cijev mogla da napuni eksplozivom i da posluži kao bomba. Bogdan se inače bavio popravkom kapslara i odmah je prihvatio moju ideju. Staniša Opsenica imao je dinamita i korde, a Bogdan kapsila od lovačkih pušaka. Bogdan se dade na posao i za dva dana je probna bomba bila gotova. Staniša je dobro zagledao ovu bombu, nasmijao se i rekao: „Oprobaćemo je na ustašama“.

Nije prošlo ni dva dana kad nađe pošta iz Gospića za Bunić u pratnji tri žandarma i ustaša. Kod kuća Rakića, na međi na Ljubovu, pošta je zaplijenjena i pratnja zarobljena. Stari žandarm Valentin ispričao je da za njima idu

²⁾ „Durkavuzom“ se u Lici naziva šuplji čelični valjak, konusnog oblika, koji se nalazi u sredini točka seljačkih kola i kroz koji prolazi osovina na kojoj leže točkovi.

troja kola trgovca-ustaše Lukice Javora iz Podlapca, koja prate jedna četa domobrana, žandarma i ustaša.

Sada se Staniši pružila prilika da isproba „durkavuz”. Postavio je zasjedu kod Rakića, tik uz cestu, iza zidina izgorjele štale. Kad su kola s pratinjom zašla u zasjedu, Staniša je bacio na kola „durkavuz”-bombu. Detonacija je bila silna — jača nego iz topa. Par konja je pobijeno, a nekoliko žandarma je teže ranjeno. Razvila se borba, pa su se žandarmi i pratinja povukli u pravcu Široke Kule.

„Durkavuz” se proslavio među partizanima. Nastala je trka za njim da bi se pravile nove bombe. Na neprijateljskoj strani pronijela se vijest kako ustanici imaju tobove i kako se ne može preko „gvozdenog Ljubova”. Tajnu oružja i veličinu snaga brižno smo čuvali.

Ova akcija izvedena je oko polovine avgusta. Tada smo zaplijenili od žandarma tri karabina, četiri kragujevačke bombe, četiri pištolja i municiju. Drugi dan, u zaselku Rastići, Hrvati su nam dali tri puške. Naredne nedjelje u šumi Kozjanu sačekan je jedan ustaša i likvidiran; zaplijenjena su kola, konji i karabin. Na Podlapcu je zaplijenjeno oko desetak pušaka. Istih dana u Kuljskoj stazi oduzete su dvije puške od ustaških kurira koji su krenuli iz Podlapca za Široku Kulu.

Sve ovo oružje bilo je raznog porijekla: od mauzerki i manliherki, do dugačkih francuskih pušaka. Borci su htjeli da imaju mauzerke, pa je oko toga nastao spor. Zbog toga sam se dogovorio sa Stanišom i Stevom Opsenicom da dademo oružje u najsigurnije ruke. Pošto su se pojavili četnički orijentirani ljudi (policajac Jovica Serdar iz Široke Kule, Iso Stanić iz Svračkova Sela) to je bio razlog da se pokrene pitanje vojne discipline i davanje oružja u ruke onih koje odredi komandir čete.³⁾

U ovo vrijeme počinjemo s pravim vojničkim životom. Formira se ekonomat, kuhinja, isturena je straža

³⁾ Koncem avgusta 1941. u okviru odreda formirali smo četu kao operativnu jedinicu, s vodovima. Za komandira čete izabran je Stevo Opsenica. Osim četa, u odredu smo imali straže i naooružane grupe, koje su dejstvovali na području općine Bunić i dijela podlapačke općine. Ljubovo je Hrvatima iz Perušića bila baza za izlazak u partizane, pa je odigralo veoma važnu ulogu u razvijanju bratstva i jedinstva u Lici (kao i Divoselo).

prema neprijateljskim položajima. U jutro se obavlja redovna prozivka, a zatim počinje vojna obuka za mladiće koji nisu služili vojsku. Obukom je rukovodio Stevo Opšenica. Odred na Ljubovu, koji je u jesen 1941. izvršio mnoge akcije postao je vrlo popularan. Imao je i veliku ulogu u razvijanju bratstva i jedinstva. To je bilo veoma značajno nakon narušenog povjerenja između Srba i Hrvata i onih zločina što su ustaše počinile nad nedužnim narodom.

Navest će samo jedan primjer. Kad je Staniša Opšenica u jesen 1941. došao sa svojim odredom u hrvatska sela oko Perušića nastalo je komešanje, Ustaški elementi razbjježali su se uplašeni, a narod, naročito omladina, dočekivali su partizane. Pjevale su se partizanske pjesme, održavala prela, a djevojke su od komandanta tražile da ove kršne momke opet dovede.

Prvi dani ustanka krunisani su uspjehom i to je dalo podstreka za nove akcije. U prilog tome išlo je niz faktora. Ustaše su se razgalamile kako „više nema Srba u Lici”, kako su „komunisti gotovi”, kako „ostaju čisti Hrvati i Hrvatska...” Događaji su pokazali suprotno. Komunisti su ukazivali na ono što su ustaše počinile pod zaštitom talijanskih fašista, a slično njima i četnici pod okriljem istoga gazde. U razobličavanju njihove propagande partiske organizacije Like na čelu sa Okružnim komitetom odigrale su presudnu ulogu.

ČETNICI NA DJELU

Kada je izbio ustanak četničke vođe sklonile su se u Dalmaciju, u selo Žegar. Dok je narod krvario oni su kovali planove za izdaju. Ta njihova izdaja došla je do izražaja kad su partizani htjeli da sruše vijadukt Bender na pruzi za Knin. Četnici na čelu s popom Đuićem spriječili su to, zbog suradnje s Talijanima. Talijani su imali jasne i određene planove sa četnicima. To se pokazalo prilikom povratka četničkih vođa iz Dalmacije u Liku. U propagandi su se naveliko služili lažima, kako „Talijani namjeravaju prijeći na stranu saveznika i boriti se protiv Nijemaca i NDH”... Narod je smatrao da su Nijemci najod-

govorniji za sve što je najgore, a četničke izdajice su to koristile i tako prikrivale svoju suradnju s okupatorom.

Pajica Omčikus bio je izraziti saradnik okupatora. Stevo Rađenović i major bivše vojske Rašeta izvršili su pripreme za stvaranje sporazuma s Talijanima — stvoren je takozvani „Otrički sporazum”. Talijani su išli tako daleko da su tražili i pronalazili sebi za suradnike ljude koji su nekad bili vjerni austrijskoj monarhiji. Takovi su lako stupali u službu okupatora i brzo nalazili zajednički jezik.

RAZDOBLJE OPREDJELJIVANJA

Pod raznim izlikama četnici su u početku pokušali da otupljuju oštricu narodnooslobodilačke borbe. Zatim počinju da pojedinačno ubijaju naše drugove i prelaze otvoreno na stranu okupatora. Četnicima je bila omiljena metoda da pljačkaju i ubijaju (kao na primjer u Boričevcu i Pišaću kod Podlapca), pa da to pripisuju partizanima. Da bi teškoća bila još veća, u početku pod imenom gerilaca narod je podrazumijevao sve ustanike pod oružjem. Međutim, postojao je jedan dio koji je danas bio s nama, a sutra protiv nas.

Talijani su proglašima o zaštiti srpskog življa od usataškog klanja uticali na neke malodušnike koji su napustili položaj s oružjem u ruci i vraćali se kućama da nastave svoje svakodnevne poslove. U isto vrijeme, Talijani su počeli dovlačiti raznu robu, živežne namirnice i slično. Proširili su svoju zonu za 30 kilometara istočno od ličke pruge. Švercu su široko otvorena vrata. Četnici su uz pomoć Talijana razvili uveliko propagandu sračunatu na rasipanje borbenih jedinica — baš ono što su Talijani željeli.

U prvim danima ustanka među ustanicima je vladalo mišljenje da nakon onolikih pokolja i stradanja ne bi smjelo biti Srbina koji bi bio izdajica. No, na žalost, pokazalo se da nije tako. Četnički nastrojeni elementi i ranije su bili angažirani u protivnarodnoj raboti, a sada se brzo prilagodavaju novim uslovima. Novi gospodar — okupator, bez poteškoća povezuje u borbi protiv naroda dvije negativne grupacije — ustaše i četnike.

Septembar i oktobar su mjeseci pregrupisavanja snaga. Naoko, vladalo je zatišje. Ponegdje je bilo manjih ak-

cija, pripucavanja i čarki i to svakog dana. A u isto vrijeme sabirane su snage za nove i značajnije akcije. Ustaše su dobile dobre batine. Talijanima je to poslužilo kao povod da prošire svoje okupaciono područje — do gornjeg dijela Like, gdje se nalazi pretežno srpski živalj.

Ustaše zbumjene, bez oslonca u narodu, sluganski slušaju što im Talijani naređuju. Četnici osjećaju da nailazi njihovo vrijeme. Užurbano stvaraju vezu s Talijanima i kidaju s ustanicima. Četničke vođe prelaze Talijanima u žicu. Organiziraju zavjeru protiv ustanika, pribjegavaju teroru: ubijaju Miću Radakovića iz Jošana, Marka Oreškovića, vodu ustanka u Lici, Pekišu Vuksana iz Počitelja, Vladu Cerina, zagrebačkog radnika; prave zasjede i svim ostalima, sve to „u ime kralja i otadžbine” ...

Za to vrijeme talijanski fašisti trljaju ruke od zadovoljstva jer im posao dobro ide. No, veselje tog šarenog društva nije dugo trajalo. Okružni komitet KPH za Liku bacio se na posao i energično pokrenuo partiju i druge političke organizacije da mobilišu narod u borbu protiv združene bande — Talijana, ustaša i četnika. Trebalo je srediti vlastite borbene redove. Trebalo je spriječiti nicanje divljih, nekontroliranih odreda.

Razvitak borbi otkriva je nužnost izmjene principa teritorijalnih ustaničkih jedinica. Nametalo se formiranje jedinica jače udarne sposobnosti.

PRVI SASTANAK OK POSLIJE USTANKA

Dok smo 5. septembra održavali sastanak u oslobođenom Lapcu, a borbe se vodile na Drenovači, Rašetini ljudi šalju dva naoružana vojnika da vide šta se tamo radi, da nas upozore da se razidemo. Ako nećemo — glasila je poruka — oni će to silom izvršiti. Tri puta su dolazili i najzad smo se morali zavući u zgradu općine kako bi završili sastanak. No, to je nama bilo i upozorenje da se konično povede računa o tome ko sve nosi oružje, i to oružje koje su u borbi oteli istinski borci.

Pored ostalog, na ovom sastanku je predloženo da se održi vojna konferencija svih predstavnika za Liku. Konferencija je održana 21. septembra. Njom je rukovodio

Marko Orešković. Izabrali smo Štab odreda za Liku. Za komandanta je predviđen major Rašeta, za komesara Marko Orešković, a za operativnog oficira Stojan Matić. U takvom se sastavu štab nije nikad sastao: prikriveni četnik Rašeta nije htio da se prihvati dužnosti. Nešto slično se i predviđalo jer je OK tim taktičkim potezom htio da Rašetu istjera na čistac i lakše raskrinka.

Okružni komitet donosi odluku da formira udarni odred, koji ne bi bio vezan za svoje selo ili neku užu teritoriju, nego bi disciplinovano izvršavao zadatke tamo gdje bi se ukazala potreba. Borci Prvog udarnog odreda bili su ti, koji su na svojim kapama nosili petokrake zvijezde sa srpom i čekićem. U odred su stupili isključivo dobrovoljci, i to odabrani. Odred je nosio ime „Čapajev“. Vojna naobrazba i idejnopolitički rad njegovi su svakodnevni zadaci. Način života, disciplina, borbenost i drugarstvo koji su vladali u to vrijeme među borcima isticali su ovaj odred iznad svih drugih jedinica u Lici. Odred je formirao Đoko Jovanić.

Predloženo je da se odred odmah prebaci u unutrašnjost Like, gdje su bile povoljnije prilike za vojničko i političko djelovanje. Na ovome je naročito insistirao Marko Orešković, govoreći da će ga u Podlapcu uništiti četnici, a da odred treba po svaku cijenu sačuvati kao jezgro naših budućih jedinica.

Našu neaktivnost u donjolapačkoj kotlini obilato su iskorištavali Rašeta i njegovi ljudi. Rašeta se počeo ponašati kao gospodar situacije. On je išao tako daleko da je jednog dana Mili Počuči predložio da se povuče za Divoselo (gospički kotar), a da će mu on, Rašeta, dati pratnju, kako bi mogao mirno otići. Svakako, Počuča je odbio Rašetin predlog i nije se povukao iz Donjeg Lapca, nego je i dalje nastavio da politički djeluje.

U to vrijeme dolazi do čvršćeg povezivanja i međusobnog pomaganja između Ličana, Krajišnika i Dalmatinaca. Ovo je bilo utoliko značajnije, jer su partizanske akcije u dobroj mjeri bile vezane za selo i kraj gdje su odredi formirani. Trebalo je razviti šire razmjere borbe,

uliti narodu i borcima svijest da je to neophodno, da je to životno pitanje ustanka. Po ovom pitanju presudnu ulogu imali su Okružni komitet i partiske organizacije.

SLOM ČETNIKA

Ustaše su ušle u Donji Lapac 6. ili 7. oktobra. Major Rašeta je pobjegao zajedno sa svojim četnicima. Njegov kukavičluk bio je očevidan. Žene i djeca su ga izrugivali. Partizani su za to vrijeme vodili borbu protiv ustaša. Najprije su ih opkolili, zatim su dobar dio likvidirali i raspršili. Zarobili su veću količinu oružja i jedan top. Rašeta je čekao svršetak svega. On je poslao svoje ljude u Lapac da mu daju signal kad se može vratiti.

Poslije drugog oslobođenja Lapca partizani su tu bili samo kratko vrijeme, blagodareći četnicima koji su pozvali Talijane. Umjesto da su u Lapcu partizani, došli su Talijani, a s njima i Rašeta.⁴⁾

Pod ovakvim okolnostima nastala su i razna previranja: jedni su otpadali, a još više novih je dolazilo. Nezgoda je bila u tome što je sve to iziskivalo daleko veću budnost i u vlastitim redovima.

Političko rukovodstvo je pravilno uočilo stvarno stanje i ocijenilo da treba tražiti slabe tačke neprijatelja, da mu treba nametnuti svoju volju i tući ga po najosjetljivijim mjestima. Takva mjesta na koja smo usmjerili svoje udarce bila su Plitvička jezera (izvršen je napad na ustaše) i Pogledalo (gdje su napadnuti Talijani). Ovo je bio i prvi napad na Talijane u tom dijelu Like. Zbog pretrpljenih gubitaka, za odmazdu, oni su zapalili 52 kuće u selu Vrelo kod Korenice, pa je Kotarski komitet Korenice poduzeo mjere za smještaj naroda, a istovremeno i za mobilizaciju. Formiran je bataljon „Ognjen Prica“ u Krbabici (komandant je postao Bogoljub Rapajić, a komesar ~~Srdan Brujić~~).

Razvili smo živ politički rad, stvarali čvrste veze s narodom. Borci smješteni po kućama pomagali su naro-

⁴⁾ Kad su partizani i po treći put oslobodili Lapac koncem februara 1942. (sada od Talijana), Rašeta se sakrio i tako ostao i dočekao Nijemce u jesen 1943. Poslije se s njima i povukao.

du i u poljskim radovima, a uz to i politički djelovali. Nisu izostale ni priredbe, skečevi. Korištena su i seoska prela. U stvari, na prelu se plelo i šilo za vojsku i sve je to iskoristeno za povezivanje seljaka i partizana. Razvijen je borbeni duh, podstican tradicijama predaka. Sve je to usmjeravano na razvijanje ljubavi prema svom narodu, rodnoj grudi i mržnji prema okupatoru. Nicale su revolucionarne pjesme koje su se orile iz raspjevanih grla momaka i djevojaka Like. Ni jedna akcija nije prošla bez borbenih pjesama.

Obavještajna služba, iako bez većeg iskustva, dobro je funkcionalisala: imala je široku mrežu i postala je narodna služba, tako da pojedini neprijateljski elementi i agenci nisu mogli dugo da rade, a da ne budu otkriveni.

Darivanje boraca ručnim radovima uveliko je cijenjeno i moralno zaduživalo borce prema narodu. Svojim držanjem partizani su bili najbolji tumači bratstva i jedinstva, a to je u mnogome paralisalo ustaško-četničku propagandu. Kad su u zapadnu Liku u hrvatska sela — Smiljan, Mušaluk, Lički Novi, Brušane i druga došli partizani, izmiješani Srbi i Hrvati organizovali su pravo narodno veselje. Svaki put je omladina poslije ovakvih susreta odlazila u partizane. Isto tako je bilo kad se oko Korenice pojavila četa Hrvata-partizana iz Dalmacije. Ništa nije moglo biti dirljivije, nego kad su Šibenčani i Vodčani tukli Talijane i branili posjede Srba u Bjelopolju — da ih Talijani ne pljačkaju.

Za ustaše je bilo najteže što Hrvati odlaze u partizane. Zato, kad je ko od Hrvata otišao u partizane svirepo su se osvećivali njihovim porodicama. No, sve to nije spriječilo 30 Hrvata iz Smiljana da odu u partizane, što je snažno odjeknulo u narodu i imalo politički značaj u čitavoj Lici — to je bio i znatan prilog bratstvu i jedinstvu.

U novembru 1941. formiran je i bataljon „Marko Orešković“ na Kamenskom, sastavljen od dve čete: jedne od ranijeg odreda „Čapajev“ i jedne od Ličana iz gračačkog kotara. Za komandanta je postavljen Đoko Jovanić, a za komesara Milan Šijan. Kamensko, na visoravni Plješevice, odabrano je zbog terena podesnog za spuštanje pa-

dobrana. Tamo je predviđeno spuštanje oružja padobranima koje smo očekivali od saveznika, ali to nismo dočekali. Uzalud su nabранa drva da se zapale radi davanja signala.

Oružja je bilo malo, ali moglo se kupiti u Dalmaciji. Zbog toga se otvorio kanal za prebacivanje stoke preko Velebita. Tamo je stoka prodavana i kupovano oružje. Šverceri su se našli uslužni kao i obično, ali se i na taj način moralо doći do oružja.

Četvrti kvartal 1941. karakterističan je po borbi za svakog čovjeka, po borbi za narod. Četničke vođe oslanjale su se na okupatorsku silu i njome su plašili narod — ponašale su se kao da je to njihova sila. Hvalile su se mudrom saradnjom i trgovinom s Talijanima, u isto vrijeme pozivale su se i na kralja Petra i vladu u Londonu kako im poručuju neka „pametno rade” i neka „čekaju njihov znak”. Četnici su nastavljali sa svojim pričama kako će oni „mudro prevariti „Digiće” i kako će oni biti „dobri saveznici”.

No, što je više naroda, naročito omladine, odlazilo u partizane i što su izvođene smjelije akcije, to je sve više narod privlačen na stranu partizana. Ogorčenje prema okupatoru i onima koji mu služe sve više je raslo.

Konačno su se partizani iz bataljona „Marko Orešković” sreli 9. novembra u Mekinjaru s Talijanima. Ovi su pošli u selo da pljačkaju, pa se zapodjela borba.⁵⁾ Ubijeno je 17 Talijana, 4 je ranjeno i 22 zarobljeno. Talijani su uhvatili nekoliko civila za taoce. Jednog seljaka su poslije uputili iz Breštana prema Štabu grupe odreda za Liku u Srednjoj gori s prijetećim pismom, u kome za odmazdu nagovještavaju paljenja i uništavanje svega do čega dođu. U Srednjoj gori je bio i OK. Talijanima smo odgovorili da ne zaborave da njihovi putevi vode kroz naše gudure i klance. Ako hoće izvršićemo zamjenu zarobljenika, ako ne, mi se ne plašimo. Talijani su se urazumili i izvršili razmjenu, ali ne uredno kako je dogovoren. No, to je tek bio

⁵⁾ Borbu je započeo Srednjogorski vod (ili četa) pod komandom Miloša Čankovića. Bataljon „Marko Orešković” uveden je u borbu uveče; s njim je bio i Vlado Ćetković.

uvod u borbu širih razmjera protiv Talijana u Lici. Ranije nije bilo lako dobiti podršku naroda za ovakve pot hvate, ali upornim tumačenjem i uspješnim akcijama sve je krenulo naprijed.

DOLAZAK DALMATINACA

Dolazak Dalmatinaca u Liku znatno je djelovao na suzbijanje šovinizma, koga su ustaše i četnici svaki na svoj način uporno propagirali. To vrijeme, moglo bi se reći, bilo je presudno u borbi za bratstvo i jedinstvo.

U Liku su Dalmatinci stizali u tri grupe: preko Bukovice, rijeke Zrmanje, pored Krupe, preko Velebita, Dubokog Dola, Vučipolja — (Gračac), Glogova, Bruvna, Mazina, Oraovca, Kamenskog. No, od ove tri grupe od 120 boraca druga grupa Franje Kursara putovala je do Klapavice (Udbina). Na putu su ih sustigli Ivo Družić i Gašpar Bergam sa direktivom OK Šibenik, odnosno Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, da se vrate natrag i da operiraju na terenu Dalmacije u Bukovici. Ova direktiva napravila je zbrku i zbunila borce, iako su joj se pokorili: od Klapavice vraćeni su preko Bruvna, Vučipolja i Dubokog Dola. Povratak ove grupe negativno se odrazio na srpski živalj tamošnjih sela. Četnici su to obilato iskoristili govoreći da su to „dalmatinske ustaše koje dolaze u izvidnice da likvidiraju Srbe”. Kod neupućenog dijela srpskog življa četnička propaganda je upalila i nakon kratkog vremena počele su da niču četničke grupe i ponegdje da se osipaju naše seoske straže. Četnici su već ranije razvili svoj utjecaj na seoske straže i odrede u tom kraju, blagodareći nebudnosti ondašnjih drugova. Kad su Vodičani-partizani prolazili od Vučipolja prema Bruvnu i uz pomoć omladine nosili opremu i municiju, na putu im je pokradeno više od polovine municije. To je bio prvi loš znak. Bilo je jasno da ta municija nije pokradena da tuče Talijane, nego nas — u leđa. To je u stvari prvi uspjeli potez četnika.

Četnici su u to vrijeme tjesno surađivali sa Talijanima, a talijanska obavještajna služba pobrinula se da napravi što više zamki borcima iz Vodica. Oni su dobro znali

što znači prisutnost boraca Hrvata iz Dalmacije u Lici za bratstvo i jedinstvo naroda ovog područja.

Grupa Franje Kursara, njih 26, naoružanih sa 24 karabina i dva puškomitrailjeza, pištoljima i bombama, vratila se do Velebita za Duboki Dol i тамо se smjestila u jedan mali zaselak, ali svi u jednu kuću. Nešto im je bilo sumnjivo. Kasna jesen, kiše su ometale bržu vezu, pa su tu ostali nekoliko dana. Četnici su u stopu pratili njihovo kretanje i pravili plan kako da ih razoružaju. Tu je bilo niz pokušaja i smicalica po planu četnika Špire Lukića. Govorio im je: „Talijani znaju za vaš boravak i oni će vas napasti... Dajte oružje pa ćemo ga mi sakriti u pećinu, a vi se presvucite u ovdašnju seljačku odjeću, koju ćemo vam dati”... ili: „Mi četnici ćemo držati stražu; metnите oružje u kupu” — i tome slično. No, drugovi su dobro osjetili o čemu se radi, nisu se dali nagovoriti, nego su dobro pritegли oružje i sami držali straže. U ime grupe Parmač je odgovorio četnicima: „Glavu dam, ali oružje ne dam”. Ove riječi cijela grupa je jednodušno prihvatile.

Kad ovaj plan nije uspio četnici su stvorili drugi, sve tobože u dobroj namjeri da im pomognu da uspostave vezu s Dalmacijom. Nagovorili su grupu da pređe iz Dubokog Dola u Turovac, koji leži na obronku Velebita i ima svega dvije-tri kuće. Četnici su stvorili plan da im dadu vodiča koji bi ih iz Turovca vodio u pravcu Javornika, obronkom Velebita, preko jednog skoro neprolaznog stjenovitog kamnjara. Tu bi ih Špirini četnici sačekali, razoružali i likvidirali.

No, četnici su se u svom planu prevarili — za njihove namjere doznali su seljaci, pa je iz Turovca, iz kuće u kojoj su se nalazili Dalmatinci, došao jedan seljak u Vučipolje da saopšti kako „četnici imaju u planu da navečer povedu drugove Dalmatince preko Javornika, a u stvari da ih razoružaju i pobiju”. Isti seljak je napomenuo da još nije kasno da se drugovi upozore (to je bilo oko tri sata poslije podne). Odmah sam pozvao nastranu Ljubu Kneževića, španskog borca i Biću Kesića i naložio im da odmah odu za Turovac i da se cijela grupa, na moju odgovornost, odmah vrati natrag. Tako je i učinjeno i grupa se vratila.

Nakon mnogih poteškoća konačno se našlo svih 120 boraca iz Dalmacije u Bjelopolju, gdje su kao 3. četa ušli u sastav bataljona „Marko Orešković”. Svoj prvi ispit položili su u borbama kod Bjelopolja i Korenice, i dalje redom protiv Talijana, ustaša i četnika. Većina tih divnih drugova položila je svoje živote za dobro naših naroda, za bratstvo i jedinstvo.

OPSADA KORENICE

Decembar mjesec značajan je zbog donošenja definitične odluke za napad na talijanski garnizon u Korenici. Odluka je pala 25—26. decembra 1941. u Šalamuniću, u kući Vuje Ratkovića gdje je održan sastanak OK. Sastanku su prisustvovali komandant i komesar Štaba grupe odreda za Liku Vlado Četković i Šime Balen. Već 28. decembra došlo je do prvih borbi s Talijanima u selu Bjelopolje. Talijani su pošli na saonicama iz Korenice u selo, tobož da kupe hranu, ali u stvari u pljačku. Pred selom su bili iznenada napadnuti od partizana. U prvom sukobu poginulo je i zarobljeno više Talijana, zaplijenjeno je i nešto oružja. Borbu pred selom zapodjeli su borci Dalmatinci. Poginulo je i nekoliko Dalmatinaca. No, borba se nastavila i 30. decembra. Talijani su navaljivali da bi pokupili mrtve i povratili izgubljene pozicije. Partizani su sve žešće napadali, pjevajući svoje omiljene borbene pjesme. Talijani su vraćeni u Korenicu. Te prve značajne pobjede predstavljele su uvod u sve jače borbe protiv Talijana. To je bilo ono čega su se plašili malodušnici, i ono što su htjeli istinski borci.

Iza toga slijedile su krupne pobjede nad Talijanima kod Šijanova klanca, na Pogledalu, kod Široke Kule i Ljubova — gdje su partizani zaplijenili 4 topa i 2 tenka (to su prvi zaplijenjeni topovi i tenkovi kojima smo se služili u kasnijim borbama).

Kad je počela borba s Talijanima oko Šijanova klanca, u Trnovcu kod Korenice održavao se partijski kurs, koji je prekinut zato što su slušaoci kursa otišli u borbu.

Početkom januara 1942. počela je razmjena zarobljenika s Talijanima — odnosno za naše civile-kurire. Ali ubrzo se pokazala vjerolomnost Talijana. Tako naša dva

druga zarobljena kod Vrhovina (koje su četnici uhvatili i predali Talijanima) Talijani su odmah ubili, dok su za njih tražili svoja dva oficira.

U 1942. godinu ušli smo s tromjesečnim opsjedanjem talijanskog garnizona u Korenici. Bilo je dosta naših pokušaja da se likvidira taj garnizon, kao i od Talijana da prođu do garnizona, da ga izvuku. Sve je bilo bezuspješno. Opsada je potvrdila procjenu OK da se ne isplati tako zamašna akcija s ovim snagama. Trebalo je prethodno izvršiti akciju na Donji Lapac, gdje je talijanski garnizon bio mnogo slabiji. Ojačani zaplijenjenim oružjem u Lapcu, mogli smo poći na Korenicu.

Nakon dva mjeseca opsade Korenice odvojena je glavnina i upućena ka Donjem Lapcu.⁶⁾ Raspoloženje boraca bataljona koji je tamo upućen iz Bunića, ulijevalo je vjeru u sigurnu pobjedu. Tako je elita ličkih partizana pošla po treći put da oslobađa Donji Lapac, što se moglo da zahvali četnicima, koji su se zajedno sa Talijanima borili protiv partizana. Kad je Lapac oslobođen 27. II 1942. i talijanski garnizon od 140 vojnika razoružan, došlo je na red kažnjavanje četnika. Bili su primjerno kažnjeni i od naše vojske, i od naroda.

Tako je u Lici završena prva godina oslobodilačke borbe i narodne revolucije u kojoj su OK i ostali partizanski forumi i organizacije odigrali presudnu ulogu i dali svoj doprinos ustanku.

Tomo NIKŠIĆ

⁶⁾ U Lapac je upućen bataljon „Marko Orešković“ bez 3. čete (Dalmatinaca), umesto koje je u sastav ušla četa iz bataljona „Ognjen Prica“.

USTANAK U JUŽNOJ LICI 1941. GODINE¹ (Neki podaci i sjećanja)

Ubivšim srezovima donjolapačkom i gračačkom (danasne opštine gračačka, donjolapačka i srbska) živjelo je prije rata oko 50 000² stanovnika, što predstavlja četvrtinu čitave Like. Oko 80% bilo je Srba a oko 20% Hrvata. U srežu gračačkom je bilo 5 opština: Zrmanja, Gračac, Lovinac, Mazin, a u donjolapačkom 2 opštine: Donji Lapac i Srb.

Kao čitava Lika, i ova dva sreza su bila vrlo pasivna: gotovo bez ikakve industrije,³ sa nedovoljno obradive zemlje, sa primitivnim odgojem stoke, slabim komunikacijama, bez električne energije itd.

Zbog toga je narod tražio zaradu u drugim krajevima Jugoslavije (kao rudari, građevinski radnici, nosači, obalni radnici) ili odlazio u inostranstvo, (u Francusku, Belgiju, Kanadu). Velik broj porodica iselio se poslije prvog svjetskog rata (naročito u Vojvodinu). Dobar broj mladića stupao je u državnu službu kao žandarmi, finansi, podoficiri itd. — gdje nije trebalo školskih kvalifikacija. Inače, samo u Gračacu je bila niža srednja škola.

¹ Cilj je ovoga članka da na osnovu nekih podataka i ličnog sjećanja prikaže događaje koji su se odigrali prije dvadeset godina. Potpuno osvjetljavanje ovog perioda predmet je detaljnije istorijske studije.

² Prema popisu od 31. marta 1931. godine, u donjolapačkom srežu je bilo 16 554, a u gračačkom 27 859, pa bi, sa prosječnim godišnjim prirodnim priraštajem, 1941. godine u njima bilo oko 54 000 stanovnika.

³ U Gračacu: željeznička radionica (ložionica) sa oko 350 radnika, nešto mlinova i pilana.

Građanske stranke, režimske (JNS, JRZ) i opozicione (SDS, HSS), borile su se za birače. Najveći dio seljaštva, a i ostalog stanovništva, spontano je išao uz stranke režima, jer se plašio represalija od opštinskih i sreskih vlasti i pritiska trgovaca i raznih drugih „gazda”. Sem toga, te mase su od građanskih političara zavođene raznim obećanjima, šovinističkom mržnjom i sl. Zbog toga su stranke režima i na izborima 1935. i 1938. godine odnijele relativno laku pobjedu.⁴

Međutim, na opštinskim izborima često je pobjeđivao kandidat opozicionih stranaka (1934. u Gračacu — kandidat SDS Tomo Samardžija, 1940. u Lapcu — Majstorić itd.).

Postojale su razne organizacije i društva: Soko, križari, četnici, Seljačka sloga, Seljačko kolo, Hrvatska seljačka zaštita i dr.

Organizacije Komunističke partije Jugoslavije počinju se formirati 1937.⁵ i 1939. godine. Organizacija u Donjem Lapcu brojala je 1937. godine 6, a 1939 — 9 članova; u Gračacu 1939 — 9 članova, a 1940 — 16. I jedan i drugi kotar su imali kotarski komitet KP.

Neposredno pred rat uticaj partijske organizacije počeo se osjećati na svim poljima. Tako je u Gračacu u SDS radilo 6 članova Partije, u Sokolskom društvu komunisti su bili na odgovornim dužnostima. Preko Seljačkog kola formirane su razne kulturne i diletantske grupe, davani su komadi sa naprednom sadržinom. Učitelji su bili komunisti ili simpatizeri KP (Milojko Ćuk, Smilja Pokrajac, Nikola i Dušan Miljuš i dr.). U Donjem Lapcu je bio nešto slabiji rad Partije i uticaj na mase. Međutim, i u opštini srbskoj, gdje nije bilo partijske organizacije, napredni Ijudi su držali u svojim rukama Sokolsko društvo, imali svoju omladinsku simpatizersku grupu koja je čitala naprednu literaturu itd.

Može se slobodno reći da pred rat opada uticaj raznih režimskih stranaka i reakcionarnih političara, da je uticaj

⁴ Istorijat sreza gračačkog. Arhiv VII, br. reg. 7—5, k. 2006.

⁵ U Donjem Lapcu 1937, u Gračacu 1939. godine (Istorijati ovih srezova. Arhiv VII, br. reg. 7—5 i 8—5, k. 2006).

Komunističke partije na mase bio znatan, i da je Komunistička partija tada zaista postala politički faktor i u ovom kraju.⁶

OKUPACIJA I ZVJERSTVA USTAŠA

Ljudstvo iz srezova Gračac i Donji Lapac bilo je mobilisano mahom u Jadransku diviziju, sa sjedištem u Kninu (54. pješadijski puk), a manjim dijelom u posadne bataljone i druge jedinice. Jadranska divizija se raspala odmah na početku rata, vjerovatno već 13. aprila.⁷ Ljudstvo se razbježalo kućama, noseći sa sobom dobar dio oružja. Koliko je oružja odneseno teško je utvrditi. Izgleda da je u opštini Srb doneseno nekoliko puškomitraljeza i preko 100 pušaka.⁸ U čitavom srezu lapačkom izgleda da je bilo preko 200 raznih vojničkih pušaka i oko 7—8 puškomitraljeza.

U srezu gračačkom moglo je biti nešto više oružja, s obzirom da su naoružani vojnici bivše jugoslavenske vojske prelazili preko teritorije sreza, a velik broj Gračana je bio mobilisan u Jadransku diviziju. Po slobodnoj procjeni moglo je biti oko 300 raznih pušaka i oko 10 puškomitraljeza.⁹

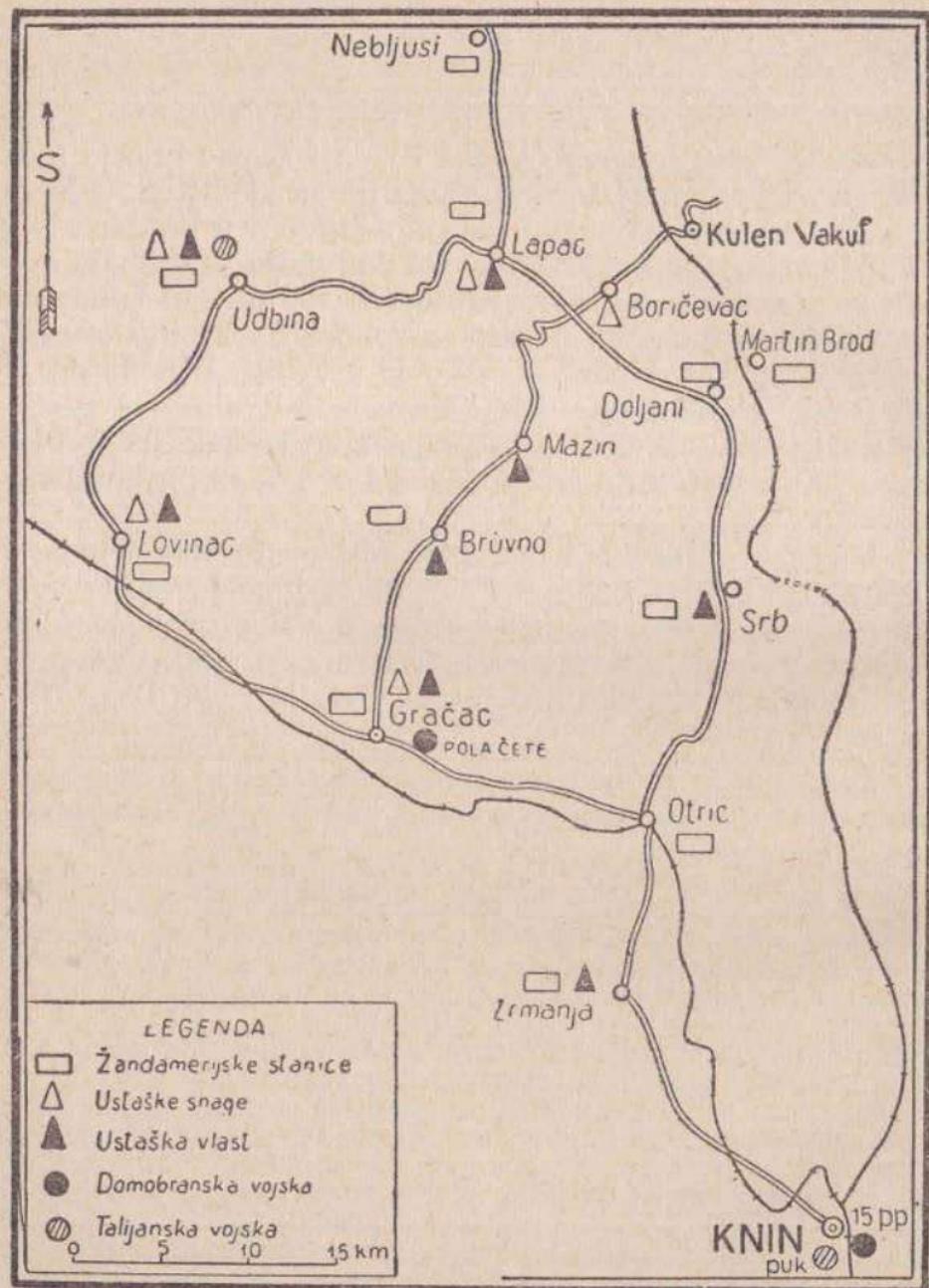
Prve borbe sa ustašama na teritoriji ova dva kotara bile su već u toku aprilskega rata i kapitulacije stare jugoslavenske vojske.

⁶ Izjava Jakova Blaževića (stenografske bilješke). Arhiv V I I, br. reg. 1—32/5, k. 2006.

⁷ Pukovnik Grbić izvještava 19. aprila da je već „11. aprila našao rasulo Jadranske divizije. S tim je bila onemogućena odluka o napadu na Zadar koja je bila zakazana za 12. april. Talijanska vojska je počela nastupati iz Zadra tek 13. aprila kada je jugoslovenska vojska napustila položaje“. (Arhiv V I I, D84—7—7).

⁸ U mom izvještaju Okružnom komitetu za Liku 19. jula 1942. godine navodi se „u srbskoj opštini bilo je 127 pušaka, 3 puškomitraljeza, 97 bombi i municije na pušku po 30 metaka“. U podacima koji su prikupljeni poslije rata, 1951. godine, stoji da je u opštini bilo pred ustankom 6 puškomitraljeza (Kaldroma, Osreci, Kupirovo, Kunovac, Gornji Srb i Gornja Suvaja). Arhiv CK SKH br. 1854.

⁹ U istorijatu sreza gračačkog navodi se podatak da je samo u Mazinu bilo 48 „mauzer“ pušaka i 50 raznih drugih. U zrmanjskoj opštini je bilo 500 pušaka i 10—12 puškomitraljeza (Podaci su pretjerani).

Raspored neprijateljskih snaga pred početak ustanka

Još prije okupacije ustaše su počele da se okupljaju, organizuju i snabdijevaju oružjem. Već 8. aprila jedna grupa ustaša iz Gudure i Lovinca došla je do stanice Gračac, zauzela je i produžila prema Gračacu radi zauzimanja vlasti. Međutim, komunisti i mase ljudi iz Gračaca i okolnih sela koje su se tu tada našle, kao i neki dijelovi vojske, razbili su ovu ustašku grupu.

Okupaciju sreza gračačkog izvršio je talijanski motorizovani korpus, koji je 13. aprila zauzeo Gospic, a sutradan Gračac. Okupaciju sreza lapačkog izvršio je talijanski brzi korpus, koji je 17. aprila došao u Bihać, a nekoliko dana poslije toga pošao prema Lapcu i Srbu, za Zrmanju i Knin. Dvadesetog aprila dijelovi korpusa prošli su kroz Srb.¹⁰

Talijani su ostavili u Gračacu garnizon od oko 1000 ljudi.

Ustaše su svoju vlast uspostavile prvo u Gračacu, gdje već 14. ili 15. aprila postoji ustaška stanica jačine, vjerovatno, oko 30 ustaša. Odmah zatim uspostavljena je stanica u Bruvnu, gdje je u početku bilo 8, a kasnije, pred ustanak, oko 15 ustaša.¹¹ Isto tako, odmah poslije kapitulacije uspostavljena je ustaška vlast u opštini Lovinac (srez gračački) i ustaška stanica u Boričevcu (srez lapački). Stara vlast u srezu D. Lapac se raspala i preuzeo ju je bivši sudija Marinković.

Na čitavoj teritoriji formirane su ustaške žandarmerijske stanice na istim mjestima gdje su i ranije bile. U srezu gračačkom: žandarmerijski vod u Gračacu i stanice u Bruvnu, Gornjoj Ploči, Zrmanji i Lovincu, a u srezu lapačkom: stanice u Donjem Lapcu, Nebljusima, Doljanima i Srbu. Sve ove snage pripadale su žandarmerijskoj četi u Gospicu. U svakoj je bilo obično po 5—6 žandarma, a negdje i više od 10.

Petnaestog ili šesnaestog juna došlo je u Donji Lapac oko 30 ustaša rodom iz Perušića i Gospic-a, a u Nebljuse — 19. juna.¹² U Srb su ustaše došle oko 20. juna,¹³ a ne-

¹⁰ Po podacima Dušana Mileusnića.

¹¹ Podaci Đude Pokrajca.

¹² Podaci Dušana Dotlića.

¹³ Po nekim podacima — već 6. juna, došli su jedan ili dvojica, kao izviđači.

kako u isto vrijeme i u Zrmanju i na Otrić.¹⁴ U Mazinu je u junu uspostavljena opštinska vlast, a ustaše su povremeno dolazile u toku juna iz Boričevca i Rudopolja.

Prva briga nove vlasti bila je da se prikupi oružje od onih ljudi koji su ga donijeli iz bivše jugoslavenske vojske, pa je pod prijetnjom strijeljanja naređeno da svak predstavlja oružje. Tako su u Bruvnu i Suvaji predali po jedan puškomitrailjer i izvjestan broj pušaka.

Istrebljenje Srba iz ova dva sreza, kao i iz ostalih krajeva na teritoriji kvislinške tvorevine NDH, trebalo je da se vrši po planu: prvo poubijati učitelje, svećenike i uopšte inteligenciju, zatim sve viđenije ljudi, a kasnije i ostali narod. Međutim, uporedo s tim organizovanim načinom ubijanja, počeli su da ubijaju Srbe i pojedini pljačkaši, a zatim su čitave rulje ubijale sve odreda. U Gračacu su prvi uhapšeni: sveštenik Mandić, prvak SDS i predstavnik Sokola Mile Stojisavljević, ljekar Veljko Torbica i dr.¹⁵; u Donjem Lapcu prvi je uhapšen i ubijen trgovac Dušan Divjak, zatim lugar Milan Divjak; u Srbu je uhapšen i ubijen Dane Batinica, lugar; u Otočcu Triša Radaković, lugar itd. Uhapšene su strašno mučili, mrcvarili, pa bacali u neku od provalija. Međutim, ove prve zločine su krili da bi mogli ispuniti čitav plan: ubiti što više ljudi, žena i djece. Zatim su počeli masovnija hapšenja: bez obzira na imovno stanje, ugled i opasnost po režim. Prva hapšenja su izvršena sredinom juna, odmah po dolasku ustaša iz Gospića, a masovna hapšenja krajem juna. Početkom i u toku jula uništavali su čitava sela i zaseoke.

Tako su u selu Mišljenovcu (srez Lapac) 21. juna uhapsili i otjerali 15 ljudi, a iz Gajina otjerali 19 ljudi; 2. i 3. jula su otjerali iz sela Nebljusa: Trivu Repca, Maju Vraňeša, Simu Bubala, Milu Ljubojevića, ženu mu, kćer i pastorku, Stevana Popovića, ženu mu, kćer, snahu i unuče, Janju Dotlić, Evicu Dotlić i četvoro djece, Boju Dotlić, sina joj, snahu i dijete od 4 mjeseca, Latu Dotlić, Joku Matić, Daru Obradović sa dvoje djece, Soku Maričić, Boju Bu-

¹⁴ Po istorijatu sreza gračačkog u Otrić su stigli 22. juna, a po podacima Ilike Radakovića — 20. juna.

¹⁵ Podaci iz istorijata sreza Gračac, Arhiv V I I, br. reg. 7—5, kut. 2006.

bala, Petra Banjanina, Iliju Banjanina, ženu mu i četvoro djece, Milku Banjanin i dijete, Janju Banjanin i četvoro djece.

Ustaše su 1. jula zapalile selo Donju Suvaju i pobile preko 250 stanovnika, a 2. jula zapalile dobar dio sela Osredaka i ubile 24 čovjeka i žene. Zapaljeno je i selo Bubanj i pobijeno preko 60 osoba, itd. U uništenju sela Done Suvaje učestvovalo je oko 150 ustaša i oko 100 domobrana iz Gospića i pomoćni ustaški odred iz Bihaća, nepoznate jačine.

REAGOVANJE NARODA NA USTAŠKA ZLODJELA I RAD KOMUNISTA U OVOM PERIODU

Prva reakcija naroda ovoga kraja poslije kratkotrajnog aprilskog rata bila je srdžba na vlastodršće koji su potpisali sramnu kapitulaciju. Zatim su zavladali neizvjesnost i strah: što će sve preduzeti nova vlast. Međutim, sve do masovnih uništenja, do bježanja iznakaženih ljudi iz jama, koji su bili živi svjedoci ustaških zločina, preovladavalo je u narodu vjerovanje u neki zakonit, normalan, pravedan odnos nove države prema njemu. Govorilo se: „Ne može mene nitko ubiti na pravdi boga, ni kriva, ni dužna”. — „To je vlast kao svaka vlast”. — „Traže četnike i one koji su bili neljudi prema Hrvatima za vrijeme stare Jugoslavije” itd. Stariji ljudi su se čak prisjećali austrijskih vremena: „Bio je to red i zakon”.

Bilo je i ovakvog rezonovanja: „Rat je, mora biti žrtava, ali i to će proći. Valja se strpjeti”.

Kad su sredinom juna pale prve žrtve, a naročito kad su počela masovnija istrebljenja, narod se počeo sklanjati u šume. Obrazovali su se logori: gotovo svaki zaselak, svako selo imalo je svoj logor u najbližoj šumi. Tu su se ljudi skupljali preko dana, a noću bi se neki — a gdje je opasnost manja i svi — vraćali kućama.

Sirili su se najfantastičniji glasovi. U početku: kako u Bosni naša vojska sa generalom „Brkom” pruža otpor i junački se bori. Kasnije su ionako strašni ustaški zločini još više uveličavani. Kad je počeo rat između Njemačke i Sovjetskog Saveza i kad je počeo intenzivniji rad komu-

nista — govorilo se o ruskim padobrancima. Čak je i jedna žandarmerijska patrola išla da ispituje da li su se na Čemernici zaista spustili padobranci.

Međutim, manje je bilo onih koji su govorili o potrebi borbe, sve dok se nije osjetio jači uticaj komunista. Najborbeniji su bili oni koji su pobegli od ustaša ili im je neko bio ubijen. Preovlađivala je parola: „Spasavaj živu glavu. Treba ovo izdržati, a neće dugo trajati”.

Lapačka partijska organizacija, koja je pred rat brojala 7¹⁶ članova, ostala je sa svega 4 člana, jer su dvojica otišla u Beograd, a jedan u gračački srez. Sekretar Kotarskog komiteta Pejo Žunić bio je u junu uhapšen od ustaša, dva člana (Stevo Dragičević i Mile Kosanović), zbog ustaškog terora, sklonili su se u šumu, a jedan (Nikola Vidaković), radio je u sudu, odakle je trebalo da organizaciji dostavlja podatke o radu ustaša. Zbog toga partijska organizacija nije ni radila niti je imala veze sa Okružnim komitetom.¹⁷

Gračačka organizacija, koja je bila brojnija od lapačke, isto je tako bila privremeno obezglavlјena. Poslije događaja od aprila, u periodu kapitulacije, sekretar Kotarskog komiteta Gojko Polovina se sklonio prvo u Bruvno, pa zatim kod svoje kuće u Dobroselu i do pred sam ustank nije imao veze sa organizacijom u Gračacu. Nikola Krajinović je, nekoliko dana poslije kapitulacije, otišao u Žegar,¹⁸ a neki članovi su se prebacili na teritoriju koju su držali Talijani.

Međutim, treba imati u vidu da je već u prvim dаниma ustaške vlasti partijska organizacija bila jedan od glavnih objekata ustaškog napada. Tako je u Gračacu uhapšen Dušan Drakulić, koji je poslije interniran u Italiju. Ustaše su vrlo intenzivno tragale za svim komunistima. Nikolu Krajinovića su stalno tražili u Gračacu i Bruvnu. Peju Žunića su, kao što sam rekao, uhapsili već u junu, ali je kasnije bio pušten.

¹⁶ Podaci Save Mileusnića.

¹⁷ Nedjeljko Zakula, član OK, koji je bio određen da drži vezu sa Gračacom i Lapcem, prebacio se u Beograd. Kasnije poginuo kao komesar Kosmajskog odreda.

¹⁸ Po izjavi Đude Pokrajca.

Komunisti iz Gračaca pokušali su nekoliko puta da uhvate vezu sa Gospićem ili Zagrebom, ali veze nisu mogle biti uspostavljene, jer stare „javke“ nijesu više važile, a za drugovima iz OK, koji su bili poznati komunisti, ustaše su tragale na sve strane, pa su se oni sklonili u šume.

Prvi oružani otpor ustašama (ne računajući onaj u aprilu) na teritoriji ova dva sreza bio je 27. ili 28. juna.¹⁹ Toga dana su ustaše u Dragi Lukića, u opštini Zrmanja, uhapsile Simu Lukića, bivšeg podoficira, i povele ga sa sobom. Dane Lukić je na njih bacio bombu, i ustaše su pobjegle. Poslije ovog slučaja dolazi vod vojnika i tom prilikom ubija jednu djevojku i dva čovjeka. Takođe su zapalili nekoliko kuća.²⁰

Vjerovatno zbog ovog događaja, u izvještaju komandanta kopnene vojske NDH od 1. VII stoji da se „vijesti o vidovdanskom ustanku nijesu obistinile osim u Lici“.

Drugi sukob dogodio se 15. jula. Toga dana oko 17 časova, na putu Gračac — Bruvno, na 8 kilometru kod mjesta Gornjih Blanuša, vozeći se u fijakeru s ustašom koji je pratilo poštu za Bruvno, ranjen je žandarm Milivojić Pavao. Napad su izvršili komunisti Dušan Munižaba i Bićo Kesić.²¹

Mnogobrojni su individualni slučajevi otpora, mada nisu sačuvani podaci o tome. Jedan od takvih bio je slučaj Marka Rastovića, iz gračačke opštine, koji je, prema neprijateljskim dokumentima, rekao da ustaše mogu požnjeti bijela žita, a kukuruz neće obrati, jer će biti poubijane sve ustaše i Talijani koji se nalaze u Gračacu. Zato je bio uhapšen, ali je pred ustaškom stanicom iznenada zgrabio nož i ustašu koji ga je sprovodio ubio u obje bchine (teže). U međuvremenu su pritrčale druge ustaše. Rastović se istrgao i počeo da bježi psujući NDH, ali je ubijen iz revolvera.²²

Pavelićeva vlast je pomno pratila i registrovala sve što se događalo na njenoj teritoriji. Može se reći da je bilo

¹⁹ Po istorijatu sreza gračačkog — 27. juna, a po Iliji Radakoviću — 28. juna (stenografske bilješke Đure Stanisljevića).

²⁰ Ilija Radaković, stenografski zapisnik.

²¹ Po izjavi Đude Pokrajca.

²² Neprijateljska dokumen. Arhiva V I I D19—7 k. 85.

i straha (npr. od izbjanja vidovdanskog ustanka), bilo je i nekih netačnih podataka, koji su bili rezultat neobaviještenosti, a u svemu tome i nekih tačnih podataka. Tako žandarmerijska pukovnija izvještava da su četnici spremni za borbu u G. Tiškovcu čim Italijani budu otišli, da su ustaše srele neke odmetnike koji su bježeći zapalili 6 kuća i pobjegli u šumu, da u šumi ima velik broj odmetnika iz Gračaca i da se sprema pobuna.

Krajem maja Pavelićeva država je formirala svoju vojsku. Tako je na teritoriji Like formiran u Otočcu 12. pješadijski puk, čiji je 2. bataljon dislociran u Gospicu; 15. pješadijski puk bio je dislociran u Kninu. Italijani su napustili Gračac 14. i 15. jula u vezi sa dogovorom o razgraničenju između NDH i Italije. Poslije napada na ustaški fijaker kod Gornjih Blanuša prebačen je iz Gospica u Gračac vod od 30 domobrana.

PRIPREME ZA ORUŽANI USTANAK U OPŠTINI SRBSKOJ

Poslije raspada stare Jugoslavije i okupacije zemlje, u stari kraj — srezove gračački i lapački — vratio se veliki broj porodica i pojedinaca: bivših podoficira, sezonskih radnika, žandarma, đaka, službenika, i po koji oficir. Međutim, samo su dvojica bili članovi KPJ — Sava Mileusnić i Đoko Jovanić, a jedan kandidat KP — Milan Šijan. Istina, većina ovih drugova od ranije je bila povezana sa radničkim pokretom kao sindikalci, simpatizeri i sl., i svi su oni sa rukovodećim drugovima na terenu odigrali značajnu ulogu u ustanku. U Donji Lapac je došao i major bivše vojske Boško Rašeta. Došao je takođe velik broj i onih koji će igrati negativnu ulogu u ustanku.

Grupa iz srbske općine dobila je jedan letak CK KPJ ili KPH.²³ U letku je stajalo da predstoje veliki događaji,

²³ U mom članku „Razvitak NO borbe u srezu donjolapačkom”, pisanim 1951. god. za istoriju ovog sreza, kaže se da se radi o poznatom aprilskom proglašu CK KPJ. Međutim, ovo nije dokazano. Isto se ne zna kako je letak došao u Srb. U mom izvještaju OK od 19. VII 1942. godine stoji da je letak dobijen od Milana Tankosića, što takođe nije dokazano. Postoji verzija da je letak dobijen od Gračana, da je dobijen od Peje Žunića i dr. Sigurno je to da je letak imao dvije stranice (1 list) i bio pisan latinicom, na gešteteru. Vjerovatno potiče od CK Hrvatske.

da sadašnja kapitulacija nije kraj borbe, da komunisti treba da se pripremaju za velike borbe koje predstoje.

Na osnovu orijentacije iz letka formiran je početkom juna u srbskoj općini Revolucionarni odbor.²⁴ Odbor je u početku imao 5 članova, a kasnije, početkom jula, 4 člana. U odboru su ušli: Đoko Jovanić, Milan Šijan, Dušan Mileusnić i Vojislav Mileusnić. Zadatak odbora je bio: prikupljanje oružja, povezivanje naroda, priprema naroda za borbu.

Skoro po svim selima srbske općine bili su organizovani odbori seljaka, koji su brojali po 3—5 ljudi. U odbore su birani simpatizeri ili najpovjerljiviji ljudi, koji su imali zadatak da popišu oružje, municiju, ljude, a takođe da imaju u vidu izrazite protivnike i špijune. Tim odborima se objašnjavalo da se nalazimo pred općom svjetskom revolucijom, kada će se čitav svijet dići na oružje; zato se treba organizovati i čekati znak za ustank.

Međutim, odbor je kao glavni zadatak postavio povezivanje s partijskom organizacijom. U tu svrhu su ispitivane mogućnosti povezivanja sa ostalim krajevima Like i sa Bosnom. Šijan je poznavao neke beogradske obalske radnike iz Kulen-Vakufa, pa se negdje u prvoj polovini juna prebacio u Kulen Vakuf. Našao je neke drugove (Kulenovića, Bibanovića), ali oni nisu imali partijsku vezu. Kasnije smo pokušali uhvatiti vezu sa Gračacom, ali bez uspjeha.²⁵

Sredinom juna uhvaćena je veza sa drvarskom partiskom organizacijom. Vezu je donio Pero Morača, zagrebački student, član KP, koji se poslije okupacije prebacio u Drvar. Prije je živio u Žedniku u Vojvodini, gdje je ranije živio dobar dio nas iz opštine srbske.²⁶

²⁴ Po nekim podacima: Inicijativni revolucionarni odbor.

²⁵ Po podacima Milana Šijana, veza s nekim drugovima iz Gračaca bila je uspostavljena početkom jula.

²⁶ Pero se prvi put prebacio u Srb u prvoj polovici juna. Čuo je da su neki Žedničani pobjegli iz Vojvodine, pa je došao da vidi šta je bilo s njegovom porodicom. Tada nije imao vezu s partijskom organizacijom u Drvaru. Drugi put je došao, izgleda, 19. juna i donio letak CK KPJ (ili PK BH) u kome je data jasnija orijentacija na ustank.

Valja uočiti jednu činjenicu: odbor nije imao pravilnu predstavu o predstojećim događajima. On nije imao u vidu da predстоji narodnooslobodilačka borba, da osnovna forma rata treba da budu partizanska dejstva, već je govorio o svjetskoj revoluciji, misleći pri tome da će narodi porobljene Evrope, i posebno njemački narod, ustati, zbaciti fašizam i uspostaviti socijalizam.

Od 20. juna do početka ustanka odbor je razvio vrlo veliku aktivnost. Popisano je oružje, narodu je objašnjavano da oružje ne predaje, već da ga čuva jer će mu uskoro trebati. Poslije prvih hapšenja i ubijanja, narodu je objašnjavano da treba da bježi u šumu, da organizuje logore. Nakon napada Njemačke na SSSR jedna grupa drugova došla je do radio-aparata (Boško i Perica Marić) i instalirala ga u Ulici kod Tiškovca. Odbor je organizovao slušanje vijesti, zatim su te vijesti pisane rukom i slate po selima. U situaciji kad se svaka vijest slušala i prepričavala, s neminovnim dometanjem želja i nadanja, kad su oči naroda bile uprte na rusko-njemački front, vijesti koje je odbor slao značile su vrlo mnogo; one su se čitale, prepričavale, širile. Neke od tih vijesti dopirale su čak do najudaljenijih sela opštine lapačke.²⁷

Vijesti sa fronta nijesu bile dobre, ali je odbor uspijevao da one ne pokolebaju moral naroda. Ove vijesti su podizale moral i činile da narod govori o skoroj buni, o ustanku. Jer odbor nije jednostavno prepisivao ono što je čuo na radiju, već je davao svoj komentar. Na primer, Nijemci su prodirali u Rusiju, i to je u vijestima rečeno, ali je odmah prokomentarisano kako je Napoleon prodro daleko, čak zauzeo Moskvu, da je to oprobana ruska takтика još iz doba oktobarske revolucije i sl.

Koliko je vijesti bilo tako poslato? Po mom sjećanju — ne velik broj, možda 4—5.

U početku su vijesti pisane rukom, a kasnije na mašini. Nabavljen je jedan šapirograf iz srbske opštine ali on nije bio korišćen.²⁸

²⁷ Neke su vijesti doprle u izvornom rukopisu čak do sela Nebljusa, oko 70 km udaljenog od mjesta gdje su slušane.

²⁸ Nabavljen je nekako pred ustankom, pa je u prvim danima ustanka dat Drvaru.

Za to kratko vrijeme mnogo je učinjeno. Drugovi iz odbora, a ništa manje od njih Danić Damjanović, Ilija Rađaković, pa i Branko Desnica i drugi, bili su neumorni. Prevaljivali su dnevno 20—30 km, danju ili noću, po stranicama, jer se putevima nije moglo ići, u stalnoj opasnosti da ne presretnu ustaše ili žandarme, da bi došli na sastanak, da bi ljudima objasnili nove događaje na sovjeto-njemačkom frontu, da bi podigli moral tamo gdje je bio pokoleban. Jer u tim momentima tražena je svaka ohrabrujuća riječ.

Poslije prvih masovnih ubijanja strah je dominirao po logorima i zbjegovima. Prezalo se od svakog grma, bježalo od nepoznatog čovjeka. Nije se moglo sa čovjekom poštено porazgovarati: krio je oči od tebe i zvjerao na sve strane kao divlja zvijer. Ali se sve češće mogao sresti i onaj koji jedva čeka da s nekim porazgovara. Kako bi samo živnuo logor čim bi se pojavio neko iz odbora ili od onih koji su u tim vremenima bili najaktivniji.

Odbor je tražio vezu s najuticajnjim ljudima, s onim koji su imali ugleda i autoriteta u narodu, kojima je narod vjerovao. Pošto su glavni političari iz ovog kraja (Rađenović, Keča, Torbica i drugi) pobegli u Dalmaciju, to je u ovo vrijeme narod bio jedinstven: većina je bila za borbu, a to znači za borbu pod rukovodstvom komunista, jer drugih snaga koje bi povele borbu nije bilo.

Postavlja se ipak pitanje: čime objasniti činjenicu da je u narodu bilo nekoliko stotina pušaka, desetak puško-mitraljeza — a stotinak ustaša je haračilo, klalo i ubijalo na stotine nevinih ljudi, žena i djece? Zašto je narod to dozvolio? Zašto se nije odmah latio oružja, tj. prije same organizacije ustanka?

Za odgovor važno je imati u vidu nekoliko činjenica:

Stara Jugoslavija je imala svoju vojsku, svoje oficire i generale, svoju državu, svoju žandarmeriju i policiju, pa je propala za desetak dana. Kako sada — poslije kapitulacije — ratovati i imati izgleda na uspjeh, kad to ranije nije bilo moguće?!

Došla je nova vlast — istina, ustaška, fašistička, ali vlast, tako je bar mislio narod. Kako može neko da strada

ako nije ništa kriv? Stradali su, eto, Suvaja, Osreci, ali sigurno su bili nešto krivi.

Još se nije znalo šta je to fašizam, kakva je to „nova vlast“.

Oni koji su donijeli oružje krili su ga od svakoga, tako da se nije znalo — sve do prvih borbi — koliko oružja stvarno ima, ko sve ima oružje. Uostalom, zar nije nova vlast prijetila da će strijeljati svakog onog kod koga se nađe oružje?

To su neki od razloga koji objašnjavaju masovnu neaktivnost u periodu ustaških zločina.

Prema tome, tek intenzivan rad Revolucionarnog odbora otvorio je oči, povezao po zbjegovima razbijene grupe, stvorio perspektivu za uspjeh borbe, stvorio vjeru u svoje snage. Stara Jugoslavija je propala iako je imala svoju vojsku, svoju policiju, jer nije vjerovala u snage naroda, jer se nije oslonila na snage naroda — tako se sve više počelo rezonovati. Odbor je doprinio baš takvom vjerovjanju.

Čitav mjesec dana nije bilo veze s partijskom organizacijom u Drvaru, a za to vrijeme nijesu uhvaćene veze ni s ličkom partijskom organizacijom. Zbog toga je odbor smatrao da treba da se ponovo poveže i čuje nove directive. Ovo tim prije što Milutin Morača, koji se u međuvremenu vratio iz zarobljeništva, nije krajem juna uspio uspostaviti vezu sa srbskom organizacijom, jer su ga žandarmi iznenadili i napali, pa se morao vratiti za Drvar.

Zbog toga smo Dušan Mileusnić i ja riješili da se prebacimo u rejon Drvara i da uhvatimo vezu s partijskom organizacijom preko braće Milutina i Pera Morače. Devetnaestog jula smo preko Hrnjadi i Bastasa stigli u Gruborski naslon, a sjutradan održan je sastanak Sreskog komiteta KP Drvara na Kamenici. Sastanku su prisustvovali: Ljubo Babić, vojni povjerenik Oblasnog komiteta, Milkan Bauk, Nikola Kotle, Vaso Trikić, Milan Bursać, zatim sekretar SKOJ-a, rodom iz Kamenice (ime mu ne znam), Milutin Morača i nas dvojica.

Sastanak je otvorio Milkan Bauk i dao riječ Ljubu Babiću. Ovaj je izložio opštu političku situaciju u svijetu i Jugoslaviji, govorio o organizovanju ustanka, o gerilskim

odredima i njihovim zadacima, o komesarima odreda itd., a posebno o zadacima komunista. Postavljeni su zadaci da se odmah organizuju odredi i postavi rukovodstvo i da se deka znak za početak ustanka.

Na ovom sastanku nije data orijentacija na partizansku borbu — na diverzije, manje akcije i dr. — već na opšti oružani ustanak, opštu revoluciju u kojoj će „svaki svoga ubiti subašu”, očistiti svoj kraj, i to jednoga dana, jednoga sata, i u gradu i u selu, u cijeloj zemlji.

Biće to težak boj ali kratkotrajan. Kasnije kad se očisti svoj kraj, biće teške borbe, teže od ove prve. Iako se nije govorilo o iskustvima oktobarske revolucije, nametala se misao o tome. Biće to nešto slično, samo mjesto cara i samodržavlja sada je Hitler, njegova soldateska, sa ustakama i drugima. Tamo je oružanu snagu predstavljao proletarijat, ovdje će to biti naoružani gerilski odredi.

Mi iz Like nismo na sastanku referisali o situaciji kao što su to drugi činili poslije izlaganja Ljuba Babića, već smo samo slušali izlaganja drugih. Poslije sastanka informisali smo Ljuba Babića o toku priprema za ustanak u opštini srbskoj i dijelu zrmanjske opštine i dogоворили se da ustanak izbije jednovremeno u oba mjesta, da se u tom smislu vrše pripreme i da se znak za početak ustanka čeka iz Drvara, jer oni tamo imaju veze s višim partijskim forumom.

Pretpostavljalo se da će trebati još oko mjesec dana za pripreme, da bi se organizacija učvrstila i uhvatila bolje veze sa okolnim mjestima.

Dvadeset prvog jula vratili smo se u Zavlaku, gdje se od početka jula nalazilo sjedište odbora. Zavlaka je izabrana za sjedište odbora zbog nekoliko momenata: odatle je bila laka veza sa Drvarom, blizu je bio radio i lakše su se mogle slušati i umnožavati vijesti. Sem toga, to je dosta zabačeno selo, udaljeno od komunikacija i najbližih ustaških i žandarmerijskih stanica, a tu su se nalazili dobro naoružani i za borbu spremni Zavlačani i Kaldrmljani, i najzad, lakše su bile veze sa drugovima iz Zrmanje.²⁹

²⁹ Već u junu uhvaćena je veza s jednom grupom Zrmanjčana čiji su rukovodioci bili Glišo Čuk i Ilija Radaković. Ova je grupa držala čvrstu vezu s nama i učestvovala u svim pripremama za ustanak.

Odmah po našem povratku u Zavlaku formirano je deset gerilskih odreda: osam u srbskoj i dva u zrmanjskoj opštini. Teško je rekonstruisati imena odreda. Sigurno je da su odredi bili: 1. Brotnja, 2. Suvaja, 3. Neteka, 4. Osreći, 5. Kruševac sa Kupirovom i Potkrajom, 6. Podurljaj sa Srbom, 7. Zavlaka, Kaldrma i Dugopolje. Najvjerojatnije je da je osmi odred bio D. Tiškovac.

U zrmanjskoj opštini bila su dva odreda: Otrički, sa Glišom Čukom i Ilijom Radakovićem, i Zrmanjski.

Određeni su komandiri gerilskih odreda, a u nekim odredima, gdje su bili pogodni ljudi, određeni su i komesari. Komandire je bilo lakše odrediti, jer su to bili ljudi s kojima je ranije održavana veza i koji su se već afirmisali kao rukovodioci sela. Teže je bilo odrediti političke rukovodioce, jer se tražilo da oni budu politički svješni, tj. da budu izgrađeni komunisti, a takvih je bilo vrlo malo. Prvi komesari bili su Branko Desnica i Ilija Radaković.

U ovo vrijeme je naš Revolucionarni odbor postao štab gerilskih odreda, a kasnije, poslije prvih naređenja iz Drvara — štab gerilskih odreda za Srb i okolinu.

Odbor je 24. jula uhvatio vezu s Gojkom Polovinom, sekretarom Kotarskog komiteta KP za Gračac, koji se krio kod svoje kuće u okolini Dobrosela. Dušan Mileusnić i ja smo se sastali s Polovinom u planini Kozjači, kod Dobrosela, i pošto nam je ovaj rekao da je sekretar KK za Gračac, obavijestili smo ga o pripremama za ustank, o svojoj vezi sa Drvarom.

Idućeg dana sva trojica smo krenuli nazad ka Srbu. Polovina je krenuo s nama jer se od Srba mogao lakše povezati sa Gračacom. Zaustavili smo se u selu Nadurljaju, kod kuće Milana Šijana, koga smo tu našli. Ja sam krenuo u štab u Zavlaku, a Polovina i ostali su ostali u Nadurljaju. Polovina je poslao Milana Šijana za Gračac da obavijesti gračačku partijsku organizaciju o ustanku i da joj preda direktive. Tražio je da pronađe i dovede u Nadurljav Nikolu Krajnovića ili nekog od Munižaba.

Dvadeset šestog jula dobijeno je naređenje iz Drvara da 27. jula otpočne ustank. U tom naredenju naročito je naglašeno: prekinuti sve veze s Kninom i ne dozvoliti da neprijatelj iz Knina prodre ka Drvaru; naređeno je takođe

da se ruše komunikacije i kidaju telefonske veze. Naredenje, koje je pisao Milutin Morača, bilo je detaljno i vrlo ozbiljno.

Toga dana vratio sam se u Nadurljaj. Pokazao sam naredenje, pa je održan sastanak štaba u prisustvu Gojka Polovine. Napravljen je plan akcije koja je trebalo da počne 27. jula.

Plan je bio slijedeći:

Svi gerilski odredi dijele se u pet grupa.

Prva grupa — odred Neteka, Ajderovac i ustanici oko Srba — ima zadatku da napadne žandarme i ustaše u Srbu i zauzme Srb.

Drugu grupu — su sačinjavali odredi iz sela Kunovca, Kupirova, Potkraja, Podurljaja i Osredaka. Njihov je zadatak bio da zaposjednu Srbski klanac, razruše ga i ne dozvole neprijatelju da s juga prodre u Srb.

U treću grupu — su spadali odredi iz Suvaje i Brotne i ustanici iz Zaklopca i Brezovca. Oni su imali zadatak da zaposjednu cestu Lapac — Srb i sprječe prolaz neprijatelju od Lapca ka Srbu.³⁰

Cetvrtu grupu — su sačinjavali odredi iz Zavlake, Kaldrme, Dugopolja i Tiškovca. Njihov je zadatak bio da presijeku željezničku prugu Knin — Drvar i da ne dozvole prodor od Knina ka Drvaru.

U petoj grupi su bili odredi iz Otrića, Zrmanje i Popine. Trebalo je da oni napadnu na željezničku prugu Gračac — Knin.

Poslije održanog sastanka svi članovi štaba (nije bio prisutan Vojo Mileusnić) razišli su se prema postavljenom zadatku.

Zadatke su grupama prenijeli članovi štaba, i to: prvoj grupi — Dušan Mileusnić, drugoj — Milan Šijan, trećoj — ja, četvrtoj i petoj (sa ovom momentano nije bilo veze) — Vojo Mileusnić.

Poslije toga je Vojo Mileusnić napisao neku vrstu proglaša povodom početka ustanka.

³⁰ Po nekim podacima trebalo je da Suvajčani zaposjednu položaje između Suvaje i Neteke, a Broćanci položaje između Brotne i Suvaje.

Toga istog dana, dok sam se nalazio u Suvaji, Polovina je formirao u Srbu partijsku organizaciju u koju smo ušli ja kao sekretar, a Milan Šijan i Dušan Mileusnić kao članovi.

OFANZIVA USTANKA

Dvadeset sedmi jul

Uveče 26. i ujutru 27. jula izvršene su sve pripreme po prethodnom planu.

Rano ujutru grupe Bosanaca iz Bosanskih Osredaka, Begluka i Cvjetnića, pošto su čule da je otpočela borba u Drvaru, počele su se kretati prema Srbu i Suvaji. Neki su napali žandarme u Martin-Brodu, a u samu zoru prekinute su sve telefonske veze sa Srbom. Već oko 9 časova čula se mitraljeska paljba prema Drvaru.

Odred iz Neteke, narod iz okoline Srba i grupe bosanskih ustanika, u prazničnim odijelima, s crvenim barjacima, kretali su se ka Srbu. Većina je bila nenaoružana. Bilo je i žena i djece. Vikalo se i prijetilo.

U Srbu su se nalazili žandarmi, nekoliko ustaša i još neki predstavnici ustaške vlasti — svega desetak naoružanih ljudi. Razbjježali su se kud koji. Već poslije 10 časova Srb je bio sloboden. U njega su se sručili ustanici iz Srba, Begluka i Bosanskih Osredaka.

Žandarmi i ustaše koji su uspjeli da pobegnu iz Srbu pokušali su da se autobusom prebace ka Lapcu, ali su ih oko 11,30 časova Netečani napali pa su se ustaše i žandarmi pod borbom povlačili ka Suvaji.

Od žandarma i ustaša koji su se za vrijeme napada našli u Srbu uspio je pobjeći u Kulen-Vakuf samo jedan žandarm, a ostali su pobijeni. Ustanici su imali jednog poginulog.³¹

Druga grupa odreda krenula je oko podne na Srbski klanac. Bilo je oko 60—70 ljudi sa 30—40 pušaka.³² Oko 16 časova veći dio ustanika popeo se na vrh klanca. Jedan dio je prekopao cestu i donosio bukve, a drugi su zaposjeli

³¹ Poginuo je Đurađ Vojnović iz Neteke. Gonio je nadlugar Mažurana da bi se osvetio za sina koga su ustaše ubile, ali ga je ovaj ubio prije nego što je i sam bio likvidiran.

³² Izjava Danića Damjanovića.

položaje na klancu, uglavnom istočno od komunikacije Otrić — Srb.

Oko 19 časova naišao je kamion sa 10 žandarma pod komandom natporučnika Bačića, koji je na vijest o početku ustanka poslat iz Gospića. Kamion je napadnut vatrom iz vojničkih i lovačkih pušaka. Nekoliko žandarma bilo je ubijeno odmah na cesti, neki su, a među njima i Bačić, iskočili i pobegli u šumu. Nastala je potjera za njima i puškaranje po šumi i svi su, sem jednoga, u potjeri pobjjeni.³³

Treća grupa odreda sa grupom Bosanaca porušila je mostove kod D. Suvaje i na Joševici. Oko 15 časova naišao je autobus — pošta iz Lapca, pa kako nije mogao preko Suvaje, vratio se za Lapac, ali je u Brotnji napadnut od grupe ustanika.

Pred samo veče naišla je žand. patrola iz Lapca, došla do Suvaje, pa se poslije manjeg prepucavanja vratila za Lapac. Ustanici su zaposjeli položaje na Dabinoj strani.

Najozbiljnija situacija bila je kod četvrte grupe odreda. Jedan dio ustanika iz Dugopolja napadao je sa Trubarčanima na žandarmerijsku stanicu Trubar. Oko 13 časova stigla je u G. Tiškovac domobranska četa 15. pješ. puka iz Knina sa 16 žandarma. Srušen je most eksplozivom koji je nađen u Kaldrmi i napadnuta je kompozicija. Bilo je četrdesetak ustanika s jednim puškomitraljezom i 16 pušaka. Borba je trajala jedan čas, pa su se domobrani povukli ka Kniňu, a ustanici zaposjeli položaje kod Tiškovića. U toku dana pristigli su, kao pojačanje ovoj grupi, ustanici iz Bosanskih Osredaka, koji su učestvovali u borbama za Srb i Dugopolje i koji su napadali Trubar, tako da je ujutru 28. jula na ovom pravcu bilo oko 200 što naoružanih, što nenaoružanih boraca.³⁴

U prvim borbama kod Tiškovića istakao se stari Milan Zorić Palasija, dobrovoljac iz prvog svjetskog rata, i njegov sin Miloš Zorić, čuveni puškomitraljezac iz prvih dana ustanka.

³³ Stojan Batinica i Nikola Žeželj su jednog žandarma ubili sjekirom. Jedan žandarm, koji je ranije tu službovao, poslije desetak dana skrivanja pobegao je.

³⁴ Podaci Voje Mileusnića.

S petom grupom odreda uspostavljena je veza tek 27. jula. Oni su toga dana pripremali napad na Otrić, podijelivši se na tri grupe: prva, najjača, grupa — ustanci s Velike Popine i odred Gliše Ćuka — trebalo je da rano ujutru 28. jula napadnu i zauzmu Otrić. Druga grupa, Špire Lukića, trebalo je da razruši prugu kod Malovana, treća grupa sa Isom Marčetićem i Vladom Maričićem da razruši prugu između Otrića i Pribudića.³⁵

Tako je prvi dan ustanka prošao po planu donesenom 26. jula: oslobođena je opština srbska; razbijena je intervencija iz Gospića prema Srbu i što je naročito važno, odbačeni su domobraska četa i žandarmi koji su iz Knina intervenisali prema Drvaru.

Međutim, iako je izvršeno ono što je bilo postavljeno, u čitavoj akciji bilo je i stihijnosti. Napad na Srb izvodilo je nekoliko grupa Bosanaca iz raznih mesta sa predviđenom grupom gerilskih odreda, dok je rušenje mosta kod Suvaje i na Joševici bilo neorganizovano (jedni su bili čak za to da se most ne ruši, a nije bilo ni sredstava za rušenje). Žandarmi i ustaše iz Srba su se povlačili pored velike mase naoružanih i nenaoružanih. Jedan žandarm se čak probio do Kulen-Vakufa, a na Srbskom klancu žandarmi su iskočili iz kamiona i razbjegzali se po šumi. Pošta iz Lapca je došla i vratila se kao i patrola iz Lapca, pored neorganizovanog puškaranja sa okolnih brda. Kod Tiškovca je u posljednjem momentu dignut most i bilo je mnogo natezanja oko napada na domobrane, te je najzad prevagnuo odlučni stav Milana Zorića Palasije, koji je prvi na njih napao.

Narod — onaj koji je ostao kod kuća — isto tako je različito reagovao u prvim danima borbe. Jedni, mahom omladina, veselili su se — jer sloboda je tu i neće više biti ustaškog klanja. Stariji su bili drugačije raspoloženi; govorili su: poginuće nam muževi, djeca, zapaliće nam kuće; bolje je bilo mirovati i čekati, sakrivati se po šumama, jer bi se tada nekako sačuvala živa glava.

I stihijnost, i strah, i neizvjesnost su prirodni: nije se imalo iskustva, nije još bilo vjere u svoje snage, nije tu bilo jedne iole čvršće organizacije.

³⁵ Podaci Ilije Radakovića (stenografske zabilješke).

Ali činjenica je da se narod digao, da se latio oružja. Oni isti ljudi, žene i djeca koji su bježali po zbjegovima pretvorili su se u vukove koji napadaju. Kakva je to bila veličanstvena slika: naoružan i nenaoružan narod, sa crvenim barjacima, kretao se u svoj prvi boj!

OSLOBODENJE GRAČAČKOG SREZA I LAPAČKE OPŠTINE

U toku idućeg dana ustanak se širio prema Kninu, Gračacu i Lapcu.

Ustanici iz Otrića, pod rukovodstvom Gliše Ćuka i Ilije Radakovića, napali su žandarmerijsku stanicu u Otriću. Tu se nalazilo 5—6 žandarma, 2 ustaše, nekoliko finansa, 4 talijanska vojnika — telefonista. Napad je izvršen oko 5 časova. Poslije vrlo kratke borbe Otrić je zauzet. Kod neprijatelja je bilo 10 ubijenih, 2 zarobljena,³⁶ a manji broj je pobjegao. Talijani su razoružani i pušteni. Ustanici su pisali parole po zidovima i postavljali crvene zastave. Poslije toga je dio ustanika produžio ka Zrmanji i oslobođio je zajedno sa ustanicima iz ovog mesta.³⁷ Ubijeno je 7 ustaša a zarobljeno 5 žandarma.³⁸ Tako je već drugog dana oslobođena još jedna opština.

Ustanici pod rukovodstvom člana Kotarskog komite-ta KP u Gračacu Vase Šijana razrušili su prugu kod Pri-budića. Dvadeset osmog jula naišao je transport talijanske vojske i survao se u provaliju. Tom prilikom su poginuli jedan domobran i 6 italijanskih vojnika, dok je oko 20 talijanskih vojnika ranjeno.³⁹

Poslije zauzimanja Zrmanje, ustanici iz Otrića orijentisali su se ka Małovanu, a ustanici iz Zrmanje — glavninom prema Erveniku, a dijelom snaga ka Kninu (Pađene, Plavno), povezujući se sa ustanicima Kninske krajine.

Nakon oslobođenja Zrmanje, odred Gliše Ćuka prebacio se prema Gračacu. Napad na željezničku stanicu Ma-

³⁶ Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I br. reg. 7—5, kut. 2006.

³⁷ Isto.

³⁸ Prilikom napada na žand. stanicu u Zrmanji na stranu ustanika prešao je Milan Lisica, naš simpatizer koji je bio prisilno mobilisan. On je iz svog puškomitrailjeza otvorio vatru na žandarme i znatno doprinio da ova stаница padne u naše ruke.

³⁹ Zbornik, tom V/1, str. 330.

lovan počeo je ujutru 29. jula. U Malovan je, vjerovatno, prebačena jedna grupa ustaša i domobrana iz Gračaca, koji su zaposjeli željezničku stanicu. Napad su vršile snage iz odreda pod komandom Gliše Čuka i ustanici iz V. Popine. Poslije žestoke borbe stanica je zauzeta. Ustaše su imale 1 mrtvog i 3 ranjena,⁴⁰ a ustanici 4 mrtva i 2 ranjena.

Pruga između Gračaca i Knina je razrušena, tako da je saobraćaj uspostavljen tek poslije dvadesetak dana.

U ovo vrijeme, čuvši o borbama u Srbu i Otriću, grupe naoružanih ljudi iz Gračaca, koje su se sklonile u Velebit, inicijativno su napale neprijatelja. Jedna takva grupa od 15 ljudi, pod rukovodstvom Rade Ogrizovića, napala je Sisaljku na Velebitu, 2—3 km južno od Gračaca. U toku napada ubijena su dva željezničara koji su osiguravali Sisaljku.⁴¹

Tako su se ustanici približili neposredno Gračacu sa istoka. Stvorili su se uslovi za direktni napad na grad.

Ustanici iz Zavlake, Kaldrme, Tiškovca i drugih mesta produžili su 28. jula ka Kninu, povezujući svoja dejstva sa dejstvima naroda Kninske krajine. Dok su se 28. vodile borbe sa snagama 15. puka i žandarmima u rejonu Strmice, izbio je 29. jula ustanak u selima Plavnu, Golubiću, Strmici, a kasnije i u drugim selima oko Knina.

Ustaška vlast u Kninu sa svim oružanim formacijama domobrana i ustaša, sem jednog bataljona 15. puka, pobegla je u Drniš 29. jula, dok su u Kninu ostali samo Talijani. Međutim, 30. i 31. avgusta izbjegle ustaše i domobrani vratili su se ponovo u Knin.

Iskoristivši bjekstvo ustaša, Talijani su 1. avgusta preuzeli u Kninu svu vojnu i civilnu vlast.⁴²

Dana 28. jula došlo je ponovo do borbe na Srbskom klancu. Ujutro je jedna grupa ustanika krenula pješke za Otrić a druga se ukrcala na kamion (zaplijenjen 27. jula) i, sa crvenim barjacima, pjevajući krenula ka Otriću. Pošto je Otrić već ujutru bio zauzet, kamion i prva grupa vratili su se na Srbski klanac. Istovremeno su se iz Gra-

⁴⁰ Zbornik, tom V/1, str. 288.

⁴¹ Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I br. reg. 7—5, kut. 2006.

⁴² Zbornik, tom V/1, str. 349—352.

čaca Talijani u automobilu i ustaše na kamionu uputili da izvide situaciju u Otriću i Srbu. Oko 11 časova su kamion i auto stigli u Otrić. Kako je većina ustanika bila angažovana u borbama za Zrmanju, to su ustaše i Talijani produžili ka Zrmanji. Naišavši na prekopanu cestu, Talijani su se vratili ka Gračacu, a ustaše su produžile za Srb. Na Srbskom klancu bile su dočekane i uništene.⁴³ U toku ove borbe naročito se istakao Milan Žeželj, koji se sa svojim puškomitrailjezom nalazio na samoj cesti.

Uveče 28. jula stigli su na Srbski klanac iz Gračaca Dušan Munižaba i Bićo Kesić radi upoznavanja sa situacijom, i iste noći su se vratili.

Obaviješteni da su ustanici iz zrmanjske opštine zauzeli Malovan, ustanici sa Srbskog klanca, ostavivši dio snaga na klancu, produžili su ka Gračacu i 29. i 30. jula priključili se ostalim snagama koje su nadirale ka Gračacu.

Dvadeset devetog jula oslobođeno je Bruvno. Na vijest o ustanku u Srbu, Nikola Pokrajac, član KP, zakazao je sastanak za 28. juli, na kome je odlučeno da se 29. jula u 4 časa napadne žandarmerijska stanica i ustaše u Bruvnu. Napad je sa ustanicima iz Bruvna i Mazina izvršen u 8 časova. Nakon borbe od pola časa likvidirani su žandarmi i ustaše i samo ih je mali broj uspio da pobegne.

Poslije ove akcije ustanici su produžili ka Rudopolju, ali je sav narod ovoga sela pobjegao u Lovinac.

Slijedećeg dana je formiran štab sektora za opštini bruvnjsku, s Nikolom Pokrajcem na čelu. Formirano je i nekoliko četa: Bruvanjska, Omsička, Rudopolska, Klavivičko-cerovačka, Podurljajska, Deringajska.⁴⁴

Trideset prvog jula sve ove jedinice, noseći crvene barjake, krenule su ka Gračacu. Napad na Gračac planiran je za 1. avgust. Za to vrijeme u Gračacu su koncentrisane jače ustaške i domobranske snage. Tako je već 29. jula pristigao 22. pohodni bataljon iz Gospića a sutradan jedan bataljon iz Varaždina. Očekivao se dolazak još dva

⁴³ Istorijat sreza gračačkog, Arhiv V I I, br. reg. 7—5, kut. 2006.

⁴⁴ Po istorijatu sreza gračačkog — prve četiri, po Đuđi Pokraju — prve tri i zadnje dve.

bataljona, kao i konjičkog puka i artiljerije, a 30. jula stigao je u Gračac ustaški pukovnik Juco Rukavina.

Isto tako, 1. avgusta su stigle u Gračac i jake talijanske snage.

Poslije ovoga ustanici su se povukli na položaje, i to: Bruvanjska četa na Vodenu glavu, Rudopoljska ka Lovincu, Omsička i Deringajska na Deringaj i Kokirnu. Snage iz srbske opštine povukle su se na Srbski klanac, a snage iz zrmanjske opštine ostale su na položajima Tremzina — Mila.

U Mazinu su vlast predstavljeni predsjednik opštine i Srbi koji su ranije bili činovnici u opštinskoj upravi. Na vijest o ustanku uspostavljen je položaj prema Zuleševici, a jedne noći vjerovatno 28/29. likvidirana je ustaška vlast. Poslije toga formiran je bataljon sa tri čete.

Mazinjani su držali položaj na Kremenu, prema Udabinu, povezujući se sa Bruvanjskom četom, i na Zuleševici, prema Gornjem Lapcu.

Tako je za dva dana (28. i 29. jula) oslobođen čitav srez gračački, bez Gračaca i opštine lovinačke.

Ustaše u Gračacu su 29. i 30. jula izvršile masovne pokolje srpskog življa iz Gračaca i okoline. Tako su pobili 300 Srba, mahom žena i djece, iz Štikade i oko 200 Srba iz Đekić-Glavice, Rastovića i drugih mjesta.⁴⁵

Ustanici iz sela Brotnje, Suvaje i Zaklopca krenuli su 28. jula prema Doljanima. Na Dabinoj strani sukobili su se s jednom jačom neprijateljskom patrolom.⁴⁶ Patrola je razbijena, a od naših dvojica su poginula a jedan je ranjen. Oko 10 časova napadnuta je žandarmerijska stanica Doljane i nakon kraće borbe likvidirana. Poginulo je 6 žandarma, a desetak žandarma i ustaša je pobjeglo u Boričevac.

Toga dana je jedna četa domobrana, sa majorom Weberom, iz Bihaća prebačena u Boričevac radi pojačanja tamošnjih snaga.

⁴⁵ Po istorijatu sreza gračačkog. Arhiv VII, br. reg. 7—5, kut. 2006.

⁴⁶ Prema podacima Peje Dubajića, ona je tamo još 27. jula limuzinom prebačena. Po drugim podacima, to je bila žand. patrola iz Doljana.

Jedna grupa ustaša iz Lapca pokušala je da se probije ka Udbini, ali je odbijena. Istoga dana oko 30 ustaša probilo se iz Udbine u Lapac.

Tridesetog jula ustaše, žandarmi i ostala vlast napustili su Donji Lapac i povukli se u Boričevac, a u Lapac su ušli ustanici iz Lapca i Gajina i razoružali nekoliko finansa i žandarma, sreskog načelnika i druge.

Istog dana žandarmi su napustili Nebljuse, tako da je čitava lapačka opština sa sreskim mjestom Lapac, bez Boričevca, bila slobodna.

U toku 31. jula i 1. avgusta vršene su pripreme za napad na Boričevac.

Noću 1/2. avgusta ustaše, domobrani i sav narod Boričevca povukli su se u Kulen-Vakuf. Uz put su, u Kalatima, počinili zvjerstva: sve živo, većinom djecu i žene, pobili su i poklali.

Ujutru 2. avgusta ustanici su ušli u Boričevac. Došlo je do pljačke, jer su trgovine u Boričevcu bile krate raznom robom, i to većinom opljačkanom. Prijetila je opasnost rasipanja ustaničke vojske. Gojko Polovina, koji se tu našao, naredio je da se sva opljačkana roba zapali. U to vrijeme počele su da gore i kuće u Boričevcu, i ubrzo je izgorjelo čitavo selo. Zapalili su ga pročetnički elementi.

Tako je 2. avgusta oslobođen čitav lapački rez.

Ustanici su zaposjeli položaje kod Kulen-Vakufa, (prema ustašama u Kulen-Vakufu), na Drenovači, (prema Bihaću), i na Kuku, (prema Udbini). Položaj kod Kulen-Vakufa držali su ustanici iz sela: Martin Brod, Cvjetnić, Begluci, Neteka, Suvaja, Brotnja, Zaklopac, Brezovac, Doljani, Lapac, Kalati, Mišljenovac, Gajine; položaje na Kuku ustanici iz sela: Oraovac, Dugopolje, Birovača; a položaje na Drenovači ustanici iz sela: Nebljusi, Kruzi, Štrpc, Kestenovac, Pirovište.

U Lapcu je formiran štab gerilskih odreda za Lapac i okolinu, čiji je komandant bio Gojko Polovina. Nešto kasnije Polovina je postao komandant oružanih snaga u Lici.

Prema tome, 2. avgusta — dakle, nakon 7 dana borbe — oslobođena je teritorija dvaju rezrova, sem samog mesta Gračaca i opštine lovinačke. Donji Lapac je bio prvo oslobođeno sresko mesto u Hrvatskoj.

Ustanak je uspio i preko očekivanja njegovih organizatora. Naime, oni su poznavali tamošnju situaciju, ali na ostale krajeve nisu mnogo računali. Međutim, ustanak je brzo prerastao jednu opštinu, on je obuhvatio mase i širio se poput požara. Nicali su novi ustanici, naoružani i bez oružja.

Ustanak je bio jedinstveno pripremljen i počeo je organizovano, ali je ubrzo bilo i dosta stihijnosti. Više se ustankom nije rukovodilo iz jednog centra. Bilo je uticaja rukovodilaca, ali je taj uticaj bio minimalan. Već drugog i trećeg dana, a kasnijih dana pogotovo, planovi su se stvarali na brzinu — na osnovu neke neprovjerene vijesti, neke ideje koja se tek tada rodila.

Stihijnost je imala neke svoje dobre, ali su preovladele negativne strane: npr. paljenje Boričevca, nepravilan odnos ustanika prema hrvatskim porodicama u pojedinim mjestima (u Mazinu, Brotnji, Oraovcu, Lapcu) i pokušaj takvog odnosa prema zarobljenicima, gdje su dolazili do izražaja najniži instinkti, prije svega osveta kod onih kojima su ustaše svojim zločinima nanijele nesreću.

Ono malo članova Partije i najsvjesniji ustanici nisu mogli to spriječiti i pored energičnih nastojanja, čak često rizikujući i sopstveni život zbog toga.

Samo rukovodstvo ustanka iz tih prvih dana nije imalo jasnu orijentaciju, liniju, perspektivu. Govorilo se o svjetskoj proleterskoj revoluciji, a nisu se preuzimale mjere protiv talijanskih okupatora — nije se ni računalo sa opasnošću od njih, niti su se dovoljno raskrinkavali četnički elementi.

Kod neprijatelja je zavladala panika. On vidi desetine hiljada ustanika, evakuiše Knin, sprema se za „odbranu uporišta”. Sigurno je da se to moglo još bolje iskoristiti, ali je tada, prvih dana borbi, nedostajalo iskustvo.

Međutim, bez obzira na sve navedeno, prvi dani ustanika frapiraju svojom veličinom, svojom snagom. Stara Jugoslavija je propala za nekoliko dana — raspala se. Sada narod za nekoliko dana stvara „novu vlast”, oslobađa se. Narod je riješio da ratuje, da gine. On, istina, nema isku-

stva, grijesi, koleba se, posrće, ali tuče ustaše koje su ga do nedavno klale kao ovce. Počeo je da saznaće svoju snagu, budi se, ratuje za svoju slobodu. To je bilo, nesumnjivo, najvažnije i to je glavna karakteristika prvih dana ustanka.

ODBRANA SLOBODNE TERITORIJE

Neka pitanja organizacije teritorije⁴⁷

Nakon ofanzive ustaničkih snaga — u toku koje je oslobođena teritorija dvaju srezova, sem Gračaca i opštine lovinačke — nastupio je period zastoja: „frontovi” su se ustalili na dostignutoj liniji, nastali su problemi organizacije slobodne teritorije, ishrane vojske i dr.

Položaj na Drenovači, prema Bihaću, bio je najslabiji. Zbog toga su odmah, 5. ili 6. avgusta, sa Srbskog klanca, prebačeni kamionom borci Kunovačkog i Podurljaškog odreda, formirani u jedan odred.⁴⁸ Ovi borci već su ranije učestvovali u borbama i važili su kao najpouzdaniji, a situacija na Srbskom klancu nije se smatrala aktuelnom, jer je front bio kod Gračaca. Sem toga, tada još nisu došli do punog izražaja dejstva i propaganda pročetničkih elemenata.

Drugi „front” je bio kod Kulen-Vakufa, gdje su, kako je ranije rečeno, držali položaje ustanici iz Bosne i Like.

Treći „front” je bio kod Gračaca, na položajima Vodenoglava i Crni vrh.

Prema Kninu „front” je u početku bio kod Pađena i Golubića. Međutim, kada su se aktivirali Talijani, prvo je taj front popustio. Već 4. avgusta Talijani su okupirali zrmanjsku opštinu. Motorizovana kolona prodrla je komunikacijom, koja je bila razrušena, bez naročitih teškoća, i spojila se sa snagama u Gračacu. Ustanici nisu pružili otpor talijanskoj koloni.

⁴⁷ To su samo neka pitanja u vezi sa organizacijom slobodne teritorije. Inače, o tome bi se mogao napisati poseban članak.

⁴⁸ Prebacivanje tog odreda došlo je na zahtjev Stojana Matića, bivšeg oficira, tada komandanta Nebeluškog odreda i položaja na Drenovači.

Ostao je i dalje „front” na Srbskom klancu, koji su držali ustanici iz Srba, Kunovca, Osredaka, Podurljaja, Kupirova — dakle, isti oni koji su učestvovali u prvim borbama na Srbskom klancu.

Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, koji je organizao ustank, funkcionišao je samo do prve polovine avgusta. Ustankom u Lici rukovođeno je iz Lapca, gdje je u početku formiran štab gerilskih odreda za D. Lapac i okolinu, a kasnije štab gerilskih odreda za Liku, od 23. avgusta: štab bataljona gerilskih odreda za Liku, kao sastavni dio Drvarske brigade.

Snage koje su se nalazile u gračačkom srežu, u opštinaima bruvanjskoj i mazinskoj, bile su pod rukovodstvom gračačkog sektora (komandant Nikola Pokrajac, poslije pogibije Nikola Miljuš, a od 20. avgusta Dušan Mileusnić). Snage na Drenovači bile su direktno pod štabom u Lapeu, a kasnije, od 20. ili 21. avgusta, pod komandom štaba 2. bataljona „Sloboda” (čiji je komandant bio Maćuka Filipović, politički komesar Đoko Jovanić, a zamjenik komandanta Tomica Popović). Snage u zrmanjskoj opštini (9. i 10. gerilski odred) na Srbskom klancu bile su u početku pod komandom štaba u Srbu, a kasnije pod komandom štaba u Lapeu.

Raniji gerilski odredi preformirali su se u čete i vodove, zavisno od broja naoružanih ljudi iz jednog sela. Tako su postojali Suvajska četa, Doljanska četa i dr., Gajinski vod Lapačke čete itd. Borci iz četa smjenjivali su se na položajima: obično su sedam dana bili na položaju, a sedam kod kuće.

Komandni kadar četa i niže borci su sami izabrali. Postojali su komandiri četa i vodnici, negdje i komesari ili politički sekretari.⁴⁹ Većina jedinica nije imala komesara, odnosno političkog sekretara.

Već prvih dana se pojavio problem ishrane vojske, ali pošto je pri jedinicama bilo dosta nenaoružanih, to su oni bili prvi intendanti i kuvari. Sem toga, još tada se

⁴⁹ Na početku ustanka nije mogla da se shvati uloga i zadatak političkog komesara; zato je ovaj nazivan i političkim sekretarom.

određuju posebni ljudi da se staraju o ishrani vojske. Kasnije su oni dobili i druge funkcije, tako da su to bili u stvari začeci nove narodne vlasti.⁵⁰

SLOM USTAŠKO-DOMOBRANSKE OFANZIVE I OSLOBOĐENJE KULEN-VAKUFA

Krajem jula i početkom avgusta prikupljene su u Gračacu i Lovincu jače ustaško-domobranske snage da bi sa snagama koje su se već nalazile ili su tada koncentrisane u garnizonima najbližim slobodnoj teritoriji Like i Bosne, izvršili napad radi ugušivanja ustanka u zapadnoj Bosni, južnoj Lici i Kninskoj krajini. Komanda kopnene vojske NDH napravila je jedinstven plan koji je u periodu ofanzive ustaničkih snaga bio defanzivan, što se vidi iz zapovijesti komandanta kopnene vojske od 31. jula.⁵¹

Prema ovoj zapovijesti, cjelokupna akcija protiv ustanika svodila bi se na to što bi „zaposjeli, osigurali i čvrsto držali pojedina važna uporišta”, a ne upuštati se u akcije s manjim dijelovima na „dugačkim pravcima”, na velikoj prostoriji i po planinama. Izuzetno je bilo dozvoljeno da se prave i neki ispadci radi odbijanja ustanika.

Ta uporišta su na teritoriji Hrvatske: Otočac, Gospić, Gračac, Knin i Sinj. Sve snage u Lici bile su objedinjene u Lički združ pod komandom generala Lukića.

Prvog avgusta Lukić je stigao u Gospić. Već idućeg dana snage iz Gračaca izvršile su napad na Crni vrh, ali su bile odbijene.

Jedanaestog avgusta oko 10 časova počela je artiljeirska vatra po Vodenoj glavi, koju je držala Bruvanska četa. Poslije toga uslijedio je napad na Vodenu glavu. Napad je odbijen. Tom prilikom su ubijeni 4 domobrana, 1 ustaški oficir i 1 podoficir a zarobljena dva domobrana s jahaćim konjima.⁵²

⁵⁰ Prva takva vlast se formira u Kunovcu i još nekim mjestima početkom avgusta.

⁵¹ Zbornik, tom V/1, str. 529.

⁵² Ti su zarobljenici prebačeni u Srb, kasnije za Drvar, odakle su pušteni svojim kućama. Bili su to prvi zarobljeni domobrani u Lici. Jednog domobrana je zarobio Gojko Ćuk: on je goloruk navadio na domobrana i oteo mu pušku i konja.

Pošto su se povratile poslije prve zabune izazvane po-bjedonosnim širenjem ustanka, a kako su ustaničke snage zastale na dostignutim položajima, ustaško-domobranske komande su riješile da ofanzivnim dejstvom na čitavu slobodnu teritoriju Bosne i Like likvidiraju snage ustanika i ponovo okupiraju ovu teritoriju.

U Lici su napad vršile snage Ličkog zdruga, oformljenе u Gračački i Lovinački zdrug. U sastavu Gračačkog zdruga bile su slijedeće snage: konjički puk iz Zagreba, 22. pohodni bataljon iz Gospića, 26. pohodni bataljon iz Varaždina, haubička baterija, brdski vod i dr. Ukupna jačina ovog zdruga: oko 3000 vojnika.⁵³ Lovinački zdrug je bio slabiji — vjerovatno oko 1000 ljudi. Prema tome, u ofanzivi je moglo učestvovati 4000—5000 ljudi, računajući da su učestvovali i dio ustaša, štabovi, komore i dr.

Plan za ofanzivu bio je sledeći:

Lovinački zdrug počinje napad 17. avgusta pravcem: Lovinac — Ploča — Ondić — Klapavice — Šolobanica, gdje će 18. avgusta, na Općuvu, uhvatiti vezu sa Gračačkim zdrugom.

Gračački zdrug kreće u napad 18. avgusta pravcem: Gračac — Bruvno — Mazin. Zatim produžava nastupanje prema G. Lapcu i Kulen-Vakufu, gdje se povezuje sa snagama iz Kulen-Vakufa.

Lovinački zdrug je otpočeo napad u određeno vrijeme i nakon borbi na Trovrhu sa ustanicima iz Ploče i sreza udbinskog izbio istog dana poslije podne u Ondić, dok se lijeva pobočnica odvojila od glavnine i otišla u Udbinu.

Osamnaestog avgusta, poslije artiljerijske vatre po Vodenoj glavi, krenuo je u napad i Gračački zdrug. U lijevoj koloni je nastupala konjička pukovnija iz Zagreba komunikacijom Gračac — Bruvno — Šalobanica. U desnoj koloni je nastupao 22. pohodni bataljon pravcem Gračac — Deringaj — Krivošije. Bruvanjska i Omsička četa dale su manji otpor na Vodenoj glavi i s linije Tolagići — Tomašev vrh, a onda se povukle zajedno s narodom u Čemer-

⁵³ U četi je bilo 120 domobrana, 11 podoficira i 4 oficira, u bataljonu 3 čete, u konjičkom puku — vjerovatno oko 1000 ljudi.

Marijan Detoni: RUŠENJE PRUGE

nici. Tamo su se povukli i mazinski ustanici s narodom, ne davši nikakvog otpora. U 17,30 časova neprijatelj je dostigao planiranu liniju Šolobanice (Mazinska previja).

U toku 19. avgusta neprijatelj je preduzeo napad pravcem Mazin — Gornji Lapac. U rejonu Bruvna ostavljen je Lovinački zdrug (bez jedne čete), a napad je produžio Gračački zdrug. Plan je bio: lijeva kolona (konjički puk) nastupaće pravcem Šolobanice — Zuleševica — Drenova glava — Kalati, lijevo od komunikacije Mazin — Gornji Lapac — Kulen-Vakuf, a desna kolona (22. pohodni bataljon, ojačan četom iz Lovinačkog zdruga) pravcem Mandić draga — Lumbardenik — Kulen-Vakuf, desno od navedene komunikacije.

Neprijatelj je bez otpora zauzeo Mazin i planinu Zuleševicu, nailazeći na prekopane i bukvama zakrčene ceste, što je usporavalo njegovo nastupanje.

Oko 13,30⁵⁴ časova neprijatelj je ušao u Gornji Lapac.

Negdje oko 11 časova 19. avgusta, u štab u D. Lapcu je stigao kurir i obavijestio o prodoru neprijatelja i zauzimanju Mazina i Zuleševice. U štabu smo se nalazili Gojko Polovina i ja. Zbog ovakve situacije odlučeno je da Gojko Polovina odmah kreće u pravcu Zuleševice i organizuje front na njoj, a ja ka Kulen Vakufu, da obavijestim ustanike o opasnosti i da preduzmem potrebne mјere.

Gračački zdrug je imao namjeru da prenoći u Gornjem Lapcu. Uputio je ka Kulen-Vakufu „Goneći odred”, sastava: jedna pješadijska, jedna mitraljeska i jedna konjička četa, svega oko 500 vojnika. Trebalo je da taj odred uspostavi vezu sa garnizonom u Kulen-Vakufu a zatim da se vrati u sastav glavnine.

Raspored naših snaga kod Kulen-Vakufa nije tačno poznat. Zapadno od komunikacije nalazile su se Lapačka i Dugopoljska četa, a na samoj komunikaciji Suvajska, Broćanska, Doljanska i Cvjetnička četa.

Neki podaci govore da su se Suvajska i Broćanska četa, koje su bile najbliže cesti, povukle ka Doljanima.

Oko 13 časova našao sam komandira Dugopoljske čete Milana Tankosića i komandira Lapačke čete Rašetu, oba-

⁵⁴ Prema podacima S. Mileusnića: u 10,00 časova.

vijestio ih o situaciji i naredio im da s četama odmah krenu ka Boričevcu. Iz Dugopoljske čete posao sam kurira da obavijesti ostale ustanike na komunikaciji Boričevac — Kulen-Vakuf da se pripreme za borbu, odnosno da se orijentišu ka Boričevcu, odakle nastupa neprijateljska vojska.⁵⁵

Vjerovatno je da su ustanici bili obaviješteni o prodoru neprijatelja u Gornji Lapac i drugim putem, jer je „Goneći odred” na Sekanom vršku dočekala grupa ustanika. Na samom ulazu u Pištalsku dragu ponovo je došlo do susreta domobrana i ustanika. Domobranci oficiri su objašnjavali da oni nisu ustaše već „hrvatska vojska” koja je došla da zavede red, da više neće biti klanja od ustaša, i da treba predati oružje. Tražili su vezu sa ustaničkim komandantom.

Kad je neprijateljska kolona ušla u tjesnac Pištalske drage, na nju je otvorena vatra tako reći sa svih strana, prvo s čela, negdje od kote 552, i gotovo jednovremeno s padine Visočice i Ljutice. Pobočnice kolone su se raspršile kud koja po obližnjem grmlju, čelna četa je bila desetkovana i raspršena, a konjica i ostatak mitraljeske čete bezglavo su jurili nazad.

Do večeri ustanici su nadirali do Boričevca i Gornjeg Lapca, a jedna grupa je napala štab Gračačkog zdruga u rejonu Gornjeg Lapca. Ustanici iz Dobrosela izvršili su manji napad na Podlisac, gdje su bile glavne snage Gračačkog zdruga. Neprijatelj je otvorio artiljerijsku vatru po istočnim padinama Visočice i vršio manje demonstrativne napade. U toku noći počelo je povlačenje ka Mazinu i Bruvnu. Ustanici Lapačke i Doljanske čete gonili su neprijatelja sve do Bruvna. Istovremeno su se aktivirali ustanici iz Mazina i Bruvna, tako da je neprijatelj imao znatne gubitke pri povlačenju: samo u Mazinu ubijeno je oko 30 domobrana.⁵⁶

⁵⁵ Nije mi poznato da li je sve to izvršeno. Sigurno je da je borba u Pištalskoj dragi bila spontana, i da tu nije bilo nikakve velike organizacije.

⁵⁶ Ilija Skorić iz Mazina sačekao je i ubio kocem jednog domobrana i oteo mu oružje.

U borbama od 18. do 20. avgusta neprijateljski gubici su bili (što ubijenih, što ranjenih): 6 oficira, 17 podoficira, 189 vojnika. Zaplijenjeno je 191 puška, 11 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza, 40 000 metaka, 29 konja itd.

Naši gubici: 2 mrtva i 2 ranjena.

To je bio najveći vojnički uspjeh ustanika u tom periodu ustanka.

Nakon uspjeha u Pištalskoj dragi, a na osnovu naredbe Drvarske brigade od 16. avgusta o reorganizaciji jedinica,⁵⁷ od bosanskih i ličkih ustanika koji su opkoljavali Kulen-Vakuf, formiran je 2. bataljon „Sloboda“. U bataljonu su bile ličke jedinice: Doljanska, Suvajska, Broćanska, Lapačka četa, Dugopoljski i Netečki vod.⁵⁸

Bataljon je bio pod direktnom komandom Štaba brigade iz Drvara, ali je primao naređenja i od štaba Lapačkog bataljona.

Dvadeset trećeg avgusta formiran je štab Lapačkog bataljona, čiji je komandant postao Stojan Matić, a komesar Gojko Polovina, dotadašnji komandant oružanih snaga u Lici. Štab ovog bataljona bio je glavna komanda za cijelu Liku.

Pošto su neprijateljske snage u Kulen-Vakufu bile povezane sa snagama u Orašcu i Čukovima, a kako su poslije ofanzive generala Rumlera na oslobođenu teritoriju Bosne, formirane posade između Bosanskog Petrovca i Bihaća, to je štab 2. bataljona „Sloboda“ riješio da prebaci dio svojih snaga na istočnu obalu Une i da ofanzivnim dejstvom napada te neprijateljske posade. Prebačene su Begluška, Cvjetnička, Broćanska četa i Martinbrodski vod — svega oko 70 pušaka i nekoliko puškomitraljeza. Dvadeset devetog avgusta vršeno je izviđanje Tarkovca. Prvog septembra izvršen je napad na dvije čete domobrana iz Zagrebačkog puka u s. Vrtoče. Napad su vršili, sem navedenih jedinica, i ustanici iz Vrtoča i V. Stjenjanja. Domobrani su bili potpuno razbijeni. Ubijeno je i zarobljeni

⁵⁷ Zbornik, tom V/1, str. 36.

⁵⁸ Sem tih četa bilo je i manjih jedinica, koje su se mijenjale na položaju: jedno vrijeme bila je kod Kulen-Vakufa Osredačka četa, itd.

no 7 oficira i 120 domobrana. Zaplijenjena je velika količina oružja i hrane. Mi smo imali 4 mrtva i 8 ranjenih.⁵⁵

Zatim 4. septembra, jedinice 2. bataljona „Sloboda” i dijelovi Lapačkog bataljona (oko 40 boraca-dobrovoljaca sa Drenovače), pod komandom Stojana Matića, izvršili su napad na Čukove i Orašac. Nakon žestokih borbi zauzeti su Čukovi, a zatim i Orašac. Poslije pada Orašca naše snage su se orijentisale ka Kulen-Vakufu. Kada su zauzeti Čukovi i Orašac, komandant posade u Kulen-Vakufu, major Veber, odlučio je da noću 5/6. septembra evakuiše vojsku i narod iz Kulen-Vakufa. Borci 2. bataljona „Sloboda” i Lapačkog bataljona razbili su neprijateljske snage.⁵⁶ Ujutru, 7. septembra pročetnički elementi zapalili su Kulen-Vakuf.

Na taj način, poslije mjesec dana ustaljenih položaja, i na ovom odsjeku proširila se slobodna teritorija i time se još čvršće povezala sa slobodnom teritorijom Bosne.

Nakon ove borbe rasformiran je štab 2. bataljona „Sloboda”. Ličke snage su manjim dijelom prebačene na Drenovaču, a ostatak ustanika povukao se kućama.

GLAVNA SLABOST USTANIKA — ODNOS PREMA TALIJANSKOM OKUPATORU

U periodu ustaških zločina i priprema ustanka, jedan dio ljudstva sa teritorije kotareva gračačkog i donjolapačkog pobjegao je na teritoriju okupiranu od Talijana (Kistanje, Đevrske u sjevernoj Dalmaciji). Među njima je bilo bivših političara, trgovaca, intelektualaca; neki su bili izraziti reakcioneri — pročetnički orijentisani; bilo je i poštenih ljudi, pa i komunista i najveći dio naroda koji je bježao pred ustašama.

Talijani su među ovim ljudima razvili vrlo živu propagandu i uspjeli su pridobiti velik broj pristalica za svoju politiku.

Istovremeno, Talijani su osuđivali sve ustaške zločine i zgražavali se nad njima; spasavali su pojedine porodice

⁵⁵ Poginuo je Đurđ Bogunović iz Brotnje, poznati borac od prvih dana ustanka.

⁵⁶ U borbi je poginuo Maćuka Pilipović, komandant 2. bataljona „Sloboda”.

i grupe ljudi i prebacivali ih na svoju teritoriju. Oni nisu preduzeli nikakve represalije protiv ustanika prilikom rušenja voza sa talijanskim vojnicima kod Pribudića 28. jula. Uopšte preduzimali su sve da bi se predstavili kao zaštitnici proganjanog srpskog naroda.

Sve je ovo rađeno, razumije se, sa određenom svrhom: da fašistička Italija okupira što veći dio Jugoslavije, ali su postupci talijanskih vlasti donijeli određene rezultate: široke mase, zastrašene ustaškim zločinima i nedovoljno politički svjesne, dijelile su te zločine od talijanskih okupatora, gajile su iluzije da će ih Talijani zaštiti od zvjerstava ustaša.

S druge strane, lokalno rukovodstvo ustanka, kako je već rečeno, nije imalo jasnu orientaciju — ni političku ni vojničku. U politici se ljevičarilo: govorilo se o svjetskoj proleterskoj revoluciji, a malo je i nedovoljno bilo riječi o širokoj nacionalnoj oslobođilačkoj borbi, koja treba da okupi sve rodoljube u borbu protiv okupatora i njegovih slуга, ustaša i četnika.

Vojnički: usvojena je forma frontalnog ratovanja, stvaranje i odbrana slobodne teritorije, mjesto partizanske taktike ratovanja.

Rukovodstvo ustanka nije se pripremalo za borbu samo protiv ustaša, već i protiv njihovih gospodara — Talijana i Nijemaca. To se razumjevalo samo po sebi. Međutim, potcijenilo se, odnosno nije se računalo sa uticajem bivših političara i pročetničkih elemenata.

Ovi su odmah, već prvih dana ustanka, pošto su se prebacili na oslobođenu teritoriju, razvili vrlo veliku aktivnost. Ta je aktivnost bila mnogostruka. Jedan od prvih zadataka bio je zauzeti rukovodeće mjesto u štabovima i jedinicama,⁶¹ izgurati komuniste i njihove pristalice sa tih mesta.⁶²

⁶¹ Tako se već 28. jula na Srbskom klancu pojavio, u uniformi oficira bivše jugoslavenske vojske, Milan Torbica, student, sin bilježnika opštine srbske, poznatog četnika, i predstavljao se kao komandir čete na Srbskom klancu. Obojica su kasnije 1942. godine strijeljani kao saradnici okupatora.

⁶² Negdje 7. ili 8. avgusta grupa naoružanih ljudi upala je u štab odreda u Srbu u namjeri da razoruža rukovodeće ljude. Ovo im nije uspjelo.

Glavni pak zadatak ovih četničkih elemenata bio je pomoći Talijanima da okupiraju slobodnu teritoriju, uvjeriti ustanike da ne treba da se tuku protiv Talijana. Zbog toga je, već prvih dana borbe, došlo među ustanicima na položajima prema Talijanima do rasprave: za borbu ili protiv borbe sa okupatorima.

Rukovodioci ustanka i ostali komunisti, malobrojni, okupirani mnogobrojnim problemima — borba sa ustašama, organizacija slobodne teritorije i dr., objašnjavali su koliko su mogli i stizali narodu: da su Talijani doveli ustaše na vlast, da za ustaške zločine Talijani znaju i da je to jedan dio politike okupatora, ali sve to nije bilo dovoljno. Pretežna masa ustanika bila je protiv borbe sa Talijanima.

Ovo su neki od razloga, koji objašnjavaju slabosti ustanka u odnosu prema talijanskom okupatoru, činjenicu da — pored rušenja pruge u Pribudiću 28. jula, razoružanja talijanskih vojnika u Otriću, borbe grupe ustanika iz Srba i Gračaca protiv Talijana na prilazima Drvaru (kod Resanovaca) — nije od strane ustanika nigdje pružen ozbiljniji otpor talijanskom okupatoru.

4. avgusta su Talijani ušli u Otrić, a onda je sva njihova aktivnost usmjerenja ka Srbu i Lapcu. Postavili su zahtjev da se 11. avgusta dođe u Otrić na razgovore s njima.

10. avgusta održali smo sastanak u Donjem Lapcu: Polovina, Dušan Mileusnić i ja. Zaključili smo da je situacija vrlo ozbiljna, pošto mase nisu spremne za borbu protiv Talijana. Zato smo odlučili da treba otici na Otrić, vidjeti kakve zahtjeve Talijani postavljaju, pa ih zavarati, odvući za što duže vrijeme od slobodne teritorije, a za to vrijeme vršiti pripreme za borbu protiv njih. Na razgovore sa Talijanima treba da idemo ja i Boško Rašeta, major bivše vojske.

11. avgusta na Otriću se sakupilo 150 do 200 ljudi iz gračačkog sreza, Kninske krajine i Bosne. Izabrana je delegacija od 5 ili 6 članova, među kojima smo bili Rašeta i ja. Toj delegaciji su dva talijanska niža oficira postavili od prilike ovakva pitanja: zašto je izbio ustanak, koliko je bilo žrtava od ustaša, da li bismo htjeli da se stavimo pod

zaštitu hrvatskog generala iz regularne vojske. Zatim su napustili salu.

Na Otriću su Talijani htjeli da postignu tri stvari: prvo, da se predstave kao prijatelji i zaštitnici srpskog naroda i protivnici ustaških zločina; drugo, da po mogućnosti obezbijede bez borbe okupaciju slobodne teritorije od ustaško-domobranksih snaga, koje su već prvih dana avgusta koncentrisale znatne snage za napad na slobodnu teritoriju Bosne i Like; i treće, htjeli su da odvoje narod od komunista, da stvore saveznike u borbi protiv komunista koji su rukovodili ustankom.

Meni je bilo važno da se nije postavljalo pitanje okupacije slobodne teritorije od strane Talijana, što je bio glavni razlog dolaska na razgovore.

Međutim, čitava atmosfera na Otriću bila je mučna i teška: većina se ponašala tako kao da se ne razgovara sa neprijateljem, već prijateljem i spasiocem. Sve to što se skupilo u Otriću bilo je mahom pročetnički orijentisano, iako je tu bilo i poštenih ljudi, koji su došli da vide kako će se događaji razvijati.

25. avgusta ponovo je došlo do razgovora četničkih elemenata sa talijanskim generalima na Otriću, a sutradan na Pađenima, gdje je bila sva četnička elita (Novaković-Longo, Rađenović, Đujić i dr.).

U stvari, svi ovi pregovori bili su samo taktiziranje talijanskog okupatora, jer nije htio da nastupi brutalnim mjerama. On je htio da se pokaže kao zaštitnik Srba od ustaša, da bi odvojio masu od komunista, likvidirao komuniste i nastavio istrebljenje naroda.

Međutim, jasno je da nije bilo dovoljno samo reći da su Talijani okupatori, da su neprijatelji ustaša, da su oni ustaše doveli na vlast itd. Isto tako bilo je očito da se Talijani nisu dali „nadmudriti”, i da je pregovaranje još više dezorientisalo mase.

Zato su u konkretnoj situaciji bili potrebni vrlo intenzivan politički rad, borba za mase, uporno objašnjavanje i dokazivanje, ali i odgovarajuće organizacione mjere: priprema jedinica koje će se tući sa okupatorom, i to tući na partizanski način, jer se slobodna teritorija nije mo-

gla održati frontalnim otporom, što su pokazala iskustva i u drugim krajevima.

Uopće uzeto, neprincipijelan stav prema talijanskom okupatoru bio je najveća slabost ustanika.

RAD PARTIJE NA OTKLANJANJU SLABOSTI USTANKA

U prvim danima ustanka, sve do septembra, bio je vrlo slab rad partijske organizacije i u jednom i u drugom srezu. Partijske organizacije i rukovodstva se nisu sastajali; članovi Partije su radili svaki za sebe i snalazili se kako je ko znao i umio. Održavani su samo lični kontakti i kratki radni sastanci pojedinih komunista, a i to rjeđe.

Već prvih dana avgusta prebacio se na slobodnu teritoriju Marko Orešković Krntija, član CK KPJ, a u prvoj polovini avgusta prebacili su se neki članovi OK KP za Liku. Marko Orešković je pomagao u rukovođenju ustanakom na čitavoj slobodnoj teritoriji. On se nalazio svuda: u Drvaru, na frontovima u Bosni, na zborovima na slobodnoj teritoriji Like, na radu u drugim krajevima Like. Bavio se pitanjem vojne organizacije, organizacije vlasti, čisto partijskim pitanjima, pitanjem organizacije žena i omladine itd.

Međutim, stvarni i direktni uticaj OK na događaje u ovom kraju ispoljava se tek u septembru. Tada se u Lapac prebacuju gotovo svi rukovodeći drugovi iz OK: Jakov Blažević, Mile Počuća, Tomo Nikšić, Kata Pejnović i dr. Tada dolazi u Lapac i Vlado Popović, sekretar operativnog partijskog rukovodstva CK KP Hrvatske. Oko 10. septembra održan je niz sastanaka u Donjem Lapcu: analiziran je rad komunista i rukovodstva, razmatrana je konkretna situacija i postavljeni su zadaci za budući rad. Pojedini članovi Partije uzeti su na strogu odgovornost i kritikovane su greške i propusti u radu. Naročito je naglašena potreba za stalnim, neprekidnim radom KP u narodu: objašnjavanje linije oslobođilačke borbe, raskrinkavanje talijanskog okupatora.

Na jednom od sastanaka postavljen je zadatak da se formira od brojnih ustaničkih snaga na slobodnoj teritoriji jedinica od najboljih i najsvjesnijih boraca.

Nakon ovih sastanaka iz temelja se promijenio partijski život i rad u oba sreza. Polovinom septembra u Gračacu je sazvano savjetovanje partijskog članstva, pod rukovodstvom Tome Nikšića, člana OK. Nekoliko dana kasnije održana je kotarska partijska konferencija na kojoj su, poslije analize rada partijskih organizacija u ustanku, postavljeni zadaci (rad s masama, organizacija jedinica, nabavka oružja), reorganizovanje partijske organizacije i izabrana nova rukovodstva.

Sličan rad je vršen u srezu lapačkom. U septembru su oformljene nove partiske organizacije, organizacija SKOJ-a itd.

Isto tako su velik značaj imale konferencije u Drvaru i Kamenici.

U Drvaru je 31. avgusta održana velika konferencija delegata zapadne Bosne i Like. Glavna je zadatac konferencije: pripremiti borbu protiv talijanskih okupatora. Donesen je jednodušan zaključak o potrebi borbe protiv Talijana.

Na Kamenskom je 21. septembra održana konferencija vojnih delegata Like, čiji je zadatak bio raskrinkavanje Talijana i organizaciono učvršćivanje vojnih jedinica.

Jedna i druga konferencija doprinijele su razobličavanju talijanskog okupatora. Iako nisu preduzete neke mјere koje bi momentalno djelovale, konferencije su dale jasnu perspektivu, orijentisale ustanike ovog kraja i ostalih krajeva, doprinijele da se vrše pripreme i stvaraju uslovi za borbu protiv Talijana, kao glavnih neprijatelja.

FORMIRANJE PRVE PARTIZANSKE JEDINICE I PRVE NJENE BORBE

Na osnovu zadataka postavljenih na sastanku u Lapeu 10. septembra (da treba formirati partizansku jedinicu), prebacio sam se 12. ili 13. septembra na Drenovaču. Od Kunovačkog i Podurlajskog voda formiran je partizanski odred koji je u početku nosio naziv Leteći odred.⁶³ Odred je tada brojao oko 40 drugova, većinom ustanika koji su

⁶³ Nazivan je i Jurišnim odredom, a jedno vrijeme je nosio naziv „Čapajev”.

učestvovali u dotadanjim borbama, politički svjesnih, spremnih da se bore i van teritorije svoga kraja, da se bore protiv svih neprijatelja — ustaša, četnika, Talijana i Nijemaca. Na proširenom sastanku partiske organizacije izabran sam za komandanta, a Milan Šijan za komesara odreda. Odred je od prvog dana počeo da živi vojničkim životom. On je zaposjeo glavni položaj na Drenovači, na samoj cesti.

U to vrijeme otpočela je zadnja ustaško-domobraska ofanziva kao dio zajedničke talijansko-ustaške ofanzive na slobodnu teritoriju Bosne i Like. Dvadeset petog septembra divizija „Sasari“ je zauzela Drvar i spojila se na Oštrelju sa ustaško-domobranskim snagama.

Dvadeset sedmog septembra iz Bihaća su prešli u ofanzivu dijelovi Bihaćkog zdruga. Za njima su gorjela sela u Bosni, a narod se sklanjao u šume.

Prvog oktobra Leteći odred se prebacio preko Une u pozadinu neprijatelja. Na svom putu nailazio je samo na pokojeg starca, koji nije mogao pobjeći.

Odred je 3. oktobra postavio zasjedu na Čovki, više Kulen-Vakufa, sačekao i uništio dva automobila ustaško-domobranskih oficira. Poginuli su pukovnik Matagić, komandant 11. puka iz Siska, major Veber i još 3 oficira, 3 podoficira i 1 domobran.

Za to vrijeme se bataljon Bihaćkog zdruga, koji je krenuo iz Bihaća 27. septembra, spojio u Vrtočama sa snagama koje su nadirale iz Petrovca i već 27. septembra stigao u Kulen-Vakuf. Kako u Kulen-Vakufu nije bilo naših snaga, počele su se prebacivati snage sa Drenovače, a tražena je pomoć iz Mazina i Srba. Dvadeset devetog septembra bataljon je zaposjeo mostobran na rijeci Uni, a tek 5. oktobra produžio ka Boričevcu i zauzeo ga, s ciljem da produži ka Lapcu.

Petog oktobra je legionarski bataljon iz V. Skočaja vršio ispad prema Drenovači da bi vezao naše snage i olakšao prodor bataljona iz Kulen-Vakufa.

Sestog oktobra su Leteći odred i velike snage ustanička — koje su se u međuvremenu koncentrisale u Lapačkoj dolini — napali bataljon u Boričevcu, pa se ovaj u toku dana probio u Donji Lapac.

Ujutro se neprijateljski bataljon počeo probijati ka Bihaću, trpeći velike gubitke. On je uspio da se probije zahvaljujući i činjenici da neki četnički elementi nijesu preduzeli sve potrebne mjere oko zaprečavanja i posjeđanja položaja na pravcu njegovog povlačenja.

Neprijateljski bataljon je imao velike gubitke: preko 100 mrtvih. U ruke ustanika pao je velik ratni plijen, pored ostalog i jedna haubica.

Već 1. avgusta Talijani su preuzeli svu civilnu i vojnu vlast u Kninu; istog dana ušli su i u Gračac. Četvrtog avgusta su došli od Knina, preko Zrmanje, u Otrić.

Kad ustaško-domobranska ofanziva od 17. do 20. avgusta nije uspjela, došlo je 26. avgusta do sporazuma između talijanske vlade i Pavelića, po kome Talijani treba da preuzmu i u II demilitarizovanoj zoni⁶⁴ svu vojnu i civilnu vlast, a u III zoni vojnu vlast.

Početkom septembra su četiri talijanska oficira došla u Srb i izlijepila plakate u kojima se poziva stanovništvo da u roku 48 časova pred vatreno oružje; u protivnom — prijetilo se smrtnom kaznom.

Krajem septembra je došlo u Bruvno oko 400 talijanskih vojnika,⁶⁵ a 12. oktobra je 200 talijanskih vojnika okupiralo Lapac.

Prema tome, Talijani su privremeno okupirali cijelu slobodnu teritoriju. Odmah poslije razbijanja ustaško-domobranske ofanzive od 7. oktobra, Leteći odred se prebacio preko Mazina ka Gospiću, a ostali ustanici su se vratili svojim kućama. Jedino je ostalo osiguranje na Drenovači.

Iako su Talijani odmah tražili da se predajte oružje, skoro niko ga nije predavao. Uslijedio je uporni rad članova KP i SKOJ-a i drugih naprednih Ijudi u objašnjavanju talijanskog fašizma, a mase su na praksi najbolje upoznale tu „novu vlast”. Nakon četiri mjeseca vratio se u Lapac bivši Leteći odred, sada već bataljon „Marko Oreško-

⁶⁴ Granica zona: Korenica, Rudi Lisac (k. 1611) sjeverno od Kuka, s. Brotnja itd.

⁶⁵ Istorijat sreza gračačkog. Arhiv V I I reg. 7—5, kut. 2006.

vić" i zajedno sa snagama Lapačkog bataljona i većinom ustanika iz prvih dana izbacio Talijane iz Lapca, Srba i drugih okupiranih mesta i ponovo uspostavio slobodnu teritoriju.

*

* * *

Ustanak u južnoj Lici organizovan je i rukovođen od strane Komunističke partije. On je u svom razvoju preraštao malobrojne snage komunista, koje nijesu mogle da obezbijede potpuno rukovodstvo nad probuđenom masom i da u potpunosti usmjeravaju njenu aktivnost putem koji je određivala Komunistička partija.

Ali bez obzira na neke slabosti koje su se ispoljile u tom periodu, a koje su bile neminovne s obzirom na sve faktore koji su utjecali, uspjeh je bio ogroman. Zadat je težak udarac kvislinškoj tvorevini NDH. U toku oružane borbe ubijeno je na stotine pripadnika ustaških, žandarmijskih i domobranskih formacija, a u ruke ustanika pao veliki ratni pljen.

Najveća je zasluga Komunističke partije u tome što je pokazala narodu da je njegova oružana borba jedini način da se oslobodi od okupatora i njihovih slugu ustaša. Ustanak u južnoj Lici je pokazao kakva neizmjerna snaga leži u narodu i kako ta snaga postaje nesavladiva kada se pravilno organizuje i usmjerava. Zbog svega toga, bez obzira na slabosti, Komunistička partija je stekla ogroman ugled i povjerenje u narodu.

U toku ovih borbi, članovi Komunističke partije s čitave teritorije Like, kako oni iz oslobođenih, tako i oni iz neoslobodenih krajeva, stekli su ogromno borbeno i političko iskustvo, što im je pomoglo da krenu pred masama u nove i teške borbe.

Ustanak u Srbu bio je usko povezan sa ustankom u Drvaru i Bosanskoj krajini: počeo je jednovremeno, slobodna teritorija je bila povezana, postojalo je zajedničko rukovodstvo za čitavu teritoriju, ustanici s teritorije Hrvatske prebacivali su se i ratovali u Bosni, i obratno, itd.

Od samog početka ustanka Pavelić je pokušavao da ga uguši i da uspostavi svoju vlast. S teritorije čitave tzv. NDH koncentrisane su ustaške i domobranske jedinice pro-

tiv oslobođene teritorije. Borba je vođena neprekidno više od dva mjeseca, i svi Pavelićevi pokušaji da vrati svoju vlast su propali.

Drukčije je djelovao talijanski okupator. On je preko ostataka stare buržoaske vlasti razbijao jedinstvo ustaških redova, „osuđivao“ ustaška zvjerstva i predstavljao se kao prijatelj proganjanog i uništavanog srpskog naroda. Takvim radom, blagodareći nizu faktora koji su mu išli na ruku, on je privremeno razbio ustanički okupirao slobodnu teritoriju. Međutim, uskoro, poslije upornog rada Komunističke partije sa narodom, ojačale su partizanske snage pa je povedena bespoštedna borba protiv talijanskog okupatora, kao i kvislinških snaga — ustaša, domobrana i četnika i već početkom 1942. godine stvorena je velika slobodna teritorija, još veća i čvršća od one iz prvih dana ustanka.

Doko JOVANIĆ

PRVI RATNI OKRŠAJ

Osvanuo je 27. jul, sunčan i topao. U Srbu je bilo sve mirno. Nije se ništa čulo — niti šum ustaških kamiona cestom, niti pucnji njihovih pušaka. Ono naroda što je ostalo po selima izbeglo je u šumu. Trebalo ga je tražiti po šumama, a ustašama se u šume nije zalazilo. Čuli su da u njoj ima naoružanih ljudi. Nisu slutili da je to nedeljno jutro, zadnje jutro kad su nekažnjeno vršili zločine.

A kod nas u šumi bilo je sve spremno. Svrstani su ljudi iz istog sela u odrede, spremni za oružanu borbu, deset odreda sa nekoliko stotina boraca. Štab gerilskih odreda za Srb izdao je 26. jula zapovest o strogoj pripravnosti. Iz odreda se niko nije smeо udaljavati.

Tako nas je to istorijsko jutro zateklo u šumi. U 9 sati, u daljinu, sa pravca Drvara, čuli su se pucnji pušaka, rafali puškomitrailjeza i detonacije ručnih bombi. Svi smo napregnuto slušali. Srce nam je počelo brže kucati. Znači da su naše komšije Krajišnici otpočeli borbu protiv ustaša.

Mi smo znali svoj zadatak. Ranije je štab dao zadatke odredima. Našem odredu izdato je naređenje za pokret u pravcu Srbskog klanca i zadatak da zatvori pravce prema Kninu i Gračacu, da ne dozvoli neprijatelju da se probije u pravcu Srb-a.

I ostali odredi su krenuli na izvršenje svojih zadataka.

Naša kolona se kreće cestom na Srbski klanac. Svi smo se u odred dobrovoljno javili. Tom istom cestom za dva poslednja meseca niko od nas nije smeо ići. A sada smo se kretali bez straha, bili smo naoružani i rešeni da se borimo do zadnjeg daha.

Starešine nisu bile neki iskusniji vojnici, već kao i mi, obični vojnici bivše jugoslovenske vojske. Ali mi smo ih sami izabrali, jer su ipak bili nešto jači od nas — politički, ako ne vojnički. U pripremama za ustanak bili su najaktivniji, a to je bilo dovoljno da ih poštujemo.

Serpentinama do vrha Srbskog klanca kretali su se prvi borci ovog kraja, u prvi ratni okršaj. Znoj je curio niz njihova lica. Trebalо je stići što pre, izabrati dobre položaje za borbu.

Jedna grupa je ostavljena da obara bukve na cestu i ruši propuste. Čelo kolone je već na vrhu klanca. Sklanjamo se u hladovinu bukava pokraj ceste, da predahnemo i sačekamo da svi stignu. Kolona se nekako otegla, iako nas je svega 70. Šaljemo izviđača na obližnju kotu, da osmatra pravce kojima bi neprijatelj mogao doći. Često ih smenjujemo, svakih pola sata. Toplo je, ne mogu izdržati. Kota gola, nigde zaklona.

Ostali smo u hladu. Neko ide sa čuturicom na obližnji izvor po vodu, neko drema, jedna grupa se okupila i priča, nagadja, diskutuje. Jedan od drugova se zajapurio i opravdava povlačenje Crvene armije. „To je taktika Rusa” veli. Drugi mašu glavom, čudno im je.

Iz takvog stanja trže nas glas našeg osmatrača: „Kamion!” Značilo je da kamion dolazi od Knina ili Gračaca u pravcu našeg položaja. I dok bi udario dlanom o dlan, ispred nas se nađe otvoren kamion pun žandarma.

Položaje nije trebalo ni zauzimati zbog jednog kamiona neprijatelja. Stali smo iznad ceste, iza kamenja.

Žandarmi u belim letnjim bluzama, posedali na klupe, pevaju tiho. Njihovo pevanje prekide prasak pušaka onih, protiv kojih su krenuli iz Gospića.

Kamion se kretao cestom još pedesetak metara i onda skrenuo sa ceste, udari u brinu i stade. Žandarmi su poskakali, uplašeni, usplahireni. Borci ih razoružavaju. Šofer za volanom, mrtav, naslonio glavu na prednje staklo, kao da je od umora zaspao. Poručnik i jedan žandarm su pobegli u šumu, kroz koju vodi cesta. Njih borci gone i traže, dovikuju se kao da traže izgubljenu ovcu. Puca se i dalje, kao da borba nije već završena. Puca se od sreće što imamo

pušku u ruci i što počinje borba za nešto najdragocenije — slobodu.

Sedimo iznad ceste, saslušavamo žandarme. Neki od naših boraca koji su služili u žandarmeriji poznaju pojedince s kojima su služili zajedno u istim mestima, spavali u istim sobama i zajedno se hranili. I danas, 27. jula se ponovo sretoše, ali kao neprijatelji. Jedni kao verne sluge, a drugi kao borci protiv okupatora.

Zaplenjene 4 puške i pištolje dajemo onima koji nisu naoružani. Razdeljeno je dva sanduka bombi. Lance koje su žandarmi poneli da bi nas vezali, niko i ne gleda.

Osmatrači i dalje budno motre u pravcu od kuda bi naišao neprijatelj. Sprovodimo zarobljene žandarme. Kamion smo izvukli na cestu. Jedan od boraca je šofer. On seda i pali motor. Tu je i crveni barjak na brzinu napravljen od neke crvene tkanine. Zarobljene žandarme potrpali smo u kamion i on kreće za već oslobođeni Srb.

Trebalo je ponovo raščistiti zatrpanu cestu, da bi naš prvi kamion mogao proći, da doveze prvo sledovanje na položaj.

Ostajemo na položaju. Čekamo da se doveze večera. Prepričavamo preživeli događaj. Stižu i vesti. Oslobođeni su Srb i Drvar. Neprijatelj koji je krenuo vozom iz Knina u pomoć garnizonu u Drvar vraćen je od naših odreda. Pruga je prekinuta. Prvi uspesi nas oduševljavaju. Zanosimo se, neki predviđaju:

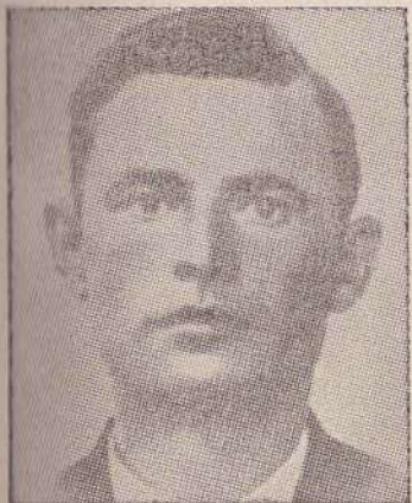
— Za sedam dana smo u Zagrebu!

Nije im zameriti. Ustanak je počeo i nije bilo te sile koja bi ga zaustavila.

Na položaju se smrkava. Posle večere umorni borci ležu na zemlju da spavaju. Samo su budne patrole u pravcu neprijatelja. Sutra nas očekuju još teže borbe.

Danić DAMJANOVIĆ

MARKO OREŠKOVIĆ — KRNTIJA

U čitavim legendama i bezbrojnim stihovima, što ih stvori u ustanku narodna mašta, ističe se divovski lik Marka Oreškovića Krntije, narodnog junaka Hrvatske. U svojim srcima digoše mu naši narodi vječni spomenik, a njegovo djelo oslobodilačkog ustanka govorit će potomcima o krvavoj i slavnoj borbi. Ime Krntije nosit će duboko urezano u svojim srcima potomci hrabrih ustanika i kao svjetionik blistat će ono među najsvjetlijim likovima boraca koji svojom žrtvom rasplamsaše narodnu borbu. S koljena na koljeno prenosit će se borbene pjesme partizana i u njima će biti utkano ime ovog slavnog ustanika.

Rođen 1895. godine u Širokoj Kuli, u Lici, proveo je svoju mladost u ovome kraju, gdje Srbi i Hrvati žive zajedno, kao pčele u jednoj košnici. Zato je Marko već zarađan jednakom ljubavlju zavolio i Srbe i Hrvate i tu ljubav nosio živu kao vječni plamen u svome plemenitome srcu. Već kao mladić isticao se u brobi protiv austro-madžarskog jarma s neobuzdanim prkosnim i buntovnim tempera-

* Stampano u knjižici „Likovi palih boraca”, izdanje Odjela za informacije ZAVNOH-a 1944. godine.

mentom i nesalomljivom energijom ličkog gorštaka. Za vrijeme prošlog imperijalističkog rata služio je u ratnoj mornarici, gdje se priključio kao aktivni borac revolucionarnoj grupi, koja je vodila borbu za oslobođenje i ujedinjenje Srba i Hrvata. Marko sudjeluje u pobuni mornara protiv tuđinske vlasti i zbog toga mjesecima leži u zatvoru, očekujući smrtnu osudu, koju je spriječio samo slom Austrije.

Neopisivim oduševljenjem dočekao je Marko oslobođenje ispod njemačko-madžarskog jarma i po izlasku iz austrijskog zatvora dobrovoljno stupa u jugoslavensku vojsku. Videći naprasitost oficira u postupku prema vojnicima buni se protiv toga i ponovno dospijeva u zatvor. I tu na njegovo najveće iznenađenje kao da se sudbina htjela s njime narugati, nad njim vodi istragu isti onaj oficir koji ga je preslušavao za vrijeme pobune u austrijskoj mornarici.

Teško razočaran protunarodnom politikom nove državne vlasti, Marko uviđa da to nije ono za čim je on išao. U zatvoru mu dolazi do ruke „Zakletva crvenog vojnika“. Pročitavši, Marko je sav uzbuden kliknuo:

— Pa to je ono za što sam se ja borio, za što sam prolazio kroz austrijske kazamate!

U toj zakletvi našao je Marko prvi odgovor na sva pitanja, koja su ga mučila, našao je svoj pravi put.

Izišavši iz zatvora Krntija stupa u borbene redove radnika i odlučno se bori protiv velikosrpskih režima. U tu borbu unio je svu svoju gorljivost, upornost i neustrašivost, jednako u štrajkovima kao i demonstracijama protiv reakcionarnih vlastodržaca. Uvijek u prvim borbenim redovima, ogroman i snažan, stekao je brzo povjerenje radnika. Zbog svoje borbenosti i odanosti narodnoj stvari primljen je u Komunističku partiju, koja mu povjerava sve teže i važnije zadatke. Neustrašiv, prolazi bezbrojne zatvore, mučenje u policiji i Glavnjači, dok konačno za vrijeme šestojanuarske diktature nije osuđen na 5 godina robije. Ni Mitrovica, ni Lepoglava nisu ga mogle slomiti. Kroz sve borbe i torture velikosrpskih glavnjača Marko se sve više čeličio i po izlasku s robije 1934. godine još se s većim žarom bacio u borbu. Kada je 1936. godine buknuo

rat u Španjolskoj otišao je Marko sa stotinama najboljih srpskih i hrvatskih sinova, da se na strani španjolskog naroda bori protiv fašističkih ugnjetača. U ljunim bojevima s fašistima u Španjolskoj, Marko se isticao junaštvom i svojim pothvatima i time još više obogaćivao vojničko i političko znanje.

S novim iskustvom vratio se Marko iz Španije i u našoj zemlji otpočeo je dalje borbu kroz teške i mučne godine ilegalnog rada. Ali je ponovno bio hapšen, mučen i strpan u koncentracioni logor u Lepoglavu. Godine 1940. uspio je pobjeći, i zajedno s Radom Končarom i Josipom Krašom, neumorno obilazi čitavu zemlju, obavljajući najteže zadatke.

Poslije aprilske katastrofe 1941. godine dodoše na fašističkim tenkovima njemački i talijanski plaćenici — ustaše. Dolaze i odmah nabrusiše noževe za pokolj golorukog naroda. Dok su vlada, visoki činovnici, generali, oficiri, novčari i ostali dojučerašnji patentirani grlati rođajubi, pobegli avionima u inostranstvo i ostavili narod, drugi sluganski sagnuše šiju pred krvavom pruskom čizmom, digoše pokorno ruke i stupiše u službu okupatora.

Narod je ostao sam, potpuno prepušten na milost i nemilost fašistima.

Mučenička Lika proživiljavala je, kao i čitava naša zemlja, svoje najstrašnije dane. Sela su izgarala u plamenu, a krv nevinih žena, djece i staraca proljevana je nemilice. Razularena ustaška soldateska nemilosrdno je haraćila srpskim selima i kao u lovnu na zećeve strijeljala nedužne ljude. S prvim klasjem zrelog ječma, te krvave 1941. godine počeo je mučenički put i našeg naroda u Lici, počela su nepamćena zvjerstva podivljalih fašista i krvlju se natopili rođena zemlja. Preko 500 duša poklaše u jedan dan u samom selu Divoselu. Na stotine žena i djece spališe u kućama. Jednako u Kuli, Trnovcu, Korenici, Kosinju . . . Svuda požar i krv . . . Transporte okovanih ljudi poslaše u velebitski logor smrti ili baciše niz strme litice otoka Paga. Mnogi divni narodni borci nađoše svoj svršetak pod ustaškim nožem u Jadovnom i bezdanima Marković rudina.

Stotine ljudi polazilo je u smrt nijemo i gotovo bez protesta, nemoćno se prepustivši sudbini.

Činilo se već, da su bile zastrte sve one borbene i sjajne tradicije ličkih goršaka, da je ugušena misao na bunjevačku bunu i brinjsko-lički ustank, činilo se da su iscrpljene sve borbene energije. Bespomoćno se prepustiše teškoj sudbini i kao da nigdje nisu više vidjeli izlaza. Instinktivno su počeli bježati pred ustaškim hajkama u šume, u zbjegove, a majke u naručju s djecom, krile se po špiljama i vrletima ličkih gudura.

* * *

U tim danima iskrasao je u ličkim selima gorostasni lik Marka Oreškovića Kntije, divnog narodnog borca, nekada pobunjenog mornara austrijske mornarice, neslovinog junaka protiv velikosrpske tiranije, antifašističkog borca s Gvadalahare u sunčanoj Španiji i člana Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. U tim najtežim danima, poput lučonoše obilazio je lička sela, neumorno tumačio i ukazivao put narodu.

— U borbu! Na oružje! Poziva vas Komunistička partija! Ne čekajte skrštenih ruku da vas uništava ustaška paščad! — grmio je Markov glas snažan i sugestivan, koji nije dopuštao sumnje u ishod borbe. — Mi ćemo pobijediti, jer su s nama veliki saveznici, majka Rusija, Engleska i Amerika. Roglje, sjekire, kose neka nam bude prvo oružje kojim ćemo tući prokletu bandu krvnika!

Snagom svoje plamene riječi, koja je osvajala, dizao je Marko u narodu vjeru u vlastitu snagu i vodio ga u novi život, život nemilosrdne, ali i pobjedonosne borbe. Ime Markovo pročulo se čitavom Likom. Zanosnim riječima snažnog govornika, vještinom iskusnog rukovodioca i besprimjernim junaštvom prekaljenog borca, poveo je Marko narod putem oružane borbe.

Organizovao je prve logore i prve partizanske odrede naoružane rogljama, sjekirama, kapslenjačama i po kojim karabinom. On je učio svoje borce prvoj partizanskoj taktici, on je odabirao prve borce i odredio prve komandire. Neumoran u svom ustaničkom poslu jurio je s jednog kraja

Like u drugi, pa i dalje, u Bosnu, do Drvara. Svugdje on uči, savjetuje i daje prve upute. Pod njegovim rukovodstvom neustrašivog, prekaljenog borca i goleminim iskuštvom sjajnog rukovodioca poveo je Marko narod u prve akcije i prve pobjede.

Zatalasane narodne mase pojurile su nezadrživom snagom, rastjerale ustaše i osloboidle veliki dio Like. Nakon dugih mjeseci tupe šutnje i bespomoćnosti, prekidane jedino nemoćnim vriskom ustaških žrtava, ponovo se probudila Lika. Propjevala je o partizanima, o Partiji, o velikim saveznicima, o svojoj nadi, Crvenoj armiji i o Marku:

Da nam ne bi Orešković Marka
Još bi mnoga zakukala majka...

Muževi, žene, starci i djeca — svi su blagosiljali komuniste, blagosiljali Marka. Za borbenim barjacima što ih je razvila Komunistička partija pošao je narod putem oružane borbe. I ništa ga više nije moglo odvesti s toga puta. Ni ustaške ofanzive, ni četnička izdaja, ni podmukle spletke fašista. Narod je video da mu je borba jedini izlaz, jedini spas. Pod čvrstim rukovodstvom Komunističke partije, na čelu sa svojim miljenikom Markom Oreškovićem, narod Like, i srpski i hrvatski, išao je iz borbe u borbu, iz pobjede u pobjedu.

Kad je osnivana Lička grupa partizanskih odreda, Marko je postao komesar grupe, a kasnije komesar Glavnog štaba Hrvatske. Baš tada kada je izgrađivao široke planove za zajedničku borbu s ljudima Krajišnicima, poginuo je Marko u momentu kad se vraćao iz junačkoga Drvara. Lukavi neprijatelj ubio ga podmuklo i zaplotnjački u zabačenom bosanskom selu Očijevu.

Poput hijena šuljali su se četnici oko Očijeva one oktobarske noći 1941. godine. Provalili su u kuću, gdje je Marko spavao sam. Tu ga okovaše i na zvijerski način izmučiše. Pred zoru ga odvedoše u neprolazne puste gudure. Podranili su, da ih nitko ne vidi. Tek jedna mala pastirica, koja je čuvala stado u pustim očijevskim brdima, gledala je začuđenim očima ove naoružane prljave i bradate ljudi, kako vode okovanog junaka.

— Seko — kazao je Marko — ja sam Marko Orešković. Ovi jadnici vode me u smrt. Misle da će uništiti našu borbu... Seko, kad jednom pobijedimo, kad dođe onaj ljepši novi život, znat ćeš zašto sam poginuo...

Poginuo je Marko hrabro i herojski kao što je i živio. Poginuo je zato, što je ljubio svoj narod i svoju zemlju, poginuo je za slobodu svih naroda Jugoslavije.

Kad su stigle prve vijesti o mučkom ubistvu, koje se zbilo na Očijevu, nitko u prvi čas nije mogao vjerovati. Zar onog našeg Marka, u koga je bilo toliko topline i ljubavi za narod, zar je njega mogao netko ubiti? Nitko nije vjerovao da bi se našlo takvih izdajica, koji bi mogli kukavički ubiti ovog velikog junaka. I kada se potvrdiše vijesti da Marka nema više među živima, zavi se u crno čitava Lika. Žene i majke, kojima je Marko bio toliko blizak i pričao oko ognjišta o teškoj borbi i pobjedi koja će doći, sjećale su se svake njegove riječi i svake kretnje. U njihovim očima sijevala je mržnja prema izdajicama, a oči im se ovlažiše suzama.

— Djeco, ubiše našeg Marka sramne izdajice — govorele su one svojoj djeci, govorile su o onoj velikoj ljubavi Marka prema rođenoj grudi i posebno prema njegovoj kršnoj Lici. Borci na frontu stisnuše još jače svoje puške, a ražalošćena narodna duša propjevala je ljubavlju prema Marku, mržnjom i osvetom prema neprijatelju:

Cijeloj Lici žalost srce bije,
što joj nesti dičnoga Krntije.

Što joj nesti vođe od ustanka,
prvog vode — Orešković Marka.

Drug je Marko hrvatskoga roda,
al je majka srpskoga naroda.

Oj fašisti, jadena vam majka,
platit ćete Orešković Marka.

Ubi Marka razbojnička ruka,
kleta ruka Rašete hajduka.

Četnici nam ubiše junaka,
hrabrog borca Orešković Marka.

Otkad junak u grobnici leži,
naše srce za osvetom teži.

Mnogo ih je već palo za Marka,
a i još će — žalosna im majka.

Žali ga Lika, žali njega čitava Hrvatska i nikad ga prežaliti neće. On je prvi s ličkih planina i šuma poveo narod u borbu za slobodu, on je prvi udario temelje oslobođilačke borbe u Lici i posvetio ih svojom krvlju. Neprijatelj nije uspio u svojoj namjeri, jer smrću Marka Oreškovića pokret nije uništen, on je ostao, razvijao se i jačao. Još čvršće su se zbili redovi boraca i jedna proleterska brigada VI divizije nosi njegovo ime i bori se pod njegovim imenom.

Ime Marka Oreškovića Krntije ostat će vječno, kao što je vječno golemo djelo koje je on stvorio u narodnom ustanku.

Nina RUBČIĆ

USTANAK NA PODRUČJU GOSPIĆA

PRIPREME I POČETAK ORUŽANE BORBE

Prvi partizanski odred „Velebit“ razvio se na području nekadanjeg kotara Gospic. Gospic je prije rata bio politički i ekonomski centar Like. U njemu je bilo sjedište Okružnog komiteta Partije, a prije formiranog OK gospićka partijska organizacija imala je rukovodeću ulogu u Lici. Prije rata živjelo je na toj teritoriji, prema popisu od 1931., 17 228 Hrvata i 16 611 Srba, što se odražavalo kako na politička kretanja, tako i na uslove za razvoj borbe. Neka područja na ovom kotaru bila su isključivo nastanjena srpskim življem (općina Medak), neka nacionalno izmiješana (sela Široka Kula, Smiljan, Lipe itd.), a zapadni dio kotara bio je nastanjen hrvatskim življem (izuzev Smiljana).

Predratni režimi zloupotrebljavali su nacionalne suprotnosti i u sprovođenju velikosrpske politike koristili dio politički nezrelog stanovništva. Predstavnici velikosrpske politike u Gospicu okupljali su najgori ološ među srpskim stanovništvom i stvarali terorističke četničke organizacije pomoću kojih su vršili nasilja. Tako su 1936. godine u selu Trnovec ubili Karla Brkljačića, naprednjeg radićevca. Takva i slična nasilja izazivala su opravданo ogorčenje ne samo hrvatskog, nego pretežno i onog dijela srpskog življa koji je politički zrelje mislio, a istovremeno su raspirivala šovinističke strasti i izazivala negativne posljedice.

Gospic je bio i centar ustaške propagande u Lici. Ustaške kolovođe, kao Artuković, Dumandžić, Frković i dru-

gi, postali su kasnije Pavelićevi „doglavnici”. Oni su u svojoj propagandi uspješno koristili šovinističke ispade četnika, kao i druge antinacionalne akte vladajuće buržoazije i pokušavali sebe prikazati hrvatskim patriotima.

Utjecaj Partije u Lici počinje da jača naročito od 1936. godine kada se stvaraju i počinju učvršćivati partijske organizacije. U avgustu 1940. godine održana je Prva partijska konferencija za Liku na Plitvicama, na kojoj je učestvovalo 30 delegata koji su predstavljali 280 članova Partije sa teritorije Like. Ovoliki broj članova u uslovima ilegalnog rada značio je veliki uspjeh, pogotovo ako se ima u vidu da se rad Partije odvijao na terenu nastanjenom isključivo seljačkim elementom. Liku nije imala svoju radničku klasu. Na konferenciji je konstatovan širok utjecaj Partije u narodu. Tako su na općinskim izborima 1939. u nekim općinama kandidati, koje je podržavala Partija, dobili veliki broj glasova; kandidat u Donjem Lapcu pobijedio je, a u gospičkom kotaru, u Smiljanskoj općini, izgubio samo s nekoliko glasova razlike. Ovi i slični rezultati postignuti su uprkos pritiska vladajućih i drugih građanskih stranaka. Na ovakvim i sličnim primjerima vidjelo se da je Partija, bez obzira na teške uslove rada, postala ozbiljan politički faktor i da narod sve više prihvata liniju i program Partije. Ilegalni uslovi rada otežavali su rad KP i zahtjevali primjenu raznih formi, od kojih je jedna bila i djelovanje kroz postojeće legalne građanske stranke (HSS i SDS), kao i razne društvene organizacije.

Zatim je izbio aprilski rat, došao je okupator, a zajedno s njim i ustaše. Od kapitulacije i dolaska okupatora, do početka ustanka, traje period bezvlašća; ustaške bande, pod okupatorskom zaštitom divljaju, a s druge strane KP preorijentiše rad u novim, daleko težim uslovima.

Prve žrtve ustaških divljanja bili su komunisti, kao i ostali napredni ljudi, bez obzira na nacionalnost, a Srbi u cijelini. Stvoren je zloglasni logor smrti Jadovno u planini Velebitu, zapadno od Gospića. U ovaj logor dovođene su žrtve raznih polova i uzrasta i bacane u poznate kraške lame kojih ima na tom terenu. Ne raspolaže se

tačnim podacima, ali se zna da se broj žrtava ovog logora penje na desetine hiljada; žrtve su svakodnevno dovođene kako iz šireg rejona Gospića, tako i iz drugih krajeva. Poznata su i mnoga druga mjesta gdje su ustaše dovodile i na najsvirepiji način masakrirale svoje žrtve: plantaža u Metku, imovinska plantaža u Gospiću i druge. Nenaoružano, goloruko stanovništvo postaje predmet zvjer-skog uništavanja.

Slijede masovni pokolji stanovništva u Smiljanu, gdje je pobijeno 650 lica. Mnoge porodice prilikom ovog pokolja zatvarane su u kuće i žive spaljivane. Zatim se redaju pokolji srpskog stanovništva u selima Široka Kula i Ostrvica, gdje je poklano nekoliko stotina lica. U selu Lipe kraj Gospića pobijene su sve srpske porodice. Drugog avgusta izvršeni su pokolji u selima Ploči i Papući, gdje je također poklano sve što se nije uspjelo skloniti ispred ustaškog naleta. Svi ovi pokolji obilovali su nevjerovatnim i nepojmljivim divljaštvom koje je zapanjivalo i okupatora.¹

Brzom okupacijom zemlje partijska organizacija našla se u potpuno novim i neuporedivo težim uslovima. Organizacija je bila i kadrovski ozbiljno oslabljena, jer su neki članovi pohapšeni, a neki dopali u ropstvo, dok su novi uslovi nametali i nove forme rada koje je trebalo u odnosu na konkretnu situaciju sprovesti u život. Stare forme i sredstva održavanja međusobne veze bile su one-mogućene i trebalo je tražiti nove mogućnosti u nastaloj situaciji. Jasno, partijsko rukovodstvo moralo je da savlada i mnoge druge veoma ozbiljne teškoće koje se ne-izbjježno pojavljuju u ovakvim promjenama.

Međutim, oslanjajući se na bogate rezultate predratnog rada, koji je omogućio da su skoro u svim selima stvorenii solidni oslonci i u kadrovima i u organizacionom pogledu, Partiji je bilo moguće da izvrši sve one zamašne pripreme koje su prethodile ustanku. Postojeći partijski kadrovi po selima postali su u novim uslovima žarišta oko

¹ Komandant 1. pješadijskog puka divizije „Re”, Đuzepe Angelini, u svojim memoarima „Logorske vatre u Hrvatskoj” navodi niz ovih zvjerstava, pa između ostalog piše kako je sin direktora gospičke gimnazije banketom proslavio hiljaditu žrtvu koju je svojom rukom ubio.

kojih se narod okupljaо vjerujući u politiku i moralnu snagu Partije. Po selima je objašnjavana potreba oružane borbe, kao jedinog izlaza iz tadanje situacije i puta ka nacionalnom oslobođenju, raskrinkavajući pri tom okupatorsku politiku kao politiku fašističkih zavojevača, a ustaše kao sluge te i takve politike. Zatim se prikupljalo oružje koje je još postojalo ili se na neki način moglo dobiti, hrana je sklanjana na sigurna mjesta, stvarane su borbene grupe po selima itd. Tako su po selima gospičkog kotara stvorene veće ili manje grupe komunista, skojevaca, simpatizera i drugih naprednih ljudi, koje su poslužile kao jezgro za formiranje prviх oružanih grupa u ustanku. Naročito treba istaći selo Divoselo koje je imalo jaku partijsku organizaciju i odigralo snažnu ulogu (pogotovo u prvim danima ustanka), zatim Smiljan, Mogorić, Vrebac, Medak itd.

Početni uslovi za ustanak bili su različiti. U srpskim selima uslovi su dozvoljavali veću masovnost ustanka, zahvaljujući upravo utjecaju Partije koja je bila sposobna da usmjeri otpor naroda protiv ustaških zločina i okupacije. Snaga Partije bila je u tome da je znala maksimalno koristiti postojeće uslove i ustanak usmjeriti na realizaciju onih ciljeva, koji su se postavljali kao primarni. Bez takve snage Partije, ne bi se moglo ni zamisliti stvaranje bratstva i jedinstva u uslovima ovoga kotara koje je bilo od tolikog značaja u samim počecima ustanka za prve i dalje uspjehe, a koje je toliko bilo kompromitovano politikom ranijih režima, a naročito okupacijom i ustaškim pokoljima, niti bi bilo moguće u onakvim uslovima brzo usmjeravati oštice ustanka protiv okupatora kao osnovnog neprijatelja, koji se čak nastojao prikazati i kao zaštitnik srpskog stanovništva pred ustaškim pokoljima.

Oružane borbe počinju koncem jula, skoro istovremeno napadima na ustaške posade po srpskim selima gdje su te posade postojale. Tako je 29. jula pripremljen napad na ustašku posadu u selu Vrepču, ali je ona bila obaviještena o ovoj pripremi (zahvaljujući izdaji jednog seljaka koji je poslije bio osuđen od narodnog suda) i u toku noći, dan ranije, uspjela da pobegne. Dva dana kasnije uslijedilo je nekoliko napada ustaša na Vrebac, ali su odbijeni

od borbenih grupa koje su organizovane od skojevaca, a kojima se masovno pridružio narod.

Drugog avgusta izvršen je napad na jednu ustašku patrolu u blizini sela Medak (Parapet); ubijen je jedan ustaša, dok su ostali uspjeli pobjeći. Istog dana izvršen je napad na ustaški autobus u mjestu Tušice kod sela Ploče. Noću 3/4. avgusta napadnuta je ustaška posada u selu Divošelu, oko 5 km od Gospića. Napad je pripremao i izveo sa članovima seoske partijске organizacije sekretar OK Jakov Blažević. U toku borbe zapaljena je škola u kojoj je posada bila utvrđena, ali su se ustaše uspjele izvući zahvaljujući nedostatku oružja kod naših drugova, nedovolnjem iskustvu i drugim početničkim slabostima. Drugi dan poslije ove akcije ustaše su iz Gospića i Karlobaga napale zbjeg u podnožju Velebita, gdje se sklonio narod iz Divosela i iz okolnih zaselaka. Zbjeg je bio iznenaden kada je većina boraca bila odsutna i u divljem pokolju pogibjeno je 565 lica, većinom žena i djece. Po pričanju preživjelih, zvjerstva su bila nevjerojatna, čak su i ranjena djeca hvatana po šumi i ubijana na najsvirepiji način (ranjenu djecu su i poslije nekoliko dana pronalazili po šumi).

Noću 4/5. avgusta izvršen je napad na ustašku posadu u selu Medak, koja se nalazila u školi, u neposrednoj blizini italijanskog logora. U napadu su učestvovali, osim domaćih boraca, i grupe članova Partije i simpatizera iz okolnih sela. Iako je broj drugova koji su učestvovali u napadu bio dosta veliki, raspolagalo se samo sa nekoliko pušaka, uglavnom lovačkih, dok je velika većina učesnika imala razno hladno oružje. Ustaše su očekivale napad, jer su tokom dana osjetile naše pripreme, a jedna njihova patrola naletjela je iznenada na jednu našu grupu koja se privlačila i pripremala za napad, tako da su uspjeli organizovati odbranu. U toku napada dvojica drugova uspjela su da se privuku samoj zgradi i da je zapale. Koristeći neposrednu blizinu italijanskog logora i gužvu koja je nastala kada je jedan kamion iz pravca Gospića uletjeo u samu vatru, ustaše su uspjele da se povuku u italijanski logor. Tom prilikom poginuo je jedan italijanski oficir, poslije čega je uslijedila još u toku noći jedna manja in-

tervencija ustaša i Italijana iz Gospića. U ovoj borbi poginuo je Nikica Vučetić, a teže je ranjen Janko Oklobdžija. Istog dana, 5. avgusta, došlo je do borbi sa ustašama u selu Ploči, gdje je takođe razbijena ustaška posada, a njihovi ponovni pokušaji da zauzmu mjesto bili su odbijeni. U toku nekoliko slijedećih dana vođene su borbe sa ustašama koji su napadali sela: Vrebac, Divoselo, Barlete, Siroku Kulu i druga, pokušavajući da razbiju ustanike i ponovno zaposjednu ova sela, ali su ovi pokušaji ostali bezuspješni.

Karakteristike prvih dana ustanka bile su:

— Ustankom su rukovodile partijske organizacije, na čelu sa OK, a osnovicu ustanka činili su partijski kadrovi i simpatizeri, uključujući i sve one ogromne pripreme koje su učinjene prije rata i u toku okupacije. Time su stvorena žarišta ustanka po svim selima ovog kotara, što je i omogućilo širinu i masovnost ustanka.

— U toku nekoliko prvih dana ustanka sve ustaške posade postavljene poslije okupacije u srpskim selima bile su razbijene i svi njihovi pokušaji da se ponovno vrate, pretrpjeli su neuspjeh. Ova situacija prisilila je ustaškog župana Frkovića da 12. avgusta uputi proglašenje narodu opštine Medak da se vrati kućama, obećavajući garancije. Jasno, ovome nitko nije vjerovao niti se odazvao.

— U vojničkom smislu naročito se osjećao nedostatak oružja (ustanici su raspolagali sa 26 karabina raznih vrsta i nešto lovačkih pušaka), te i pored masovnog učešća nije se mogao postići neki veći uspjeh. Nije postojala jedinstvena vojna komanda, ali je postojalo usmjeravanje od strane OK i povezivanja među selima radi pružanja uzajamne pomoći.

U svim selima su odmah birane starještine — komandiri, kako su se već gdje zvali. Odmah su uvođene i mjere obezbjeđenja sela od napada, te se rađaju prvi elementi vojne organizacije (obezbjedjenje stražama, patrole, znakovni raspoznavanja, obavještavanje itd.).

— Karakteristično je držanje Italijana za vrijeme prvih borbi sa ustašama: oni se, sem nekih izuzetaka, aktivno ne miješaju, prividno izgledaju kao pasivni posmatrači, sve dok nije bilo očigledno da ustaše definitivno gube te-

ren. To ih je prinudilo da i formalno preuzmu vlast u tzv. II zoni, tj. u oslobođenim krajevima Like. Takva je tipična okupatorska politika — pokazati ustašama neophodnost još jačeg vezivanja za okupatorsku vlast i steći jače pozicije na tom terenu u odnosu na Nijemce, a s druge strane prividnim neuplitanjem u borbu steći oslonac kod Srba i time stvoriti uslove za stvaranje četničkih bandi odanih okupatoru, po uzoru na ustaše.

FORMIRANJE I RAZVOJ PARTIZANSKOG ODREDA „VELEBIT”

Nakon razbijanja ustaša u prvoj polovini avgusta, počinje intenzivan rad na organizacijskom sređivanju vojnih jedinica, na učvršćenju postignutih rezultata i priprema za dalji razvoj oružane borbe.

U vojnem pogledu, kao začeci vojnih jedinica postojali su seoski odredi (čete), koji su imali svoje komandire izabrane na seoskim zborovima; negdje su odredi bili podijeljeni u manje grupe. Sastav borbenih grupa u tim prvim danima bio je promjenljiv. Međutim, u toku borbe pokazali su se kao neophodni i neki drugi oblici oružanih grupa, kao i potreba za većom samostalnošću jedinica. Tako su se počele organizovati nove jedinice, zavoditi discipline, sprovodila se obuka i ostalo što je potrebno za osposobljavanje jedinica za borbu. Naročito je bio intenzivan rad na prikupljanju oružja, jer ga je u početku bilo veoma malo u ustaničkim selima, a u prvim borbama nije se moglo mnogo zaplijeniti. Dosta ljudi išlo je u sjevernu Dalmaciju i тамо kupovalo oružje, uglavnom kao zamjenu za stoku, jer novac nije imao neku vrijednost (тамо je ostalo nešto skrivenog oružja od rasformiranih jedinica bivše vojske i razni trgovci koristili су ovu situaciju na svoj način).

Ukazala se potreba za stvaranjem jedinstvene komande za oslobođena područja kotara, koja bi preuzeila na sebe sve vojne zadatke. U tu svrhu OK je sazvao sastanak predstavnika oslobođenih sela, koji je održan kod crkve u selu Metku 15. avgusta 1941. a rukovodio je sekretar OK, Jakov Blažević. Na sastanku je izabrana jedinstvena

komanda (štab) za čitavo područje gospičkog kotara. U komandu su izabrani: Milan Kuprešanin, Joco Njegomir i Duro Petković (koji je kasnije otpao zbog izdaje). Za sjedište komande određeno je selo Mogorić. Tu su takođe postavljeni zadaci i date smjernice za rad novoizabrane komande. Od svih jedinica na tom području formiran je bataljon. Na sastanku delegata četa, održanom koncem avgusta, za prvog komesara bataljona izabran je Petar Kleut.

Odmah poslije sastanka, 18. avgusta, donesena je odluka da se oformi komanda na nivou bataljona sa nazivom Gerilski bataljon Velebit, a novoizabrana komanda je postala štab bataljona sa unutarnjom raspodjelom poslova što bi približno odgovaralo slijedećim dužnostima: komandant Milan Kuprešanin, načelnik štaba Joco Njegomir, a Duro Petković je bio zadužen za poslove koji bi se mogli nazvati pozadinski. U teritorijalnom pogledu, bataljon je podijeljen na dva sektora. Sektor ispod Velebita obuhvatao je jedinice u selima: Raduča, Metka, Počitelja, Divsela itd., a drugi sektor je obuhvatao jedinice u selima: Ploča, Mogorić, Vrebac i Ostrvica.

Među ostalim pripremama, štab bataljona je izradio i Pravila narodnooslobodilačke vojske, od 22 člana — uglavnom se govorilo o vojnim obavezama pojedinaca, organizaciji narodne vojske, itd. Veliki posao je učinjen na formacijskoj obradi jedinica; formirane su čete u okviru jednog ili više sela, sa unutrašnjom podelom na vodove i desetine; izabran je i potreban komandni kadar. U izboru tog kadra kombinovan je princip predlaganja i postavljanja od strane štaba bataljona. Takođe su razrađeni mobilizacijski spiskovi na oslobođenoj teritoriji, po kojima su obveznici od 20 do 40 godina svrstani u neke vrste operativnih jedinica, a od 40 do 60 godina u razne pomoćne službe. Zatim su po svim jedinicama polagane zakletve, a tekst zakletve sastavili su članovi OK i štaba bataljona. Zakletve su polagane na svečan način u svim jedinicama. Po svim jedinicama vršena je obuka, pogotovu sa omladincima koji ranije nisu služili vojsku i koji su se upoznavali sa naoružanjem i najosnovnijim borbenim radnjama.

Radi daljnih organizacionih mjera krajem septembra 1941. bataljon je preformiran u odred pod nazivom Prvi

lički partizanski odred „Velebit”. Odred je imao četiri bataljona i to: 1. bataljon koji je obuhvatio jedinice (čete) iz sela Mogorića i Ploče (prvi komandant bataljona bio je Lazo Radaković, a komesar Đuro Stanković); 2. bataljon obuhvatio je jedinice sela Vrebac, Ostrvica i Pavlovac (komandant bataljona Joco Njegomir, komesar Dušan Njegomir); 3. bataljon obuhvatio je jedinice sela Raduč, Medak i Počitelj (komandant Pekiša Vuksan, komesar Stevo Maoduš); 4. bataljon obuhvatio je jedinice sela Divoselo, Smiljan i Čitluk (komandant Damjan Vujnović, komesar Jure Naglić). Svaki bataljon podijeljen je u tri čete, a čete na vodove, tako da je organizacija bila više prilagođena tadanjim potrebama i značila korak dalje u vojničkom sređivanju jedinica.

Iako je i ova organizacija još uvijek bila vezana u određenom obimu za svoja sela, to je bila jedna korisna i nužna stepenica ka prelasku na potpuno pokretne jedinice, što se u toku daljeg razvoja i ostvarilo. Mada je to u početku izgledalo kao sporiji put za dovođenje jedinica na viši stepen, nevezivanja za teritoriju uspjelo se sva četiri bataljona kasnije kompletno uključiti u brigade i ostaviti jezgro za novi odred, koji je poslužio kao oružana jedinica na terenu i kao mobilizator novih boraca za brigade. Ovo je svakako predstavljalo veoma značajne rezultate rada partijske organizacije kako na samom terenu, tako i u vojnim jedinicama.

U svim jedinicama su još u početku oformljene partijске organizacije, nezavisno od organizacija na terenu gdje su se nalazile, odnosno formirale jedinice, što je doprinojelo sveobuhvatnjem radu kako na terenu, tako i u vojsci. Najintenzivniji politički rad u ovom periodu bio je usmjeren protiv okupatorske propagande koja je bila sračunata na pasiviziranje borbe protiv okupatora. On je nastupao sa parolom da Italijani zaštićuju Srbe od ustaša, da neće više biti pokolja otkako su oni preuzeeli vlast na oslobođenoj teritoriji, da je Italija velika sila i da je nepotrebno da još sa njom zaratimo, dok nam prijeti svakodnevna opasnost od ustaša itd. Jasno da su ovakve parole i razna obećanja okupatora na prvi pogled za politički neupućene zvučile privlačno. Baš u ovakvoj situaciji dolaze u punoj

mjeri do izražaja rezultati rada partijskih organizacija, što omogućava da se u toku zime razvije borba protiv Italijana na širem frontu i sa uspjehom, što je još jednom ubjedljivo pokazalo snagu i pravilnost partijskog rada.

Istovremeno sa stvaranjem vojnih jedinica stvaraju se i prvi začeci narodne vlasti, poznati kao odbori civilne vlasti. Stvaranje ovih odbora po selima omogućava da se već koncem oktobra 1941. održi u selu Mogoriću konferencija predstavnika seoskih odbora, na kojoj je izabran odbor za sve oslobođene krajeve kotara, što je svakako predstavljalo značajan uspjeh u organizaciji pozadine i prve začetke revolucionarne vlasti.

U ovom kratkom vremenskom periodu, koje je upotrebljeno za organizaciono, vojno i političko učvršćenje jedinica i prvih rezultata ustanka, izvođene su manje borbene akcije. Tako je 1. septembra izvršen napad na ustaše i žandarme u selu Široka Kula; 2. septembra se vode uspješne borbe sa ustašama u rejonu sela Barlete, kada su pokušali da silom pokupe žito sa polja, dok je 3. septembra izvršen napad na ustaše u selu Podlapača. 6. oktobra vode se ponovo borbe sa ustašama u selu Barlete; ustaše su sa jačim snagama iznenada napale selo i uspjele da ga spale. Istog dana izvršen je napad na italijansku stražu kod skladišta benzina u blizini željezničke stanice Gospić, a 13. oktobra napad na italijansku stražu u Žabičkoj ulici, u samom Gospiću. 5. novembra upućen je jedan vod pod komandom Emila Antića i Kneževića da sruše benderski vijadukt (najveći na pruzi Zagreb—Split, kod Zrmanje), ali pripreme i snage za ovako značajnu akciju koju je trebalo izvesti zajedno sa drugovima iz gračačkog kotara, nisu bile dovoljne i akcija nije uspjela.

Kroz ove akcije sticana su određena borbena iskušta. Jedinice su postepeno uvođene u složenje borbe, dalje od svojih sela, kako bi postale što pokretljivije. Sve ove mjere oko reorganizacije jedinica radi njihove veće pokretljivosti i nevezanosti za teritoriju, obavljale su se uz istovremenu veoma aktivnu italijansko-četničku propagandu, koja se odvijala pod parolom da treba braniti svoja sela od ustaša, jer čim odu borci, ustaše će opet početi da kolju. Zatim, da se oružje drži u selu, itd. Na ova-

kvu propagandu široko je objašnjavana politika okupatora i njegovih slugu, ustaša i četnika, ukazivanjem da politika mirovanja odgovara samo okupatoru. Ovdje je naročito osjetljivo bilo pitanje oružja, koje je u prvim danima ustanka došlo u ruke i onih ljudi koji su bili spremni i borili se za odbranu svojih i susjednih sela, ali iz raznovrsnih razloga nisu mogli da se uvrste u jedinice kakve mi želimo, a naša nastojanja su bila da se oružje daje u ruke onim borcima, prvenstveno mlađim, koji su spremni za borbu na svakom mjestu i u svim uslovima. Sasvim je razumljivo da su ova nastojanja bila vrlo osjetljiva, kad se ima u vidu na koji su način ljudi dolazili do oružja i šta je za njih predstavljalo ovo oružje pred svakodnevnom opasnošću da se opet nađu goloruki pred ustaškim koljačima. Međutim, blagodareći pravilnim mjerama i pravilnim političkim objašnjenjima i ova vrlo osjetljiva akcija sprovedena je uspješno.

Od 18. oktobra na teritoriju 1. odreda stigao je jedan odred iz lapačkog kotara, čiji je komandant bio Đoko Jovanić. Ovaj odred se noću 23/24. oktobra prebacio u selo Smiljan, gdje je partijska organizacija pripremala akciju na ustaške koljače. U toku noći likvidirana je ustaška grupa na čelu sa opštinskim bilježnikom, što je politički bilo značajno, jer se potvrdilo da ustaški koljači neće ostati nekažnjeni i da je besmislena ustaška propaganda da partizani ubijaju sve od reda. Akciju je vodio sekretar OK.

Sedamnaestog novembra na teritoriji ovoga odreda formiran je u selu Mogoriću jurišni vod jačine 52 borca, koji je uskoro prerastao u četu, čiji je komandir bio Petar Kleut, a politički komesar Ilija Uzelac Iljuš. Vod (kasnije četa) bio je sastavljen od mlađih boraca iz Divosela, Počitelja, Metka, Raduča, Ploče i Mogorića. Ova jedinica je izvršila nekoliko akcija na ustaške i italijanske posade (noću 22/23. novembra u selu Mušaluka i 17. decembra na željezničku stanicu Ribnik, gdje je bila italijanska posada). U jedinici je razvijen intenzivan politički, kulturni i vojnički rad, a pošto je bila stalno na okupu i rezultati ovoga rada bili su uspješni. Formiranje ovog voda (čete) u vojnoorganizacionom pogledu značilo je korak naprijed u smislu organizacije, discipline, pokretljivosti itd.

U borbi protiv okupatorske i četničke propagande, poučan je i slučaj pogibije komandanta 3. bataljona, Pekiša Vuksana, 20. novembra u Metku. Naime, ovaj slučaj je u izvjesnom pogledu primjer gdje rukovodstvo bataljona (uglavnom Vuksan, koji je kao španski borac bio najstariji i najiskusniji) nije bilo dovoljno budno prema neprijateljskoj propagandi.

Pekiša Vuksan, u svakom pogledu odan revoluciji, zapostavljao je mjere političkog karaktera, služeći se više aktima komandovanja, prelazeći tu ponekad i u krajnost. Jasno da ovakav metod rada u politički nedovoljno zreloj sredini, uz snažnu i organizovanu italijansko-četničku propagandu, nije bio dovoljan, što je i iskoristila jedna grupa četnički orijentisana, sa Gavrom Stanojevićem na čelu, da se na podstrek Italijana pobuni i da ubije Pekišu i Vladu Cerina. Da je bilo više budnosti prema neprijateljskom radu, više upornog partijskog rada i uspjesi neprijatelja svakako bi bili manji, što se pokazalo i na zboru održanom odmah poslije toga u Metku, na kome je učestvovao sekretar OK Blažević i komandant odreda. Tom prilikom se moglo ocijeniti da četnička grupa nije bila ni dovoljno jaka, ni dovoljno spremna na veće akcije i da je solidnijim političkim radom mogla biti na vrijeme izolovana i sa daleko manjim posljedicama. Ovo je jedan od vrlo poučnih primjera iz tih dana, od kolike je važnosti pravilan politički rad prilagođen konkretnoj situaciji, jer i najmanja nesmotrenost može da labilnu situaciju okrene u negativnom pravcu. Ovo se i dogodilo, iako je utjecaj Partije u tom mjestu bio dovoljno jak da brzo izoluje četničke plaćenike i da veliki broj drugova svrsta u partizanske jedinice.

Za jačanje ustanka u hrvatskim selima, gdje su uslovi svakako bili drukčiji nego u srpskim, od velikog je značaja formiranje čete u selu Smiljanu 18. novembra 1941. To je bila prva jedinica formirana u hrvatskom selu na ovom kotaru i ona je odigrala veliku ulogu u daljem razvoju ustanka po hrvatskim selima. Prvi komandir čete bio je Momčilo Novković. Svakako da su oslonci Partije postojali i u drugim hrvatskim selima gospičkog kotara, što

govori o utjecaju Partije u hrvatskim selima, gdje su uslovi za masovnost ustanka u prvim danima bili drukčiji.

Kao značajnija borba protiv okupatora koncem 1941. i početkom 1942. godine, koja zapravo znači prekretnicu i uvod u šire akcije protiv Italijana, jeste uništenje nekih okupatorskih jedinica i blokade italijanskog garnizona u Korenici u kojoj su djelimično učestvovale i jedinice 1. odreda. U smislu vojnog uspeha najznačajnija je borba na Ljubovu koju je vodio 2. bataljon ovog odreda u drugoj polovini januara 1942. godine. Mora se napomenuti da je pobjeda na Ljubovu ogromno doprinijela daljem rasplamsavanju borbe protiv Italijana, jer je pokazala da je moguće postignuti uspjeh i protiv daleko nadmoćnijeg okupatora. Ta borba je razbila famu, koju je širila neprijateljska propaganda, da je nemoguće uspješno tući okupatorske snage s obzirom na njihovu jačinu, naoružanje itd. Sa ovom pobjedom odred je početkom 1942. kao i ostale jedinice na teritoriji Like, ušao u novu fazu borbe protiv okupatora kao glavnog neprijatelja, dok su ustaše u četnici svedeni na ono što su bili od samog početka — sluge okupatora. Rezultati borbe na Ljubovu veoma snažno su odjeknuli i bili uvod u dalju uspješnu borbu protiv okupatora.

Zahvaljujući rezultatima rada Partije prije rata i u toku ustanka, snazi i povjerenju koji su takvim radom stvoreni u narodu, gospički kotar je ušao u 1942. godinu sa četiri bataljona solidno pripremljenih boraca, razvijenom partiskom organizacijom na terenu, razvijenim odborima narodne vlasti i drugim rezultatima koji su omogućili sve širi zamah narodnooslobodilačkog pokreta.

Milan KUPREŠANIN

SKOJEVCI IZ GOSPIĆA

Već u prvim akcijama na početku narodnooslobodilačke borbe u Lici je učestvovao veliki broj srednjoškolaca koji su ili upravo završavali srednju školu ili prekidali školovanje i odlazili u borbu. Najveći dio njih školovao se u Gospiću. To treba istaći zato što je tamo bio najjači utjecaj Partije i SKOJ-a, a to je imalo za posledicu da je ta omladina zauzela veoma jasan i odlučan stav 1941. godine. Ona se nije slučajno, već u prvim danima okupacije, našla na strani oslobodilačkog pokreta.

Kad sam 1937. godine završila malu maturu i došla iz Otočca u Učiteljsku školu u Gospiću, uključila sam se u grupu napredne omladine, koja je pod utjecajem SKOJ-a i Partije počela svoje prve male političke aktivnosti. Mismo znali tko su sve članovi SKOJ-a, ali i oni za koje smo znali i oni za koje smo pretpostavljali da su članovi bili su takvi da su nam u svemu služili kao primjer. Isticali su se ozbiljnošću i drugarskim ophodenjem s omladinom. Gotovo neprekidno bili su, makar to bile i najsitnije akcije za pravednost, za sve što je istinito i poštено. Bili su najbolji đaci, što nije bio odraz nekog đačkog štreberstva, nego potreba za stvarnim obrazovanjem i kulturom. Uopće su ih svi, pa čak i mnogi profesori, cijenili zbog znanja i drugih kvaliteta.

Kad god smo se bilo s kim od njih sastajali, uvijek smo nešto dobro i korisno naučili. Ili bi nas upućivali na najbolju literaturu i filmove, ili bi nam pričali i objašnjavali najnovije događaje i zbivanja u svijetu, koja su već tada ozbiljno najavljuvala II svjetski rat, ili bi davali upu-

te kako da se borimo protiv najrazličitijih nepravilnosti u školi i izvan nje, naročito protiv nenaučnih shvatanja kojima je vrvjela tadašnja nastava.

Naročito smo mnogo razgovarali o slabostima i nepravdama tadašnjeg društvenog sistema. Članovi SKOJ-a su nam svakodnevno otkrivali svu bijedu i neodrživost takvog društvenog uređenja. U tome su najaktivniji bili Branko Ognjenović i Niko Korać, zatim Antić Uzelac, Vlado Orešković, Ilija Uzelac, Branko Basarić, Jure Naglić i drugi. Mi smo znali da se oni često sastaju s Jakovom Blaževićem (koji je već tada bio član CK KPH) i ostalim članovima KPJ — Milom Počućom, Đurom Stankovićem, Nedjeljkom Žakulom i drugima.

Sjećam se jednog događaja u proljeće 1938. godine, koji je veoma jasno izražavao utjecaj što ga je već tada imala Partija na najmlađu generaciju napredne omladine. U mom razredu oko petnaestoro nas je na satu vjeroučaka slušalo od pravoslavnog nastavnika-popa sve najnegativnije o komunizmu i komunistima. Mi smo se zgražali do koje mjere taj „uvaženi” gospodin može lagati i kako, a da ne trepne okom na svom „svetačkom” licu, može klevetati ljudi služeći se pri tom najpogrđnijim riječima. Naročito se okomio u svojim klevetama na Jakova Blaževića, a zatim na Mila Počuču, Žakulu itd.

Ogorčeni protiv takvih postupaka popa Bogdanovića, obavijestili smo te drugove o svemu i izjavili da smo spremni i na sudu potvrditi da je umjesto predavanja iz vjeronauka, pun bijesa klevetao komuniste i druge napredne ljudi.

Zbog toga su drugovi tužili Bogdanovića sudu. To je bio veliki događaj za Gospić i okolicu. Nastala je velika živost u svim političkim grupacijama koje su u tom malom gradu bile brojne i vrlo aktivne. Na nas je vršen pritisak sa svih strana da ne svjedočimo protiv popa, jer je on naš „duhovni pastir”, te da nam je sve govorio dobronamjerno itd. Svi su završavali prijetnjama: ako budemo govorili protiv njega, a to znači istinu, da će nas proglašiti komunistima, istjerati iz svih škola u Jugoslaviji, otpremiti u zatvor i slično. U tome su bili najaktivniji članovi JRZ, sokolaši, ljotičevci, ali nisu mnogo zaostajali ni

ostali. Iz solidarnosti javili su se svojim savjetima i frankovci, a i katolički kateheta inače poznati frankovac.

Sve je to trajalo više od mjesec dana. Za nas je to bila prva politička škola u kojoj smo mnogo naučili. Vidjeli smo svu bijedu i podlost malograđanskih slojeva tadašnjeg društva i oni su nam se jednostavno zgadili. S druge strane, još bolje smo upoznali naše drugove koji od nas nisu ništa tražili nego da kažemo istinu i to samo one osnovne stvari, a to je da pop nije održao sat vjeronauka, nego je klevetao.

Dan suđenja očekivao se s nestrpljenjem. Velika dvorana Okružnog suda u Gospiću bila je prepuna publike. Na optuženičkoj klupi sjedio je pop Bogdanović, a na suprotnoj strani sudskog stola stajao je Jakov Blažević s drugovima. Proces je vodio sudac Edo Floršić, koji je bio simpatizer Partije.

Mi smo se kao svjedoci, iako većina nije imala pravo prisege, jer nije navršila 16 godina, ponašali vrlo ozbiljno. Za vrijeme trodnevnog procesa svi smo, osim jednoga (koji je bio sin podvornika suda i član sokolske organizacije), iznijeli svu istinu o tome što je nastavnik govorio. Iako su nas od ranog jutra po sudskim hodnicima politički protivnici komunista neumorno zastrašivali prijetnjama, iako su poslije svake pauze sve veći pritisak vršili na preostali dio svjedoka — daka, izgledalo je kao da su postizali suprotno, jer je svaki daljnji svjedok govorio sve više, da bi na kraju Ilija Radaković okrunio svu odlučnost našeg stava iznoseći doslovno čitave pasuse Bogdanovićevih kleveta i navodeći sve vulgarne izraze kojima se služio. To je već ogorčilo i dio publike koja je i pljeskom odobravala naše držanje, a naročito držanje Ilije Radakovića. Publika je negodovala protiv lažnih izjava jednog jedinog svjedoka upozoravajući da ga treba otpremiti u zatvor za maloljetnike. Suđenje je završeno uspješno. Pop Bogdanović osuđen je zbog kleveta.

Bila je to za ono vrijeme velika pobjeda organizacije KPJ u čitavom tom kraju. Pokazalo se da komunisti predstavljaju snagu i da ih nije jednostavno napadati i klevetati, pa makar se za to dobila podrška režima i svih režimskih organizacija i institucija.

Za nas su posljedice bile višestruke. U prvom redu mi smo učvrstili svoje omladinske redove. Solidarnost u toj, na oko neznatnoj, akciji još nas je više zbližila, postali smo pomalo čak i ponosni na to da su u tadašnjem Sreskom načelstvu, kod policijskog pristava, zapisali naša imena na svjetlije ili tamnije crvene kartice, a u preostale tri godine školovanja nismo uopće imali vjeronauk, jer se ni jedan od pravoslavnih nastavnika vjeronauka i popova iz Gospića i okolice nije jednostavno usudio doći k nama da održava nastavu. Nekim naprednim profesorima koji su se osjećali marksistima, kao Marinka Brujić, Boro Ljubobratović, Jaroslav Mali, Vjekoslav Barleković i dr., odlaknulo je, jer su se mogli i dalje nalaziti u društvu s Jakovom Blaževićem i ostalim drugovima, a da im razne katehete, njihovi direktori i njima slični to ne prebacuju, ne kleveću ih, pa možda i pošalju na robiju kao što su to učinili s profesorom Mirkom Banjevićem.

Za vrijeme preostale tri godine, do 1941, u Gospiću se i dalje razvijao bogat politički život među srednjoškolskom omladinom. Tokom 1940. godine samo u mom razredu od 40 đaka bilo nas je 12 članova SKOJ-a i 5—6 simpatizera. Treba istaći da nije bilo uopće politički neopredijeljenih, pa su ostali đaci vrlo odlučno pripali ili režimskim velikosrpskim partijama, ili frankovcima, ili Hrvatskoj seljačkoj stranci.

Politička aktivnost razvila se u raznovrsnim oblicima: u školi za vrijeme nastave, u seminarima, a naročito u školskom literarnom društvu „Jedinstvo“. Najbolje referate iz književnosti i umjetnosti, a kod nas na Učiteljskoj školi posebno iz područja pedagogije, održavali su u te tri godine đaci članovi KPJ, SKOJ-a i simpatizeri KPJ i SKOJ-a.

Za sve te referate i predavanja svi smo se vrlo intenzivno pripremali i pored referata bili najbolji diskutanti, čime smo među ostalom omladinom postizali veliku popularnost i autoritet. O referatima smo diskutirali i pripremali se na našim skojevskim sastancima ili u tzv. simpatizerskim kružocima. Tu su nam redovno pomagali stariji drugovi članovi Partije. Od prvog dana oni su zahtjevali

od nas da ozbiljno učimo i radimo, da služimo primjerom ostalima.

Jednog dan pričao nam je profesor Ljubobratović kako je profesor matematike i fizike (frankovac) došao u zbornicu bijesan i bacivši katalog na stol rekao: „Do sto davola, ovi komunisti su najintelligentnija djeca u razredu i ne možeš ih nikako srušiti”.

Kako je Partija imala dosta veliki utjecaj u mnogim okolnim selima Gospića (naročito u selima: Smiljan, Divoselo, Mogorić, Vrebac, Široka Kula itd.), to je i aktivnost članova SKOJ-a đaka (od kojih je jedan dio bio iz tih sela i kotara Perušić) bila vrlo velika među omladinom tih sela. Tamo se aktivnost najviše odvijala preko organizacije „Seljačkog kola” i „Seljačke slove”.

Ostala naša aktivnost sastojala se u izvršavanju konkretnih zadataka kao što je rasipanje letaka, lijepljenje plakata, vješanje crvenih zastava povodom svih posrednih i neposrednih manifestacija KPJ, skupljanje novčanih sredstava za Crvenu pomoć, kasnije Narodnu pomoć, sakupljanje priloga za partijsku štampu, vršenje pretplate za štampu i časopise. No bilo je, osim toga, bezbroj najrazličitijih aktivnosti koje nisu vršene ni po kakvim direktivama i nikad ih nitko ne će moći nabrojati i registrirati. To su zapravo one najljepše akcije koje su obavljali svi komunisti, i stariji i mlađi i oni najmlađi.

Kao rezultat svega izašli smo 1941. godine na najteži ispit. Moj razred nije polagao maturu kao što se to činilo ranijih godina. Mi smo već u aprilu po uputama Okružnog komiteta KPH za Liku otišli u sela gdje smo s ostalim skojevcima tih sela vršili prve male akcije (prema našim mogućnostima) u pripremama naroda na ustank. Pod rukovodstvom Jakova Blaževića, Mila Počuče, Kate Pejnović, Dure Stankovića i ostalih intenzivno su se održavali pripremni sastanci u selima Smiljanu, Divoselu, Mogoriću, Vrepcu itd., te vršile pripreme za borbu u kojoj smo i mi, skojevci iz Gospića, našli svoje mjesto i nismo ga napuštali do oslobođenja zemlje, pri čemu su mnogi dali i svoje živote.

DIVOSELO U USTANKU

Za malu teritoriju Like posebno su bili teški — dolazak italijanskih okupatora i stvaranje NDH. Decenijama raspirivana nacionalna i verska mržnja od nenačodnih poredaka i političara, a naročito od strane klera, dospila je u danima okupacije u bratobilaštvo svoj vrhunac, bezmerno tragičan. Sa znakom „U” na kapi, vojnik Pavelićeve NDH nabrusio je bajonet i krenuo na uništavanje Srba, ljudi iste narodnosti, istog jezika, istih običaja. Istovremeno su bili na redu i Hrvati antifašisti, koji nisu hteli da budu uprljani bratskom krvlju. Ta nemila i teška situacija dobila je možda svoj najizrazitiji i najteži oblik u Lici, kraju u kome su fašisti još početkom tridesetih godina počeli s nekakvim ustankom, napadajući žandarmerijske stanice. A kako bi tek bilo bez KPJ, sile koja je svu mržnju, sve posledice antinacionalne politike stišavala, suzbijala i borila se za nešto drugo, ukazujući na jedino mogući izlaz iz takve situacije i uporno se boreći za slogu, za bratstvo i jedinstvo svih naših naroda. Istorija Divosela u tom pogledu pruža primer izdvojen iz niza ostalih, širom naše zemlje iz ustaničkih dana 1941.

To selo sa oko 3 000 stanovnika srpske i nekoliko desetina hrvatske narodnosti, koliko je imalo do rata, prostire se u pitomom, zelenom i šumovitom delu, južno od Gospića prema Velebitu. Severozapadno i zapadno graniči se sa hrvatskim selima: Žabicom, Ličkim Novim i Rizvanušom. Svojim južnim delom naslanja se na Velebit, istočnim graniči se srpskim selom Ornica, a jugoistočno opet sa srpskim Čitlukom, pa potom dalje od Ornica prema se-

veroistoku s hrvatskim selom Bilajem. Čitluk i Ornice, međutim, od vajkada su s Divoselom jedna celina i politički život bio im je zajednički. Dolaskom ustaša na vlast sva tri su doživela istu sudbinu, zajedno su se organizovala za ustanak. Zato kad govorimo o Divoselu mislimo istodobno i na Čitluk i Ornice.

Tridesetih godina Divoselo je naglo ušlo u politički život. Istina, iz njega je izašlo nešto učitelja, činovnika i popova, ali seljak se nije bavio politikom, jer to je bila stvar vlasti. Briga seljaka svodila se na održanje golog života, obradu malih parcela zemlje čiji ga plodovi nisu mogli potpuno ishranjivati. Često je morao jeftino da prodaje svoju radnu snagu, morao je da „crnči”, da „dere”, kako to kažu Ličani, da ide u svet na najteže i najgrublje poslove, u pečalbu širom zemljine kugle. Tridesetih godina počelo je ovde mnogo toga da se menja. Svakom godinom sve više je upisivano daka u gospičku gimnaziju, tako da se njihov broj pred rat popeo do blizu stotine. Taj mladi svet završavao je razne škole, obrazovao se i uzdizao pa i politički. Tome su doprineli komunisti koji su živeli i radili u Gospiću šireći napredne ideje i shvatanja. Đaci Divoseljani bili su među prvima koji su prihvatili socijalističke ideje i dalje ih vatreno razvijali. Đuro Vujnović Đurđević bio je u Divoselu prvi i najzaslužniji borac za komunizam, neumorni agitator i propagandist marksizma. Propagirao je neposredno i otvoreno, veoma smelo za ondašnje prilike. Njegov rad na vaspitavanju omladine i radnika Divosela bio je vrlo uspešan. Pored njega moraju se spomenuti gimnazista Vlado Radaković, preparandista Đuro Potkonjak „Đura učitelj”, pa Marko Počuća Danjin, Damjan Vujnović Deni, Mića Jović i drugi.

Od 1934. godine u Divoselu postoji snažan kružok komunista i simpatizera. U njemu su i seljaci: Simo Počuća, Đuro Obradović Dacin, Branko Radaković Branja, Nikola Krajnović Jekušin i Milan Plećaš Kuntić. Literatura marksizma nije više strana Divoseljanima. Sokolska četa u rukama je komunista. Stvorena je i skojevska organizacija u kojoj su bili okupljeni mlađi komunisti. Tu su omladinci Jovo Plećaš, Simo Radaković, Stevo i Đuro Obradović, Bođe, Branko i Dušan Vujnović, Stevo Potkonjak, Mirko

Jerković, Nikola Stanić, Milan Potkonjak iz Ornica i drugi. Nikola Dragaš Niki nema straha da pred žandarmima na seoskim priredbama uzvikne: „Dole kralj, dole politika vladajuće buržoazije”! Na tim priredbama se recituju i pевају napredne pesme, igraju komadi s naprednom sadržinom. Razvija se i živ kontakt sa susednim selima, naročito sa hrvatskim, kojima se ide u posete i obratno. Stvara se politika bratstva. Blizina Gospića je takođe imala svoje dejstvo u tom životu. Divoseljani poznaju gospićke komuniste Jakova Blaževića, Nedjeljka Žakulu, Đuru Stankovića. Oni ovamo takođe često dolaze. Komunisti svoje akcije protiv režima u zemlji sprovode i kroz politiku takozvane udružene opozicije. Rat zatiče ovo selo s komunistima spremnim za borbu. Odbrana zemlje od stranih zavojevaca sada je prvi zadatak. Na žalost, sudska Jugoslavije u lošim je rukama i ona brzo propada.

Gospić su napunile ustaše, koji se odatle razmiliše kao mravi. Prigrabiše napušteno oružje raspadnute vojske, isprazniše vojne magacine, naoružaše se i stadoše da sprovođe svoju strahovladu. Pljačka bogatih Srba u Lici postade njihovo zanimanje, izvor bogaćenja, „sreća” koju su davno očekivali i koju donese Pavelić, „Srbi su krivi za zlo i bedu hrvatskog življa”, govorila je ustaška propaganda. Pojedini priprosti i neobrazovani hrvatski seljaci, uz to zatrovani klerofašističkom propagandom i mržnjom, poverovali su da je to istina. Neki su se, predvođeni poznatim besposličarima i kriminalcima, poveli za ustašama da brane „hrvatsku grudu” i krenuli putem zločina. I pošto je NDH Hitlerov saveznik, nastradaše i Jevreji i Cigani (neke Cigane Pavelić je proglašio „čistim” Hrvatima, vlast im je dala oružje i stvorila od njih koljače). To je bio period bezvlašća, period vlasti ustaških poverenika koji su bili svugde postavljeni i koji su radili šta su hteli.

Divoselo je dobilo ustaškog poverenika u licu meštana Luke Trošenja Katurina. Bio je po prirodi nezgrapan, nekakvih sivih očiju, bez urođene bistrine ličkog seljaka, a uz to nepismen i dvoličan. On je sada postao „bog i batina” za Divoselo. Nije bio škrt u obećanjima da će onoga ko mu se obrati spasiti, izdati mu propusnicu za odlazak u Srbiju. Naravno, to se plaćalo. Za skupe pare ponekom

je i pomagao. No, uglavnom — obećavao je. Tragično je što mu je narod verovao, jer je do rata bio mačekovac, pa je izgledalo i da bi, pod izvesnim okolnostima, bio pogoden i za saradnju. U stvari bio je potpuno ustaški čovek. Upirao je prstom koga najpre uhapsiti, koga ubiti, kome uzeti ovo ili ono. On je mogao uspešno da sprovodi, jer je znao svaku kuću Divosela, Čitluka i Ornica. Mnogi su od njega kupovali kola drva, ili mu pružali neku drugu priliku da zarađi za palentu.

Prva žrtva Divosela pala je 24. aprila. Kamion ustaša i Italijana sručio se u selo i zaustavio pred kućom Nikole Ribara. Njega su zgrabili, zavezali mu ruke i poterali. Mučili su ga već u kamionu toliko, da nije mogao izdržati. Pokušao je da pobegne, ali nije uspeo da napravi više od pet koraka. Pao je izrešetan mećima. Posle ovoga nastaje hajka. Jednu grupu od šestorice Divoseljana hvataju krajem maja na njivi gostioničara Kekića iz Gospića, odvode i ubijaju.

Prvog juna, u lovnu na ljude, ustaše dolaze u zaselak Veliki Kraj. Opkoljavaju kuću Mile i Paje Vujnovića. Prvi je bio žandarm, a drugi sudski stražar. Mile i Pajo sidu sa štale, gde su spavali, ali se nisu predali, već napadnu ustaše. Jednom otmu pušku, a drugoga rane. No, teško ranjen bude i Pajo. Njega porodica i susjedi povedu u bolnicu u Gospic. Međutim, ustaše ih presretnu i ubiju ranjenoga. One koji su ga vozili pohapse i odvedu. To je bila prva puška ispaljena na ustaše u Divoselu. Od tada je Mile Vujnović bio u šumi i tamo živeo sve do ustanka. Prvog juna nekoliko ustaša zašlo je u selo i izbilo prema crkvi. Tamo su sreli Jovana Bastu, momka od 20 godina. Pitali su ga gde je Brdo. Momak odgovori da je tu, gore. Onda ih povede, kao što mu rekoše, ali vodio ih je svega 50 koraka. Jedan ustaša opalio mu je metak u leđa i Basta je pao.

Sedmog juna kamion ustaša stade pred osnovnom školom. Njihov zapovednik uđe u učionicu i zapovedi učiteljici, koja je stajala izbezumljena sa decom, da završi nastavu. Škola više neće raditi. I đaci su sklopili svoje knjige. Ustupili su školu dvadeset i petorici naoružanih ustaša koje u njoj zbaciše spremu i tu se nastaniše.

Divoselo je bilo opasno za ustaše. To je srpsko i istovremeno komunističko selo, koje treba posesti i čvrsto držati pod knutom. Hapšenja su postala svakodnevna. Ustaške patrole, kojima komanduje zloglasni poglavnik preimenjak iz obližnjeg komšijskog sela, samo križaju selom. Seoskim starešinama naređeno je da se brinu o njihovoj ishrani. Narod svakoga dana kuva i peče ono što zahtevaju. Smrt vreba iza svakog grma, iza svake živice. Ljudi se sklanjaju, ne noćivaju pod svojim krovovima, čuvaju se. Onaj ko sada pogodi u školu, taj se više ne vraća. Jezivo je bilo gledati kako uhvaćene bacaju u kamion, slažu jednog na drugog kao džakove. Onda to pokriju ciradom, gorе sedne stražar i odvoze ih. Gde! To znaju borici oko Gospića, bezdani, to zna Jadovno, zloglasni logor na Velebitu, to zna Slano, drugi zloglasni logor na Pagu. Narod je prestao i u Gospić da odlazi. To čine samo oni koji moraju. Pedeset i sedam dana, koliko u Divoselu boravi ustaška posada, selo je u najvećoj žalosti: u njemu se ne veseli, ne peva, u njemu je svakim danom sve više crnih marama i sve više suza, lica su tužna, zabrinuta.

Pa ipak, iako je selo ožalošćeno, nije bez nade. Za sve to vreme komunisti delaju i kuraže narod, skupljaju oružje, obučavaju omladince u rukovanju oružjem, odlaze i u akcije, ruše i onesposobljavaju komad pruge na deonici Bilaj — Ribnik, sekuljci i prekidaju veze na putu Gospić — Karlobag. U njihovom selu je i sedište Okružnog komiteta Partije za Liku. Iz Divosela odlaze i u Divoselo dolaze partijski kuriri. Divoselo se sprema za borbu protiv okupatora i ustaša, sprema se za ustank. Krajnji je momenat već stigao. Ustaničke puške planule su u Srbiji, u Crnoj Gori, u Bosni i Hercegovini, planule su i u Lici, tamo oko Srba i Gračaca. Borba je postala neminovna. Pričanja ustaša da prema Divoselu imaju poseban stav zbog njegove predratne pomoći Hrvatima da reše svoja pitanja, ostaju jalova. Propadaju i pokušaji pokrštavanja jer Divoseljani nisu nasedali politici zavođenja i zavaravanja.

Jankova kuća u Divoselu bila je mesto gde su se najviše zadržavali članovi OK KPH za Liku i gde su održavani sastanci. Već koncem juna 1941. Mesni komitet je na inicijativu Jakova Blaževića, sekretara OK, na planu vojnih

priprema za ustank organizovao širi sastanak. Dogovoren je šta da se preduzme za obuku ljudstva. Pored komunista, sastanku su prisustvovali i skojevci. Bilo je važno omladini dati vojničko znanje, upoznati je sa oružjem. I posle sastanka, 3 do 4 puta nedeljno u popodnevnim časovima, obučavano je 10 do 15 omladinaca u gađanju i rukovanju puškom. Taj zadatak obavljao je Đuro Potkonjak Trišin, Orničanin, predratni marinski podoficir.

Nemir je već i kod ustaša. Vesti o ustanku šire se. Ti odjeci nateruju ih da više ne krstare po selu. I pred kraj meseca utvrđuju školsku zgradu i pojačavaju straže. Njihovu paniku koristi partijska organizacija za pojačavanje i ubrzavanje priprema za ustank. Ta situacija se koristi i za povezivanje s komunistima iz hrvatskih sela. Dva skojevca iz Divosela 2. avgusta odlaze u Lički Novi radi pozivanja s tamošnjom skojevskom grupom. Poneli su sa sobom i partijski materijal, letke. Međutim, bivaju otkriveni. Iso Jerković gine, a Stevo Potkonjak Mačak uspeva da izmakne. Iz Novoga su ustaše za njim otvorile vatru, pucajući i gađajući zaselak Klisu, zbog čega je narod već toga dana počeo da se sklanja u šumu Debela glavica.

Drugog avgusta u prvi sumrak ljudi su pohrlili ka Jankovom boriku. Bio je to poslednji, glavni sastanak i dogovor za dizanje oružanog ustanka. Tu smo prvi put čuli da se javno na zboru govori u ime Komunističke partije. Govornici su se redali, objašnjavali zašto se ide u borbu i pozivali narod da učestvuje u njoj. Govorili su sekretar mesne partijske organizacije Damjan Vujnović Deni, njegov brat Stevo, zatim sekretar OK Jakov Blažević. I odluka je pala. Napad na ustaški stan izvešće se iduće noći. Prethodno, narod treba pripremiti za evakuaciju. Omladina je tražila da se napad izvrši bez odlaganja, još iste noći, ali je bilo i takvih koji su isticali da je neposredan napad opasan. Ovih je bilo malo i njihova bojazan je bila neopravdana. Sledеća noć utvrđena je za napad na ustašku posadu u školi. Za rukovođenje ustankom obrazovan je odbor u koji su ušli i Jakov Blažević, Damjan i Stevo Vujnović, Janko Rajčević i Anka Plećaš.

Zadatak ovog odbora, u stvari ustaničkog štaba, bio je da odredi mesta za evakuaciju naroda, zatim da se brine

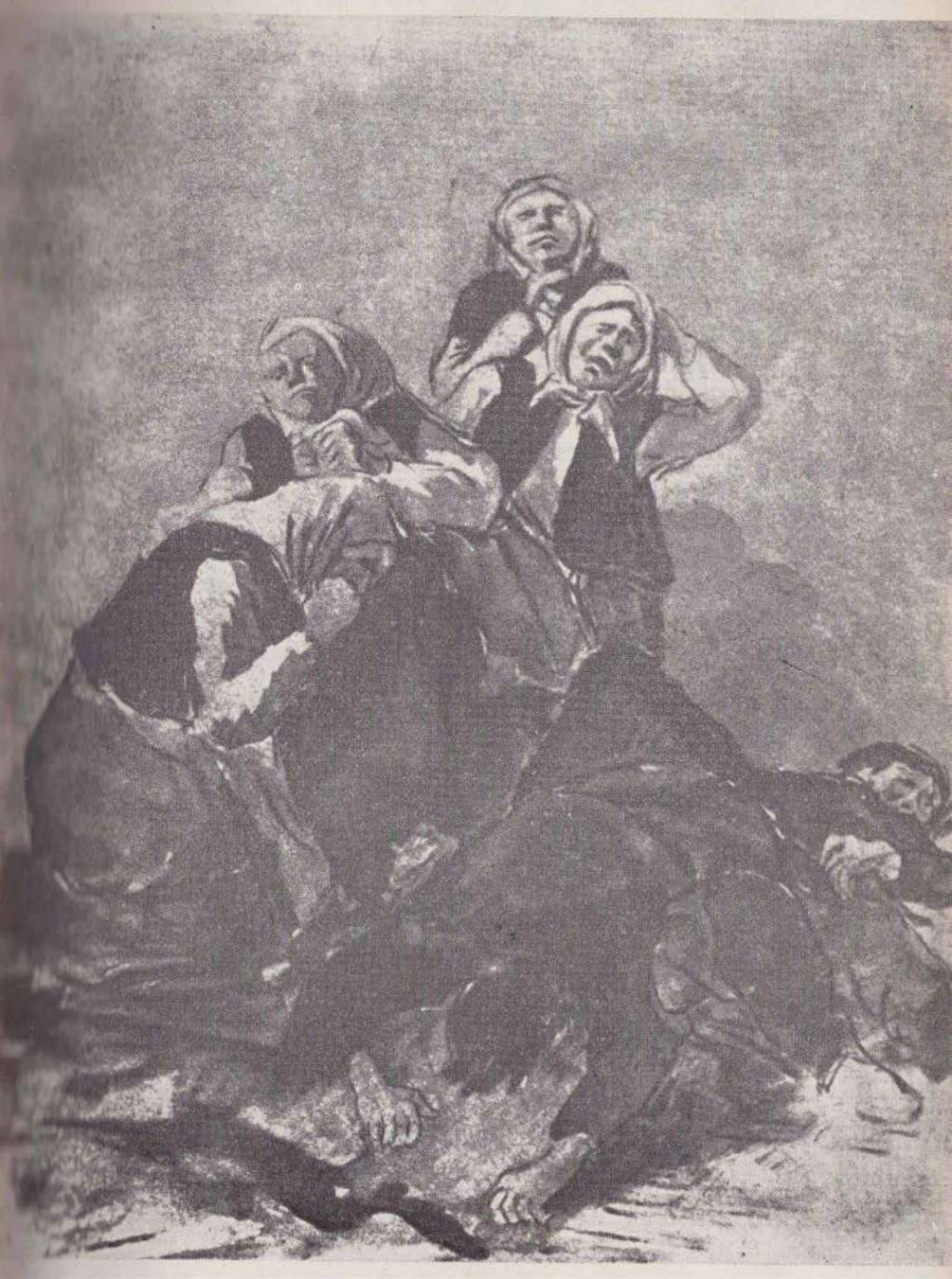
o evakuaciji, o disciplini, da objasni narodu sve što je u vezi sa ustankom. Odbor je odredio Debelu glavicu za mesto gde će se skloniti narod, a takođe i Velebit. Uvučena draga u Debelu glavicu — Drenac — predviđena je kao centralno mesto za evakuaciju. Konačno, izabrane su Kruškovače, s drugog kraja Debele glavice, bliže Velebitu, kao najpogodnije za zbeg. Još pre napada sav narod treba da ode u Pjevačev gaj. Tu će se sleći sva tri sela — Divoselo, Čitluk i Ornica. I tako, pred sam početak napada, većina seljana već je napustilo svoje domove.

Noć 3/4. avgusta okupila je odabranu grupu ustanika, sve one koji su imali oružje, ukupno 25 boraca naoružanih karabinima, lovačkim puškama, pištoljima i bombama. Zapadna strana Debele glavice, Prisoj, bila je zborno mesto a vreme napada — zalazak meseca. Pošto je škola bila na brisanom prostoru, lakše će joj se prići neopaženo po tami.

Napad je izведен po tačno razrađenom planu za svakog pojedinca. Ustaše su pružile žestok otpor. Najpre iz prizemlja, a posle iz podruma gde ih je naterala vatra. Škola je morala biti zapaljena. U prvom naletu ubijen je ustaški stražar, sa stražarskog mesta prema šumi. Mile Jerković pokušao je da mu uzme pušku, ali je poginuo na sred školskog dvorišta. Poginuo je i Vlado Ratković.

Narod, sklonjen u šumarke Debele glavice, sa strepnjom je očekivao i osluškivao boj sa ustašama. Slušali su ga i Italijani i ustaše u Gospiću, ali nisu reagovali. Onda je masa Divoseljana jurnula i sama ka školi, vičući i radujući se. „Smrt fašistima! Živila Komunistička partija! Napred drugovi!“ — prolamalo se zajedno s pučnjima i s potmulom eksplozijom po neke bombe. Tiha avgustovska noć blesnula je vatrom ustanka. A u praskozorje, ustanici su se povukli. Pronela se vest da ustašama pristiže pomoć. Ali, stravično gnezdo monstruma bilo je sprženo. Ovog dana Divoseljani su počeli da ispisuju prvu stranicu svoje oslobođilačke borbe.

Za takoreći goloruk narod ovaj napad bio je veliki podvig. Međutim, on nije ostao bez žrtava. Dva naša borca — Mile Jerković, istaknuti skojevac i Vlado Ratković, jedan od najzaslužnijih komunista sela, član KP od 1934, i

Frano Šimunović: MAJKE

jedan od najuspešnijih partijskih agitatora — pali su pokraj zidina ustaškog utvrđenja. Bio je to težak gubitak za ustanike. Obojicu je narod ožalio, ali i ponosio se njihovom neustrašivošću, slaveći ih kao heroje. Teško je bio ranjen Triša Vujnović, koji je kasnije umro, dok je Nikola Bjegović, mada teško ranjen, ostao u životu.

Koliko je ustaša poginulo u školi — ne zna se. Netačna vest o navodnim italijanskim tenkovima koji pristižu u pomoć napadnutim ustašama, navela je ustanike da se povuku. Preživele ustaše iskoristile su to i pobegle. Tuttjava tenkova zaista se čula, no oni nisu išli prema Divoselu. To je takođe nateralo i naše straže isturene prema neprijatelju na povlačenje, kao i one koje su imali zadatke da zaprečavaju puteve i ruše mostiće na drumu prema Gospiću.

Svi ustanici našli su se posle napada u zagrljaju Debele glavice. Iako raspoložen, narod se nije zavaravao da će ustaše sedeti skrštenih ruku, već se pripremao za nastupajuće okršaje. Organizatori ustanka nastavili su da deluju u tom smeru. Istog dana, u šumarku iznad Potkonjaka i Trešnjića, održan je sastanak. Zaključeno je da se organizuje osmatranje i na potrebna mesta postavljene su straže. Rukovodstvo ustanka takođe se prebacilo u Kruškovače. Trebalо je upoznati narod sa situacijom, a zatim organizovati logorski život, što je i urađeno tokom 4. avgusta. Mnoge porodice koje su bile rasejane po Debeloj glavici ili drugim padinama. Velebita priključile su se zbegu i tako je izvršena koncentracija većine stanovnika Divosela, Čitluka i Ornica u Pjevačevom gaju. Deo naroda ipak je ostao na prvobitno izabranim logorištima na terenu Kruškovača. Rukovodstvo ustanka je smatralo da će lakše rukovoditi okupljenim narodom, lakše će ga obaveštavati o zbivanjima i lakše će se obezbediti na jednom mestu. Međutim, to je bila tragična greška. No, iskustva nije bilo.

Osmatrači na Prisoju, zapadnoj strani Debele glavice, zapazili su tokom popodneva kretanje većeg broja kola iz Ličkog Novog preko Šedrvana, u pravcu Rizvanuše i Alanka. Ali pokreti ustaša nisu primećivani ni na jednoj strani. No, ona kola — kako se doznalo docnije — bila su ko-

mora, pozadinski delovi ustaških jedinica, natovarena municijom i ratnim materijalom. Cela jedna bojna prebacila se noću u zaselak Alanak, pod sam Velebit, odakle će izvršiti napad. Istoga dana rejon Kruškovača nadletali su ustaški avioni. Položaj zbega bio je utvrđen. Neprijatelju su dobro došle i vesti Divoseljanke Ike Tomaš Došen, rodom iz Alanka. Nju su ustanici poslali, pred noć, na Alanak, da pozove Alančane da se priključe Divoseljanima. Jer, Alančani se do rata nisu ispoljavali kao ustaše, većinom su bili mačekovci. Međutim, ovu misiju Ika Tomaš je pretvorila u izdaju: ispričala je ustašama sve što im je trebalo.

Okolina Gospića bila je vrlo uz nemirena. Divoselski osmatrači sa najvišeg visa Debele glavice javljali su da gori srpski deo sela Kule, da gori Ljubovo. Rafali mitraljeza ne prestaju iz logora u Jadovnom. Oni se dobro čuju. Ni noć 4/5. avgusta ih nije prekinula. Tamo je dokrajčivano streljanje preko 20 000 Jevreja, Srba i ostalih koje su ustaše osudile na smrt. Tamo je već bio našao ili je toga dana nalazio svoju smrt i jedan broj Divoseljana. Iste ove noći srpska sela oko Gospića nestajala su u plamenu koji se stravično odslikavao u oblačnoj noći. Srca su se stezala pred tim prizorom. Rasplamsavanje sve novih vatri otkrivalo je liniju kretanja ustaških hordi. Mač ustaša nadvio se i iznad Divosela, iznad njegovog zbega u Kruškovačama.

Napadu od Alanka ustanici se nisu nadali. Verovali su da će ustaše ići poljem od Gospića, Bilaja ili Ribnika. Stoga su se straže tokom noći primakle bliže logoru, ostavljajući pravac prema Alanku slabo kontrolisan.

Usnuli zbeg pokriven tamom guste podvelebitske noći, tamom koju je još više pojačao oblak što je i kišu doneo, čekao je zoru. I vatre u logorištu su se stišale. Tinjali su samo veliki panjevi. A ona vatra, na sredini zbega, pored koje je bila i straža od samo 5—6 pušaka, najjače je gorela. Odjednom — planuše puške, najpre malo podalje, pa zatim sasvim blizu. Zaštektaše i puškomitraljezi. Svetleći meci isparaše noć. Nasta pakao. Sve se prolomi. Navalila je cela ustaška bojna, na čelu sa zloglasnim Devčićem. Ustanici nisu imali ni snaga ni oružja da se odupru jednoj bojni.

Kuknjava, plač i vriska dece, žena, vika ljudi, rika goveda, razanje konja — pakao. Bekstvom se spasavao goli život — kuda je ko zna i mogao. U tom i zora banu, malo se razdani. Svet gomilom pojuri uz Pjevačev gaj, odakle još nije bio napadnut. Jedan deo udari pravo preko košanica ka Velebitu. Ali, mnogi i ne mrdnuše s mesta. Stotine duša nade smrt, na bajonetu ili od kuršuma. Blizu stotinu pohvataše živih, a posle dan dva pobacaše ovu grupu u provaliju na padinama Velebita, u blizini Alanka. Najviše nastradaše stariji i nejač — i koji nisu mogli da bježe. Preko celog tog dana ustaše su pretraživale svaki grm na napadnutom terenu i vršile pokolj. Takva smrt zaticala je i onaj narod, desetak ili dvadesetak staraca, koji nisu hteli da napuste ognjišta. Neke su i u vatru bacali, pošto su i deo sela odmah popalili. Sreća u nesreći bila je ipak, što takozvane ribničke ustaše nisu stigle na vreme da zaposednu svoje položaje i tako da naprave krug oko zbega. Tada bi, verovatno, malo ko izbegao smrt. No, taj deo slobodnog prostora koji se pruža prema Počitelju, bio je kako-tako sloboden, moglo se njime pobeći, pa je to većina i iskoristila, da bi se našla u Velebitu. I tako leševi Divoseljana, Čitlučana i Orničana posejaše teren Kruškovača i ovih sela.

Broj žrtava u Kruškovačama ni danas se tačno ne zna. Smatra se da iznosi oko 500, bez onih koji su živi bačeni u Jarčiju jamu. Ovako teškom stradanju doprinelo je i to što su ustaše bile predvođene i odličnim poznavaocima terena, meštanima iz Alanka, kojima na području Kruškovača nije bio neznan ni jedan puteljak.

Većina onih što se probila iz ovog pakla išla je grebenom Velebita, prema Počitelju. Već 5. avgusta jedan deo naroda je stigao na Počiteljsku dulibu i tu zalogoravao kod stočarskih koliba, bez hrane i odeće, u svežoj planini. Onda su se po direktivi Mesnog komiteta postepeno u ovo novo logorište sakupljali i ostali prežивeli koji su se dohvatili velebitske šume ili koji su iz Debele glavice pronalazili prolaze da bi se dokopali planine. Trajalo je to daniма. Lutanje planinom donosilo je srećna iznenadenja: sretali su se članovi porodica koji nisu znali jedni za druge. Čak su pristigli i neki koji su živi bili bačeni u Jarčju

jamu, pričajući o doživljenim strahotama. Logor u Kruškovačama ostao je pun leševa koje su ustaše ostavile nepokopane.

Stradanje u Kruškovačama teško se odrazilo na moral naroda. Neki su prelazili Velebit i spuštali se u Primorje, ali su tamo upali u drugu nesreću — sačekale su ih ustaše. Hvatale su devojke i silovale ih, a potom ubijale. Tako je nekoliko desetina Divoseljana našlo smrt s onog kraja Velebita.

Ovakva situacija stavila je rukovodstvo ustanka pred težak zadatak. Trebalo je brzo raditi na zbrinjavanju unešrećenog sveta, trebalo je dizati moral, trebalo je preduzimati hitne mere. Rukovodstvo ustanka drugog dana boravka na Počiteljskoj dulibi održavalо je zbor na Maloj poljani, proplanku iznad Razvojne drage. Bio je strašan pljusak, padaо je i krupan grad. Tu je doneta odluka da se sve ljudstvo sposobno za borbu izdvoji i priključi naoružanoj grupi koja je sebi stavila u zadatak da se vрати na teren Divosela i da produži borbu protiv ustaša. Narod koji nije za borbu trebalo je prebaciti na sigurno mesto, u druga ustanička sela, s one strane pruge Gospic — Gračac. Tako je i učinjeno.

Više stotina lica, starijeg sveta, žena i dece, spustilo se niz Velebit. Već u Metku ostao je izvestan broj, jer su susedna sela rado prihvatile izbeglice i ukazivala im pomoć. Ostali su produžili dalje. Tako su se Divoseljani našli zbrinuti u Raduču, Ploči, Mogoriću, Vrepcu, Srednjoj Gori, oko Zrmanje i sve tamo do Obrovca u Dalmaciji. Brigu o tom svetu poveo je odbor obrazovan od četvorice ljudi. Za to vreme naoružana grupa od 30 Divoseljana, Čitlučana i Orničana silazi u Počitelj i boravi u njemu. Položaji su sada na grebenu iznad zaseoka Uzelci, najisturenijem delu Počitelja prema Čitluku.

Naoružani partizani nisu napuštali padinu Velebita do Kruškovača. Uvek je poneko od njih bio na tome terenu da bi pronalazio, skupljao i slao zaostali narod na sigurno mesto. A već 6. avgusta partizanske patrole postavljaju zasede i pripucavaju na ustaše. Iso Bjegović, Dane Jović i još neki rasterali su grupu ustaša ispod Pećinskog koja je povela zarobljene Divoseljane zajedno sa ostalim plenom.

Tom prilikom spaseno je 5 lica, kao i jedna kola i oko 100 ovaca.

Na terenu Počitelja divoselski partizani sarađuju sa počiteljskim, kao i s ustanicima iz Metka. Divoseljani i Počiteljani upućuju sada po dva svoja borca Medačanima, gde se takođe pripremao napad. Nekoliko pušaka uvek je dobrodošla i potrebna pomoć. Ustaše su isterane i iz Metka, ali u njemu su i dalje ostali Italijani. Tu već dolazi do izražaja politika koju su poveli Italijani s namerom da suzbiju širenje ustanka. Oni se prikazuju kao zaštitnici srpskog življa, čak ga i pomažu, da bi stvorili pogodno tlo za pročetnička raspoloženja. Talijani su čak prihvatili pojedine grupice Divosljana koji su uspevali da se probiju do njih i pružali su im zaštitu. No, to u osnovi nije promenilo stav i raspoloženje naroda prema njima.

Odred divoselskih partizana prebacuje se uskoro u zaselak Miščeviće, u neposrednu blizinu Čitluka. Tu se smešta rukovodstvo ustanka, štab odreda. Zauzima se položaj na liniji Njegovani — Rogića mostovi, gde se skoro svakodnevno vodi borba sa ustašama iz Ribnika, Bilaja i Čitluka. U školu u Čitluku smestili su štab, a u zaseoku Vidića veliko skladište požnjevenog žita s njiva opustošenih sela, koje je rodilo izvanredno. Nikada usevi nisu poneli kao tada. Pošto su pobile ili isterale narod iz sela, ustaše su postavile sebi zadatak da pokupe letinu.

Jače snage napale su 20. avgusta položaj divoselskih partizana. Ustaše su naišle preko rečice Počiteljice. Dva sata vođena je borba, a tada se naša grupa povukla na položaje oko počiteljske škole. No, ustaše nisu dalje nadirale, iako ih je bilo mnogo. Dolaskom noći neprijatelj se povukao, te je naš odred opet poseo svoje položaje prema Čitluku, a kad mu se pridružila i Počiteljska partizanska grupa, zajedno su krenuli na Čitluk, da napadnu ustaše. Međutim, do borbe nije došlo — ustaše su se povukle i sa tog mesta. Ogromna količina žita kod čitlučke škole morala se oteti ustašama. Nastala je borba za žito.

Odred se pri kraju avgusta vratio na teren Čitluka i smestio u zaselak Janjića. Vratile su se i pojedine porodice, odnosno njihovi prežивeli članovi, jer nije bilo ni jednog doma u Divoselu, Ornicama i Čitluku, a da iz njega po-

neko nije izgubio život. Više ognjišta potpuno je ugašeno — stradale su i cele porodice. Opet se oko partizanskog odreda okuplja nenaoružani narod i tako stvara pozadina ustaničkoj vojski. Kriza prvih poraza već je prebrođena. Na sastancima s narodom, na sastancima omladine, skojevaca i članova Partije govori se o predstojećim zadcima. Partijsko i vojno rukovodstvo ustanka posebno objašnjavaju političku situaciju i perspektive ustanka. Tome idu u prilog i ohrabrujuće vesti koje stižu svakim danom: o pobedama partizana, o suzbijenim i razbijenim ofanzivama ustaša, koje nisu, na primer, uspele da se probiju preko Pločanskog klanca, iako su danima tukle topovima. Stižu vesti i o pokretima partizana u hrvatskim selima. Ustaše su u defanzivi, njihovi porazi su sve češći, a talas ustanka je sve jači. Toga su svesni i okupatori. Oni zbog takve situacije preduzimaju mere da održe okupiranu teritoriju u svojim rukama. Zverstva i zločini ustaša samo ugrožavaju položaj Italijana, smetaju njihovoј politici. Gotovo iz svih srpskih sela ustaše su proterane, održale su se jedino u većim mestima. Italijani znaju da ustanak nije dignut isključivo protiv ustaša, da je to i borba protiv strane okupacije.

Širenjem oslobodilačkog pokreta u avgustu su ozbiljno uzdrmane ustaške pozicije. Sve to ozbiljno brine i ustašku vladu u Zagrebu. Sada već i u rejonu Divosela ustašama preti opasnost. Njihove grupe iz „radne službe“ ne idu po divoselskim njivama da žanju bez oružane pratnje. U Gospiću tih se dana pronose glasovi o navodnom raspuštanju ustaša i o uspostavljanju italijanske okupacione vlasti. Međutim, ovo je samo manevr, taktika okupatora radi smirivanja srpskog življa, koje je masovno krenulo u borbu. Suštinski se ništa nije izmenilo: Italijani su formalno preuzeli vlast, no ustaše su nastavile svoja nedela.

Da bi otelo letinu, a naročito ukamareno žito kod Vidića, da bi se spričilo da ga neprijatelj preze, rukovodstvo ustanka u Divoselu osniva Odbor za obnovu i prehranu stanovništva. Njega sačinjavaju: Slobodan i Mile Jerković, Janko Vujnović, Nikola Dragaš, Marija i Iso Stanić, pored već postojećih članova u vojno-političkom rukovodstvu zaduženih za „civilne poslove“. Taj odbor

prvenstveno ima zadatak da organizuje žetvu i vršidbu žita.

Istovremeno se postavlja zaseda na cesti Čitluk—Ornica—Bilaj, kojom treba da naidu ustaše po žito. U pomoć divoselskim partizanima dolazi i grupa počiteljskih partizana. Zaseda uspeva. Sačekuju se zaprežna kola s pratnjom naoružanih ustaša. Borba je bila sasvim kratka, jer se neprijatelj razbežao pred prvim pučnjima. Ubijen je jedan ustaša, zaplenjena je njegova puška, kao i šestoro dvoprežnih kola. Nekoliko časova docnije ustaše su se sredile i krenule u napad razvijenim streljačkim strojem. Borba je prihvaćena i vođena sve do noći. Iako su naši morali da se delimično povlače, ustaše nisu uspele da izbace partizane iz Čitluka. Padom noći povukle su se natrag prema Bilaju. Docnije smo saznali da su tada imale 7 mrtvih. Kod nas nije bilo gubitaka. Kad je došla noć organizovane radne grupe stupile su u dejstvo. Žito kod čitlučke škole brzo je raskamareno, potovareno i prevezeno za Medak, gde je kasnije ovršeno. Tom prilikom Odbor za obnovu i prehranu stanovništva dobio je preko 300 metara žita, koje je razdeljeno narodu Divosela, Čitluka i Ornica, a nešto je spremljeno u napravljenim skloništima.

Posle ove usledile su i druge akcije za prikupljanje žita i letine, čime je poboljšan prehrambeni fond stanovništva i vojske. To je još uvek otimano od ustaša. Poslednji pljačkaš koji je završio u Divoselu bio je Novljanić zvani Šinter. Taj je bahato sišao s kola i potražio meštane da mu natovare žito po koje je došao. Međutim, iako naoružan, u sukobu sa nekolicinom nenaoružnih omladinaca morao je da preda oružje. Oni su ga napali, svezali i predali štabu partizanskog odreda.

Akcija za žito je po svom značaju bila izvanredna. U njoj se široko organizovalo seosko stanovništvo pod parolom: „Sve za front, sve za našu vojsku!”. Omladina je i tu prednjačila. Ta akcija pored materijalne koristi imala je i veliko političko značenje. No, u obračunavanju sa ustaškim grupama koje su pljačkale žito poginula su dva naša omladinca — Nikola Pajić i Joco Počuča. Oni su neoprezno naišli na ustaške zasede koje su obezbeđivale žeteoce.

Dok je trajala borba za žito naš štab iz zaseoka Jannića prelazi u zaselak Kugića, u Čitluku. Oko polovine oktobra partizanski odred se razdvaja: jedan deo ostaje u Čitluku, dok drugi, veći, zaposeda Divoselo. Centar ustanika smešta se na Brdu Dragaškom, u zaseoku iznad crkve. Po povratku naroda u sela konačno su sahranjeni do tada nepokopani leševi. Slika sela je strašna: po njivama leže razbacane stvari, slomljene i ugažene u zemlju; porazbijani su prozori i vrata; sve daje izgled pustoši. Nikakvih tragova života, nigde petla da se oglasi. Ostale su samo crne zidine i zgarišta popaljenih kuća, svedoci teške tragedije.

Iako je u početku jeseni baza partizanskog odreda još selo Čitluk, teritorija Divosela smatra se takođe slobodnom, ali ipak nedovoljno sigurnom. No, narod se u većini već povratio iz obližnjih sela i nastojao da se nekako sredi, da pokupi što više useva. Pošto je Brdo Dragaško postalo centar sela gde se smešta rukovodstvo odreda i vlasti, život počinje naglo da se normalizuje, ukoliko se o normalizaciji u ovakvoj situaciji i moglo govoriti. Radi obezbeđenja sela straže se postavljaju u Vedrom Polju prema Žabici, na Klisu prema Novome, na Brezovače i Dulibe prema Alanku i Rizvanuši. Ovo omogućava narodu da sigurnije obavlja poljoprivredne poslove. Nastaje period zatišja u kome ima jako malo oružanih akcija sa obe strane. To je sve posledica toga što su Italijani preuzeli vlast od ustaša, zbog čega i u samom Gospiću dolazi do izvesne panike, tako da su neke ustaške porodice bežale ili pokušavale da pobegnu iz Gospića, hvatajući voz prema Zagrebu. Pod pritiskom Italijana ustaške vlasti u Gospiću osnivaju nekakav odbor za pomoć postradalom srpskom življu, odbor koji je imao za zadatak da se povrati opljačkana imovina. Zaista, u zgradji osnovne škole Ličkog Novog sabira se deo opljačkane imovine iz susednih ustaničkih sela i vraća. O tome se brine odbor narodne vlasti u Divoselu, koji raspoređuje pronađenu robu i deli je narodu. Pronalazi se čak i deo opljačkane stoke, goveda i konja, pa se i to vraća onima od kojih je opljačkano. Postojalo je tvrđenje da se najveći deo divoselske imovine našao u Trnovcu, naročito goveda. Radi toga, jednoga dana, krene poveća grupa Divoseljana u pratnji desetine

italijanskih vojnika da prepozna svoje stvari. Međutim, ustaše u Trnovcu otvore vatru iz pušaka na pridošle Divoseljane te ih rasteraju, pa čak tu i pogine Jeka Jović. I pošto je bilo veoma opasno ići u sela gde ima ustaša, to više niko nije ni išao. Akcija vraćanja opljačkanih dobara time je bila završena. Povraćena imovina, roba, nameštaj, stoka, oruđa i drugo, samo je jedan potpuno mali, bezznačajni deo onoga čime je selo raspolagalo do ustanka. Tako je prošao Čitluk, tako su prošle i Ornice.

U ovom periodu moglo se manje-više slobodno ići u Gospic. Italijani su garantovali sigurnost srpskom življu. No, išli su uglavnom stariji ljudi i žene. Borci iz odreda nisu se upućivali u grad. Rukovodstvu je bilo jasno da se radi o taktici i jednoj posebnoj politici okupatora koja je imala cilj da parališe ustaničku akciju. Istovremeno Italijani šalju i svoje agente u partizansku sredinu. Ti ljudi ubrzo će biti otkriveni i neki od njih likvidirani. Međutim, narodu dobro dolazi što može da ode u Gospic radi nabavke najneophodnijih kućnih potreba. Vrši se razmena poljoprivrednih proizvoda za ono što se moralo kupovati. Prodaju ljudi i seno, koje kupuje okupator. Ali, to ne traje dugo.

Političko rukovodstvo uočava da to ide neprijatelju na ruku, da takav kontakt šteti akciji ustanika, pa se zavode ograničenja. U grad idu samo oni koji za to dobiju dozvolu od partizanske komande u selu, a oni koji su kršili takav stav i odluke, pozivani su na odgovornost. Neki su čak i kažnjavani prema odluci odbora i suda narodne vlasti.

Partijska organizacija iskoristila je ovaj period i za povezivanje sa antifašistima i pristalicama NOP u Gospicu. Izvestan broj Hrvata, simpatizera i skojevaca, odmah prelazi u Divoselo, drugi pak rade u gradu na skupljanju oružja, municije, sanitetskog i kancelarijskog materijala, što se preko veza prebacuje za Divoselo. Ovakve akcije veoma su žive i efikasne. Prave se prodori čak i u domobranske redove. Veza je olakšana sa selom Smiljanom, gde je još od pre rata delovala dosta jaka partijska celija. To je tada najnaprednije hrvatsko selo u bivšem kotaru Gospic, selo sa najviše antifašista i pristalica NOP. Veza

se uspostavlja i sa skojevcima u Ličkom Novom, Brušanima, Rizvanuši, odnosno sa simpatizerima NOP, nakon čega ti ljudi postepeno prelaze u Divoselo i stupaju u partizanski odred.

Divoselo je opet postalo snažan činilac u razvijanju politike bratstva i jedinstva, politike koja se dolaskom hrvatskih boraca kuje i kali rame uz rame. To su najznačajniji uspesi u to vreme na političkom planu NOP. Likvidira se podozrenje i nepoverenje u odnosu na susedne Hrvate. Uviđa se da ceo hrvatski narod nije za ustaše i Pavelića, kako to tvrdi neprijateljska propaganda. Hrvati ne dolaze u Divoselo samo iz susednih sela. Dolaze i iz Zagreba, preko Gospića, kao Alfred Safet, krojački radnik, Miškec, popularni čika Mika, molerski radnik, a Vlado Cerin beži iz neprijateljske vojske iz Bihaća i priključuje se ustanicima. Iz Gospića među prvima stižu u Divoselo Ante Rukavina, Ferdo Toplak, Jure Brmbolić, Stipe Vučelić, Jure Naglić, Josica Jordan i još neki, a sve ih dovodi Jakov Blažević koji je na ovom poslu neumoran.

Osnovna i glavna aktivnost tokom jeseni, s obzirom da nema značajnijih vojnih akcija, jeste politički rad. Svakim danom preživeli narod vraća se u sela, nastanjujući se po kućama bliže šumi i bliže centru na Brdu Dragaškom. Naročitu aktivnost razvija skojevska organizacija. Ovde pored već pomenutih skojevaca rade i sledeći omladinci: Petar Radmanović, Milica Jerković, Dušan Plećaš, Marinka i dr. Na sastancima omladinskih aktiva prorađuje se napredna i marksistička literatura, partijske direktive i drugi materijal koji se prepisuje i umnožava. Odbor narodne vlasti takođe se organizaciono proširuje i učvršćuje. Pored Slobodana i Mila Jerkovića, Janka Vujnovića, Nikole Dragaša, Marije i Ise Stanića u Odbor za pomoć i prehranu stanovništva krajem jeseni ulaze: Simo Počuča, Mile Počuča Bracan, Nikola Obradović, Ilija Obradović, Janko Rajčević, Damjan Vujnović Deni, Jure Naglić. Pre njih u odboru su se nalazili i: Sava Vujnović, Sava Plećaš, Marko Dimić Tošin.

Narodni sud u okviru narodnooslobodilačkog odbora takođe deluje aktivno. Uzimaju se u postupak neki predratni sudske sporove koji godinama nisu mogli biti rešeni.

To je, na primer, bio zemljišni spor Jajića i Bjegovića, pa spor Nikole i Milice Obradović. Posle suđenja sve strane bile su zadovoljne. Kazne su primenjivane i za prekršaje, pa i takve kao što je kartanje. Omladinac Iso Tomaš morao je da prenese na leđima i na priličnu udaljenost metar isečenih drva porodici jednog borca. Vlast je uopšte uspešno delovala. Narod je poštovao i cenio kao svoju, a zadatke koje je nametala potreba i borba svesno i disciplinovano je prihvatio i sprovodio.

Selo je postalo pravo borbeno žarište ustanka. Puška je postala najviše cenjena stvar. Ko je imao pušku, taj je bio u odredu. Inače, morao je da čeka dok se ne nabavi oružje. Takvih koji su žezeleli da stupe u odred bilo je mnogo, naročito omladinaca. Oni su najviše navaljivali i molili da budu primljeni. Ali, oružja nije još bilo dovoljno.

Ustaše i Italijani u Gospiću sigurno su znali kakvu partizansku bazu imaju u svojoj neposrednoj blizini. Znali su, takođe, da to nije takozvana četnička akcija kakvom su je u početku ustaše krstile. Oni su znali da se tu radi o zajedničkom antifašističkom i oslobodilačkom pokretu koji i njima preti. Zato je okupator preuzeo tokom jeseni nekoliko akcija pretraživanja i čišćenja Divosela. Akcija je mahom započinjala žestokom artiljerijskom vatrom na zaseoke u kojima se pretpostavljalo da se nalaze partizani. Tako su često artiljerijom tukli Brdo Dragaško, Kamenjuš i Veliki Kraj. No, partizanski odred nije prihvatao borbu, jer su nadirali s veoma jakim snagama. Mudrije je bilo povući se u obližnju šumu.

Kada je krajem septembra od svih ustaničkih jedinica sa područja kotara Gospić formiran Prvi lički partizanski odred „Velebit”, borci iz Divosela, Čitluka i Ornica, a kasnije i iz Smiljana, obrazovali su 4. bataljon. Prvi komandant bataljona bio je Damjan Vujnović Deni, a politički komesar Jure Naglić. U oktobru, na podstrek Italijana, dolazi do četničkog puča u 3. bataljonu odreda Velebita, u kom su se nalazili borci iz Počitelja, Metka i Raduča. Pokušaj četnika da nađu pristalice u Divoselu i Čitluku suzbijeni su snagom partiske i skojevske organizacije, snagom naroda koji nije htio kompromis sa okupatorom.

U oktobru je razvijena velika aktivnost među Hrvatima u Smiljanu, gde je Jakov Blažević pristupio formiranju čete. Da bi se ta akcija pomogla, odlučeno je da odred Đoke Jovanića dođe u Smiljan i da uz pomoć tamоšnjih partizana-komunista, pohvata i postrelja istaknute ustaše. Ovaj zadatak odred je izvršio veoma uspešno u toku noći 24. oktobra. Idućeg dana od Smiljančana je formirana četa koja je ostala na terenu Smiljana. Komandir čete bio je stari partijski radnik Božo Prpić, a komesar Emil Antić Španac. Četa je posle izvršila niz uspelih akcija na ustaše. Ipak, nije mogla da se održi u ustaškom okruženju. Pred jednim jačim naletom ustaško-italijanskih snaga morala je da se povuče za Divoselo.

Smiljanska četa je krenula za Divoselo 19. novembra preko Trnovca i Novog Sela. U zoru 20. novembra izlazila je iz ugrožene zone i primicala se slobodnoj partizanskoj teritoriji. Stigavši u zaselak Kamenjušu zastala je da se odmori. Iza podne krenula je prema Brdu Dragaškom, ali nekako istovremeno čuo se čas ovde, čas onde poneki pučanj, neko čarkanje. Zbog toga je četa požurila preko Malih bara i brzo došla u zaselak Duretića. Ovde se susrela sa 4. bataljonom iz Divosela čiji su delovi išli prema ustašama koje su već pripucavale na selo. U tom momentu stigla je i vest da veće neprijateljske snage nadiru od Ličkog Novog ka Divoselu, da narod beži ispod Klise, od Plećaša i drugih krajeva sela. Ta situacija zahtevala je brzu akciju. Svih 30 dobro naoružanih boraca iz Smiljanske čete, sa svojim komandirom Momčilom Novkovićem, priključilo se borcima iz Divosela i odmah krenulo prema ustašama. Borba se vodila na terenu između Radakovića i ceste koja se odvaja za Veliki Kraj ka Velebitu. Napad ustaša bio je silovit. Ali, partizani su se brzo sredili i posle manevra kojim se deo bataljona, koji je boravio u Čitluku, prebacio u zaselak Vujnoviće i otuda, s puškomitrailjezom, napao ustaše, koje su zaustavljene, a onda i isterrane iz sela; protivnapad ih je naterao u panican beg. Na našoj strani dvojica su lakše ranjena, a kod ustaša je bilo više ranjenih. Ova borba pokazala im je da više neće moći olako da se upućuje u Divoselo. Sada se na ovom partizanskom terenu nalazila jaka borbena jedinica, veoma so-

lidno naoružana, sa oko 60 pušaka i puškomitraljezom. Ovo je prvi veći i ozbiljniji okršaj u kome na području Divosela učestvuju zajedno Hrvati i Srbi. Dolaskom Smiljanske čete stvoreni su bolji uslovi za vojne akcije šireg obima u kojima će doći do oružja svi oni koji su ga željno očekivali. Dolazak Smiljančana imao je i veliki politički značaj i bili su prigrljeni od Divoseljana s velikim simpatijama.

Prva zajednička akcija boraca iz Smiljana, Divosela i Čitluka izazvala je i Italijane, nezadovoljne akcijom ustasa, da sutradan krenu na Divoselo. Prvo su otvorili jaku artiljerijsku vatru, onda pokrenuli pešadiju. Ali, borba sa njima nije prihvatana. Kao i ranije, Italijani su se opet vratili u svoj garnizon, pošto su „očistili“ teren od partizana.

Smiljanska četa ostala je u Divoselu oko 15 dana, a onda se podelila na tri dela: jedan deo ostao je u Divoselu, drugi je upućen u Čitluk, a treći u Jurišni vod Petra Kleuta. Ova podela značila je dalje učvršćenje politike bratstva i jedinstva na čemu je partijska organizacija naročito radila, jer to je bio jedan od njenih najvažnijih i najprečih zadataka.

Početkom decembra došao je u Divoselo štab partizanskog odreda „Velebit“. Komandant odreda, Milan Kupešanin, primio je raport komandanta 4. bataljona Damjana Vujnovića, pred postrojenim borcima iz Divosela, Čitluka, Ornica i Smiljana, a onda je položena zakletva. Njen tekst čitao je komandant odreda, a borci su ga ponavljali. Bilo je to u uvalici, pored istočne strane Brda Dragaškog.

Jesen 1941. bila je dosta hladna. Štab 4. bataljona premešta svoje sedište sa Brda Dragaškog u zaselak Mali Kraj. Ovaj deo sela bliži je Velebitu i po oceni rukovodstva sigurniji. Bataljon tokom decembra ne preduzima neke zamašnije akcije. No Italijani ga i u ovom zaseoku napadaju. Uspevaju jednog ranog jutra da opkole Mali Kraj i da napadnu bataljon, ali se ovaj povukao u Debelu glavicu. Zarobili su izvestan broj meštana, među kojima i Stevu Vujnovića, istaknutog političkog radnika i organizatora, koga su odveli u zarobljeništvo. Okupatorske

trupe ovom prilikom predvodile su ustaše koje su dobro poznavale teren.

Život bataljona u Malom Kraju bio je naročito karakterističan po intenzivnom političkom radu sa borcima, sa narodom i naročito sa omladinom. Sada omladinci formiraju svoju četu, ali bez oružja. Oni svakog dana dolaze, skupljaju se i uče rukovanje oružjem, nastavu gađanja i osnovne pojmove iz taktike ratovanja. Sa njima radi i predratni podoficir Janko Rajčević, a političku nastavu održava popularni čika Mika. Iz omladinske čete popunjavan je bataljon i iz nje je poniklo nekoliko desetina odličnih boraca.

Krajem jeseni i početkom zime, kada se deo bataljona nalazio u Čitluku, zaseoku Krajnovići, i u ovom selu formiran je narodnooslobodilački odbor, skojevska i partijска ћelija. Ali i tada je to bila celina sa Divoselom. Radilo se na istim zadacima i rešavani su isti problemi. Ova sela uvek su bila povezana sa selima s onog kraja pruge — Vrepcem i Mogorićem, gde je bio i štab odreda „Velebit“. Svakodnevno su održavane kurirske veze. Međutim, to se obavljalo uglavnom noću, jer trebalo je voditi računa o lakšem i sigurnijem prelasku preko reke Like, ceste i železničke pruge, što je sve kontrolisao okupator.

Značaj partizanskog gnezda u Divoselu bio je veliki ne samo za razvoj oružane borbe, već možda i više zbog uloge u stvaranju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda u ovom kraju, koje je u Divoselu zbilja snažno iskivano i prekaljivano. Ceo narod na tome je svesrdno i svesno radio. To je zasluga komunista Divosela, Čitluka i Ornica; to je zasluga skojevskih organizacija ovih sela i, uopšte, sve njihove junačke omladine, koja je u svemu prednjačila. U 1941. godini, može se s pravom reći, Divoseljani, Čitlučani, Orničani, kao i drugovi iz Gospića i susednih hrvatskih sela koji su u toj godini došli u Divoselo, ispunili su zadatak Komunističke partije koji im je poveren u ustanku.

Milan TREŠNJIĆ

SUKOBI SA ČETNICIMA U LICI*

U danima ustanka bilo je četničkih grupa i po Lici, ali se one u prvim borbama s ustašama nisu pojavljivale u pravoj boji. Kasnije, jedna grupa četnika u selima Medak i Počitelj, na čelu s Gavrom Stanojevićem Bugarom, povećala se dolaskom nekih ljetićevecaca i neditevaca iz Beograda, koji su bili rodom iz ovih krajeva. Među njima bio je, mislim, i jedan žandarm po imenu Bogdan Ljubojević, koji je služio negdje u Kninskoj krajini i priključio se talijanskim karabinijerima, te kasnije došao među četnike.

Svi ovi četnici koji su došli iz Beograda, i povezali se u Lici, imali su zadatku da likvidiraju istaknute članove Partije i rukovodioce ustanka. Prva žrtva bio je španski dobrovoljac Mićo Radaković, koga su četnici u prvim danima ustanka zvijerski ubili kod Udbine. Druga žrtva bio je Marko Orešković, ubijen pri prelazu iz Like u Bosnu, u selu Očijevo. Četnička banda, na čelu s Gavrom Stanojevićem, ubila je iste godine u s. Medak na spavanju komandanta odreda „Velebit” Pekišu Vuksana, također španskog borca. Četnici su mu odsjekli glavu i odnijeli je Talijanima, koji su se tada nalazili u centru s. Medak.

Ista grupa četnika došla je te noći u selo Počitelj i ubila na najzvijerski način Vladu Cerina, uhvativši ga na spavanju u jednoj seljačkoj kući. Cerin je bio partizanski radnik iz Zagreba i djelovao je na tom području Like.

* Objavljeno u zborniku sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta „Četrdeset godina”, izdanje „Kulture”, Beograd, knj. 6.

Te večeri i ja sam stigla u Počitelj i smjestila se u jednu kuću blizu Počiteljskog odreda. Malo zatim vratio se Vlado Cerin s terena, pa smo skoro do 22 časa razgovarali o razvoju ustanka i političkom radu u narodu. Sjećam se dobro da mi je pokazivao neki novi politički materijal, za koji još nisam znala i šalio se da je, eto, bolje informiran od mene. Onda je otisao da spava u jednu kuću, nešto dalje od one u kojoj sam se ja smjestila.

Te sam noći bila nešto uz nemirena, pa sam dosta slabo spavala. Kroz polusan čula sam da netko prolazi cestom. Pucnjave nije bilo, pa nisam ustajala, jer sam vjerovala da to prolazi naša straža.

Ustala sam vrlo rano, bilo je još mračno, i otisla u drugu sobu k ženi kod koje sam prespavala. Zapitala sam je:

— Saro, jesli li čula, da je noćas ovuda netko prolazio? Zašto su naši iz odreda toliko šetali, a da ustaše nisu pucale?

Ona me uplašeno pogleda. Odmah sam shvatila da nešto nije u redu. Ponovo sam je pitala, a ona poče da plače i ništa nije odgovorila. Odmah sam se uputila u odred. Kad sam stigla vidjela sam jednog borca omladinca svezana i još dvojicu, koji su noćili u odredu. Ostali su bili na straži, jer smo se nalazili u neposrednoj blizini Taličana i ustaša. Kad sam ušla u štab, imala sam šta vidjeti. Četnici skidaju naše parole, stavljaju svoje i bacaju sve što je partizansko. Izgledalo je kao da su se i oni iznenadili, kad su me ugledali kako ulazim u štab odreda.

Odmah sam se vratila u kuću gdje sam prenoćila. Tamo sam našla jednog četnika, koji je sudjelovao u ubistvu Pekiće Vuksana. Izuvao je mokre čarape i pjevao četničke pjesme, a mene je samo pogledao. Otišao je u štab odreda, a poslije njega je došao drugi i rekao:

— Kato, ti ćeš sada ostati s nama. Ti si pametna žena i nemoj se upuštati u te komunističke i ustaške poslove.

Odgovorila sam:

— Dobro, samo ču otići u Medak da javim da neće biti sastanka koji sam s njima zakazala.

Pristali su da odem u Medak. Znali su da im je тамо vođa Gavro Stanojević pa su mislili da im ionako neću

moći umaći. Ja sam se, međutim, dosjetila da mogu preko bare poći prema Čitluku, pa sam tako i učinila. Nisam se okretala da vidim slijede li me ili ne.

Blizu ceste ugledam jednog čovjeka s puškom o ramenu. Došavši bliže vidjela sam da je bio iz našeg odreda, jedan od onih što su ih četnici zadržali. Imala sam revolver, otkačila sam ga i pomislila: „Ako me napadne, pucat će“. On se, međutim, nije micao, gužvao je nešto među prstima, i kad sam mu prišla zapitao me:

— Drugarice Kato, imaš li šibica da pripalim cigaretu?

— Imam — odgovorim i pružim mu.

Onda mi je rekao da su ga poslali da me dočeka, sveže i vrati natrag i sve mi je ispričao o noćnoj akciji četnika.

— Ja te neću vezati i voditi toj bandi. Idem u Velebit, a ti već znaš kuda ćeš, rekao mi je na kraju.

Kad su primijetili da se on ne vraća i da sam produžila put za Čitluk, četnici su poslali trojicu naoružanih bandita da me uhvate i vrate. Međutim, ja sam već bila blizu Čitluka. U selo se nisu usuđivali da uđu pa su se vratili.

Prvi na koga sam naišla u Čitluku bio je naš drug, agronom Mića. Ispričala sam mu šta se dogodilo i rekla da brže sazove sastanak u štabu odreda. Komandir Čitlučkog odreda bio je Mito Krajnović, koji je prije rata bio žandarm i ranije pripadao četničkoj organizaciji. Drugovi i omladina brzo su se skupili i ja sam im ispričala kakva je zvjerstva počinila četnička banda; govorila sam o četničkoj opasnosti i njihovoј zločinačkoj politici. Pri tom sam stalno gledala u Mitu da vidim kako će na to reagirati.

On je napokon progovorio:

— Nikad nisam bio za takve četnike i takvu politiku.

— Treba čuvati odred — rekla sam — i paziti na to da se četnici ne povežu s kim u selu.

Nisam još ni završila, kad uđoše dva četnička kurira s pismom za Mitu. Pred sobom su vodili svezanog Miću Muharu, koji je ujutru stigao u Počitelj. Miti su pružili

pismo. On ga otvor i počne čitati. Stala sam kraj njega i rekla:

— Daj, da i ja to čitam.

— Ma, čekaj, dok vidim šta je!

Ipak sam pogledala, a u pismu je pisalo: „Dragi brate Srbine, u Čitluk je došla Kata Pejnović. Ubij tu ustaškinju, a isto tako i Mićuna. A ako nećeš, pošalji ih svezane natrag po našim kuririma”.

— Sad, Mito, reci odmah, što ćeš učiniti? — upitam ga.

— Ne bih te ubio ni za cijeli svijet — uvjeravao me je on.

— A šta će biti s Mićunom?

— Ništa. Što i s tobom.

Onda mu rekoh da razveže Mićuna. Zatim sam govorila kako će četnici platiti za zločine koje su počinili ove noći. Tada sam pošla u Divoselo. Tamo je prije mene stigao kurir i moja kćer Milica. I u Čitluk smo poslali drugove da ponovo održe masovni sastanak, jer se u toj situaciji naša partijska organizacija našla pred novim teškim političkim i borbenim zadatkom.

Poslije toga zaređale su se borbe. Kad su napadale ustaše, napadali su i četnici. Oni su imali neke odrede u Medaku i Počitelju, naravno, pod okriljem Talijana; no naši su se odredi svakog dana povećavali.

Za vrijeme rata nekoliko puta u Lici sukobila sam se s ljotičevskim i nedjelevskim elementima, koji su dolazili kao agitatori iz Beograda da šire četničku propagandu. Sjećam se jednog zbora u Jošanu u proljeće 1942., kada sam imala s ljotičevcem Lajkovićem pravi obračun. Došla sam u selo da osnujem odbor AFŽ; odbor Narodne pomoći je već postojao. Na političkom zboru govorila sam okupljenom narodu o našoj borbi i našim zadacima, a Lajković koji je oko sebe okupio još nekoliko malodušnika počeo mi upadati u riječ i negirati ono što sam govorila. Tvrđio je da u našim odredima ima ustaša. Čak je rekao, da je i moj sin ustaša. Pri tom je mislio na Hrvate u partizanima, jer je glavna četnička tendencija bila razbijanje bratstva i jedinstva.

Ništa me u tim danima nije više pogađalo nego napad na naše bratstvo i jedinstvo, koje smo tako uporno stvarali. Odgovarala sam na svaku njegovu riječ i pri tom ga dovodila u takvu situaciju da nije znao šta da kaže. Iznijela sam na zboru i podatke o ubistvu đaka kragujevačke škole i rekla da, iako tamo nema ustaša, svaka banda, pod okriljem okupatora, pravi zvjerstva nad narodom. Kad je bio vidio da mu nema druge, prišao mi je i rekao:

- Mi smo istomišljenici, samo se nismo razumjeli.
- Dobro sam ja razumjela i tebe i tvoju politiku.

Teško je reći sve o zločinima, koje je četnička banda nanijela narodu i borcima po našim selima. Da spomenem samo teški zločin četnika iz Gračaca, koji su bili povezani sa Duićevim četnicima. Oni su opkolili Kotarski komitet Gračac, a zatim sekretaru Nikoli Krajnoviću odsjekli glavu i odnijeli je Talijanima. Tu je poginula i Smilja Pokrajac, član Kotarskog komiteta i Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Isti zločin su učinili i u selu Vučjevu, gdje su opkolili herojskog borca Biću Kesića i ubili ga na zvjerski način; odsjekli su mu glavu i predali je Talijanima. Za to su dobivali cigarete i pašte. Narod je bio tako ogorčen na njihova zlodjela, da je i majka omrzla sina, ako je bio u četničkim redovima.

Kapitulacijom Italije razbili su se i četnički redovi. Mnogi koji se nisu okrvavili došli su u partizane, a oni koji to jesu, pobegli su. Neki od tih otišli su u Knin. Dolaskom Nijemaca opet su se prikupljali u mjestima u kojima su oni imali svoja uporišta i nastavili zločinačku rabotu.

Kata PEJNOVIĆ

KRBAVA U USTANKU¹

Bivši udbinski srez teritorijalno je zahvatao veći deo Krbavskog polja i njegovu bližu periferiju. Krajnji severozapadni deo Polja pripadao je koreničkom srezu. Krbavsko polje je kraškog karaktera. Teritoriju sreza preseca jedna komunikacija trećeg reda koja ide od Plitvičkih jezera i Korenice preko Udbine ka Gospiću i Dalmaciji. Od Udbine se račva jedan krak ceste još slabijeg kvaliteta prema Donjem Lapcu, a drugi prema Podlapači i Ljubovu.

Prema popisu iz 1931. godine, u srežu je bilo 11 976 stanovnika (8 847 Srba i 3 064 Hrvata), što znači da ih je pred rat bilo oko 14 000. Srez je brojao oko 15 sela i nekoliko zaselaka. Dva do tri sela bila su naseljena čisto hrvatskim, a ostala srpskim stanovništvom; u samom mestu Udbini živilo je mešovito stanovništvo.

Privredna struktura i život u Krbavi u osnovi se nisu razlikovali od ostalih srezova u Lici, sem što je, možda, ovaj bio siromašniji nego ostali, zabačen i izgubljen na krbavskoj visoravni, van železničke pruge i motornog transporta, bez ikakve industrije, rudnog bogatstva i javnih radova. Pasivni kraj nije mogao čak ni u rodним go-

¹ Članak je napisan prema sećanjima pisca na ustank 1941. godine i prema materijalima koji su napisani na osnovu sećanja grupe drugova iz udbinskog sreza: Rade Grkovića, Mićuna Šakića, Gena Jurića, Božina Mrkobrade, Stevana Cvjetičanina. Autor se poslužio i zapisnikom sa sastanka grupe Udbinjana koji žive u Beogradu: Save Sarača, Gavra Milića, Petra Baste, Đure Uzelca, Danu Ugarkovića, Ilije Tepavca i Mila Uzelca, na kome su iznesena sećanja na dane ustanka. Korišćeni su i zbornici Vojnoistorijskog instituta JNA.

dinama da podmiri potrebe ishrane. Zbog udaljenosti od privrednih centara (najbliža železnička stanica Lovinac je udaljena 25—30 kilometara), velike zaostalosti privrede i konstantnog osiromašenja čitavih porodica nagonilo je mnoge, a naročito mlade ljude, da idu „trbuhom za kruhom” po Jugoslaviji, a manji deo i van zemlje.

POLITIČKA GIBANJA

Političko grupisanje bilo je tako zaoštreno da je izazivalo sukobe i šovinističku mržnju. Jedan deo srpske buržoazije bio je krajnje nacionalistički i reakcionarno orijentisan, okupljen u režimskoj JRZ. Manji deo sitnijih srpskih trgovaca pripadali su SDS, a hrvatski deo trgovaca deklarisao se kao pristalica HSS, iako su sa retkim izuzecima u celini bili frankovački nastrojeni. Svi ovi poslednji su, nakon aprilskog sloma, postali ustaše. Ilija Serić, koji se pre rata deklarisao kao pristalica HSS i stalno na rečima bio za sporazum sa Srbima, 1941. godine je postao ustaški bojnik, krvolok.

Iako je i ranije postojao uticaj Partije u narodu organizacija KP počela je u udbinskom srežu organizovano da radi od jeseni 1939. godine, osnivajući po selima partijske ćelije.

U selu Srednja Gora formirana je partijska ćelija u kojoj je bilo 5 članova (sekretar Rade Grković) koliko ih je bilo i u ćeliji u Mekinjaru (sekretar Božin Mrkobrada); u selu Visuću su formirane 3 ćelije kojima su rukovodili: Mito Dimitrijević, Stevan Cvetičanin Čakljun i Jovo Korić. Početkom 1940. godine formirane su partijske ćelije u Udbini, zatim u selima Kurjaku i Ondiću. U to vreme (1939. i 1940. godine) počinju da obilaze ove ćelije i da u njima jačaju organizacioni rad istaknuti lički komunisti: Jakov Blažević, Nedjeljko Žakula, Mile Počuća, Raša Stanisljević, Toma Nikšić i drugi. Oni su se direktno angažovali u formiranju partijskih organizacija, organizovali politički rad u narodu i širili partijsku literaturu.

Politički rad u narodu odvijao se preko raznih javnih skupova, crkvenih zborova, na seoskim prelima i selima, zatim preko „Seljačkog kola” (masovne organizacije SDS), proslave dana žetve i, godinu-dve pred rat, na proslavama

Prvog maja i oktobarske revolucije. Od ovih predratnih političkih akcija ističe se proslava oktobarske revolucije 1940. godine. Partijska organizacija je tada na Udbini, po selima, kućama, njivama, na raskrsnicama itd. rasturila veliki broj letaka. Đuro Čurčić Đuka, limarski radnik i komunista, istakao je tada crvenu zastavu na spomeniku kralja Aleksandra, koji se nalazio pored samog Sreskog načelstva. Sutradan je uhapšeno 7—8 drugova, među kojima su bila 4 člana KP. U zatvoru i na ispitivanju svi su se dobro držali.

Početkom jeseni 1940. godine formiran je Sreski komitet u koji su ušli: Mito Dimitrijević, Niko Korać i Dane Uzelac. Kasnije je kooptiran Đuđa Banić (u ustanku zbog oportunizma isključen iz KP). U petnaestak sela udbinskog sreza pred rat je bilo preko 40 članova Partije.

VELIKA ZVERSTVA

Ubrzo posle kapitulacije zemlje otpočeo je ustaški teror i istrebljenje srpskog stanovništva. U početku su uhapšeni odvođeni u udbinski zatvor, a odatle u Gospic, odašte se nikad više nisu vratili. Prvo su hapšeni političari, a početkom maja počinju da hapse i odvode u grupama i one koji se nisu bavili politikom. Iz petnaestak udbinskih sela u prvih mesec dana na takav način bilo je odvedeno oko stotinjak ljudi. Svi su oni mučeni u gospičkom zatvoru, a zatim streljani i bačeni u jame u Jadovnom na Velebitu. U prvo vreme ustaše su izbegavale da javno muče ljude, pa je u narodu postojala neka iluzija da hapse samo one koji su za nešto krivi i da će, ukoliko nisu krivi, biti pušteni ili poslani na neke radove. No, ubrzo su počela masovna hapšenja i javna mučenja. Tako su, na primer, Petru Dopuđi, stolaru iz sela Čojluka, izvadili oko koje je visilo skoro do grudi, nekim drugim odsekli oba uva, trećima rasekli koji deo tela i tako ih vodili javno po Udbini. Jednog dana javno su streljali, zajedno sa Dopuđom, Jovana Orlovića Mikana, Geda Grkovića iz Srednje Gore i Svetana Latkovića iz Jošana. Milu Kneževiću Baštiću, seljaku iz Mutilića, ustaše su rasporile trbuh, ugurale u njega travu i gonile ga da pase. Tada su mučili i javno streljali i Dana Radočaja iz sela Krečane i Tomu

Galovića iz sela Mutilića. Uskoro su počela ubijanja na licu mesta. U selu Visuću su tokom jedne noći uhvatili 8 ljudi, među kojima i tri brata i streljali ih 300 metara od kuće; u Jošanu 7 ljudi, u Pišaću 10 ljudi, u Mutiliću 16 ljudi, a u selu Komiću su odjednom poklali 19 ljudi. Narod je počeo bežati u šume, skrivati se. Sela su opustela, a ognjišta su ugašena. Samo je po neki starac, kome do života nije bilo stalo, lutao oko kuće. Noćivalo se zajedno s decom po žbunovima, po kiši i nevremenu. U pusto selo ljudi i žene su se kao senke privlačili u sumrak da bi izneli malo hrane i obišli stoku koja je ostala u selu.

Pokrštavanje u Lici takođe je bilo jedan od načina da se ljudi lakše namame i unište. O tim pozivima na pokolj svedoči i govor udbinskog fratra Ante Moguša, koji je 13. jula 1941. održao na Udbini:

„Dosad smo za katoličku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sad je došlo vrijeme da radimo puškom i revolverom. Iselit ćemo i istrijebit srpski narod u Hrvatskoj i bit ću sretan kada budem mogao dijeliti srpsku zemlju Hrvatima. Ustaše će se nemilosrdno boriti i istrijebiti sve one koji ne budu vjerni NDH i njenom poglavniku i stvaraucu, Anti Paveliću. Pogledaj, narode, onih 16 ustaša, koji imaju 16 000 metaka i koji će pobiti 16 000 Srba, poslije čega ćemo dijeliti Mutiličko i Krbavsko polje”.²

Posle ovoga nastala su masovna streljanja i klanja.

PRIPREME ZA USTANAK

Zverstva koja su ustaše činile po Krbavi bila su zastrašujuća. Po zbegovima se pričalo o velikim pokoljima u Divoselu, Širokoj Kuli, Petrovu Selu, Donjoj Suvaji, gde je u jednom danu ubijano po nekoliko stotina ljudi. Strah za goli život se bio duboko uvukao u ljude. U zbegovima se našlo i dosta naprednih ljudi, koji su se vratili u svoja sela nakon kapitulacije, a među njima je bio izvestan broj radnika, đaka i službenika koji su bili povezani sa skojevskom organizacijom ili su radili u sindikatima i drugim organizacijama. Oni su sa svoje strane pod-

² „Hrvatski narod” od 22. i 24. juna 1941.

sticali kod ljudi želju da pružaju otpor, da se počnu boriti, da ne dozvole da ih ustaše kolju kao jaganjce.

Iako su u šest-sedam sela postojale partijske čelije, njihov rad se nije u početku osećao. Čim su ustaše došle, odmah su se bacile na hvatanje komunista. U početku su ubijena četiri poznata komunista: Đuro Čurčić, Bude Šakić, Milan i Đuro Grković. Jedan deo članova Partije je bio u vojsci ili zarobljen i ostao negde na strani, dok je drugi deo istaknutih komunista, iznenaden svirepim terorom, napustio svoja rodna mesta i sklonio se u Srbiju. Neki pak da bi izbegli ustašku kamu, otišli su na rad u Nemačku. Odsustvo tolikog broja istaknutih komunista, od inače malog broja partijaca, odrazilo se na rad i stanje u partijskim organizacijama.

Zbog svega toga nije se dovoljno radilo na pripremi ustanka, iako je ugled KP u zbegovima bio ogroman. Pojedini komunisti, iako nisu imali partijske veze i konkrene direktive, hrabrili su narod, ulivali veru u pobedu saveznika nad snagama fašizma, govorili o bliskom ustanku o kome se nešto uopšteno i zamagljeno znalo. Naročito je borbena bila omladina.

Dolaskom Mila Počuće, člana Okružnog komiteta za Liku, u junu mesecu, koji se povezao preko partijske organizacije u selu Srednja Gora sa sekretarom čelije Radom Grkovićem, rad je malo živnuo. Od najvećeg značaja za ustanak u Krbavi je dolazak u selo Visuć španskog borca Marka Oreškovića Krntije, člana CK KPJ. Došao je 4—5 dana pred ustanak. Videvši da je organizacija dosta inertna i nepovezana, on preduzima energične mere u okupljanju ljudi izbeglih u šume i pokreće ih u borbu.

Članovi Partije, koji su ostali po selima, bili su pretežno stariji seljaci, sa brojnim porodicama, ideološki nedovoljno izgrađeni. Kad je trebalo vršiti pripreme za ustanak, poneti na svojim leđima teret velike odgovornosti i povesti narod u oružanu borbu, bilo je potrebno mnogo više smelosti, snalažljivosti i znanja. U tim počecima bilo je i oportunistički nastrojenih pojedinaca.

Sreski komitet Partije se nije osećao. U srežu nije bilo inicijativnih odbora i komiteta za pripremu ustanka, za prikupljanje oružja, organizovanje vojnih jedinica, pa

stoga i nije bio, kao u nekim drugim krajevima, određen dan i čas otpočinjanja ustanka. Ukoliko je i bilo priprema za borbu, njihov karakter je bio izrazito lokalan.

U direktnoj pripremi ustanka pored Marka angažovan je i Jakov Blažević. Osnovno kadrovsko jezgro ustanka u udbinskom srežu, pored nekoliko predratnih komunista (Rada Grkovića, Mićuna Šakića, Gena Jurića, Božina Mrkobrade i Ilije Divjaka) sačinjavali su mladi ljudi, napredni omladinci-skojevci ili simpatizeri Partije. Oni su sačinjavali i glavnu udarnu snagu ustanka³. Partijska organizacija se odmah, u prvim danima ustanka, omasovila upravo tim borbenim, odanim i sposobnim mladim kadrovima.

U selu Visuću Marko Orešković je organizovao 28 (neki tvrde da je to bilo 29) jula partizansku zasedu na Kuku, na putu Udbina—Lapac. Na tom mestu porušeni su telegrafski stubovi, prekopana cesta i na nju nabačeni, kao prepreka, stabla i balvani. Marko Orešković je dao jasnou orijentaciju na ustankak, s tim da se formiraju vojne jedinice od ljudstva koje raspolaže oružjem. Kasnije bi se sa otetim oružjem proširivale vojne jedinice. Tražio je da se postavi straža prema neprijateljskom garnizonu u Udbini i na Kuku prema Lapcu. Marko je odmah istakao da se ne treba boriti protiv hrvatskog naroda, nego protiv ustaša i njihovih pomagača. Tako jasno postavljen zadatak borbe protiv bratoubilačkog rata, za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata, je u toj situaciji velikih ustaških pokolja, želje za osvetom, kada još nisu bili izdiferencirani pročetnički elementi i oni koji su bili za oslobodilačku borbu, bio spasonosan i odlučujući za razvitak oslobodilačke borbe.

Počelo se sa prikupljanjem oružja po svim selima. Vest o ustanku pokrenula je ljude na akciju; dolazili su

³ U materijalima o radu partijske organizacije u predratnom periodu tvrdi se da nije bilo pre rata skojevske organizacije, iako je bilo naprednih omladinaca koji su radili po čitalačkim grupama, kružocima itd. Međutim, u stenografskoj belešci Ilija Tepavac tvrdi da je skoro godinu dana pred rat Mita Dimitrijević, učitelj i član Sreskog komiteta Partije u selu Visuću, od svojih bivših daka stvorio skojevski aktiv od 9 članova, koji je vrlo aktivno radio sa omladinom.

iz zbegova u sela, okupljali se, iznosili puške koje su pojedinci doneli iz vojske, vadili stare austrijske „manliherke” i drugo oružje. Do juče su bežali po zbegovima plašeći se svakog šušnja, a sada su želeti borbu i osvetu. Međutim, stariji ljudi nisu bili spremni da se tuku sa italijanskim okupatorima. Sećam se da su, kad je bilo govora da kao prva akcija ustanika bude rušenje Pavlovačkog mosta na putu Udbina—Lovinac, mlađi ljudi bili spremni na takvu akciju, ali su stariji smatrali da će to izazvati Italijane i nisu podržali takav predlog. Italijanski okupatori su se vešto držali po strani i nisu direktno učestvovali u zločinima ustaša.

Vodeći računa o tom raspoloženju, 31. jula naveče, grupa ustanika iz sela Kurjak, Srednja Gora, Komića i Polica, pokidala je samo telefonske stubove u selu Kurjaku u zaseoku Tušice. Tu akciju izveli su ustanici iz sela Jošana i Mekinjara.

Posle te prve diverzantske akcije u zaseoku Tušice, ustanici iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića i Poljica dogovorili su se da sutradan, 1. avgusta, sačekaju na istom mestu ustaški poštanski autobus sa Udbine, koji je saobraćao sa Lovincem. Na mesto zasede došla je organizovano samo grupa ustanika iz Srednje Gore. 1. avgusta autobus sa Udbine nije prošao pokraj zasede, nego se sa puta vratio nazad, jer je čuo pucnjavu u selu Komić, tako da do očekivane akcije nije došlo.

PRVA ORUŽANA AKCIJA U SELU KURJAK — NAPAD NA USTAŠKI AUTOBUS

Prvog avgusta se iznenada nešto preko 50 ustaša iz Lovinca, sa oko dvadesetak nenaoružanih seljaka, spustilo preko planine Troure u selo Komić, pozivajući narod da se vrati iz zbega, da su došli na pomirenje itd. U prvi mah mnogi seljaci su smatrali da to ide ustanička vojska (u to vreme kružila je priča o legendarnom pukovniku Brki i Dinarskoj diviziji bivše jugoslovenske vojske, koja se navodno nije predala). Tako su ustaše oko komičke škole skupile oko pedeset ljudi, žena i dece. Kad se videlo da su to ustaše, bilo je kasno da se preduzme bilo šta.

Nekoliko kilometara od tog mesta, u jednoj dolini zvanoj Pločanski klanac, zaklale su ustaše 19 ljudi iz s. Komića, dok su žene i decu pustile. U dolinici, pored same ceste na klancu, i danas postoji njihova zajednička grobnica.

Sutradan, 2. avgusta, grupa Srednjogoraca opet je organizovano zaposela položaj na određenom mestu za zasedu u selu Kurjak u zaseoku Tušice. Na mestu događaja nalazili su se ustanci: Đoko Orlović, Petar S. Radaković, Petar M. Radaković, Nikola Radaković, Ilija, Mile, Nikica i Rakelja Basta — svi iz Srednje Gore. Istovremeno, u gornjem delu sela Kurjak, severno od tušičke zasede, nalazila se partizanska grupa na položaju Tavancu, Popovaci, Pilića brdu, koja je obezbeđivala napad na autobus od strane Udbine. U toj grupi nalazili su se Milan Đukić i Marko, Samel, Milan i Danika Basta (iz zaseoka Đurići).

Ustaški predsednik opštine Zdunić, uz nemiren kidanjem telefonske veze, prekopavanjem ceste i pucnjavom prethodnog dana u selu Komić i Ploči, okupio je uz veliku nagradu 10 najhrabrijih ustaša da pođu autobusom preko Tušica ka Lovincu.

U Tušicama je bio vrlo povoljan položaj za napad na cestu. Ustaše su pretpostavljale da je mogućan napad na Tušicama, ali nisu znale da li ih zaseda čeka, gde ih čeka i sa kolikim snagama. Teren nisu prethodno izvideli, nego su se dosta neoprezno vozili autobusom. Ustanici su na mestu gde se cesta sužava u mali klanac, otvorili vatru na autobus. Autobus je stao, a ustaše su poskakale iz njega i prihvatile borbu. Zbog nepovoljnog položaja počeli su se povlačiti prema obroncima Troure i ka Udbini. Na mestu napada ubijena su 3 ustaša (među njima i Mile Kričković, Srbin, bivši sreski pristav koji se pokrstio i stupio u službu NDH), a veći broj, prema kasnijim ustaškim izvorima, je bio ranjen⁴. Autobus je zapaljen.

Partizanska straža u gornjem delu sela Kurjak sa Pilića brda otvorila je vatru na ustaše koje su se spasle iz

⁴ Ustaški izvori (izveštaj kotarske oblasti Udbine od 2. avgusta 1941) govore da je u Tušicama ubijeno 6 ustaša a 3 ranjena. Možda su neki koji su bili ranjeni do Udbine podlegli. (Zbornik — tom V, knjiga 1).

autobusa i povlačile preko brda Leskovac ka Udbini. Obračunski pažnju na ustaše koje su bežale iz Tušica ova grupa je kasno primetila da su ustaše sa Udbine intervenisale preko Kurjaka s namerom da bočno ugroze položaj u Tušicama i pomognu izvlačenje napadnutih.

Grupa ustaša, koja je upućena u pomoć, otvorila je iznenadnu bočnu vatru na naš položaj na Pilića brdu. Punujući na ustašku grupu koja se povlačila, naši su bili iznenadeni i povukli su se pod borbom. Osetivši da se puca na sve strane, ustaše nisu dalje napredovale. Bile su zadovoljne što su se spojile sa svojima iz Tušica, te su se zajedno povukli prema Udbini. Pri povlačenju uspeli su da zakolju Manojava Kalanju, starca od preko 80 godina, koga su našli kod ovaca.

AKCIJE USTANIKA SE NASTAVLJAJU

Uspešan napad i paljenje ustaškog autobusa u selu Kurjak i odbijanje ustaške intervencije sa Udbine uneo je mnogo poleta među ustanike na teritoriji celog sreza. Po svim selima postavljene su redovne partizanske straže prema neprijateljskim posadama i komunikacijama, a stanovništvo se vraćalo iz zbegova i više nije napušтало svoja sela, izuzev onih koji su suviše blizu neprijateljskih garnizona. Ustaška vlast je, sem u Udbini, Podlapači i Breštanu, prestala u toku jednog dana da dejstvuje u svim selima udbinskog sreza. Posle toga nastaje intenzivan rad partijske organizacije na objašnjavanju ciljeva ustanka i na učvršćivanju ustaničkih redova. Naročito je bio jak uticaj gerilskih štabova iz Drvara i Lapca, odakle su u prvo vreme najviše i dolazila uputstva i materijal. Počinje da se stvara narodna vlast, oformljuju se omladinske organizacije, skojevske grupe. Partija se postepeno omasovljuje mladim i borbenim ljudima. Mladi ljudi se vežbaju u rukovanju oružjem i istovremeno se smenjuju sa stržama, tako da puške više nisu svojina onih koji su ih doneli iz vojske ili kupili, nego postaju opšta svojina gerilskog odreda sela.

Već je u avgustu u svakom selu postojala narodna vlast. Na opštim skupovima sela birani su odbori koji su

vršili funkciju vlasti. Oni se u početku nisu zvali narodni odbori, nego vrlo različito, kao, na primer: Odbor za narodnu pomoć, Odbor za pomoć vojsci, a u selu Visuću se zvao Narodni sud. Ovi odbori su počeli odmah da pomažu vojsku u hrani, odeći i obući, da prikupljaju stoku kojom će se kupovati oružje, da pomažu oko obrade imanja, zabranjuju trgovinu sa neprijateljskim garnizonima, rešavaju pojedine sporove i dr. Tek u decembru 1941. ti prvi organi su dobili naziv narodnooslobodilački odbori, a bilo ih je stanovništvo na opštem zboru.

Druga značajnija akcija u sredu je napad ustanika na ustaški automobil u selu Jošanu. Ustanici u Jošanu su razoružali dvojicu lugara, koje je ustaška vlast postavila umesto Srba. Sasečeni su telefonski stubovi između Jošana i Pećina. Od Korenice 1. avgusta⁵ naišla je grupa udubinskih ustaša, koja se, izgleda, vraćala od Srba i Lapca, gde je išla da guši ustanak. Pošto je bila prekopana cesta u selu Visuću na položaju Kuk, grupa se mogla vratiti na Udbinu samo preko Bihaća, Petrova Sela, Korenice i Jošana. Videvši pokidane telefonske stubove ustaše su počele pucati na narod koji je bio iznenađen njihovim dolaskom sa pravca odakle ih nije očekivao. Tada su ubili Radu Mandića, njegovu ženu i omladinca Iku Mandića. Pošto se u selu čula mestimična pucnjava, ustaše se nisu upustale u veću akciju, nego su otišle na Udbinu.

Negde 6. ili 7. avgusta opet je iznenada naišao automobil u Jošane iz pravca Korenice. Od Korenice je bilo niz ustaničkih sela, pa se nije očekivalo da će sa te strane neprijatelj doći neopoznato. Ustaše u automobilu su bile skinule bluze i kape, te je tako izgledalo kao da su civili. Međutim, neki su prepoznali poznatog ustašu i krvnika Požegu, zamenika komandanta ustaškog garnizona na Udbini, koji je najviše ubijao baš u Jošanu. Ustanici su jadičovali zbog neopreznosti, međutim, već posle sat-dva ponovo se pojavio auto sa Udbine. Požega je tada zarobljen, a narod mu je sudio. Tada su ubijena još dvojica ustaša, mlinar i kovač iz Jošana, koji su podstreknavali klanje, špijunirali i dostavljali podatke ustašama na Udbini.

⁵ U stenografskim beleškama Đuro Uzelac tvrdi da se ovo odigralo dan pre napada na autobus u Kurjaku.

Ubrzo posle prvih napada ustaničke snage prelaze u širu ofanzivu i preduzimanju veće akcije. Prva od značajnih jestе napad na ustaški garnizon Podlapaču, 3. septembra 1941. Gro ljudstva bio je iz udbinskog sreza. U napadu su učestvovalе i ustaničke snage iz sela Dnopolja i Mazine iz sreza gračačkog i obližnjih sela gospicкog sreza. Bilo se okupilo oko 300 partizana. Komandant ustaničkih snaga bio je Mićun Šakić, učitelj, predratni komunista, rezervni oficir bivše vojske, sposoban i hladnokrvan komandant. Pored naoružanih, u napadu je učestvovalо i mnogo ljudi bez oružja, nadajući se da će se naoružati.

Ustaše su se pred velikom snagom napadača povukle iz Podlapače. Zaplenjeno je oko 30 pušaka i dosta municije. Međutim, napad je prilično bio neorganizovan, jedinice su bile suviše heterogene, jedinstvena komanda je bila više formalna. Nije bilo dovoljno discipline, niti iskustva.

Pod svežim utiskom ustaškog terora postojalo je kod jednog dela ustanika, nedovoljno politički snažnih i bez širih predstava o oslobođilačkim ciljevima borbe, želja da se svete, da ubijaju stanovništvo Podlapače i pale kuće. Zahvaljujući naporima komunista, svesnih omladinaca i komandnog kadra uspelo im je da to spreče, ali je ipak došlo do delimične pljačke. Sprečena osveta imala je širok odjek među Hrvatima širom Like.

Pozitivno iskustvo u ovoj akciji je bilo i to što su se ustanici otrgnuli od svojih kuća i seoskih straža, te su išli u akciju u napad za mnoge u udaljeni garnizon Podlapaču. Istovremeno iz napada se moglo izvući i prvo negativno iskustvo: da se sa tako velikom grupom suviše heterogenih jedinica, pocepanih na seoske vodove, bez dovoljno discipline i bez jedinstvene komande, ne mogu vršiti s uspehom veće akcije. Pljačka se, ma koliko ograničena, morala u korenu sprečiti.

Slična akcija, sa nešto manjim snagama, izvršena je na Plitvice krajem septembra 1941. U toj akciji je učestvovalo oko 150 boraca, od kojih je nešto više od polovine bilo Udbinjana.⁶ Komandant akcije bio je Mićun Šakić, u

⁶ U stenografskim beleškama Mićun Šakić pominje da je stotinu boraca iz udbinskog sreza učestvovalo u napadu na Plitvice.

to vreme komandant udbinskog sektora. U akciji su učestvovali i ustanički pojedinih sela Korenice i Lapca. Na Plitvicama se nalazilo oko 15 ustaških žandara. Ubijena su 3 žandara, ali su poginula i 3 ustanički Udbinjani. Neprijatelj je bio proteran, a kasarna zapaljena. I u ovom napadu su se pojavile slične greške kao i u Podlapači — nehomogenost, nedisciplina, nedostatak iskustva.

Udbinjani su sa oko 80 boraca učestvovali u septembru 1941. godine u opsadi neprijateljskog garnizona u Kulen-Vakufu. Za komandanta tih snaga nametnuo se pročetnički orijentisan Lukica Popović, ali je partijska organizacija uspela da borci prihvate za političkog rukovodioča te grupe Milana Bastu iz Kurjaka. Udbinjani su krajem decembra učestvovali u borbama oko italijanskog garnizona u Korenici, u borbi na Pogledalu i drugim akcijama.

Karakteristično za oslobođilačke snage u udbinskom srežu je da je od ustanka pa skoro sve do kraja 1941. godine veći deo partizanskih snaga učestvovao u borbama van svog sreza. Sve je to imalo i te kako pozitivnog odraza na navikavanje na borbu van svog uskog područja i na otklanjanje lokalnih uticaja, na veću disciplinovanost boraca i sticanje borbenih iskustava. To je olakšalo kasnije stvaranje bataljona „Krbava”, koji je dejstvovao gde god je bilo potrebno.

BORBA PROTIV ČETNIČKIH TENDENCIJA I PREBROĐAVANJE KRIZE

Zverstva ustaša su silno razbuktala mržnju i težnju za osvetom, naročito kod onih čiji su članovi porodice stradali. Nepostojanje u većini sela partijskih celija u početku ustanka dovelo je da se u nekim selima pročetnički, šovinistički elementi pojave u redovima ustaničkih (u svega 5 sela postojale su partijske celije).

Od šovinista i ranije eksponiranih velikosrba u srežu se najviše isticao Lukica Popović, seljak iz sela Mutilića. Popović je bio sitni politikant, kavgadžija i piganica. Zbog tih osobina on je odmah posle okupacije pobegao u šumu sa bratom i sinom. Kad su nešto kasnije otpočela zverstva i ljudi bežali u šume i zbegove, Popović je postao ne-

ki simbol prkošenja ustaškoj vlasti. Međutim, on je ubrzo izneverio nade koje su ljudi polagali u njega. Bio je velika kukavica, krio se duboko u šumama i samo tražio da mu seljaci šalju dovoljno hrane.

U ustanku je postao komandir voda sela Mutilić. Njegov uticaj se tada protezao i na selo Krečanu, a delimično i na Ondić. U Mutiliću nije bilo partijske organizacije. Popović je posle prvih akcija, kao komandir, vrlo brzo izgubio autoritet: vešto je izbegavao borbu i lično angažovanje, a pokazao je hrabrost kad je uhvatio i ubio dve nezaštićene žene, udovice Crnković, Hrvatice iz Čaira. Lukica je bio demagog i lukav. Videći da se ustank neprestano širi i razvija, uspevao je prilično dugo da se prilagodava prilikama.

U selu Srednja Gora se od prvog dana četnički orijentisao pop Nedeljko Radaković, koji je u početku imao prično uticaja na imućnije seljake u donjem kraju sela. U to vreme su pod njegovim uticajem ubili Joju Bastu i njegovu ženu, zato što se kao Srbin ženio Hrvaticom. No, zahvaljujući velikom uticaju i ugledu predratnog komuniste i sekretara partijske organizacije u Srednjoj Gori, Rada Grkovića, pop Radaković nije uspeo da pocepa selo, te je ostao izolovan. U Komiću pročetnički se orijentisao Mane Momčilović, koji se povezivao sa svojim istomišljenicima iz Gornje Ploče, zatim sa popom Radakovićem i drugima. Šurovao je i sa Italijanima i propovedao bratoubilački rat protiv nezaštićenog hrvatskog stanovništva — žena i dece. Pod njegovim uticajem streljali su ženu Rada Egića, Srbina iz Komića, zato što je Hrvatica. Sličnih pokušaja bilo je još (pokušaj ubistva učiteljice Hrvatice iz sela Ondić, zatim u Kurjaku žene Dana Đukića i dr.) ali su na vreme sprečeni. U selu Jošanu uspeo je da se za komandira sela nametne Branko Mašić, pečalbar, kockar, koji je na prvi pogled izgledao hrabar i odlučan.

Borac republikanske armije u Španiji Mićo Radaković, koji je kao radnik od 17 godina otišao u Francusku, pa onda u Španiju, pojavio se prvih dana ustanka u svom rodnom selu Jošanu. Odmah je otpočeo da poziva ljudе na ustank, da im govori o liniji borbe, o Sovjetskom Savezu itd. Njegova sestra je bila udata za brata Branka

Mašića. Potpomognut od isto tako lumpera i kockara Ilije Đukića iz Kurjaka, zatim Ilije Majstorovića iz Podudbine i Nikice Majstorovića iz sela Čojluka, Branko Mašić je ubio 10. avgusta Miću Radakovića⁷. Posle ovog ubistva Mašić je ubio i njegovu sestru, ženu svog rođenog brata. Zatim je ta grupa ubila dva Hrvata, naša simpatizera. Kasnije su borci-mladinci iz Jošana ubili Mašića, a za komandira seoskog odreda izabrali Gojka Banjanina.

U selu Visuću takođe su se pojavili pojedini pročetnički elementi, ali su zahvaljujući uticaju partiskske i skojevske organizacije bili manje opasni.

Stanko Šakić Tane, jedini oficir bivše vojske koji se pojavio u udbinskom srežu, tek je u decembru 1941. došao iz Srbije. Nije se složio sa oslobođilačkom borbom, iako je ceo narod bio u ustanku, iako mu je rođeni brat bio komandant svih partizanskih snaga u srežu. Nuđena mu je saradnja i komanda, no on je odbio. Pokušao je da rovari i okuplja ljude, naročito one koji su došli s njim iz Srbije. Međutim, oni su ga svi napustili i prišli oslobođilačkom pokretu. Videći da ne može naći nikakvo uporište, otišao je Italijanima u Donji Lapac, povezujući se sa četničkim majorom Rašetom. Vrlo brzo posle njegovog odlaska bataljon „Marko Orešković”, pod komandom Đoke Jovanića, partizanske snage iz sreza Donji Lapac, pod komandom Stojana Matića, i jedna četa bataljona „Ognjen

⁷ Duro Uzelac, svedok ovog događaja, ispričao je (stenografske beleške) da su Branko Mašić, Ilija Đukić i dva Majstorovića (ova trojica nisu bila iz Jošana) toga dana 10. avgusta, pili i kockali se u gostionici. Pozvali su Miću Radakovića (a s njim su došli i Đuro Uzelac i Dušan Egić). Izjavili su da su došli da naprave red u selu i da ubiju ustaše Ivana i Jerka (obojica su bili na strani ustanika). Mićo je odgovorio da nemaju oni šta da prave red, jer su Jošanci sami u stanju da to učine. Došlo je do prepirke. Tada je Mićo Radaković naredio komandiru Branku Mašiću da odstrani ove ljude koji su došli sa strane, ne znajući da je Mašić u stvari s njima povezan. Mašić je na to potegao pušku na Miću, rekavši: „Kome ti nareduješ? Ja sam ovde bog, ja sam ovde komandir”. Tada je Đukić opalio u Miću, a posle i ostali. Nastala je pucnjava. Blokirali su Uzelca i Egića. Mićo je pao i na izdisaju izvadio svoj pištolj i viknuo: „Drugovi ne dajte bandi da radi zlo. Ja sam gotov, živela Komunistička partija!” Posle toga je našao snage da sam sebi puca iz pištolja u glavu, da se ne bi mučio.

Prica", napali su i oslobodili Donji Lapac zarobivši ceo italijanski garnizon. Tane Šakić je pokušao da pobegne, ali je zarobljen. Narodni sud ga je osudio na smrt.

Pavelićeva propaganda je na sva usta trubila da su ustanak podigli četnici. Pomenuti šovinistički postupci su uveliko štetili pokretu i objektivno učvršćivali ustašku vlast i kod onih koji je u početku nisu podržavali. Dolazak u Liku nešto preko 100 Hrvata Dalmatinaca iz okoline Šibenika i Zadra u toku novembra i decembra 1941. i njihove požrtvovane borbe protiv italijanskih okupatora i ustaških pomagača, znatno je doprineo širenju bratstva i jedinstva i u udbinskom srežu. To je pomoglo lakšem raskrinkavanju i likvidiranju četničkih elemenata u samom začetku.

Likvidacija Branka Mašića, popa Nedeljka Radakovića, Mana Momčilovića, Stanka Šakića i drugih, uklonila je vođe i začetnike četničkog pokreta u udbinskom srežu, koji su pokušali da u ime velikosrpske politike i bratoubilačkog rata, sarađujući sa fašističkim okupatorom, razbiju ustaničke redove. Njihovim uklanjanjem i otpočinjanjem borbe protiv italijanskih okupatora stvoreni su takvi uslovi, da se nikada u toku rata nije mogla u Krbavi formirati ni najmanja četnička jedinica.

NAPAD NA ITALIJANE I DOLAZAK LETEĆEG ODREDA „ČAPAJEV”

Italijanski fašistički okupatori vodili su i primenjivali i u Lici svoju staru, lukavu politiku „zavadi pa vladaj”. Oni su zverstva ustaša vešt koristili, ostajući po strani, na prvi pogled „neutralni”. Vrlo smišljeno i sistematski su raspirivali bratoubilački rat. Kad se ustanak naglo počeo širiti, išli su dotle da su počeli govoriti kako će Srbin biti predsednik opštine na Udbini, da će Srbi biti žandari, ali samo neka predaju oružje. Negde krajem avgusta su čak i razoružali nekoliko udbinskih ustaša i odveli ih, kako bi se stekao utisak da oni ne odobravaju ustaški teror i da su na strani Srba.

Na Udbini je bio stacioniran italijanski garnizon u jačini 600—700 vojnika. Posle napada 2. avgusta na usta-

ški autobus u Tušicama, italijanska kolona iz Gospića našla je u pravcu Udbine. Prošla je bez ikakvog incidenta i mešanja. Prethodno su samo slikali žrtve poklanih Komičana na Pločanskom klancu i malo se zadržali kod zapaljenog autobusa. Italijani su čak dozvoljavali da naše straže kontrolišu njihove kamione da vide da se u njima ne voze ustaše.

Koliko su se italijanski okupatori trudili da budu prividno tolerantni prema ustanicima, nastojeći da razbiju ustanak politikom podilaženja, govori i ovaj primer. U selu Visiću, negde početkom septembra, držao se miting kome je prisustvovalo blizu 400 omladinaca i omladinki iz čitavog sreza. Kad je miting otpočeo, iznenada je kamionima naišlo nekoliko stotina italijanskih vojnika, koji su se iskrcali na mesto mitinga raspoređujući okolo mitraljeze. Miting je sasvim mirno prošao i po predviđenom planu, iako se govorilo o borbi protiv ustaša i okupatora. Posle toga su omladinci igrali kolo i pevali borbene revolucionarne pesme, uvodeći u kolo i pojedine italijanske vojниke. Čak se igrala i fudbalska utakmica protiv tima sastavljenog od italijanskih vojnika.⁸

Negde početkom septembra italijanski avioni su bacili letke u kojima je pisalo da Italija, zbog krvoprolīća, preuzima vojnu i civilnu vlast u Lici, da demarkaciona linija ide grebenom Plješevice, da su ustaše razoružane i otpremljene sa teritorije, da ljudi koji su se pobunili dođu svojim kućama, predaju oružje, mirno se vrate svojim poslovima, da neće imati nikakve vojne i poreske obaveze, itd.

Takvo držanje italijanskog okupatora uticalo je naročito na starije ljude koji su smatrali da je osnovno u ustanku spasti glavu. Ovu okupatorsku taktiku obilato su koristili pojedini četnički elementi, koji su tvrdili da nam, istina, Italijani nisu prijatelji, ali nas i ne diraju, pa se ne može i ne treba dalje ratovati.

Ali i pored nedovoljne budnosti prema italijanskom okupatoru u prvom periodu ustanka, partijska organizacija je uporedo sa akcijama na ustaše uporno raskrinkavala okupatore, pripremajući postepeno narod za borbu

⁸ O ovom dogadaju je govorio Ilija Tepavac na sastanku grupe Udbinjana u Beogradu (iz stenografskih beležaka).

protiv Italijana, birajući za to pogodan momenat. Dесtог novembra 1941. godine, partizanska grupа iz Srednje Gore, koјом је komandovao Miloš Čanković, izvrшила је напад на manju italijansku kolonу između sela Mekinjara i Breštana. Ubijeno je nekoliko italijanskih vojnika, а за-robljena su dvojica⁹. Zaseda je bila vešto postavljena, tako da na ustaničkoј strani nije bilo mrtvih ni ranjenih. Italijanska komanda je intervenisala sa Udbine jačim snagama (400—500 ljudi).

U to vreme u Srednjoј Gori se nalazio leteći partizanski odred („Čapajev”) pod komandom Đoke Jovanića. To je prva takva partizanska jedinica u Lici koja se mogla slati na svaki zadatak, u ma koji kraj Like i van nje. Odluka da se stvori jedan takav odred, pod neposrednim rukovodstvom Štaba grupe partizanskih odreda Like, pokazala se vrlo korisnom. Taj odred je širio plamen ustanka tamo где on nije otpočeo, išao u pomoć тамо где je neprijatelj napadao jakim snagama, pomagao тамо где je bilo kritično itd. Po dolasku u Udbinu, što je pozitivno odjeknulo kod naroda, odred je nakon napada Srednjogoraca na italijansku kolonu, još u toku iste ноћи ušao u borbu. Italijani su bili prisiljeni да se povuku prema Breštanu i Podlapači, ostavljajući mrtve i oružje.¹⁰

⁹ Nije tačno utvrđeno koliko ih je zarobljeno. Neki tvrde dvojica, a neki četvorica. Međutim, ima ih više koji tvrde da su za-robljena samo dva Italijana.

¹⁰ U toku te ноћи odred „Čapajev” podilazio je neprijatelju koji se posle napada prethodnog dana bio na istom mestu ušao. Neprijatelj se bio pritajio i nije se moglo zaključiti da li se povukao. Ubrzo ga je naša prethodnica otkrila. Sa odredom su bili i Vlado Četković, španski borac, komandant Grupe ličkih partizanskih odreda i Sime Balen Martin, kasnije politkomesar Grupe. Kad smo već prišli sasvim blizu Italijana, ne znajući ni sami da smo u njihovoj neposrednoј blizini, Sime Balen je na italijanskom jeziku pozvao Italijane da pređu na našu stranu. Sećam se kako je govorio da smo mi borci za slobodu protiv fašizma, da su oni, italijanski vojnici, radnici i seljaci Italije, naša braća, da je fašizam i njih porobio i naterao da osvajaju tuđe zemlje. Međutim, nije uspeo da završi jer su zatreštale bombe iza naših leđa. Naime, mi smo, usled suviše velike pomrčine bili toliko blizu podišli neprijateljskim položajima, da su sve bombe koje su Italijani bacili, prešle preko nas. Otpočela je borba. Neprijatelj je bio prisiljen da se povuče u pravcu Breštana i Podlapače.

Sutradan su se jače neprijateljske snage sa Udbine spojile sa snagama u selima Breštane i Podlapači i krenule u napad na naše položaje Crnovrh. Napad je bio odbijen. Partizanske snage Srednje Gore i leteći odred „Čapajev” održali su svoje položaje. Za osvetu neprijatelj je u selu Mekinjaru ubio 4 muškarca i jednu ženu.

Uspešan napad na italijanskog okupatora se veoma pozitivno odrazio na ustanike. Shvatilo se da je moguće sa uspehom se boriti protiv Italijana. Od tada italijanski okupator više nije mogao mirno sprovoditi svoju dvoličnu politiku. Započela je druga faza ustanka — faza široke narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora i njihovih pomagača.

FORMIRANJE PARTIZANSKOG BATALJONA „KRBAVA”

Ustaničke snage su se sve više učvršćivale, jačale vojnički i politički. Oslobođilački ciljevi borbe su postali svojina narodnih masa. Budući razvoj borbe zahtevao je stvaranje krupnijih regularnih vojnih jedinica.

Napad na italijanski garnizon u Korenici zahtevao je obezbeđenje od eventualne intervencije Italijana sa udbinske strane. Štab grupe ličkih partizanskih odreda tražio je da udbinske partizanske snage obezbede koreničku operaciju na položaju Gorice. U širem rejonu Gorice nalazilo se oko 150 boraca sa 4—5 puškomitrailjeza. Tokom januara 1942. godine, po odluci štaba grupe i OK Partije za Liku, formiran je bataljon koji je dobio naziv „Krba va”. Štab bataljona je postavljen još decembra 1941. godine. Prvi komandant je bio Mićun Šakić, politkomesar Stevan Cvetićanin iz Visuća a operativni oficir Staniša Vukmanović iz Jošana. U februaru 1942. na dužnost politkomesara postavljen je Milan Basta iz Kurjaka.

Bataljon je raspolagao sa 3 čete i jednim samostalnim vodom. U sastav jedne čete ušli su borci iz nekoliko teritorijalno povezanih sela. Obično je iz jednog od tih sela bio postavljen komandir, a iz drugog politkomesar.

Prva četa formirana je od boraca iz sela Jošana i Visuća. Za prvog komandira je postavljen Milan Ševar iz Jošana, a za politkomesara Srdan Korić iz Visuća. 2.

četa formirana je od boraca iz sela Mekinjara, Svračkova Sela, Pišača, Tolića, Rebića i Čojluka. Za komandira je postavljen Đuro Radovanac iz Rebića, a za politkomesara Ivan Strmšek (Slovenac, mlinar iz Mekinjara). 3. četa je formirana od boraca iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića i Poljica. Prvi komandir je bio Mile Đukić iz Kurjaka, a politkomesar Petar Basta iz Srednje Gore. Samostalni vod je sastavljen od boraca iz sela Mutilića, Ondića i Krečana. Komandir je bio Lukica Popović, a politički delegat Nikola Kosovac, obojica iz Mutilića.

Čete su se delile na vodove i desetine. Po selima su ostale manje ili veće partizanske straže, zavisno od veličine sela i njegove udaljenosti od neprijateljskog uporišta. U njima su i dalje ostali komandiri sela.

Partizanski bataljon „Krbava“ učestvovao je u borbama oko Korenice, u odbrani slobodne teritorije u prvoj velikoj italijanskoj ofanzivi, zatim protiv četničke izdaje u gračačkom i drugim srezovima i prošao je kroz sve borbe u sastavu 3. bataljona 6. ličke proleterske divizije, na njenom slavnom putu po bojištima Jugoslavije.

Još u prvim danima ustanka istakao se veliki broj boraca bombaša, puškomitraljezaca, komandira, od kojih su mnogi položili svoje živote.¹¹

¹¹ Iz mnogobrojne plejade boraca i likova, istaknutih u ustanku, pominjem jedan broj njih koji su mi ostali u sećanju, svestan toga da su i mnogi drugi isto toliko zasluzni za stvar slobode i revolucije. Mnoga imena su već u prethodnom izlaganju spomenuta i ovde će ih izostaviti. To su:

Iz Svračkova Sela: Luka Stanić (poginuo), Iso Barić (poginuo), Ilija Stetić (poginuo), Ilija (poginuo) i Milan Vukmirović, Sava Mišićević (poginuo), Đuro Šajinović, Branko i Milan Vurdelja. Iz sela Rebca: Dacina Majstorović (poginuo — narodni heroj), Nikica Cosić (poginuo), Dane Momčilović (poginuo), Jovo Bosnić, Mile Trkulja, Mane Radovanac. Iz sela Mekinjara: Dušan Mastelica (poginuo), Aleksandar Zorica i drugi. Iz sela Pišača — Petar Cvijanović. Iz sela Tolića: Nikola Vojnović Baja, Boško Perić (poginuo). Iz sela Čojluka: Nikica Dopuda (poginuo), Milan Majstorović. Iz sela Jošana: Milan Diklić (poginuo), Aco Bevanda (poginuo), Nikola Mandić (poginuo), Mićo Uzelac (poginuo), Jolo, Branko, Dane i Mane Radaković, Petar Pavković, Milan Dražić, Đujo Knežević i drugi. Iz sela Visuća: Mile i Racan Korać (poginuli), Rade i Jovo Cveticanin (poginuli) Gavro Milić, Mićo, Ilijia i Rade (poginuo)

Osim njih, bezbroj devojaka, žena i ljudi su tih prvih dana ustanka požrtvovano radili u pozadini, izvršavajući teške i složene zadatke koje je pred njih pokret postavljaо. Bez njihovog rada ne bi se mogli ni zamisliti uspesi partizanskih jedinica. U prvim danima ustanka nije bilo dovoljno oružja, pa se i nije postavljao zadatak da žene stupaju u oružane odrede. Tek u proleće 1942. godine priступilo se organizovanju obuke za omladinke, koje su kasnije raspoređene u postojeće jedinice. Među njima je bilo dosta omladinki iz Udbine.

UMESTO ZAKLJUČKA

Ustanak naroda Krbave 1941. godine organizovan je i vođen od strane komunista. Veliki uticaj na pokretanje naroda u borbu izvršio je ustanak u Drvaru i Srbu. Objektivna okolnost koja je pogodovala masovnosti ustanka bili su zločini ustaša.

Partijska organizacija je imala veliki ugled među masonima, što još datira iz predratnog perioda. Pored svih slabosti, propusta u radu i stihije, naročito u periodu od okupacije i u vreme dizanja ustanka, partijska organizacija je uspela da se brzo sredi i stane na čelo naroda. Značajnu

---

Tepavac, Raco i Miloš Korać, Ilija Jurić, Stevo Sunajko, Gojko i Dane (Čaruga) Cvetičanin, Nikola Milošević (poginuo), Rajko (poginuo) i Savica-Leća Kosanović, Nikola Milošević i drugi. Iz sela Mutilića: Mićo, Đuro i Nikola Bjelobaba (tri brata, sva tri poginula), Nikola Kovacic (poginuo), Vukašin Galović i drugi. Iz sela Krečana: Gojko i Milan Radočaj (poginuli). Iz sela Ondića: Jovo i Rade Uzelac (Maničini), Mile i Ika Uzelac i drugi. Dušan Obradović (poginuo), mlinar, rodom od Gračaca. Iz sela Poljice: Dane Mirković (poginuo), Mile Zein (poginuo), Petar Sekin (poginuo) i Mile Dužinov Pavlica. Iz sela Komića: Mile, Niko i Jovan Čurčić (poginuli), Danja i Nikola Ugarković, Momčilo Grčić, Jovo i Đuro Lavrić i drugi. Iz sela Kurjaka: Mile-Milankov (poginuo), Krešo (poginuo) Ilija-Jajika (poginuo), Dušan (poginuo), Jovan — Vasinov (poginuo) i Lazo Đukić, Dušan — Nikolin (poginuo), Dušan — Stanišin (poginuo), Markan (poginuo) i Raco Basta, Sava Sarač, Dane i Staniša Kljajić (poginuli), Dane (poginuo) i Marko Matić i drugi. Iz sela Srednja Gora: Dane Kugić (poginuo), Nikola i Petar Radaković, Momčilo — Maletin (poginuo), Ića (poginuo), Nikola, Nikica i Dragija Basta, Đoko, Petar, Staniša (poginuo) i Branko Orlović, Nikica Čanković i drugi.

ulogu u podizanju i učvršćenju ustanka u Udbinskom srežu odigrao je dolazak Marka Oreškovića, neposrednog organizatora ustanka, zatim Jakova Blaževića i drugih istaknutih ličkih komunista.

Ustaničke snage su jednim udarcem slistile Pavelićev ustaški režim, lokalizujući njegovu vlast na mesta Udbinu i Podlapaču. I tu su se ustaše uspele održati samo zahvaljujući pomoći i osloncu okupatorskih garnizona. Glavna opasnost za NOP je od prvog dana bio italijanski fašistički okupator i četnička izdaja koja je pretila da iznutra razbije ustaničke redove.

Oslobodilački pokret u Krbavi uspeo je da onemogući uticaj četničkih elemenata, spreči cepanje ustaničkih redova i da otpočne borbu protiv italijanskih okupatora.

Zahvaljujući pravilnoj orientaciji oslobodilačkog pokreta četnička izdaja u udbinskom srežu nije uspela. Za Krbavu je bila povoljna okolnost što u njoj nije ni bilo izrazito politički sposobnih i autoritativnih četničkih protagonisti i vođa; oni koji su se u početku i pojavili bili su pretežno sitni politikanti, koji su se odmah eksponirali kao pljačkaši i zločinci. Ubistvo španskog borca Miće Radakovića, mučko ubistvo legendarnog Marka Oreškovića, zatim otvoreno šurovanje sa Italijanima, još je u početku kompromitovalo te predstavnike velikosrpske politike.

Povoljna okolnost za učvršćenje ustanka bila je što je Krbava bila udaljena i po strani od glavnih komunikacija i velikih neprijateljskih garnizona. Zatim što se baš u tim kritičnim trenucima za ustanak u našem srežu nalazio i dejstvovao Štab grupe partizanskih odreda za Liku i OK Partije. I najzad dolazak letećeg odreda Đoke Jovanica i njegovo, iako kratko, zadržavanje baš u vreme napada na Italijane, njegova politička aktivnost po udbinskim selima koja se povoljno odrazila na sređivanje političkih prilika u srežu.

Sve su to bili momenti koji su pomogli da se srede i učvrste ustanički redovi, a partijska organizacija razvije maksimalnu političku aktivnost u narodu. Tada ostvareno jedinstvo i uticaj na mase više niko nije mogao za čitavo vreme rata da razbije.

Milan BASTA

Dan 7. 10. 41.

U ime glagorične i vatre, vozačko
va rela Tolka Šeidekule Gubova, Austrije.
Prednje gore i hajnjare izdaje Van se ovaj:

Ultimatum:

Šeho Van je posuoš uvelj, ore neiseg
i većeg umistaravača našeg narodog naroda
posetil od nekih djece te i menog bili plana-
ke pa strane naših i vaših tiranina koji su u
vrijeme slatkog i interesnog života propagandu i
stotki ovih strana u počeli. — Počeli koji je man-
tas nije stihla većine Otriye ni narodu naroda,
a ne želi ni da se daje mortoča Šemalje
na mreži i veći strane mora ore jedući šeinti bez
Prosto je već dvadeset i nekoliko godina kakih
pone razjeduo na vama tegili velikomučni
vukovi protiv kojega je bila većina naroda
obostruše ojere, a protiv kojega je i danas
Taj čivri jugoslavji su vrhoviti projektini krov-
ločni elementi ja vaši strane te mi moju
krvotociju dijelimo, htjeli su stvoriti veli-
ki paros pravdu Torega i našeg naroda nisu
ci li mogli što daje spriječiti vlast u vro-
jim puteljama. Mirle da pljačkuju i gale hajn-
ja naših vaših leđu, puni kolje i uništene
ju ore što je dobro i dobročinstvo a mi su sed
no za Vama ostajemo golji boši i gledati ka
mu krulu koju (te) iščekujemo da na mreži
i nemuči određenih drugi na našeg vlastitog per-
ljite.

Hrvatski narode dobito je ocjene da
se pravete i Vašega dubokog ma, je kojige mo-
re već dobro djeleme ~~spas~~ i mi premašit. Zar
Vare i naše izvještajuće dobitajanstvo mori i
moje dobrobiti, prirode narinje i nesabice djece pod
ridarima bavometa hrvatskih vijeri. - Zar puni-
jimo i mojemu dobrobiti umjetavaju nasih lica,
stoke, poja i naše pjesle poljoprivrede, pod pla-
menom hrvatskih i bosanskih.

Djemo o svome dobro povedati racuna na ma-
lo dalje pogledajte što se sve ovo nas i nas plove.
Izvještak povjednikov rječnika smeta je upoznatove
korijenje da već jednoku abali na svoje grbe
je religijsku jazu koju ga tisti rječnikima. Snažna
mala je cijev da se ne uputja s novim
čudskim hrv, posto je malo biti odgovoran za
svoga djele pred jakim i najpravednijim na-
rodinim radom koji je već palućem na našem
zratinjaku i oblikovatim našim narod hao i ostali
prejet. Pogledajte dobro što pada naša i vojna
članica padnula u mala Tavreba, Hrvat. Dragović,
članica Dalmacije, Hrvat. Primorja i ostalih
naših hrvatskih. Naša borba nije bila hao sto
to Šama li naši pojedinosti hrvatskih žrtava
ili parbojinske baude koja se bari je poosnici
krije Jugoslavije ili je bolsjovački Petar.
Ne! vel je naš pravedni ideale hrvatskih
naroda čitavog svijeta. Ač možemo pojedinično in-
stancu je da što prije nabacimo hrvate u naše
predmeđe i predane u mala narodne poviće, koj-
ih im radite po suradji.

Puno hrvatskih tracina od Vas da stvarete
pre naše rame u rame u borbu protiv na-

reva projektnihog nepristupa koji nisu je već
stolicima svih i učila horu na muzički in-
što između koga. Horolici preognad i časnik
ne do sada upotrebili na moguće reditru da ne-
bi došlo do naije jedinstvene pustoljube, i utravaju nasile
izgornjih vlastita. Preusmerio sluit u svoju in-
te preusmerio narodnu bogatstvo, da mi u
njime gospodarimo, a ne da meni meni horolici
banju kao prete punim hor.

Gehmo re kako su voljkorjenki predstori profilj
kao i Zemaljskom parlamentu, a kroz koje razni ustroj
potpis novaca vrednosti nisu novac, ali tine nige krov
u Srbiji u Hrvatski novac, neki su u Lant-čina Georg
ška i Zagrebačke kuhinje.

Šta mu je čas! Orač je državnik svih. Sto je
bito staljivo rad je varnu (~~bitno~~) bito. Orač
se i bezvise točke ističešte stope na nobě pod kojim
nemá mero grijeti, a toho stavej nai orovod. Dok
se nai radniku nesfak, univira u hri i moju, se
muz deup hleb volle nari krosoje spade po brogu,
stine i vysrebočeniu baronme, kuriunuma u viktor
paskovi i Lukruru.

Gruso bavajmu močenje morku in naroga kine,
vidimo ito se che nas svrva. Slapujemo pa arzot-
miku bolku in pobjedou. Štada budemo sproveci
in rogoju kisama na vročim usnjama pa vročim
selima i gradarima golački se je hodoval na vronu eye-
la očesuvine račniti pravna radosti i blagostlavnja.
Nestaci naših borovloha. Dni je manj ostali inec o-
kro tučne upomene. Nestaci letime kralje i ostale
oporniki konzervativne naše križimo in bratice mi se
in polaz drugome, pač se edne mojice.

Naoči už nijé raučimauje tutočja vobra, abo jasji

pljachaju plesaju i učinjavaju tute i mnoge još ne
kod mih učinjavaju mnoge.

Jedan bi morao reći da mu ne placi hao učinak
četvrtka ili sestračica kog pred robom harati. To je:
Četvrtku mreću rame naručiti i poslati hao u izgubu
svog koži slavni gospodarstvenik redovima. Četvrtku
hao i učinak mreću propali tipos koji pod tri
imenuje pljachaju, bare i pale po našim novim, re-
čima.

U već svoga gospodarstvenika:

U Vrataru, paro:

U kolibri svog mještana u česta povje podnese putnicu
jednog te mrem i moje najposluđenije. Gude mi prema-
gori i to veću he obada mu svjagi da bi malo
dak u budeću godinu li u nekih učinak kod hola. Gude
mreću biti ka surđenju i to tako da je rođa. Ma-
re jehe stvarne stvari su vesi i sprosli su mi stvar-
na, vesi petog potrujave pravet obustavljen tabu te
mam, ne mreću ni kunde i mrahuti bilo ka četvrtku
ili bes uže. Otkajem kod mrećenja da ičta našem
mnog mreću.

Mreća drugarima čarneći poviće mi jemu i rame
da se ne radi o mrećenju, pravari mi je mreća četvrt-
ka ugoj novoravnice. Povijete mrem Luhu sestru i Per-
jara Filipova ili bilo koja u Podlogu. U sljede-
ću da se ti quell iestavljivaju svi smaketi mreću
posluti koja ni bilo da govoriti očekujući svrane-
ne.

U protivnou t.j. ako rame se mreća ultimatum
ne odgovori mreća ič će učeti ičišće ugoj fronte
i vrati mreću rame tabo da će vrebite biti ve-
lebitive. Ni hao takon mreću primorati pi mreću

da vas se bješlo protivničku vlast.

Godinu i pol nagođeno, možete da se
ne besanjetno odvrate. Va se želite posetiti naš
moždavac učilište, upozovate nezauvjet
dosta do profesorija i krov. Oni će ne smatrat da
pročitaju blic te čine najveću prenu uprave, ponu-
vati.

Uve morebiti možete i magazin biloog kralje
Bosanske Republike učilište kro, u Toliću i Pi-
šaću tako da jedan ili dva učilišta, iste su učilište
korisnikom na brijeg.

Priimek između Šumarski predstavnik sa
svakog brijega, može i pripje u najveću zemlju a
razredna na Varaždinu.

Ultimatum upućen 7. avgusta 1941. godine stanovnicima Podlapca
od strane ustanika iz Mogorića, Vrepca, Svračkova Sela, Tolića,
Pišaća, Široke Kule, Ljubova, Ostrvice, Srednje Gore i Mekinjara
u kom se zahteva da na pregovore pošalju svoje predstavnike,
kako bi se prestalo sa bratobilačkim ratom i jedinstveno kre-
nulo u borbu protiv zajedničkog neprijatelja. (Original u arhivu
VJ JNA).

POSLJEDNJE PRIPREME*

Plamen narodnog ustanka brzo se širio i prenosio iz Drvara i Srba na okolna sela, općine i kotareve. U nekim selima bivšeg udbinskog kotara za ustank se doznao već 28. jula 1941. godine, a u svim ostalim u toku slijedećih dana. Mada se, s obzirom na razne verzije i kontradiktorno vijesti, nisu mogle pouzdano doznati sve pojedinosti, u ustank nije bilo nikakve sumnje. Obespravljen i proganjeno stanovništvo vijest je prihvatio sa podjednakim olakšanjem i odlučnošću, shvativši je istovremeno i kao poziv i kao obavezu da se diže na ustank. Ovakvo razumijevanje o neizbjegnosti ustanka i oružane borbe rezultat je ustaških zločina nad mirnim i nezaštićenim narodom i ranijim pripremama koje su vršene pod rukovodstvom i po uputima Marka Oreškovića Krntije. Naime, Marko je u julu obišao neka sela u ovom kotaru, održao sastanak sa članovima Kotarskog komiteta i dao im zadatak u vezi sa pripremama za ustank. U svim selima, u kojima su postojale partijske organizacije, održani su sastanci i članstvo je upoznato sa odlukom CK KPJ o dizanju ustanka. Nekim sastancima partijskih celija prisustvovao je i Marko. Tako je po sjećanju nekih drugova 25. ili 26. jula održao sastanak sa članovima KPJ i SKOJ-a u selu Visuću, pročitao im proglaš CK i dao konkretnе zadatke za izvršenje posljednjih priprema za dizanje ustanka.

Najveća pažnja u pripremama za ustank poklanjana je akciji za prikupljanje oružja. Po selima je tragano, is-

* Objavljeno u „Ličkim novinama“ br. 25/58.

pitivano i utvrđeno tko posjeduje oružje i kakvo je to oružje. Ljudima je savjetovano da oružje ne predaju ustašama, a u nekim slučajevima takva predaja čak je i sprečavana.

Već na prve vijesti o ustanku po selima su se počeli okupljati ugledni ljudi na dogovor, a partijske i skojevske organizacije održavale su sastanke na kojima su rješavana mnoga konkretna pitanja: sakupljanje oružja, naoružavanje i uspostavljanje straža prema mjestima u kojima su se nalazile ustaške posade (Udbini, Ploči i Podlapači), uspostavljanje veza između susjednih sela, evakuiranje i sklanjanje naroda u šume i poduzimanje akcija za prekid telegrafskog i telefonskog saobraćaja između ustaških posada.

U prvim popodnevnim satima 28. jula, čim se doznaло za ustanak, sve stanovništvo sela Visuća izbjeglo je u šumu. Visućani su prekinuli telefonsku vezu na Kuku, one-sposobili komunikaciju Donji Lapac—Udbina i uspostavili jaču zasjedu prema Donjem Lapcu. Dan-dva kasnije u Dubokom, sjeveroistočno od sela Jošana, okupila se veća grupa ljudi. Na ovom skupu pročitan je „Proglas za dizanje ustanka” i vijesti o uspjesima u Drvaru i Srbu. Jošanci su istog dana postavili zasjedu — stražu kod Kasara i zaseoka Stojići prema Udbini i kod zaseoka Lončari prema Pećanima, odnosno Korenici. Slična je situacija bila i u drugim selima udbinskog sreza. Straže i osiguranja prema Udbini postavljena su u selu Rebiću, na brdu Momčiloviću, ispred Čojluka, Kurjaka i drugih sela koja se nalaze u neposrednoj blizini Udbine, a prema Podlapači iznad sela Mekinjara, ispred Svračkova Sela i zapadno od Srednje Gore.

U toku 29. i 30. jula iz Kurjaka, Srednje Gore i još nekih sela izbjeglo je gotovo sve stanovništvo i sklonilo se u šumu. U prvim satima noću 31. jula grupa ljudi iz Srednje Gore i Kurjaka posjekla je telefonske stupove na Tušicama i time prekinula vezu ustaške posade na Udbini s posadama u Ploči i Lovincu, a samim time i s garnizonom u Gospiću.

U vršenju priprema za oružanu borbu najveću poteškoću predstavlja je nedostatak oružja. Ustaše su već u prvim danima postojanja NDH uspjele oduzeti veći dio oružja od ljudi koji su ga donijeli iz bivše jugoslovenske vojske i od onih koji su ga ranije posjedovali. Nisu bili rijetki slučajevi da su pojedinci, zaplašeni ustaškim prijetnjama, sami donosili i predavali oružje ustašama. U pronalaženju mogućnosti da se dođe do oružja veliko ohrabrenje izazvala je kod naroda vijest (za koju se ne zna od koga je potekla) da će se oružje dobiti preko određenih ljudi s teritorija kotareva Gračac i Donji Lapac. Ta verzija bila je toliko uvjerljiva da su se ljudi spremni za borbu okupljali na određena mjesta i čekali da im se dopremi i podijeli oružje. Takvi slučajevi poznati su u selima: Komiću, Kurjaku, Srednjoj Gori i još nekim. Slučaj u selu Komiću posebno je interesantan. Na dan 29. ili 30. jula okupilo se kod lokve Balića oko 50 Komićana, koji su bili obaviješteni da će im Ico Pavlica dopremiti oružje. Polazeći na ovaj sastanak, ljudi su se oprostili sa svojim najbližim, uvjereni da čim prime oružje idu u borbu. Ico Pavlica došao je na određeno mjesto, ali ne samo da nije dopremio oružje nego nije mogao dati nikakvo objašnjenje o izvorima iz kojih će se oružje u dogledno vrijeme moći dobiti. Ljudi su se tada razumljivo, razočarali, jer su se morali vratiti svojim kućama, odnosno u zbjegove.

Može se pretpostaviti da je izvor za ovu verziju jedna ranija vijest, koja je kružila u jugoistočnom dijelu Like. Naime, u narodu se prinosila vijest da se poslije kapitulacije jugoslovenske vojske pukovnik Brko¹ bori u Dinari, da se njegov puk nije predao i da raspolaže velikim zalihama oružja. Legendu o Brki širili su i vojnici koji su se

¹ Pukovnik Veljković povlačio se sa svojim pukom poslije otpora datog Talijanima na Pađenu, u pravcu Bosanskog Gračova i Drvara. Njegovi vojnici ostavljali su oružje narodu. Prema nekim podacima 54. puk je jedna od posljednjih formacija bivše jugoslavenske vojske, koja se rasula treći dan poslije potpisane kapitulacije.

Alfred Krupa: MLADI PARTIZAN

za vrijeme sloma jugoslovenske vojske nalazili u bivšem 54. puku, čiji je komandant bio pukovnik zvan Brka. Ve-
liki broj ljudi, pripadnika ovoga puka, donosio je kući oružje.

USTAŠKA PODVALA

Prvog avgusta ustaše su s jednom satnijom (četom), u kojoj se nalazilo i oko 20 civilnih lica, među kojima je bilo ljudi i bez oružja, krenuli od Lovinca za selo Komić. Približavajući se Komiću, satnija se podijelila u dvije kolone. Desna kolona u pravcu Čatrnje, a lijeva u pravcu Bosić-poljane spuštala u zapadni dio sela. Desnu kolonu primjetila je straža sa Čatrnje i alarmirala istočni dio sela. Većina ljudi, koji su se u tom času zatekli kod svojih kuća, uspjeli su izbjegći iz sela i skloniti se. Ustaše su ušle u zaselak Ugarkovići. Po silasku u selo nisu vršili nikakvo nasilje nad ženama i djecom. Naprotiv, pokazivali su „dobronamjernost”, pozvali žene i govorili im da se njihovi muževi i sinovi mogu slobodno vratiti kući. Pri tom su podlu ulogu odigrala civilna lica koja su se nalazila sa ustašama. To su bili ljudi koji su godinama o praznicima, slavama i drugim prilikama dolazili svojim priateljima i kumovima u selo Komić. Sada su po imenu dozivali svoje poznanike, ulazili u njihove kuće i izjavljivali da su došli da se mire i obnove ranije prijateljstvo i bratske odnose. S obzirom na sva nedjela koja su ustaše počinile u drugim selima, narod je posumnjao u dobronamjernost ovih izjava. Žene su s nepovjerenjem prilazile pozanicima, a odbjegli ljudi ostali su nepovjerljivi i ni jedan se nije vratio kući.

Uvjerivši se da pomoću dovedenih civila neće moći pohvatati ljude, ustaše su kao taoce poveli žene, djevojke, pa čak i školsku djecu i s tom se grupom uputili prema školi. Usput su taoce uvjeravali da će biti pušteni čim se ljudi prijave ustaškom stanu. Onaj ko se ne prijavi, nagašavale su ustaše, smatrati će se četnikom i za njega neće biti milosti. Na putu prema školi uhvatili su Spaseniju i Manu Ugarkovića, Tomu Lavrnića, Filipa Ružića i Dušana Duju Pavlicu. Kod škole ih je sačekala učiteljica Katica,

poznati ustaški agent, i ova kolona krenula je u sastav kolone koja je ušla u selo sa Bosić-poljane.

Lijeva kolona poslužila se nakon ulaska u selo istim metodama. Na žalost, narod ovoga dijela sela povjerovao je obećanjima svojih poznanika, pa su ljudi, koji su bili izbjegli, počeli da se vraćaju i prijavljuju ustašama. Tu pojavu teško je objasniti. Postoji vjerojatnost da su izbjegli ljudi, znajući za ustanak u Srbu, pretpostavljali da se radi o ustaničkoj vojsci. Inače se drukčije ne može objasniti postupak Staniše i Tome Bosića, Bude Momčilovića, Rade Pavlice i još nekih, koji su se sa oružjem vratili i pali u ruke ustašama. Istovremeno su se vratili i došli ustašama Jakov, Petar, Ilija, Dmitar i Marko Momčilović, Jovo, Rade i Ilija Bosić, Petar i Dane Pavlica. Tako su naivno, uprkos pouci koju su imali iz ranijih ustaških zločina, pljačke, pokolja, paljevine i nasilnog pokrštavanja, nasjeli ustaškim „garancijama” i obećanjima svojih „prijatelja”. O lakomislenosti i naivnosti najrječitije govori slučaj Dmitra Momčilovića, koji je, pošto je došao do ustaške kolone dozivao svoju ženu i djecu da dođu na izmirenje s „braćom”.

Sumnja da se radi o podvali javila se tek onda kada su ljudi primijetili da s kolonom od škole ide učiteljica Katica, i da ustaše vode grupu naroda, ali je tada već bilo kasno. Obje kolone sastale su se pod kućom Nikice Pavlice Stanikina. Među ustašama nalazio se i poznati zlikovac Beg, inače dobar poznanik većine Komićana i od ranije lični prijatelj Nikice Stanikina. Beg je poslao Nikicu da pozove i ostali narod „na razgovor”, ali se Nikica u tom času osvjestio, iskoristio datu priliku i pobegao. Bjegstvo Nikice i nervosa koju su ustaše osjetile u narodu, bili su im signal da narod u njihove namjere sve više sumnja, pa su, ne krijući ih dalje, otkrili pravi razlog „bratimljenja” i obasuli selo vatrom iz puškomitraljeza. Poslije kraćeg puškaranja, objedinjena kolona sa pohvatanim ljudima (od kojih oko 30 žena i djevojaka) krenula je ispod sela u pravcu Pavlovačkog mosta, odnosno Tušica i Ploče. Na putu ispred Pavlovačkog mosta pustili su žene i djevojke, a 19 ljudi poveli sa sobom.

Već je spomenuto da su ljudi iz Srednje Gore i Kurjaka 31. jula prekinuli telefonsku vezu na Tušicama. Odmah nakon ovoga učesnici su se dogovarali o akciji slijedećeg dana. Na dogovoru je bilo prisutno i nekoliko ljudi iz sela Komića i Poljica, koji su naknadno stigli na mjesto gdje je veza prekinuta. Poslije raznih predloga zaključeno je da se sutradan na istom mjestu okupe s oružjem ljudi iz spomenutih sela, sačekaju i napadnu ustaški autobus, koji je svakodnevno saobraćao na liniji Udbina—Lovinac.

U ranim jutarnjim satima 1. avgusta došli su s oružjem na zakazano mjesto Đoka Orlović, Petar S. Radaković, Petar M. Radaković, Rade, Nikica, Ilija i Mile Basta (Medići) iz Srednje Gore, gdje su očekivali dolazak ljudi iz ostalih sela. Kako je vrijeme sve više odmicalo, a ljudi iz ostalih sela nisu dolazili, Srednjegorci su odlučili da sami postave zasjedu i sačekaju autobus. Zasjedu su postavili istočno od puta na sjeverozapadnim padinama Troure. Međutim, autobus, koji je prolazio redovno kroz Tušice oko 10 sati prije podne, kasnio je. Poslije dužeg čekanja Srednjegorci su se oko 12 sati povukli, odnosno napustili zasjedu, sišli i posjedali pored samog puta. U tome momentu naišla je ustaška kolona s pohvatanim Komićanima. Iznenadjeni i nepripremljeni za borbu, Srednjegorci su se u posljednjem momentu uspjeli povući od puta i skloniti u gustu sitnogoricu Troure. Nezavisno od srednjegorske zasjede, 150 metara južnije, s iste strane puta u zasjedi se nalazio Dane Kljajić Razolo iz sela Kurjaka s još dvojicom svojih susjeda. Činjenica, da su se dvije zasjede za izvršenje istog zadatka našle na istoj strani puta, sama za sebe govori da se na dogovoru prethodne noći nije utanačilo i preciziralo mjesto i vrijeme sastanka, zbog čega se i desilo da jedna zasjeda za drugu nije znala.

Kada je ustaška kolona naišla ispred Razola, on je, u uvjerenju da se radi o ustaničkoj vojsci, istrčao pred us-

² Ustaški izvještaji o ovoj akciji su kontradiktorni. Po jednom izvještaju poginula su trojica, a veći broj ranjen, a po drugom poginula četvorica, a ranjeno 6. Međutim, mi smo na položaju našli trojicu mrtvih.

taše, ispalio pušku u vis i viknuo: „Braćo, ja ću sa vama”, a ustaški zapovjednik u istom je momentu izvadio pištoli i ubio ga. Zapadno od puta, na istom mjestu, opet u zabludi da se radi o ustaničkoj vojsci, približili su se ustašama Nikola Basta Kapuralić, iz zaseoka Tušice, i Mile Čuturilo, iz sela Ploče. Po pričanju Kapuralića oni su od nekoga čuli da preko Komića ide naša vojska, pa su htjeli da joj se pridruže. Kad su primijetili kolonu, potrcali su joj u susret. Njihovo uvjerenje da se radi o ustaničkoj vojsci još je ojačano, kad su u koloni prepoznali i neke Komićane. I kad su već bili spremni da iz grma iskoče pred kolonu, primijetili su ustaške oznake i prepoznali Katicu. U isto vrijeme odigrao se pomenuti slučaj sa Razolom, pa su obojica počeli da bježe. Ustaše su ih opazile i obasule puščanom i mitraljeskom vatrom. Kapuralić je lakše ranjen, ali je uspio da pobegne. Pojava ove dvojice, a napose Razola s puškom, izazvala je zbunjenost kod ustaša. Međutim, oni su se brzo sredili i poslije kraćeg puškaranja produžili put. Na izlasku iz zaseoka Tušice, sjeverno od Pločanskog klanca, kolona je zastala. Na tom zastanku zaklali su pored puta svih 19 Komićana. Tako je skupo, plaćena ova naivnost, a ustašama još jednom je pošlo za rukom da zloupotrebe tradicionalno prijateljstvo i kumstvo. Poslije ovog pokolja ustaše prešle Pločanski klanac i ušle u selo Gornju Ploču. U tom su selu dan ranije izvršili pokolj u zaseocima: Petković, Kljajići i Štulići. Ovog puta u selu se nije nalazio nitko, a preživjelo stanovništvo, poslije pokolja prethodnog dana, napustilo je selo i izbjeglo u šumu. Ustaše su počele paliti selo. Zapalile su zaselak Štuliće i krenule da pale susjedne zaseoke, zapadno od Pločanskog jezera, ali je u tom momentu na njih pripucala grupa ljudi sa brda zvanog Medjedača, pa su odustali od dalje paljevine i produžili put za Ploču, odnosno Lovinac.

U vrijeme dok su ustaše puškarale u selu Komiću, autobus s Udbine stigao je do Pavlovačkog mosta. Zaustavivši se kod samog mosta, šofer, inače naš suradnik, čuo je puškaranje i nije htio da rizikuje prolaz kroz Tušice, nego se vratio na Udbinu. Vijest o pucanju izazvala je strah i zabrinutost u ustaškim redovima. Na Udbini su sakupljeni

dobrovoljci, čiji je zadatak bio da osiguraju prolaz autobusa za Lovinac i ispitaju situaciju na Tušicama i Pločanskom klancu. Ustaški predsjednik općine na Udbini Nikola Zdunić obećavao je za ovaj podvig velike nagrade. Privučeni ovim obećanjima prijavilo se 10 najhrabrijih ustaša, među kojima i Mile Kričković, sreski službenik, koji se, kako smo obaviješteni, po dolasku ustaške vlasti pokrstio, pa je i dalje ostao u službi NDH.

Izvršene su sve pripreme i autobus je, u redovno vrijeme 2. avgusta krenuo za Lovinac.

NAPAD NA USTAŠKI AUTOBUS

Zasjeda na Tušicama bila je na položaju gotovo u istom sastavu kao i dan ranije, s tom razlikom što je sada posjela položaj zapadno od puta i nešto sjevernije na mjestu zvanom Rasoja. Položaj na Rasoji, za razliku od položaja prethodnog dana, bio je udaljen od puta 200—300 metara. Oko 10 sati prije podne autobus je naišao na zasjedu. Izvršen je napad. Ustaše su poskakale iz autobusa i prihvatile borbu. U borbi su ubijeni dvojica ustaša i spomenuti Kričković. Zaplijenjene su 3 puške i znatna količina municije. Ostale ustaše su se uspjele povući u pravcu Udbine.

Kad se na Udbini doznao da je napadnut autobus, ustaše su krenule u napad na selo Kurjak, odnosno u pravcu gdje je izvršen napad na autobus. Naša zasjeda, sjeverno od Kurjaka, uspjela ih je sprječiti i prisiliti da se vrate na Udbinu.

Uspješno izvedena akcija na ustaški autobus ohra-brila je narod i povratila mu vjeru u vlastite snage. Na položaju se okupilo mnogo ljudi iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića i drugih okolnih sela. U očekivanju jače ustaške intervencije iz pravca od Ploče i s Udbine izvršen je raspored i posjednut položaj. Za komandira je izabran Miloš Čanković, pa su po njegovu naređenju postavljeni osmatrači na dominirajuće visove, prema Ploči i Udbini, sa kojih se mogao uočiti svaki pokret.

Oko 16 sati poslije podne su poslali obavještenje da od Ploče u pravcu Pločanskog klanca ide kolona kamiona

s vojskom. Izvršili smo posljednje pripreme i čekali spremni za napad. Vrijeme je prolazilo, ali se kamioni iz Tušica nisu pojavljivali. Ova okolnost izazvala je sumnju koju je potencirala naknadno primljena vijest da su kamioni zastali na Pločanskom klancu. Prepostavljali smo da se vojska iskrcava iz kamiona i razvija za borbu, i zaključili da će nas napasti jačim snagama i eventualno obići. Nastala je razumljiva nervosa i uznemirenost. No zahvaljujući prisebnosti Miloša Čankovića i Staniše Orlovića, prva je uznemirenost prebrođena i mi smo ostali na svojim mjestima. Kasnije smo vidjeli da kamioni nisu bili ustaški nego talijanski. Talijani su zastali na Pločanskom klancu kad su primijetili lješeve 19 zaklanih Komićana. Izvršili su uviđaj i fotografirali žrtve, pri čemu su se zadržali više od pola sata. Napokon su se pojavili pred nama očekivani kamioni s istaknutim talijanskim zastavicama. Kad su stigli do srušenog ustaškog autobusa, zastali su. Zatim su prekontrolisali ispravnost Pavlovačkog mosta, a veziste su opravile i uspostavile telefonsku liniju. Kod srušenog mosta zadržali su se nešto manje od jednog sata, a zatim su produžili put za Udbinu. Ovi su kamioni, uz jaču oružanu pratnju, nosili sljedovanje hrane za talijanske jedinice na Udbini. Ni na Udbini Talijani se nisu dugo zadržavali, jer su nakon nepuna dva sata ponovo bili kod srušenog autobusa, opet zastali, skinuli sa srušenog autobusa gume i još neke dijelove i produžili put za Ploču.

Prvi ustanički dan bližio se kraju, smenjivala ga je mirna ljetna noć. Njen dolazak osjećali smo kao dolazak našeg saveznika i zato smo joj se, uzgred budi rečeno, radovali.

Savo SARAC

BRUVNO U PLAMENU ČETRDESET PRVE

Uoči II svjetskog rata na području općine Bruvno živjelo je skoro isključivo zemljoradničko stanovništvo. Loš kvalitet zemlje i primitivni način obrade uvjetovali su siromaštvo ovog kraja, pa je svake godine netko odlazio na pečalbarenje u razne krajeve zemlje ili van nje. Odmah po završetku osnovne škole manji broj dječaka odlazio je preko konkursa „Privrednika“ i „Radiše“ na razne zanate, nakon čega se nisu vraćali u rodni kraj, nego su odlazili na rad u druge krajeve naše zemlje. Manji broj mladića odlazio je u razne službe (žandare, policajce, finanse, podoficire i slično). Poslije kapitulacije Jugoslavije od svih njih se vrlo mali broj vratio svojim kućama.

Bruvanska općina pred rat je, pored Bruvna sa zaseocima, obuhvatila i sela: Omsicu, Deringaj, Tomingaj, Rudopolje, Klapavicu, Paklarić i Cerovac. Na tom području tada je živjelo oko 400 domaćinstava, od kojih je oko 87% bio srpski, a oko 13% hrvatski živalj. Do kapitulacije Jugoslavije i stvaranja NDH između srpskog i hrvatskog življa nije bilo netrpeljivosti.

U Bruvnu prije rata nije bilo organizacija građanskih političkih stranaka. Politička opredijeljenost seljaka formalno se ispoljavala u davajući glasova prilikom izbora. Međutim, seljaci nisu glasali prema stranačkom uvjerenju, ukoliko je ono uopće bilo izgrađeno, već su morali glasati za onu stranku za koju je glasao trgovac čiji su oni bili dužnici. To je bilo obilježje političkih prilika u periodu između 1930. i 1938. godine.

U periodu 1938. i 1939. godine pojavila se „opozicija”, koja je bila izraz nezadovoljstva naroda sa postojećim stanjem, uvjetima života i političkim prilikama. Nosioci opozicionih strujanja bili su mahom napredniji ljudi, koji su i u toku NOB igrali aktivnu ulogu, zatim pripadnici HSS, kao i mnogi koji su tražeći posla obilazili druge krajeve i osjetili bijedu i trulost sistema. Pod uticajem tih strujanja došlo je 1940. godine do izmjene općinske uprave. Bila je već tradicija da mjesto općinskog načelnika, koji je bio izborno lice, drži najbogatiji čovjek u mjestu, koji podržava vladajući režim. Međutim, na izborima za općinskog načelnika 1940. godine pored režimskog kandidata, trgovca Danje Obradovića, pojavila se lista opozicije koja je na svoje čelo istakla otresitijeg seljaka Radu Krajnovića Lukinog.¹ Njegov zamjenik bio je Hrvat Lukica Kaluđer, tih godina prvak osnovne organizacije HSS u Rudopolju. Opozicija je uvjerljivo pobijedila, tako da nisu pomogli pokušaji da se izborni rezultati ospore. Iako ova izborna pobjeda na ekonomskom planu kod naroda nije ništa izmijenila, ona je unijela izvjesnu svježinu u tamošnje prilike.

U Bruvnu je postojalo sokolsko društvo koje je okupljalo omladinu sa teritorije cijele općine — oko 30 omladinaца i omladinki. Društvom je najprije rukovodio član Kotarskog komiteta KPH za kotar Gračac, Nikola Krajnović sve do odlaska na službu u Gračac, a poslije njega, do izbijanja rata, odnosno dok se u društvu nije počela ispoljavati režimska politika, Sava Krajnović, čiji je zamjenik bio Milan Pokrajac (on je zaslužan za dovršenje sokolskog doma). Nikola Krajnović je često dolazio u Bruvno i nadzirao rad ovog društva. Društvo je imalo i svoj podmladak, u koji su bila uključena djeca iz osnovne ško-

¹ Nositelj liste Udružene opozicije (koju su podržavale: organizacija KP u Gračacu, SDS i HSS) bio je Sava Krajnović, dotadašnji općinski zvaničnik i član KP (da bi bio nositelj liste morao je dati ostavku na svoj položaj); za zamjenika je izabran Rade Krajnović Lukin, a treći na listi bio je Lukica Kaluđer. Lista je odnijela pobjedu sa 67 glasova većine. Pred kraj 1940. Sava Krajnović dao je ostavku na dužnost općinskog načelnika i na njegovo mjesto je došao Rade Krajnović, kojeg je 1941. smijenio Lukica Kaluđer (prim. Save Krajnovića, penzionera iz Zagreba).

le. Njima je rukovodio učitelj Miloš Trbojević, koji je ujedno bio i član „Sokola”. Omladina koja je bila okupljena u „Sokolu” aktivno je sudjelovala u NOB, a od muških članova je vrlo mali broj preživeo rat (ni jedan član društva nije bio u neprijateljskim redovima). Pristalice JRZ pokušavali su rasturiti društvo, ali se ono održalo do početka II svjetskog rata.

Do izbijanja rata na području općine nije postojala osnovna organizacija KP. Član Partije bio je Nikola Krajnović, koji je radio u Gračacu i bio član Kotarskog komiteta. Bila su četiri kandidata KP: David Guteša, Mile Radaković (Jukin), Mile Radaković (Nikulinov) i Mile Krtinić (Nugulin). S njima je radio Nikola Krajnović, koji je povremeno dolazio u Gračac. Za njih se nije znalo da su kandidati, ali su se bavili političkim pitanjima, naročito za vrijeme izbora, agitirajući za opoziciju. Važili su kao pošteni i karakterni ljudi, pa iako su često bili na pečalbarenju, ipak su u priličnoj mjeri djelovali na narod. Tek 15. februara 1941. primljeni su u Partiju David Guteša i Mile Radaković (Jukin). U Bruvnu je živio i Nikola Pokrajac, koji je duže vremena boravio na radu u Francuskoj i bio član Komunističke partije Francuske, a koji je, po izjavi Tome Nikšića, bio na vezi kod Okružnog komiteta za Liku. Za njega se nije znalo da je član KP, a nije se povezao ni s Kotarskim komitetom. Ni pomenuti kandidati, odnosno komunisti, nisu za njega znali.

KAPITULACIJA JUGOSLAVIJE I DOLAZAK USTAŠA NA VLAST

Propast stare Jugoslavije narod je posebno teško osjetio zbog dolaska ustaša na vlast koji su počeli odmah prijetiti osvetom srpskom stanovništvu. Mještani koji su izbjegli zarobljavanje vratili su se kućama, a oni koji su bili u Dalmaciji donosili su odjeću i obuću, a neki i oružje (među ostalim čak i jedan puškomitrailjez). Sve su ovo sakrivali i nisu htjeli predati ustašama. U ovom periodu oko 500 radnika-pečalbara i ljudi koji su bili u raznim službama uspjeli su da se vrate u svoj rodni kraj. Više od

polovine njih nije sačekalo ustanak, već su se vratili natrag u Srbiju, jer su se bojali ustaških zlostavljanja.

Neposredno nakon kapitulacije ustaše su u Bruvnu uspostavile svoju vlast. Formirali su postaju koja je brojala 8 ustaša, naoružanih mještana, uglavnom siromašnih seljaka rodom iz Rudopolja. U Bruvnu je postojala i žandarmerijska stanica sa 4 žandarma. Na dan ustanka u Bruvnu je bilo oko 20 naoružanih ustaša i žandarma, koji su pored pušaka imali i jedan puškomitraljez, a na teritoriji općine imali su oko 50 naoružanih ljudi. Prvi ustaški zapovjednik bio je Lukica Kaluđer istovremeno i načelnik općine, koja je produžila da radi skoro sa istim obojcem (samo bez otpuštenih službenika — Srba).

Ustaše su nastojale da što prije učvrste svoju vlast i da je nature stanovništvu, pa su poduzimali niz mjera: pozivali su u službu bivše službenike; vršili su pritisak na neke bivše službenike i prisilili ih da emigriraju u Srbiju; pozvali su na regrutaciju mladiće koji su prispjeli za vojsku; oduzimali su oružje, minuciju i drugu vojničku opremu od ljudi koji su je donijeli iz bivše vojske; zahtjevali su da narod kulući na opravljanju ceste kroz Rudopolje; prikupljali su novac od stanovništva, tobože radi nabavke žita, a poslije ga dijelili između sebe, dok je žito dobijao samo mali broj ljudi; međusobno su dijelili imanja ljudi koji su utekli pred njihovim terorom; vršili su agitaciju i pripreme za prekrštavanje srpskog stanovništva, u čemu ih je spriječio ustanak; oduzimali su kožu od zaklane stoke, a povremeno i stoku, najčešće janjce, za ishranu; oduzimali su djevojačku spremu (rublje, posteljinu i drugo) i dijelili je međusobno; određivali su „komessare” koji bi nadzirali koliko bi koji seljak ovršio i imao žita (i u ovome ih je ustanak spriječio).

Pred sam ustanak pojavio se ustaški plan o raseljavanju srpskog stanovništva s užeg područja Bruvna. Na njihova imanja trebalo je da se nasele hrvatske obitelji iz Rudopolja, pa čak i iz Lovinca.

Pored ovih mjera bilo je i niz drugih, no vidi se da ustaše nisu htjele odmah nastupiti s najdrastičnijim metodima, jer su željeli da pasiviziraju narod i razoružaju

ga prije no što bi otvoreno prešli na ubijanje i likvidaciju srpskog stanovništva.

Lukica Kaluđer kao ustaški rukovodilac u Bruvnu izgleda nije bio pristalica metoda ubijanja i dok je bio ustaški zapovjednik u Bruvnu nije izvršeno ni jedno ubistvo. Takva situacija trajala je negdje do polovine juna, iako je u drugim krajevima Like već vršeno masovno klanje Srba. Tada je ustaški doglavnik Mile Budak došao u Sv. Rok, svoje rodno mjesto, održao zbor i zaoštrio pitanje uništenja srpskog življa. Lukica Kaluđer je smijenjen sa dužnosti ustaškog zapovjednika (i dalje je vršio dužnost načelnika općine), a za ustaškog zapovjednika postavljen je Budakov rođak Mile Franić Ivandin. Sad nastaju hapšenja, a kasnije i ubijanja ljudi pod izgovorom da kriju oružje.

Prvo strijeljanje izvršeno je sredinom juna, a žrtve su bili Nikola i Rade Obradović i Stevo Manojlović. Zatim su strijeljana 44 čovjeka i 4 žene (žandarmerijskog narednika Mila Manojlovića ustaše su spalili u mlinu Rastovića). Iza toga je ubijeno dvoje djece Ilike i Boje Ostojića. Bio je uhvaćen i u toku noći je trebalo da bude strijeljan Petar Radaković Smagorina, ali je uspio pobjeći iz zatvora u Čemernicu. Uoči ustanka strijeljan je i u Kamenuši bačen u jamu Milo Paskaš, zvan Gruntaš, koji je ostao živ i na dan ustanka izišao iz jame. Tako je za nepunih mjesec i po dana na teritoriji općine Bruvno ubijeno 53 lica. Mnogo veći broj bio je uhapšen i premlaćivan.

Suočen s terorom narod se, naročito muškarci, počeo sklanjati. Bilo je i naivnih ljudi koji su smatrali da ih ustaše neće zlostavljati, jer nisu imali krivica. Među te lajkovjerne i naivne većinom spadaju i oni koji su nastradali. Ljudi su se najviše sklanjali u Čemernicu (selo desetak kilometara udaljeno od Bruvna), gdje ustaše nisu smjeli dolaziti, bojeći se osvete zbog pobijenog naroda. Manji broj ljudi uspio je pobjeći u Dalmaciju i u Beograd. Nikola Krajnović, član Kotarskog komiteta za Gračac, sklonio se u selo Žegar (Dalmacija), jer su ga ustaše neprekidno tražile pošto su znale da je komunista.

U spasavanju naroda važnu ulogu odigrali su članovi KP i napredniji ljudi, koji su razvili veliku aktivnost go-

voreći da ovakvo stanje ne može ostati i da se treba čuvati od ustaša, bez obzira da li je neko kriv ili ne. Oni su ljudi nagovarali da ne predaju oružje, jer će jednog dana trebati i da ne izvršavaju ustaška naređenja kao što su prekrštavanje, kulučenje, regrutacija, odlazak u službu itd. Njihov rad imao je velikog uspjeha, jer je relativno mali broj ljudi nastradao, a veći dio oružja je sačuvan.

Iako još nije bio dignut ustank, polovinom jula izvršen je prvi napad na ustaše kod sela Gornje Blanuše. Ovo se dogodilo kada su se iz Gračaca za Bruvno vraćali u jednom fijakeru dvojica ustaša, jedan žandar i poštarica. Napad iz zasjeda izvršili su Bićo Kesić i Dušan Munižaba. Tada su jedan ustaša i jedan žandar ranjeni, ali su uspjeli pobjeći u Bruvno. Istog dana poslije izvršenog napada, ustaše su za odmazdu ubili Petra, Radu i Milana Blanušu, smatrajući da su oni izvršili napad.

Uoči ustanka (25. i 26. jula) ustaše su obavještavali narod po selima da svi mladići, koji su dorasli za regrutaciju, treba da idu u Gračac. Ovom su se pozivu iz Bruvna odazvala samo tri mladića, ali su otišli skoro svi iz sela Deringaja i Tomingaja, a sutradan i iz susjedne općine Mazin. Njih je vodio ustaša Ivo Muhar. Tada je iz Tomingaja nekoliko mladića uhvaćeno i poslije strijeljano, a iz općine Mazin jedva su se uspjeli spasiti, zahvaljujući mještaninu, Hrvatu Božini Muharu, koji im je rekao da bježe, jer se ustaše spremaju da ih poubijaju.

NEPOSREDNA PRIPREMA ZA USTANAK I USTANAK

Zbog sve jačeg ustaškog terora postalo je jasno da se radi o životu ili smrti. Došlo se do zaključka da nema drugog izlaza sem oružane borbe protiv ustaša. Ovo se naročito govorilo od momenta izbijanja rata između Njemačke i SSSR koji je narodu ulio nadu u pobjedu nad fašistima.

Na dan 27. jula najveći dio naroda nalazio se na Čemernici, bilo da je kosio livade ili se sklanjao od ustaša. Kako je toga dana dignut ustank u Srbu, njihova partizanska organizacija je pred noć uputila jednog druga koji je nekolicini ljudi objasnio da je podignut ustank u Srbu, Drvaru i dalje u Bosni. Ta vijest brzo se prenijela po cije-

loj Čemernici. Veći broj ljudi napustio je livade i pojurio kućama. Muškarci iz obližnjih zaselaka održali su prve sastanke i raspravljali šta treba dalje da rade. Takav je dan sastanak održan je u Gaju Radišinom gdje su bili prisutni: David Guteša, Nikola, Milan i Đura Pokrajac, Jovan i Perica Krtinić, Danilica Manojlović, Gojko i Maniša Čuk. Zaključeno je da se u toku noći i sutrašnjeg dana svi ljudi koji su u Čemernici obavijeste da se vrate svojim kućama, da se okupe po obližnjim zaseocima i da obvezno ponesu oružje, ukoliko ga tko ima. Ovo je urađeno i ljudi su u Čemernici obaviješteni. Navečer 28. jula na nekoliko mjesta u cijeloj općini ljudi su se iskupili i održavali sastanke. Tako je u Gaju Radišinom održan sastanak ljudi iz Otuće Drage, Tamburove, Pokrajčeve, Radakovićeve, Podovčuvljana, Čukova i Čuturila. Sastankom je rukovodio Nikola Pokrajac. Na skupu je bilo oko 60 ljudi. Od oružja su imali 4 vojničke i 8 lovačkih pušaka, 2 pištolja i 2 francuske bombe.

Paralelno pod mostom na riječici Otući, kod kuće Buljeve, sastali su se Krajnovići, Bulji, Bjelobrdani i Krivošije, a u toku noći preselili su se u ljeske Krajnovića, odakle je bilo veoma pogodno promatrati kretanje ustaša i žandara. Sastankom su rukovodili Nikola i Rade Krajnović, Kojo Radakov i Đuro Bulj. Bilo je prisutno oko 40 ljudi. Od oružja su imali 4 vojničke i 5 lovačkih pušaka.

Pod Urlajom na Brešićima su se sastali Podurljajčani, Dolovčani, Plečaši i Grahovljani. Sastankom su rukovodili Ilija Krajnović i Stevo Obradović iz Dolova. Bilo je prisutno oko 50 ljudi. Od oružja su imali 3 vojničke, 12 lovačkih pušaka i 1 pištolj.

U Klapavicama su se kod Krtinića sastali Krtinići, Dautovci i Obradovići. Sastankom su rukovodili Maniša Obradović i Mile Krtinić. Bilo je prisutno oko 40 ljudi. Od oružja su imali 5 vojničkih i 16 lovačkih pušaka.

U Rudopolju kod Dautovića sastali su se Dautovići, Obradovići, Krneti, Jazići, Japunčići i Krtinići. Sastankom je rukovodio Nikola Dautović. Bilo je prisutno oko 50 ljudi. Od oružja su imali 7 vojničkih pušaka.

U Paklariću su se sastali svi mještani, s dijelom Krtinića. Sastankom su rukovodili Jovan Dautović i Božo

Obradović. Bilo je prisutno oko 30 ljudi. Od oružja su imali 6 vojničkih i 10 lovačkih pušaka.

U Omsici su se kod škole sastali Miljuši, Ivanići i Manojlovići. Sastankom je rukovodio učitelj Nikola Miljuš. Bilo je prisutno oko 60 ljudi. Od oružja su imali 5 vojničkih i 7 lovačkih pušaka.

U Deringaju su se sastali Blanuše, Petrovići, Tojagići, Gornji Miljuši i Dukići-Raduševići. Sastankom su rukovodili Dušan Blanuša, Luka Tojagić i Bogdan Dukić. Bilo je prisutno oko 50 ljudi. Od oružja su imali 8 vojničkih i 4 lovačke puške, 4 pištolja i 4 bombe.

U Tomingaju kod Dragosavaca sastali su se Dragosavci, Bruljači i Gornji Dukići. Sastankom je rukovodio Stevo Dragosavac. Bilo je prisutno oko 30 ljudi. Od oružja su imali 2 pištolja i 3 lovačke puške.

Kao što se vidi, na teritoriji općine Bruvno bilo je na dan ustanka sakupljeno oko 400 ljudi koji su raspolagali sa ukupno 47 vojničkih pušaka, 93 lovačke, 11 raznih pištolja i 6 bombi.

Na svim sastancima ljudi su se upoznavali s dizanjem ustanka u Srbu i Drvaru i dogovarali se kako da se pripreme za ustanak. Na skupu Bruvanjaca Nikola Pokrajac je odredio ljudi koji će ići u Srb i Drvar i u susjednu općinu Mazin, da bi uspostavili vezu i da bi se dogovorili o dizanju ustanka. Tako su u toku noći upućeni slijedeći drugovi: u Omsicu — Danilica Manojlović i Milan Savatović, u Rudopolje i Paklarić — Mile Radaković Nikulov i Maniša Čuk, u Klapavice i Cerovac — Gojko Čuk i Jovan Krtinić, u Podurljaj — Jovo Dragosavac i Milan Pokrajac, a u Mazin — Mile Radaković Jukin i Miloš Opačić. Rečeno im je kojim ljudima treba da se obrate. Svi su se oni u toku noći vratili s vijestima da su i tamo ljudi na okupu i da se vrše pripreme za ustanak, koji treba da otpočne sutra, s napadom na ustaše u Bruvnu. Dogovoren je da Bruvanjski logor kreće u borbu kada najdu Omsičani, Rudopoljčani, Cerovčani, Klapavčani, a Krajanovića logor kada najdu Podurljajčani. Zatim je određen Danilica Manojlović da odmah po zauzimanju Bruvna ode k Nikoli Krajanoviću u Žegar, u Dalmaciju, da ga obavijesti da je ustanak dignut i da se Nikola što prije vrati u Bruvno.

U toku noći iz Podurljajskog logora upućen je u Dobaniku (selo koje je pripadalo općini Srb) Perica Krajnović da tamo uspostavi vezu i sazna situaciju u Srbu. On se za dana vratio i doveo grupu od 8 ljudi na čelu sa Milanom Obradovićem, bivšim žandarmerijskim podnarednikom. Donijeli su i jedan puškomitrailjez kojim je rukovao Milan Obradović. Ova je grupa sutradan zajedno sa Podurljajčanima sudjelovala u napadu na Brvno, ali se nakon nekoliko dana vratila natrag. Isto tako su u toku noći i ostali logori hvatali vezu i dogovarali se o ustanku.

U svim logorima cijela je noć provedena u užurbanim pripremama. Ljudi su ostali na okupu, a oni koji nisu imali oružje izrađivali su razne bodeže, donosili od kuća roglje, sjekire i drugo oruđe podesno za borbu.

29. jula oko 5 sati naišli su pored Bruvanjskog logora ustanici iz Omsice, Deringaja i Rudopolja, pa su zajedno krenuli na Brvno. Skoro jednovremeno u borbu su stupili Krajnovići, Krivošije, Bjelobrđani, Bulji, Podurljajčani, Cerovčani, Paklaričani i Klapovčani. Oko 8 sati nakon zauzimanja Brvna došli su i ustanici iz sela Kovačevića, a nešto poslije i mještani iz općine Mazin. Borba se brzo završila. Ustaše nisu dale jak otpor, jer su već ranije znale da se priprema ustanak, a bili su obaviješteni i o događajima u Srbu i Drvaru, te su bili spremni da napuste Brvno u slučaju napada. Napad su očekivali u toku noći i cijelu noć su bili u pripravnosti i u zasjedi van kasarne. Bili su potpuno iznenađeni napadom u jutarnjim satima. Većina je u momentu napada bila u kasarni na spavanju, a manji broj na doručku.

U ovoj borbi ubijeni su 3 ustaše, 1 žandar i 1 naoružani civil, a zarobljeni su 1 žandar, 1 naoružani civil i lugar. Ostali su uspjeli pobjeći prema Rudopolju i Gračcu. Zaplijenjeno je 7 vojničkih pušaka, 1 puškomitrailjez, 2 pištolja i oko 3000 puščanih metaka. U borbi nisu sudjelovali naoružani Hrvati iz Rudopolja, već su pobjegli u Lovinac.

U ovoj prvoj borbi ustanici su ispoljili primjernu hrabrost, a naročito oni koji nisu imali oružja, pa ipak nisu zaostajali u jurišu. Ovaj uspjeh unio je među ustanike povjerenje u sopstvene snage i poleta za dalje borbe. Od plat-

na nađenog u jednom dućanu napravljena je crvena zastava, s kojom se oko 12 sati krenulo preko Općuva i Stolaca na Rudopoljsku Varoš radi daljnog obračuna s ustашama koji su većinom tamo utekli. Do borbe nije došlo, jer su oni s cjelokupnim hrvatskim stanovništvom pobjegli u Lovinac (narod je pobjegao po njihovom nagovoru, jer su tvrdili da će se ustanici svetiti zbog poubijanih Srba).

U borbi za Bruvno kao starješina ustanika pojavio se Nikola Pokrajac i ustanici su slušali njegova naređenja.

Do kraja dana ustanici su zaposjeli položaje prema Udbini, Lovincu i Gračacu. Položaj se protezao na liniji: Šolobanica — Stolac — Vodena glava — Deringaj — Kokirna, odakle se nastavljao položaj ustanika Gračaca, Otrića i Zrmanje. Istog dana započelo je formiranje teritorijalnih četa i štaba za rukovođenje borbom. Formirano je 6 četa iz općine Bruvno i 1 četa iz sela Kovačevića, općina Mazine. Svaka četa imala je 3 do 4 voda (obično je jedan zaselak sačinjavao jedan vod). Te su čete bile: Klapavičko-cerovačka, sa komandirom Ilijom Gutešom¹; Podurljajska, sa komandirom Ilijom Krajnovićem; Bruvanjska (koja je u svom sastavu imala jedan vod Rudopoljčana i jedan vod iz Paklarića), sa komandirom Đurom Pokrajcem; Tomingajska (ili kako su je oni zvali: Četa Vodene glave), sa komandirom Dušanom Gljatovićem; Deringajska, sa komandirom Bogdanom Dukićem; Omsička sa komandirom Nikolom Miljušem i Kovačevićka, sa komandirom Genom Kovačevićem.

Čete su zaposjele položaje sa slijedećim rasporedom: Klepavičko-cerovačka i Kovačevićka na položaju od Kremana preko Stolca zaključno sa Općuvom orijentirane prema Udbini i Lovincu; Bruvanjska i Podurljajska na položaju Vodena glava, orijentirane prema Lovincu i Gračacu; Tomingajska (četa Vodene glave) od Bendera na Vodenoj glavi do sela Donjih Blanuša, orijentirana prema Gračacu; Deringajska od Donjih Blanuša do Kokirne, orijentirane prema Gračacu; Omsička na Kokirni i u selu Kijanima, orijentirana prema Gračacu, a na Crnom vrhu

¹ Strijeljan od strane partizana aprila 1942. godine pod sumnjom da je saradivao sa četnicima.

održava vezu s ustanicima iz Gračaca, Otrića i Zrmanje, koji su držali položaje lijevo od nje.

Štab za rukovođenje ovim četama sačinjavali su: Nikola i Milan Pokrajac, Mile Jukin i Mile Nikulov Radaković i David Guteša, a po povratku iz Dalmacije i Nikola Krajnović. Pisari u štabu bili su Soka Pokrajac i Petar Radaković. Komandant je bio Nikola Pokrajac. Sjedište štaba bilo je na Vodenoj glavi, u zaseoku Krnete. Prvih nekoliko dana štab je iskoristio za organizaciono sređivanje četa i za organiziranje naroda u cilju pomoći ustanicima. Narod se odazivao zahtjevima štaba s najvećom ljubavlju, a naročito omladinke koje su nosile hranu na položaje i bile kuriri po selima i zaseocima općine. Za njima ništa nisu zaostajale ni ostale žene, koje su pripremale hranu. Štab je odmah uspostavio vezu s ustanicima u Lapcu, Srbu, Gračacu, Zrmanji i Udbini. Posebno se svakodnevna veza održavala s komandantom za kotar Gračac i Lapac Gojkom Polovinom, čije je sjedište bilo u Lapcu.

Poslije dva dana od dizanja ustanka među ustanicima su se pojavila dva kolebljivca: Savica Kovačević Kusulja i Nikola Dautović Laušev. Oni su jedne noći otišli sa položaja u Lovinac i obavijestili ustaše o situaciji kod nas, o našim snagama i položajima. Otkriveni su kada su se vraćali iz Lovinca i odmah im je javno suđeno.

Ovako brz razvoj ustanka u kotaru Gračac stvorio je kod ustaša paniku. U svojim izvještajima ustaškom redarstvu u Zagrebu govore o velikim ustaničkim snagama koje se nalaze oko Gračaca, u čemu mnogo pretjeruju, te zahtijevaju hitnu pomoć u avijaciji, topovima i vojsci, inače će ustanci zauzeti Gračac. Ustaško redarstvo iz Zagreba hitno poduzima mjere da se u Gračacu i Lovincu grupiraju jake ustaško-domobranske snage kako bi ugušile ustank na ovom području.

Prvi napad u pravcu Bruvna poduzimaju 2. avgusta, ali su najprije napali na ustanike iz Gračaca, koji su držali položaje na Crnom vrhu i kod Kamenog krsta. Napad su izveli s postojećom posadom iz Gračaca, ali su bili odbijeni žestokom vatrom ustanika i natjerani na povlačenje u Gračac.

Odmah poslije ovog neuspjeha dobivaju izvjesna pojačanja iz Gospića i jednu bitnicu (bateriju) artiljerije iz Otočca, te 11. avgusta (oko 10 sati) poduzimaju drugi napad prema Bruvnu, ali sada izbegavaju Crni vrh i selo Kijane, već preko Tupala nastupaju u pravcu Vodene glave (kota Bender) koju brani Bruvanska četa. Za vrijeme nastupanja, naše položaje su tukli artiljerijskom vatrom. Da bi četa izbjegla gubitke, povukla se 200—300 metara na nove položaje. Kada su u streljačkom stroju prišli na blisko odstojanje, počeli su, da bi nas obmanuli, dovikivati da ne pucamo, jer su oni domobranska vojska koja hoće da nas zaštiti; zatim, da su razoružali ustaše u Gračacu i da idu u Bruvno i Mazin da uspostave hrvatsku vlast. Nosili su razvijene jednu crvenu i jednu bijelu zastavu. U tom momentu iz grmlja, gdje su bili naši prijašnji položaji, izišao je pred njih s puškom na ramenu Nikola Krajnović Tomičin, koji se nalazio na izvidnici (nije znao da smo se povukli). Domobranci satnik, koji se našao u blizini pozvao ga je: „Bratko, dođi ovamo, daj pušku!“ On mu je, tobože naivno, odgovorio: „Taman posla, pa moji bi me ubili za pušku“. „A gdje su tvoji?“ upitao je satnik. U taj mah uz prodoran poklik „Ura!“, četa je jurnula na domobrane i poslije kratke borbe uspjela ih natjerati u bijeg prema Gračacu. Tada su stupile u borbu Tomingajska i Deringajska četa i mnogo doprinijele razbijanju neprijatelja koji se dao u paničan bijeg. U borbi su ubijena 4 domobrana, a zarobljeni su 1 oficir, 1 podoficir i 2 vojnika. Zaplijenjeno je 7 vojničkih pušaka i 1 pištolj, s nekoliko stotina puščanih metaka. U borbi je sudjelovalo oko 250 ustaša i domobrana. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

U ovoj borbi naročito se istakao Gojko Ćuk, koji je prvi stigao do njih i goloruk uspio jednog ubiti i oteti mu pušku. Za naš uspjeh brzo se saznao na cijelom položaju, gdje je nastalo opće veselje.

Poslije ovog neuspjeha ustaše ponovo dovlače u Gračac i Lovinac jedinice i to: 2. varaždinsku pohodnu bojnu, jednu bitnicu iz Karlovca, jednu bitnicu iz Otočca, jedan dio pukovnije iz Otočca i manji broj ustaša iz Gospića. Ukupno se računa da je bilo skoncentrisano oko 1500 vojnika. Kada su izvršili koncentraciju snaga, 17. avgusta iz

Gračaca i Lovinca poduzimaju ponovno napad u pravcu Bruvna, Mazina, Lapca i Kulen-Vakufa. Zbog neprijateljeve brojne nadmoćnosti u ljudstvu i naoružanju, kao i jakе artiljerijske vatre, a i zbog bojazni da ne nastrada narod, poslije kratke borbe na Vodenoj glavi napušten je sav položaj. Ustanici se zajedno s narodom povlače u zbjegove, u Čemernicu i Kremen.

Napuštanjem položaja omogućen je ustašama nesmetan prolaz sve do Pištalske Drage, gdje su ih 19. avgusta sačekali u zasjedi lapački ustanici i potpuno razbili veoma jaku prethodnicu, zbog čega se i glavnina bezglavo povukla. U ovoj situaciji, 19. avgusta ujutro, ustanici Bruvna pokušali su s jednom većom grupom (oko 30 naoružanih ljudi) da iz Čemernice preko Dobrosela odu prema Kulen-Vakufu da bi učestvovali u borbi, ali su ustaše već bili u povlačenju. Ova grupa ustanika uspjela je da stigne zaštitnicu i napadne je kod sela Bulji. Tu je ubijeno 10—12 domobrana, a zaplijenjeno je 8 pušaka i 1 pištolj. Ustanici su produžili gonjenje domobrana prema Gračacu. Pri prolazu kroz sela neprijatelj je sve opljačkao, a naročito stoku. Od mlađih ljudi nije nitko nastradao, ali je ubijeno nekoliko staraca koji nisu mogli pobjeći u zbjegove.

Pretrpjevši tri uzastopna poraza za ovako kratko vrijeme, nisu nas više napadali sve do dolaska Italijana u Gračac, a kasnije i u Bruvno. Uglavnom su se orijentirali na osiguravanje Gračaca, Ričica, Sv. Roka i Lovinca, gdje su imali svoje stalne garnizone.

Septembar je protekao u držanju položaja i aktivnosti na organizacionom učvršćenju jedinica i funkcionisanju pozadine. Osim toga izvršeno je prvo primanje u članstvo KP od početka rata. Tada smo primljeni: Perica Krtinić, Milan Pokrajac, Bićo Kesić i ja. Sastankom je rukovodio Nikola Krajnović, a prisutni su bili član OK Tomo Nikšić i član KK Milan Munižaba. Sastanak se ilegalno održao u Gaju Radišinom. Neposredno poslije ovog sastanka (potkraj mjeseca) formirana je bruvanska ćelija, čiji je prvi sekretar bio Milan Pokrajac. U svom daljem radu komunisti intenzivno obilaze sela, održavaju zborove i tumače ciljeve naše borbe. Pristupa se formiranjem skojevske organizacije, a po selima se formiraju omladinski kružoci.

Prvu skojevsku organizaciju sačinjavali su: Perka i Zorka Japundžić, Anka i Miloš Opačić, Grozdan i Milan Krajnović, Joja, Sava, Dušan i Bude Radaković, Petar Čuturilo i Anka Pokrajac. Organizacija se naglo povećavala, te je početkom 1942. godine brojala preko 35 članova. Formira se i narodni odbor, koji vrši dužnost narodne vlasti. Prvi predsjednik odbora bio je Nikola Krajnović, a za odbornike biran je iz svakog većeg sela ili grupe zaselaka po jedan čovjek.

Na sastanku vojnih predstavnika iz cijele Like, koji je na Kamenskom održan 21. septembra pod rukovodstvom Marka Oreškovića, kao delegat za kotar Gračac prisustvovao je Nikola Krajnović.

DOLAZAK ITALIJANA U GRAČAC I BRUVNO

Poslije neuspjeha ustaških i domobranksih ofanziva i pokušaja da svoju vlast učvrste na teritoriji koju je zahvatio ustanak, početkom septembra Italijani dolaze u Gračac, a u drugoj polovini iz Gračaca u Bruvno, gdje uspostavljaju svoj garnizon jačine do 200 vojnika. Zbog ovoga dolazi do napuštanja naših položaja, jer se po direktivi komandanta za Gračac i Lapac, protiv Italijana nije stupilo u oružanu borbu. Direktiva je bila da se Italijani ne napadaju do daljeg naređenja. Ustanici su nekoliko puta sprečavali Italijanima (koji su oprezno nastupali) da dođu u Bruvno. Oni su ih dočekali kod sela Donjih Blanuša i suprotstavljeni se njihovu dolasku. Poslije svakog suprotstavljanja Italijani su se vraćali u Gračac, ali kada su odlučno krenuli, nije im pružan oružani otpor, tako da su došli u Bruvno i uspostavili svoj garnizon.

Kada su Italijani došli u Gračac, naš komandant Nikola Pokrajac, sa Davidom Gutešom i Pepom Obradovićem otišao je u izviđanje prema Gračacu. Kada su se njih trojica približavali mostu u zaseoku Rastovića (2 km od Gračaca), upali su u ustašku zasjedu. Ustaše su ih sačekale i htjele žive uhvatiti; oni su počeli bježati, a ustaše su otvorile vatru, od koje je Nikola poginuo, a ova dvojica su uspjeli pobjeći. Poslije dva dana kod Kamenog krsta poginuo je Ilija Petrović Lišak, borac Omsičke čete, koji je

bio u patroli prema Gračacu. Ovo su bile prve ustaničke žrtve. Dužnost komandanta preuzeo je Nikola Krajnović. Dolaskom Italijana u Bruvno i napuštanjem položaja štab za rukovođenje borbom prestao je djelovati, jer se već u tom periodu u Bruvnu našao dio članova Komiteta, koji su rukovodili svim pitanjima oružane borbe. Tada su u Komitetu bili Nikola Krajnović, Milan Mumižaba i Stevo Lončar. S obzirom na to da su Italijani bili u Bruvnu, članovi Komiteta živjeli su ilegalno.

Poslije napuštanja položaja čete su se povukle u sela i zaseoke. Komitet vrši preorientaciju njihovih zadataka, kako bi ilegalno osiguravali sela od upada ustaša. Njihova organizacija ostaje ista kao što je bila i za vrijeme držanja položaja.

Prva italijanska mjera bila je zahtjev da im ustanci predaju oružje. Stoga izdaju naređenje, podvlačeći da će svaki onaj tko ne preda oružje biti strijeljan. Zahvaljujući neumornom radu komunista i naprednih ljudi koji agitiraju da se oružje ne predaje, jer su nam i Italijani neprijatelji kao i ustaše, uspjelo se u potpunosti kod naroda da se ne preda ni jedna puška. Istovremeno se pristupa organizovanju kupovine oružja iz Dalmacije. Ovom akcijom u početku rukovodi Komitet sve dok se oružje kupovalo za novac, a kada se počelo kupovati za stoku, Komitet ja zabranio kupovinu s obrazloženjem da ne treba hraniti okupatora. No, i pored zabrane bilo je pojedinačnih slučajeva da se stoka davala za oružje. U cijeloj općini do kraja godine kupljeno je oko 130 pušaka i 1 puškomitrailjez, kao i desetina hiljada metaka.

Stalni boravak Italijana u Bruvnu trajao je do kraja oktobra 1941., a poslije su dolazili povremeno. Čim su uspostavili garnizon u Bruvnu, s dijelom snaga zaposjeli su položaje na Mazinskoj previji i Urljaju (iznad Previje), koji su stalno držali, smjenjujući se povremeno s vojnicima iz garnizona. Tu su organizirali položaje i iskopali rovove za odbranu. Za to vrijeme širili su propagandu da su u Bruvnu došli radi zaštite Srba od ustaša iz Kulen-Vakufa, Udbine i Gračaca. Međutim, baš u to vrijeme ustaše su pripremale ofanzivu na oslobođenu teritoriju lapačkog kotara. U momentu kada se ova ustaška ofanziva povoljno

razvijala i kada je izgledalo da će ustaše uspjeti da okupiraju oslobođeni teritorij, Italijani su se nenadno povukli u Gračac. Ovaj njihov postupak definitivno je razbio sve iluzije oportunističkih kolebljivih elemenata, koji su prihvatali njihovu propagandu o zaštiti Srba.

U ovom periodu Italijani razvijaju političku propagandu među narodom koristeći u tu svrhu pojedine kolebljivce i svoje špijune. Istovremeno vrše i ekonomsku propagandu, odnosno ekonomski pritisak na stanovništvo: kritične artikle (so, šećer, žito i dr.) koji su narodu nedostajali, a bili su neophodni, mogao je dobiti samo onaj tko je javno bio protiv NOB i solidarizirao se s Italijanima. Italijani kupuju stoku, živinu, jaja i druge prehrambene artikle, zbog čega idu po selima i agituju da se stoka tjera na tržnicu u Gračac i Udbinu, u čemu su u početku imali uspjeha. Komitet je ovo brzo spriječio zabranjujući odlaske u pomenuta mjesta, kao i vojnom intervencijom pri pokušaju da se naređenja ne poštuju.

U drugoj polovini oktobra Italijani pristupaju formiranju civilne vlasti u Bruvnu. Za ovo su iskoristili trgovca Savicu Gutešu i bogatog seljaka Stevu Plevšu, koji je bio postavljen za općinskog komesara. Ova njihova vlast trajala je svega nekoliko dana, jer ih je Bruvanska četa, po direktivi Kotarskog komiteta, rastjerala, a općinsku arhivu izbacila na ulicu i zapalila. Sa četom je išao i Nikola Krajnović, koji je na kraju, u prisustvu Italijana, održao govor u kojem je rekao da ustanici ne priznaju ni njihovu vlast, ni NDH, već samo svoju. Zatim im je postavio ultimatum da za što kraće vrijeme napuste Bruvno ili će protiv njih stupiti u oružanu borbu. Prevodilac na italijanski jezik bio je radnik Nikola Savatović, zvani Drča iz Rudopolja, koji je bio borac u četi. Poslije ovoga nisu više pokušavali da uspostave civilnu vlast, već su krajem mjeseca iznenada napustili Bruvno, kao i položaje na Previji i povukli se za Gračac.

Cijela općina sada je bila oslobođena. Mazinska i zrmanjska općina također. Lapački i udbinski kotar imao je veliku oslobođenu teritoriju, koja je međusobno povezana, čime su stvoreni dobri uvjeti za rad na terenu.

U svom daljem radu Komitet uspostavlja tješnje veze na čitavom teritoriju kotara (sa Zrmanjom, Otrićem, Gračacom i Mazinom). Stalno je u vezi sa lapačkim i udbinskim kotarom. Organizira izdavanje radio-vijesti i rješava niz drugih bitnih pitanja koja su svakodnevno iskrisava- la. Posebno se angažira u borbi protiv italijanske propagande, tumačeći narodu liniju Partije i ispravnost naše borbe.

Krajem oktobra lapački ustanici su od općine Mazin i Bruvna zatražili pomoć u ljudstvu, jer su se ustaše i domobrani povlačili iz Kulen-Vakufa preko Lapca i Neblju- sa za Bihać. Iz Bruvna je otišla jedna grupa (14 ljudi), koja je sudjelovala u borbi kod Lapca i dalje do Nebljusa. Poslije završenih borbi oni su se vratili.

U novembru Komitet poduzima niz mjera na cijelom području kotara. Vrši se primanje novih članova Partije. Bruvanska ćelija prima: Milu Radakovića Nikulova, Miloša Opačića, Milu Krtinića i Petra Čuturila Zabića. Formiraju se nove ćelije u ostalim oslobođenim općinama. Učvršćuje se vojnoteritorijalna organizacija i regulira držanje položaja prema Gračacu. Održavaju se sastanci sa omladini- nom, u čemu je skojevska organizacija vrlo aktivna. Organizira se kurirska služba koja ima tjesnu vezu sa oslobo- đenim selima unutar kotara, kao i sa susjednim kotarima.

U toku novembra Italijani dva puta dolaze u Bruvno sa dva kamiona radi „kupovine stoke”. Ustanici zabranjuju kupovinu i na putu za Gračac, kod sela Čukovi, Bruvanska četa postavlja im zasjedu, oduzima stoku, a njih vraća za Gračac.

Početkom decembra OK za Liku organizira u Trnavcu jednomjesečni partijski kurs na koji iz kotara idu Bićo Ke- sić, Smilja Pokrajac i ja. Decembar je protekao u sprovođenju mjera koje su započete u novembru. Komitet 25. decembra dobija naređenje OK i Štaba grupe ličkih odreda da se pristupi formiranju bataljona „Gavrilo Princip”. Do kraja mjeseca bataljon je bio formiran od ljudstva sa cijelog područja kotara Gračac. On je u početku imao jednu četu, ali za kratko vrijeme formira i drugu, i već početkom januara 1942. sa 1. četom odlazi na Ljubinu poljanu, oda- kle izvodi prve akcije na Zrmanjskom klancu, Malovanu,

a poslije i na Srbskom klancu, gdje mu se pridružuje i 2. četa. Kada je bataljon formiran, vojna organizacija i dalje je ostala (kao što je bila i ranije) na teritorijalnom principu, jer bataljon nije imao zadatak da drži položaje na području kotara, već da bude pokretan i djeluje po potrebi, bez obzira gdje to bude.

Tako su s novim jedinicama, novom, ojačanom organizacijom i prekaljenim kadrovima Bruvanjci ušli u 1942. godinu.

Đurad POKRAJAC

NIKOLA KRAJNOVIĆ

Rođen je 8. decembra 1899. godine u porodici koju je otac zbog siromaštva, napustio kad je Nikoli bilo četiri godine i otišao u Ameriku. Ostao je sa majkom, dedom i mlađim bratom u tesnoj, trošnoj seljačkoj kućici, čekajući očevu pomoć. Kada je završio osnovnu školu poslali su ga 1911. u Sisak da uči trgovacki zanat. Dve godine iza toga i majka napušta Liku i odlazi mužu. Osećaj osamljenog siročeta u tudini, napuštenog od roditelja, naročito je doživljavao kada ga je život šegrta — sluge najviše pritiskao. Ali u toj gorčini se i kalio. Kasnije je radio kao pomoćnik, a zatim kao trgovacki putnik.

U Bruvno je došao 1925. godine i otvorio trgovinu koju je vodio negde do ekonomске krize 1929. koja je i njega zahvatila. Ostavio je svoju brojnu porodicu i krenuo u Argentinu, ali se već u jesen 1930. vraća u Bruvno. Konačno, nakon 4 godine nemaštine prebrodio je sve teškoće. Bio je oličenje poštenja. Početkom 1935. godine zaposlio se u Železničkoj konzumnoj zadruzi u Gračacu.

U ovom periodu kad se borio s ozbiljnim ekonomskim teškoćama, organizovao je sokolsko društvo u Bruvnu i njime rukovodio. Društvo, u kojem je neumorno radio, postalo je centar za okupljanje omladine. Aktivnost društva je bila prilično široka: negovana je muzika, održavana su predavanja iz raznih oblasti, a kroz sve je provejavao duh „Nikice trgovčića”, kako su ga zvali, u stvari duh Partije čiji je on bio član.

Tridesetih godina je bio jedini član KP na terenu kotara Gračac. To je bila klica iz koje se 10 godina kasnije

razvija brojna i snažna partijska organizacija. Iz tога vremena datiraju njegove veze sa zagrebačkim komunistima. I posle osnivanja Okružnog komiteta KPH za Liku, gračačka organizacija, odnosno Kotarski komitet, održavala je stalnu vezu sa Zagrebom. Ta veza je pred rat bio Marko Orešković i nije prekidana sve dok Marko 1941. nije potpuno prešao u Liku. Preko Nikole se u ono vreme mogla dobiti sva partijska i druga napredna literatura koja je tada u Zagrebu i Beogradu štampana legalno ili ilegalno. Krajem oktobra 1939. godine održana je u njegovom stanu prva partijska konferencija u kotaru. Izabran je Kotarski komitet za Gračac u koji su ušli Nikola, Gojko Polovina, Vaso Šijan i Josip Lipovac. Kasnije je Gojko izabran za sekretara, a Nikola je bio zadužen da radi sa partijskom organizacijom za Bruvno i Mazin, za snabdevanje organizacije literaturom i za organizaciona pitanja; kod njega su se sticale sve veze kako sa članovima KP tako i sa CK i OK.

Izvesno vreme posle okupacije Nikola je morao napustiti Gračac i preći u ilegalnost. Otišao je kod sestre u selo Žegar, u severnu Dalmaciju. Oko ovog njegovog odlaska narod je ispredao čitave legende. Uskoro se vratio.

Od ustanka, pa na dalje, na teritoriji Bruvna i Mazine za njega su vezani svi događaji, postao je duša ustanka. Posle pogibije Nikole Pokrajea on je i formalno preuzeo dužnost komandanta ustaničkih snaga na ovome sektoru. Celim svojim bićem posvetio se organizaciji pokreta. Bruvno je, u kojem je on u tim presudnim časovima igrao tako značajnu ulogu, kroz celo vreme NOR bilo centar ustanka gračačkog kotara. Izbor za sekretara Kotarskog komiteta KP u septembru 1941. zahtevao je u tako složenim uslovima maksimalne napore u čemu on, kao ni ranije, nije štedeo sebe.

U oktobru 1941. italijanske trupe su povukle svoj garnizon iz Bruvna, računajući da će uspeti ustaška ofanziva na ustaničku teritoriju iz pravca Bihaća. Kad je ta ofanziva pretrpela potpuni neuspeh, Italijani su pristupili formiranju svoje vlasti u Bruvnu. No, ona se održala svega nekoliko dana. Jednoga dana u Bruvnu su došla dva kamiona sa italijanskim vojnicima i jedan poručnik, oba-

veštajac. Nikola Krajnović je na brzinu prikupio Bruvanjsku četu i veći deo Podurljajske čete i pod oružjem ušao s njima u centar Bruvna, među Italijane, kod kojih je nastala panika. Kad je fašistički poručnik počeo da nagovara partizane da se razidu kućama, govoreći kako on, tobože kao naš prijatelj, nije ništa video (jer su italijanske vlasti zapretile smrtnom kaznom za „bespravno“ posedovanje oružja), pred njega je izašao Nikola, popeo se na jedan zid i počeo da govori.

„Gospodin poručnik ne želi da nas vidi pod oružjem. Potpuno razumljivo. Takva nam uloga nije bila namenjena. A zna li, gospodin poručnik, što mi ne želimo? Mi ne želimo da ovde vidimo njega, niti nam treba njegova vlast. Mi želimo da budemo slobodni ljudi, a gospodin poručnik i njegovi vojnici neka idu u Italiju od kuda su i došli. Mi njih i njihovu vlast nismo tražili. Uništavaćemo svaki znak njihove vlasti...“

Ne slušajući njegov dalji govor, poručnik s vojnicima je na brzinu pobegao za Gračac. Ustanici su iz opštinske zgrade izvlačili arhivu i palili je na ulici.

Koncem 1941. godine pokušalo se, iako nedovoljno pripremljeno, rušenje železničkog vijadukta Bender koje se završilo neuspehom. Kasniji događaji su pokazali da selo Popina, kroz koje je trebalo proći sa eksplozivom, nije bilo pripravno za takvu akciju koja bi označavala početak borbe sa Italijanima, i to baš na njihovom području. Krivica za neuspeh pripisana je Nikoli (ovo se dogodilo posle smrti Marka Oreškovića, kada je aktivnost Rada Žigića više došla do izražaja, naročito njegova politika prema kadrovima iz južnog dela Like). Partijsku kaznu je primio disciplinovano. Jednom prilikom, skoro pola godine kasnije, rekao mi je da je kažnjen. Nije se žalio, nije nikoga krivio, a nije ni sebe branio. Stekao sam utisak da mu je teška sama pomisao što drugovi iz OK nisu detaljnije analizirali ceo slučaj, već prosto prevalili stvar na nekoga i skinuli to sa dnevnog reda. Takav postupak i odnos teško mu je padao. Iako je on to teško preživljavao, nije govorio o sebi. Govorio je o pokretu. Površna analiza jedne akcije dovela je do netačnih zaključaka. Nije bio u pitanju

ničiji kukavičluk, već aktivnost neprijatelja koja je na Popini uzela maha. To nam je bilo upozorenje da je neophodno više snaga angažovati na tom terenu i onemogućiti neprijateljsku aktivnost.

Početkom 1942. aktivno je radio na organizaciji NOO. Na dužnosti prvog predsednika Kotarskog NOO mnogo je pridoneo brzom učvršćenju novih organa narodne vlasti, koji su nikli u svim selima i mestima gračačkog kotara. I na drugim dužnostima, koje je vršio do smrti, sagorevao je na radu, unoseći svoje iskustvo i istrajnost.

Četnici Crljeničine brigade izveli su 18. marta 1943. neočekivan upad na oslobođenu teritoriju, na Bruvno, sa ciljem da uhvate članove Kotarskog komiteta i Kotarskog NOO. Kako je te večeri, uoči napada, bio sastanak Komite-ta kome su prisustvovali i drugi aktivisti iz kotara, to je jedan deo njih zanočio u selu Cerovcu. U ruke četnika, između 28 lica koja su pohvatili, pao je i Nikola, njegov verni i dosledni saradnik supruga Rezika i najstarija čerka Grozdana. Ostala deca su uspela da se sklone. U izveštaju koji je štab četničke brigade uputio popu Đujiću, komandantu četničke tzv. „Dinarske divizije”, stoji da su uhvatili Nikolu Krajnovića, idejnog vođu komunista gračačkog kotara.

Nikolu su divljački mučili, razjareni što bol podnosi bez reči, bez jauka. Mučenje je počelo batinanjem, udarcima uplenenom užadi, čeličnim lancima i specijalnom žilom za mučenje. Jedine reči koje su mogli od njega čuti bile su pozdrav Partiji. Nastavili su sa prebijanjem na komade kostiju leve ruke i jednog po jednog rebra. Od njega nisu saznali ništa. Umirao je kao komunista, onako kako je i živeo.

Nakon mučenja na Vučjaku (u Velebitu) prebačen je sa ostalima u manastir Krupa. Odvojili su ga od ostalih zajedno sa omladinskim rukovodiocem Milom Pjevačem. Prije nego što su ga izdvojili iz grupe, sav krvav i polomljen rekao je prisutnima: „Ja ne znam kako će ko proći, ali za sebe znam — mene će ubiti. Tući će nas i mučiti ali nemojte nikoga odavati, to ničiji položaj neće olakšati”. Uspeli su drugu noć mučenja u Krupi da od njega izvuku krike bola i patnje, ali ništa više. Pet dana i noći trajalo

je „saslušavanje” i pokušaji da se iznude neki podaci. Od njega nisu ništa saznali, a kada mu je bilo najteže, kličao je Partiji. Rezika je posle prvog dana saslušanja i mučenja izgubila moć govora i nemo posmatrala šta se s njom i oko nje događa.

Drugog dana boravka u Krupi došli su italijanski oficiri da ga traže radi zamene za njihove zarobljene oficire. U krugu manastira, pred Italijanima, prišao mu je Savica Guteša, četnički vođa i tražio da neke stvari oda, da prizna, pa će biti zamenjen. „Misli na svoje petoro dece” cinično ga je upozorio Savica.

„Ako ubiješ Krajnovića, nećeš ubiti pokret. Naš pokret će pobediti i bez mene. Da je u mojoj ruci što je u twojoj, tebe već ne bi bilo. Moja deca propasti neće. Ostali su drugovi koji će moju decu paziti” — prkosno mu je, između ostalog, odgovorio Nikica.

23. marta 1943. ugasio se život Nikole Krajnovića. Na strešjanje su ga nosili natovarenog potruške preko magareta, jer polomljen nije mogao ići od Krupe do Vučjaka. Sa Rezikom je bio isti slučaj. Dok se opreštalo od nje i kćeri, žaleći što i ona nevina umire, neprijateljski meci su prekinuli život u napačenom telu.

Nikoline reči su se ostvarile. Pobedio je pokret kome je on priložio duge godine svog ilegalnog rada i, na kraju, svoj život.

Milan KRAJNOVIĆ

KORENICA U 1941. GODINI

Za Korenicu i okolna sela vezana je svojim poreklom i delovanjem čitava plejada prekaljenih komunista. Odlazeći na rad u fabrike i radionice širom Jugoslavije, ljudi ovoga kraja upoznavali su se sa naprednim idejama radničkog pokreta i učestvovali u najraznovrsnijim akcijama radničke klase. I mnogi učenici koreničke gimnazije, koji su kasnije nastavili školovanje po drugim mestima, takođe se vezuju sa naprednom studentskom i drugom omladinom i izrastaju u napredne ljude, komuniste i rodoljube. Svi oni, vraćajući se ili povremeno dolazeći u svoj rodni kraj, unosili su naprednija shvatanja u narod i uticali na njegovu političku orientaciju. Daleko iznad svih u tom pogledu isticao se Rade Končar koji je na njemu svojstven način umeo da okupi narod plitvičke opštine i da ga na jednostavan i shvatljiv način upozna s najraznovrsnijim društvenim pojavama u zemlji i svetu, da slobodoljubiva stremljenja naroda ovoga kraja usmeri u duhu politike radničke klase. Iako zauzet radom u Centralnom komitetu KP Hrvatske, on nalazi vremena da posećuje svoje rodno selo, Končarev Kraj i Plitvice i da stvara poldan teren za formiranje partiskske organizacije. A kada se 1937. godine, posle izdržanog zatvora, ovde zadržao tri-četiri meseca, za njim je ostala osnovana partiskska organizacija, prva u plitvičkoj opštini.

Vidno mesto u širenju naprednog pokreta u ovom kraju imao je i Branko Ognjenović. Završio je malu maturu u Korenici, a zatim odlazi u učiteljsku školu u Gospić, u kojoj se upoznaje sa starim komunistima, čita marksističku literaturu, prati politička zbivanja i otvoreno istupa pro-

tiv reakcionarnog školskog režima, pa već u drugoj godini učiteljske škole postaje član SKOJ-a. Za vreme školskog raspusta družio se sa omladincima Bjelopolja, Tuka i drugih sela, okupljao ih preko ogranka SDS, „Seljačkog kola” i uticao na njihovo formiranje.

Napredne omladince, studente i srednjoškolce Korenice, okupljao je i student prava Bogdan Marković. Oni su, i pored represalija od strane vlasti, po njegovim uputstvima, razvijali živu delatnost u okviru „Seljačkog kola”. Održavao je vezu i sa komunistima i naprednjim seljacima. Preko njega su komunisti dolazili do marksističke literature, s njim diskutovali i zauzimali stavove po aktualnim političkim događajima. Njegov uticaj na seljake prenosio se i preko Nikole Vujčića Cilje, siromašnog seljaka i samoukog majstora nekoliko zanata iz sela Vrela.

U održavanju predavanja o političkoj situaciji, o seljačkom i nacionalnom pitanju i slično u Vrelu, Trnaveu i drugim selima najviše su se isticali Proko Dmitrašinović, Brato Orlić, Pero Pražić, Stevo Rapajić i drugi. Veliki uticaj na seljake Vrela vršili su Nikola Milanović i Mičan Drakulić, službenici beogradske pošte, koji su svakog leta dolazili ovamo na godišnji odmor. Oni su donosili marksističku literaturu namenjenu omladini, diskutovali sa seljacima o raznim događajima, pa je svaki njihov dolazak značio nova saznanja o kojima se po njihovom odlasku prepričavalo. Na taj način boravak ove dvojice komunista utirao je put stvaranju komunističkih organizacija u selu Vrelo. Rade Hrnjak, student iz Debelog Brda okupljaо je omladince i simpatizere KP iz buničke opštine i s njima proradišao marksističku literaturu, pa je preko njih i članova „Seljačkog kola” delio letke i brošure koje je donosio iz Zagreba.

Treba spomenuti i značajno delovanje Nikice Rapajića, koji je bio zaposlen kao agronom u Gračacu. Obilazeći sela koreničkog sreza on je predavanja za unapređenje poljoprivrede pretvarao u političke skupove i, naravno, veoma mnogo uticao na seljake.

Delovanju komunista i simpatizera KP znatno je doprineo i boravak Ognjena Price koji je u Korenicu bio in-

terniran 1940. godine.¹ Premda je, kao internirac, bio pod stalnom prismotrom, on se u kući Pere i Đoke Pražića redovno sastajao sa koreničkim komunistima i studentima, pribavljujući im marksističku literaturu i propagandni materijal.

Iz tog rada izrastao je veliki broj simpatizera na koje su se komunisti mogli sve više oslanjati i računati na njihovu podršku. Tako je pre izbijanja rata u koreničkom srežu bilo stvoreno pet partijskih organizacija: u Buniću, Končarevom Kraju, Trnavcu, Ličkom Petrovom Selu i Bjelopolju.

Najbrojnija je bila bunička organizacija od koje su kasnije stvorene četiri nove: u Buniću, Šalamuniću, Ljubovu i Debelom Brdu.² U Ličkom Petrovom Selu organizacija je imala svega pet-šest članova među kojima su bili Branko i Kata Bubalo, Branko Mihić i dr. Partijska organizacija u Končarevom Kraju, koju su formirali Jovo Bogdanović, Đuro Čudić, Milan Škarpa, Petar i Dane Končar, kasnije se proširila novim članovima. Međutim, partijska organizacija u Trnavcu bila je nešto brojnica.³ U Bjelopolju je partijska organizacija obrazovana od skojevaca koji su se neposredno pred rat bili vratili iz raznih krajeva u svoja sela i od starih članova KPJ koji su učlanjeni u mestima gde su do tada radili.⁴ Sve ove organizacije radile su pod direktnim rukovodstvom Kotarskog komiteta, koji je potpuno oformljen u oktobru 1941, pošto je u toku apriliškog rata i prvih dana okupacije bio razbijen.

U to vreme delovao je i izvestan manji broj skojevskih organizacija u selima oko Bunića, u Debelom Brdu,

¹ Videći opasnost Pricinog delovanja na koreničke intelektualce, policija ga po naređenju zagrebačke policije, hapsi i sprovodi u zagrebački zatvor gde ga je Maček po okupaciji predao ustasha koji su ga streljali 9. jula 1941. godine. Pre njegovog hapšenja i odvođenja iz Korenice bili su pohapšeni Pero i Đoko Pražić, Proko Dmitrašinović i Ilija Orlić.

² U ovim organizacijama su tada radili: Rade Svilar Cale, Strahinja Knežević, Vujo i Dušan Ratković, Milan Čušić, Nikola Šijan, Hrnjak i dr.

³ Među njima su bili Mišika Lukić, Vajo Dmitrašinović, Milinko Grahovac, Isika Lukić, Mile Lukić, kovač, Jovo Lukić, Vlajo Hrnjak i dr. Neki od njih primljeni su odmah posle okupacije.

⁴ U ovoj organizaciji radili su Branko Ognjenović, Iso Stanić, Milan Stanić, Pejo Belić i dr.

Bjelopolju, Korenici i Vrelu. Naročito su aktivno radili Slavko Glumac i Ilija Milanović, koji su se skoro svakodnevno sastajali sa omladincima svog sela, a ponekad i sa srednjoškolcima iz Korenice i na jednostavan način upoznavali omladinu sa aktuelnim političkim prilikama.

Veliki ugled koji su komunisti stekli u predratnim akcijama i snažan uticaj koji su izvršili na stanovništvo ovoga kraja još više su ojačali u prvim danima posle okupacije. Tome je doprinelo kapitulantstvo i izdaja rukovodstva buržoaskih partija, a naročito Mačekovo solidarisanje sa Pavelićevom vladom, kao i bekstvo jednog dela rukovodstva SDS iz zemlje, kome je narod ovoga kraja na izborima 1938. godine tako izdašno dao svoje glasove.

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske narod Korenice i okoline primio je sa ogorčenjem. Ali, nije se ipak mislilo da će stvari uzeti onako krvav obrt, da će se Prijedor, Jadovno i Bihaćko polje pretvoriti u masovne klanice hiljada nedužnih ljudi. Prva mera preduzeta od strane novouspostavljene ustaške vlasti bila je — oduzimanje sveg oružja eventualno zadržanog po selima. Opštine su izdale stroge naredbe da se sve oružje ima obavezno predati i da se sva lica, koja su se vratila iz bivše vojske, prijave vlastima.

U selima plitvičke opštine hapšenja su izvršena odmah po proglašenju NDH. Prvo su pohapšeni pripadnici četničke organizacije Koste Pećanca,⁵ kojoj je na čelu bio Miša Kosanović, industrijalac iz Plitvica. Ali, posle mesec-mesec i po dana, kada su se ustaše sredile i prividno učvrstile vlast, počele su sa opsežnijim progonima.

U samoj Korenici su ustaše preuzele vlast nešto kasnije i sa više opreza nego u ostalim mestima koreničkog sreza. Jer, nije se mogao ignorisati uticaj koji su napredni ljudi godinama vršili na ovdašnje stanovništvo. Nekolicina ranije pripremljenih frankovaca, među kojima su bili

⁵ Hapšenje je vršeno po spisku koji je, verovatno, pronađen zajedno sa četničkom zastavom u prostorijama opštine Plitvice ili u stanu Miše Kosanovića. Kasnije je veći broj pripadnika ove organizacije odveden u zarobljeništvo u Italiju — po svoj prilici na intervenciju Kosanovića.

Nikola Mažar⁶ iz Rudanovca, lugar Zvonko Matić, poštar Ivan Devčić, šef pošte Tomica Ric i neki nadcestar — zadovoljavali su se u početku ubedivanjem ljudi u neminovnost raspada bivše države. Ova petorka predstavljala je prvo jezgro ustaške organizacije. Između njih Nikola Mažar je postavljen za logornika.⁷

Iz opštine Korenica prvi je od ustaša bio uhapšen Petar Đerić iz Mihaljevca. Zatim su Italijani trojicu ljudi odveli u zarobljeništvo. A onda se počelo sa hapšenjem uglednijih građana i intelektualaca. Tako je u Korenici pohapšena veća grupa ljudi. U Buniću su uhapsili komuniste Đuru Dragaša Jocana i Mojsiju Panjkovića, kao i popa Rašetu sa grupom istaknutih seljaka.⁸

Da bi se stanovništvo dezorientisalo, proturani su glasovi da su svi ovi ljudi odvedeni na obavezne radove za obnavljanje puteva, mostova i drugih objekata uništenih za vreme aprilskog rata. Ali, narod je sve manje verovao u to, pogotovu kada su u trgovine nekih odvedenih trgovaca postavljeni ustaški poverenici.

Posle prvih hapšenja prišlo se pripremama za iseljavanje Srba. U vezi sa tim jednog dana je došlo naređenje da se svi seljaci koji imaju zaprežne konje u određeno vreme stave na raspolaganje ustaškom stanu u Korenici ili ustaškoj postaji na Prijedoru. Ne sluteći zlo, mnogi ljudi su se odazvali tom naređenju. Tek kada su sa ustaškom pratnjom stigli u sela plitvičke opštine i čuli vrisak dece i žena, shvatili su kakav posao treba da obave. Ali, bilo je kasno da se ma šta preduzme. Porodice su potrpane u kola i kolona od 800 kola je uz najveća maltretiranja, preko Bihaća i Bos. Petrovca sprovedena za Drvar.⁹

⁶ Proveo je dugo vremena na radu u Nemačkoj, gde se upoznao sa frankovačkim „idejama“. Iz Nemačke se vratio kao invalid rada, pa je nastavio da održava vezu sa frankovcima i radio na stvaranju ustaške organizacije.

⁷ Zvanje logornika imalo je lice koje se nalazilo na čelu ustaške organizacije u jednom srezu.

⁸ Svi su odvedeni u Gospić i pobijeni.

⁹ U Drvaru su kočijaši otpušteni natrag a iseljene porodice raspoređene po okolnim selima i selima opštine Grahovo, gde ih je narod primio kao svoje najbliže.

Čitav niz ponižavanja, vredanja ličnosti i nacionalnih običaja izmišljan je da bi se stanovništvu ulio strah u kosti. Naređeno je da se sruši pravoslavna crkva u Plitvičkom Ljeskovcu; naizmenice su dovođene grupe koje su 15 dana eksplozivom rušile deo po deo crkve. Porušene su i zidine hotela „Plitvice”. Srbima „kao potomcima Slave- na” zabranjuje se nošenje ličke kape, jer je to kapa Hrvata koji su „potomci ilirskog plemena Japoda”. Zatvori su punjeni, izmišljana su najraznovrsnija mučenja kojima je samo u koreničkom zatvoru podleglo više od 30 ljudi.

Neka mučenja opisao je dr inž. Nikola Rapajić.

„Pred očima Nikole Drakulića¹⁰ u zatvoru je ubijen Mirić, radnik sa pilane u Plitvičkom Ljeskovcu. Njemu su ustaše puščanom cevi probili prsa i izbili plećku, a Nikolu Drakulića prisilili da kupi krv i nosi u štalu. Leku Iliju, finansa iz Vranovače, nakon teških mučenja, obesili su o kuku koja je bila zabijena u zid ćelije i oglasili da se sam obesio. Nikolu Drakulića, koji je bio u ćeliji zajedno sa Lekom, ustaše su prisilile da im pomogne u vešanju. Pravoslavnog popa iz Sadilovca i Nikolu Drakulića su nate-rivali da jedan drugog tuku. Popu su palili bradu. Usled toga je poludeo, pa je po noći život ostalim zatvorenicima sa njim bio neizdržljiv. Nikoli Drakuliću su na tri mesta bušili kožu i u otvore sipali so. Itd.

Strah i nesigurnost koji su zavladali među stanovništvom često su uticali na sposobnost za rasuđivanje. Otuda i pojava da su se ljudi, i pored toga što su znali šta ih čeka, skoro masovno odazivali na „obavezne radeve”. Nijedno selo nije bilo pošteđeno i teško je nabrojati sve žrtve što su punile masovne grobnice na Prijekoju, Jadovnom i Bihaćkim barama. Prema nepotpunim podacima, samo iz koreničke (računajući i Bjelopolje) i buničke opštine pobijeno je 600 ljudi, a skoro isto toliko i iz opštine Ličko Petrovo Selo.¹¹

¹⁰ Nikola Drakulić potpukovnik JNA u penziji, u koreničkom zatvoru bio je 42 dana. Za to vreme kroz zatvor je dnevno pro-lazilo 20—30 ljudi koji su potom otpremani u Gospić.

¹¹ Broj žrtava je ogroman ako se uzme u obzir da je u toku celog rata u pozadini stradalih 1107 stanovnika u koreničkoj i buničkoj opštini.

No, videći da zverstva neće prestati, da ustaše postaju sve osionije, ljudi već i spontano počinju da se odupiru. Poseban je podvig izveo Pejo Koruga, bivši žandarm iz sela Ponora. Posle nekoliko neprospavanih noći u ćeliji koreničkog zatvora, poručio je ženi da u kruh umesi mali nož „koričanac“ i da mu hleb doturi u zatvor kako god zna, što je ova i uspela. Kada su žandarmerijski narednik, Kostelac i jedan ustaša došli u zatvorsku ćeliju u kojoj se nalazio i Pejo i hteli da ga svežu, on je računajući na blisko poznanstvo zamolio Kostelca da ga pusti iz zatvora, jer su mu kod kuće ostala nejaka deca. I dok mu je Kostelac cinički psovao decu i sve više pretio, odjednom je jauknuo i srušio se u samrtnom ropcu. „Koričanac“ u Pejinoj ruci učinio je šta je trebalo. Drugi ustaša videći ovo, izjurio je iz ćelije i utekao iz zgrade bivšeg Sreskog suda. Ali Pejo nije mislio samo na sebe. Brzo je pojurio hodnikom i pošto je zabravio ulazna vrata zatvora, počeo je da otvara ćelije i odvezuje jednog po jednog zatvorenika. Tako je njih 12 uspelo da pobegne, dok su drugi, zbumjeni i zaplašeni iznenadnim događajima, ipak ostali u zatvoru da bi kasnije na najgrozniјi način bili pobijeni i bačeni u prijebojske jame.

No, ljudima je postajalo jasno da se pojedinačnim povizima, pa ma koliko oni bili junački, ne može mnogo učiniti. Kod stanovništva se počela sve više buditi tradicionalna borbenost i želja za masovnim otporom. Isto tako narod je uvideo da ga jedino komunisti nisu izneverili i da su ostali dosledni svemu onom što su nekad govorili.

Samopregorjan rad komunista i neopisiva zverstva ustaša učinili su da narod uvidi da mu je jedini spas i izlaz iz teške situacije samo u oružanom ustanku. Istina, ustaška zverstva dovela su partiskske organizacije u vrlo težak i delikatan položaj. Nacionalna netrpeljivost, godinama pothranjivana od nenarodnih režima, morala se sada suzbijati u interesu borbe protiv okupatora i ustaša, iako nije bilo lako razuveriti Srbe, koji su činili najveći deo stanovništva koreničkog sreza, da zlodela koja se nad njima vrše, nisu dela Hrvata nego izdajica hrvatskog naroda. Ipak, zahvaljujući svakodnevnom radu komunista i njihovom ugledu kod naroda, nacionalna netrpeljivost i šovističke pojave

u srežu bile su svedene na najmanju mogućnu meru. Gnev srpskog stanovništva sve se više kanalisa u pravcu borbe protiv stvarnih krivaca: okupatora i ustaša.¹²

I pored svega što se događalo, ipak nije bilo lako ubediti ljude u potrebu ustanka, naročito neke starije. Oni su se zavaravali nadom da je NDH stvorena uz pomoć Nemačke i Italije, a one, kao „zemlje kulturnijih naroda”, neće dozvoliti da ustaše ubijaju nevino stanovništvo. Stoga po njihovom, sve pripreme za borbu „bile su preuranjene dok se ne vidi kako će se stvari razvijati”. No, ono što nije uspevalo kod svih starijih, uspevalo je kod omladine. Pripadnici SKOJ-a, koji su se vratili iz svojih mesta školovanja i službovanja, sklanjajući se ispred ustaša, povukli su za sobom veliki broj drugih omladinaca i time ih ne samo spasavali od ustaša, nego ih i pripremali za predstojeće borbene akcije.¹³

Poseban značaj u razvoju događaja predstavlja je dolazak u ovaj srez većeg broja istaknutih članova KPJ, članova Okružnog komiteta za Liku i članova CK KPH. Njihovom pojавom na ovom terenu u julu 1941. partijske organizacije se još više aktiviraju, organizaciono sređuju i još bolje prilagođavaju novonastalim uslovima.

Naročito mnogo značio je dolazak Marka Oreškovića. On neumorno obilazi sela, daje uputstva partijskim organizacijama i sam održava masovne sastanke po selima. Na jednom ovakovom sastanku koji je održao u Gaju Božanića (Debelo Brdo), on govori o potrebi sklanjanja ispred ustaša i priprema za borbu. Početkom avgusta on je u Bjelopolju održao sastanak sa komunistima, skojevcima i drugim naprednim omladincima iz Bjelopolja i Korenice, na kome se govorilo o organizovanju otpora protiv ustaša i okupatora. Posle toga, obišao je i ostala sela u srežu, zadržavši se naročito u Krbavici. U Trnavcu je prisustvovao partijskim sastancima, a u obilasku sela stalno se upuštao

¹² Dolaskom Dalmatinaca na teritoriju ovog sreza i kasnijim masovnim uključivanjem Hrvata iz Like u oslobođilačku borbu srpsko stanovništvo je najbolje shvatilo suštinu stvari.

¹³ Među najaktivnijima su bili Nikola Vukobratović iz Građušića, grupa skojevaca iz Bjelopolja, kao i skojevci iz Bunića, Vrela i drugih sela.

u razgovore sa pojedinim seljacima, ubedivao ih u potrebu odupiranja ustašama, govoreći da se Srbi nikad nisu lako predavali neprijatelju i da bi se pasivnim držanjem osramotilo srpsko ime.

Negde početkom juna na teritoriju koreničke i plitvičke opštine dolazi Srđan Brujić. Još kao student prava, on učestvuje u naprednom studentskom pokretu, a sada aktivno radi na pripremi ustanka. Obilazi Končarev Kraj, Trnavac, Homoljac, Babin Potok, Turjanski i druga sela i svuda održava pojedinačne i grupne sastanke sa seljcima i prisustvuje sastancima partijskih organizacija koje su u to vreme postojale.

Delovanjem ovih istaknutih partijskih radnika organizacije na terenu dobile su ne samo znatno pojačanje, nego i jasna uputstva o daljem radu u konkretnim uslovima. Već u julu organizuju se seoske čete ili odredi u koje većinom stupaju omladinci, a čije se rukovodstvo bira na demokratski način. Pošto je njihov zadatak u početku bio da štite narod od ustaškog terora, uvedene su straže i određena stražarska mesta. Na veće akcije tada se još nije moglo pomicati, jer je nedostajalo oružje.

Drugog avgusta održan je na Rajnovači sastanak sa predstavnicima svih seoskih četa koreničke opštine i izvensnog broja sela otočačkog sreza. Cilj je bio da se ukaže na potrebu stvaranja većeg broja ovakvih odreda i formiranje jednog odreda koji bi operisao na teritoriji koreničke i vrhovljanske opštine. Posle izbora komandanta odreda i komandira četa, predstavnici seoskih četa su se razišli.

Istog dana dok su još vršeni dogovori o formiranju odreda „Kik”¹⁴ Stevo Hinić¹⁵, konobar iz Debelog Brda, obavestio je Dmitra Zaklana, Vuju i Dušana Ratkovića iz Šalamunića da treba da se pozovu Staniša Opsenica i Spaso Knežević sa Ljubova, kao i ugledniji ljudi iz ostalih sela da dođu u Debelo Brdo na dogovor i stvaranje plana

¹⁴ Odred je još pre ovog sastanka dobio ime „Kik” po mestu logorovanja jedne grupe komunista i omladinaca iz Končarevog Kraja, Babina Potoka i drugih sela. Kad je bio potpuno oformljen dobio je naziv odred „Ognjen Prica”.

¹⁵ Poginuo u Žumberku u proleće 1944. kao komandant Žumberačkog odreda.

za napad na ustašku posadu u Buniću. Međutim, pošto je toga dana došlo do sukoba između naroda buničke opštine i ustaša, do sastanka nije došlo. Naime, čuvši da su ustaše stigle u Bunić s namerom da pljačkaju i hapse ljudi, muškarci iz Ševera, koji su upravo bili na dogovoru o borbi protiv ustaša, reše da ih pobiju. Upali su u selo i naglo uleteli u kuću Mičana Ševera gde su zatekli 5 ustaša. Nastalo je hrvanje između naoružanih ustaša i golorukih ljudi. Omladinac Branko Petraković Perina, Buća Šever Bukićin, Buća Šever Radulov i Mile Panjković Zorin, ubijaju trojicu ustaša i dvojicu zarobljavaju, pri čemu je Petraković ranjen.

Stanovništvo Bunića, Debelog Brda, Pećana i Krbavice odmah je obavešteno o događaju i pozvano na opšti napad na ustašku posadu u Buniću. Poziv je naišao na masovan odziv.¹⁶ Iako naoružani samo sekirama i rogljama, napadači su već svojom brojnošću delovali na ustaše. I čim su ovi ugledali približavanje tolike grupe, počeli su da se povlače preko Očuruma prema Širokoj Kuli.

Borba za Bunić trajala je svega nekoliko sati. Hrabrost i odlučnost ustanika pobeduju ustaško oružje i na prištu ostaju četvorica mrtvih ustaša i dvojica zarobljenih. A što je važno, zaplenjeno je 6 vojničkih i 1 lovačka puška, kao i nešto bombi. U isto vreme, Bevanda, žandarmerijski narednik iz Bunića, ne znajući za napad, nailazi sa svojim pratiocem od Perušića na zasedu Staniše Opse-nice.

Obavešteni o ustanku ustaše stavljaju u pokret jedan deo svojih oružanih snaga iz Široke Kule, Ličkog Osika, Perušića, Ivičevića-Kose i Gospića da bi svojim naletom odmah rasterali i kaznili „neposlušnike”. Na putu prema Buniću oni pale kuće i ubijaju svakog na koga najdu. Prenoćivši na Ljubovu, rano sutradan (3. avgusta), nastavili su u streljačkom stroju prema Buniću. U Šalamuniću, počev od kuće Kneževića do zaseoka Ševeri, pobili su mnogo

¹⁶ U selu Kravici je baš tada Marko Orešković držao sastanak. I pored njegove primedbe da će biti vremena za borbu i da nepripremljenost ovog napada može dovesti do neuspeha koji bi imao nepovratno teške posledice za razvoj pokreta u ovom kraju, Kravčani se nisu mogli obuzdati. Trčeći krenuli su i oni prema Buniću.

žena, dece i staraca. Zapalili su zaseoke Hrnjak i Kneževiće, zatim Bunić, Lagodu i deo Šalamunića, bacajući u vatru žive ljudi.¹⁷

Ali njihovo paljenje i ubijanje biva zaustavljen. Dmitar Zaklan sa grupom naoružanih drugova koji su napustili zasedu u Čorcima i pošli u pomoć Staniši Opsenici, presreću ustaše i sukobljavaju se s njima na Poljanku i Palić-vršku. Posle kratke borbe ustaše se povlače u Bunić.

Neuspeh ustanika da zadrže Bunić nije demoralisao narod ovog kraja. Pa, iako ustaše obećavaju da klanja i ubijanja više neće biti, oni dalje učvršćuju svoje snage i stvaraju nove borbene organizacije. Na Ljubovu se formira odred „Ljubovo” sa zadatkom da operiše na području opštine Bunić, Široka Kula i Podlapača. Za njegovog prvog komandanta izabran je Staniša Opsenica. U Šalamuniću i Buniću se, pored seoskih četa, stvaraju i „leteći vodovi”.

* * *

Posle prvih borbi u Buniću, seoske čete i odredi, pored odbrane sela, počinju napadati svakog ustašu. Za ovo je bila potrebna i veća količina oružja, a u njemu se oskudevalo. I ustaše sada iz svojih garnizona izlaze samo sa jačim snagama i golim rukama nije im se moglo optimati oružje. Zato je na masovnim sastancima određivano koliko će ko dati novaca ili stoke i otprilike se proračunavalо koliko se za to može kupiti pušaka, municije i bombi. Ljudi su sa tim novcem slati u Dalmaciju i Donji Lapac da bi po cenu velikih žrtava i mnogih neprijatnosti kupovali oružje.¹⁸ Na taj način nabavljen je priličan broj pušaka za odred „Ljubovo” i seoske čete u Šalamuniću, Buniću, Debelom Brdu, Grabušiću, Bjelopolju, Frkašiću, Veda-

¹⁷ U Buniću su u zapaljenu kuću Sime Hinića bacili Simu i bivšeg beležnika Miću Kneževića sa ženom i četvoro dece. Iza njihovog povlačenja u Buniću je ostalo poubijano oko 160 lica raznog uzrasta.

¹⁸ Ljudi koji su odlazili po oružje bili su na putu presretani od okupatora i pljačkaških zaseda. Morali su dolaziti u dodir sa švercerima i ljudima najraznovrsnijih gledišta. Zato su pribegavali raznim lukavstvima, presvlačili se u dalmatinska odela, kretali se samo noću i sl.

šiću i drugim selima. Nešto pušaka i jedan puškomitrajjez doneli su ljudi koje su ustaše bile iselile iz plitvičke opštine. Naime, posle ustanka u Drvaru u kome su masovno učestvovali, oni se vraćaju u blizinu svojih nekadašnjih domova koje su ustaše naselile. Veliki broj njih odmah stupa u odred „Kik”, jer u njemu vide snagu koja je u stanju da osveti njihova stradanja i vrati njihove domove.

U toku avgusta izvršeno je više spontanih i organizovanih napada na ustaše. Tako su Mane Vujčić i Milan Šteta ubili ustaškog krvoloka Pivana. Nekoliko dana posle ovog, zaslužena kazna sustigla je još jednog ustašu, kome je proricana blistava karijera u ustaškoj hijerarhiji. Iz zasede kod Slatke vodice ubijen je Božo Mažar, ustaški beležnik u Korenici. Zasedu ovom ustaši su postavili Jovo Dmitrašinović iz Vrela i Milan Petričić Brko iz Mihaljevca.

S namerom da dođu do oružja, ustanici 21. avgusta organizuju napad na Končarev Kraj, gde su se nalazili naoružani doseljenici iz Saborskog, a 22. i 23. avgusta na Vratniku su izvršili premetačinu ustaških kola koja su se kretala prema Prijedoru. I jedna i druga akcija nisu donele željene rezultate; nijedna puška nije zaplenjena.

Tih dana, odnosno 23. avgusta seoski odredi iz Vrela i Rijeke i iseljenici iz plitvičke opštine dočekali su na prevoju Vratniku ustašu Franju Oreškovića. U pratnji dvojice ustaša, žene i sina, on je za Prijedor terao puna kola robe napljačkane iz koreničkih trgovina. Franjo uspeva da kroz gustu šumu Vratnika pobegne, ali su zato u klopu pali ustaše i ustaški štićenici iz Rudanovca, koji su toga dana hteli da sklone svoje porodice u sigurnija mesta i tako stvore sebi što povoljnije uslove za nastavljanje ustaških akcija.

Komunisti, skojevci i napredni omladinci koji su u ovom napadu učestvovali, pokazali su ne samo borbenost nego i političku zrelost u vršenju svojih zadataka. Naime, uz ovu grupu je išao i priličan broj porodica Hrvata koji nisu podržavali ustaše. Napredni omladinci nisu dozvolili da se bes razlučenih stanovnika sruči na te ljude koji nisu bili krivi za ustaške zločine. Ženama, deci i muškar-

cima koji nisu učestvovali ili pomagali ustašama u vršenju ubistava i zlostavljanja, omogućeno je da nesmetano nastave put prema Prijekoju ili da se vrate svojim kućama u Rudanovac. No, ustašama nije oprošteno.

Izvešteni o ovom događaju, ustaše iz Gospića upućuju prema Korenici četu domobrana ojačanu jednim odeljenjem brdskih topova. Na Rudanovcu razvijaju streljački stroj i iz pušaka, mitraljeza i topova pucaju u pravcu Crnog vrha i Mrsinja. Dolaze i do prvih kuća u Vreli, ali ne dirajući nikog, vraćaju se u pravcu Korenice.

Sredinom avgusta ustanici sela Grabušića i Bjelopolja sačekali su u Razdolju poštanska kola koja su saobraćala na relaciji Korenica—Bunić, a 26. avgusta ustanici iz sela Tuka, Krbavice, Vrpila i Grabušića napali su na istom mestu žandarme koji su kolima naišli iz Korenice prema Buniću. U ovim akcijama ubijen je samo jedan poštar. U zoru 29. avgusta združeni odredi iz nekoliko sela vrše prepad na ustaše u Prijekoju, ali bez većeg uspeha.

Da bi se objedinilo dejstvo i rad svih odreda formirani je početkom septembra Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu, sa sedištem u Krbavici. U toku ovoga meseca izvršeno je nekoliko napada na ustaške posade, kolone i pojedince. Odred „Ljubovo” i seoski odredi iz sela smeštenih oko Široke Kule izvršili su napad na ustaše na Ljubovu i ubili dvojicu i više njih ranili. Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu organizovao je 6. septembra neuspeo napad na ustašku posadu u Plitvičkom Ljeskovcu u kome učestvuju odred „Ognjen Prica” i svi seoski odredi iz opštine Korenica.

Jačanje otpora protiv ustaša, veća organizovanost oružanih grupa i jedinica i usklađivanje napada iz jednog centra neminovalo su morali dovesti do sukoba i sa Italijanima. Osetivši da se borba protiv ustaša može pretvoriti u sveopštu oslobodilačku borbu, Italijani nastoje da raznim mahinacijama spreče ovakav razvoj događaja i čitavog pokreta.

Prve mere koje su Italijani preduzeli bile su proglašenje da oni preuzimaju vlast od ustaša i pozivanje ljudi da se bez bojazni vrate svojim kućama. Da bi bili što ubedljiviji, oni obilaze groblja ustaških žrtava, popisuju

žene Srba odvedenih „na prisilni rad” (Ličko Petrovo Selo), hapse jedan broj kompromitovanih ustaša i odvode ih u internaciju dok narodu pričaju da su ih postreljali i sl. Stanovništву, navodno, dozvoljavaju da se brani od ustaša. No, istovremeno oni u svojim kamionima provode po red ustaničkih zaseda Zvonka Matića i druge po zlu poznate ustaše, preobučene u italijanske uniforme i skrivene u sanduke.

Pod uticajem propagande da su Italijani narodni spašioci i da je nemoguće voditi borbu protiv do zuba naoružane italijanske vojske, koju su revnosno širili malobrojni izdajnici, kod nekih ljudi se počelo razvijati shvatanje da se Italijani ne smeju izazivati.

U objašnjavanju i tumačenju uloge italijanskih okupatora članovi KPJ i ovoga puta nailaze na izvesno nera-zumevanje, naročito kod starijih ljudi. No, zahvaljujući neposrednoj pomoći Marka Oreškovića, Srđana Brujića i tadanjeg sekretara Sreskog komiteta za srez Korenicu, Branka Ognjenovića, partijske organizacije su postepenim i sistematskim radom uspele da pred narodom razotkriju ulogu italijanskih okupatora, tako da je već u decembru 1941. u koreničkom srezu ostao mali broj onih koji nisu odobravali borbu sa Italijanima.

Tumačenja i objašnjavanja na masovnim omladinskim i drugim skupovima bila su praćena i nekim konkretnim merama. Parola: „Ni zrno žita, ni pramen vune Italijanima”, pretvorila se u pravu osudu onih koji su sa Italijanima trgovali ili stvarali bilo kakve odnose. Organizuje se hvatanje švercera i sitnih trgovčića koji se posle toga javno žigošu na sastancima, a hvataju se i kažnjavaju italijanski doušnici. U sproveđenju ovih mera naročito su aktivni skojevci.

Do prve borbe sa Italijanima došlo je 30. septembra, na Pogledalu, planinskom sedlu koje se nalazi između sela Vrela i Homoljca. Odluku za napad na Italijane doneo je Marko Orešković, a izvršenje napada povereno je Srđanu Brujiću koji je za to angažovao borce iz odreda „Ognjen Prica” i Skaračkog odreda.

Pod komandom Nikole Drakulića noć uoči napada prebacilo se sa Plasa na Pogledalo 14 boraca naoružanih

jednim puškomitrailjezom sa 60 metaka, 3 karabina sa 120 metaka, 4 lovačke puške i oko 15 bombi izrađenih u partizanskoj radionici u Drvaru. Na postavljenu zasedu našla je oko 10 časova kolona od pet kamiona sa italijanskim vojnicima od Korenice. Pošto je brojno bila mala zaseda je propustila četiri i napad izvršila na peti kamion koji je bio izostao oko 800 metara. Preko ceste je srušena jedna jela da bi zaustavila kamion. Na cestu je iskočio Nikola Drakulić i pozvao Italijane na predaju. Pošto su to ovi odbili otvorena je na njih vatra i nekoliko ih je ubijeno¹⁹, dok je kamion uništen. Čuvši pucnjavu prva četiri kamiona su se zaustavila, a vojnici odmah krenuli u pomoć napadnutima. Pod pritiskom daleko nadmoćnijeg neprijatelja partizani su se povukli u šumu. Nakon ovoga Italijani su spalili Vrelo (osim škole i crkve) i nekoliko kuća u Homoljcu. Istovremeno su pohapsili oko 400 ljudi u selima oko Korenice, ali su ih ubrzo pustili. U ovoj borbi od partizana je poginuo Ivan Krznarić, kožarski radnik iz Zagreba, a ranjen Milan Ćujić.

Posle ove prve borbe sa Italijanima, koja se nije mogla odvijati prema predviđenom planu, jer slabo naoružani partizani nisu mogli sprečiti paljenje Vrela, u koreničkom srezu nastupa relativno mirni razvoj pokreta, period bez ijedne značajnije oružane akcije, što traje sve do pred kraj decembra 1941. godine. U ovom periodu učinjen je znatan napredak u organizacionom i kadrovskom jačanju partijskih i skojevskih organizacija. Mnogi skojevci se primaju za kandidate, a partijski kandidati za članove KP. Tako, na primer, partijska organizacija u Bjelopolju, koja je u to vreme brojala 4 člana, dobija još 3 kandidata primljena iz redova SKOJ-a. Skoro u svim selima od najboljih omladinaca, proverenih na raznim zadacima, obrazuju se novi skojevski aktivni, a postojeći se brojčano povećavaju.²⁰

Nastojalo se da se partijske i skojevske organizacije što temeljnije upoznaju sa osnovnim ideološkim pitanjima.

¹⁹ Prema podacima dr inž. Nikole Rapajića ubijeno je 10 Italijana.

²⁰ Najbrojniji skojevski aktivni bili su u to vreme u opštini Bunić.

Zbog toga su se u određenim kraćim razmacima održavali teorijski sastanci, gde se čitala oskudna marksistička literatura ili održavala predavanja, govorilo o ulozi i borbi radničke klase u kapitalističkom društvu, o razvoju društva i dr. Pored ovoga obavezno su se proučavali razni proglaši i članstvo upoznavalo sa stanjem na istočnom frontu itd. Skojevski aktivni razvijaju živu delatnost među omladinom. U omladinskim organizacijama obrazuju se pevačke, recitatorske i druge grupe, kojima rukovode omladinci koji imaju smisla za tu vrstu kulturne delatnosti.

Na masovnim sastancima koje po selima organizuju članovi Partije, pored obaveštavanja o borbama Crvene armije protiv Nemaca, govori se o ustaničkom talasu i rasplamsaloj borbi naših naroda protiv okupatora i domaćih izdajnika, razobličavaju se vlastodršci bivše Jugoslavije i analiziraju uzroci koji su doveli do rasparčavanja jugoslovenske teritorije.

Jedno od najvažnijih pitanja koje se neprekidno provlačilo kroz dnevni red ovih sastanaka, bilo je suzbijanje nacionalne netrpeljivosti. Borba za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata bila je u to vreme od posebnog značaja, jer je ono predstavljalo najvažniju garanciju za uspešno vođenje borbe. Pod uticajem okupatorske propagande počeli su se pojavljivati i znaci rovarenja četničkih elemenata, naročito u nastojanjima da preuzmu komandne položaje u štabovima naših odreda. Ali zahvaljujući intenzivnom političkom radu četništvo je bilo brzo suzbijeno.

U ovom periodu dolazi i do značajnih promena u vojnim formacijama. Komande seoskih četa gube onu ulogu koju su imale u početku ustanka. Težište oružanih borbi prebacuje se na odrede „Ognjen Prica” i „Ljubovo”, i kasnije na bataljon „Ognjen Prica”, a komande četa preuzimaju isključivo civilnu vlast po selima.

Na sastanku predstavnika svih vojnih jedinica iz koreničkog sreza, održanom 30. novembra u Krbavici, donesena je odluka da se na teritoriji sreza od postojećih jedinica formira partizanski bataljon „Ognjen Prica”. Za komandanta bataljona je izabran Bogoljub Rapajić, a za političkog komesara Srđan Brujić.

Novembar 1941. godine je od posebnog značaja za ovaj srez zbog još jednog važnog zbivanja. U tom se mesecu u koreničkom srezu pristupilo organizovanju narodnooslobodilačkih odbora, a završilo u decembru. Njihovim stvaranjem komande seoskih četa gube svoju poslednju funkciju, jer zbog svog vojnog karaktera nisu mogle da prime i ulogu civilne vlasti.

Rezultati rada komunista su se najočitije ispoljili i u borbama oko Korenice protiv Italijana, koje su započele u Bjelopolju 29. decembra 1941. i u kojima se angažovalo celo stanovništvo ovog sreza.

Marko VEINOVIC

Slavko GLUMAC

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
ORUŽNIČKA POSTAJA
VRHOVINE

1209

4491

Selo "orenčko vrelo" GRUPA GENERALA LURICA kod II talijanske armije
nepotpunjeno je u Vrhovinama.

KARLOVAC

Vrhovina 3 listopada 1941.

Dan 2. listopada 1941 god. istraživošto je niko potpisao od toliko
liješnike vojne vlasti u mjestu Vrhovine da je sela Korenica Vrelo, općina
i kotač Korenica, nepotpunjeno sve do jedne kuće i škole, tako da su učenici
nemojedno jedna kuća i škola u cijelom selu gotovo druge je ovo izgorjelo.

Zadlog policijskih svog sebi po talijanskoj vojnoj vlasti bio je
da se u Karlovici u mjestu Korenica Vrelo, općina i kotač Korenica, učenici
učili u jednoj kući povredjeni.

Nekoliko je ustanovljeno da talijanska vojna vlast i Italija puti
učenika učili u Karlovici u mjestu Korenica Vrelo došle dok učenici komunisti ne
ispredaju se i neprodaju nezavisno crnulje.

Ova postaja u punoj mjeri suradnja se talijansku vojnu vlast
odmah.

D O S T A V I M S O :

- Općem upravnom povjerenstvima kod II talijanske armije u Karlovici.
 Grupi generala Lurica kod II talijanske armije Karlovac.
 Zapovjedniku i izvršnim organima generalne uprave.
 Karlovcu crnuljku zapovjedništvu Luric.
 Karlovcu paljetki Glazba.
 Vrhovnom crnuljkom zapovjedništvu Glazba.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
GRUPA GENERALA LURICA

V. T. Br.

M. L.
Tartan dne 6-X 1941

Priuozglašeno izvještjen glavni stoter.

U S P I S E .

ZAPOVJEDNIK

general

Luric

Izveštaj žandarmerijske stanice u Vrhovinama upućen vojnim
predstavnicima NDH pri Štabu II talijanske armije u Karlovcu
o tome da su talijanski vojnici 2. oktobra 1941. godine za odmazdu
spalili selo Vrelo kod Korenice.

PRVE STRAŽE*

Raznolikih godina i izgleda, sedela je zabrinuta grupa meštana iz Vrela, omanjeg sela blizu Korenice. Opruženi po travi, isprženoj od julskog sunca, vodili su poluglašan razgovor. Iznad njih, levo i desno, uzdizale su se strmine Mrsinja obrasle gustišima, čija ih je svežina bogato krepila.

Ozdo, od sela, pristizali su novi, zdravili se i umorno spuštali u prošarane senke šiblja. Kad su i poslednji prišigli, bilo ih je pedesetak na okupu.

Neki već mesecima nisu bili u selu. Bežeći ispred usataša držali su se gudura i šuma. Ispod neobrijanih i zapuštenih brada usecale su se duboke brazde. Brige i šumska vлага ih je činila vidno starijim. Prilazeći, preplašeno su se osvrtali, kao da više ne veruju ni ovima oko sebe. Susedi su ih sažaljivo gledali, a zatim ne znajući šta da kažu, obarali oči dole i tonuli u teške misli.

U grupi se nalazilo i desetak mladića koji su življeg žagorili.

— Kad su poslednji put bili u selu? — upita Roša, jedan od onih „šumskih”.

— Juče — ne podižući glavu, kratko odgovori stari čiča Bude, poštovani domaćin iz sela.

Roša se promeškolji, okreće se na bok i namesti da ga bolje čuje. Očekivao je novosti. Kad sagovornik ne produži, neskrivenim nestrpljenjem pripita:

— Koga su tražili?

* Objavljeno u „Narodnoj armiji” jula 1956.

Edo Murtić: NA STRAŽI

Starina podavi donju usnu, zagrize je skoro do pola i reče:

— Hm, koga? Sad više ne traže, već 'vataju koga stignu. Odveli su starog Savu. Navraćali su i kod tvoje kuće. Maša im je rekla da ne zna gde si. Zapretili su da će pobiti nju i decu ako se ne prijaviš. Najgori je onaj lopov Maklin. Zla vremena, brate, pa to ti je ...

Završavajući reči s bolom, Bude nastavi da dugačkim drhtavim prstima mota podeblju cigaru. Kresnu šibicu, žedno uvuče dim i u plavkastim, gustim kolutovima ispusti ga kroz široke nozdrve.

Roša se potrbuške nalakti na ruke i u dlanove zari mršavo, bradato lice. Disao je bolesnički, brzo i isprekidano.

Pogrbljena ljudeskara, čija je glava zbog neke stare mane stalno podrhtavala, sa iznošenim olinjalim šeširom nabijenim nisko do očiju, vršlja je od jednog do drugoga. Nikako nije uspevao da se uklopi u grupu. Strčao je i osećao se nelagodno. Prisluškivao je razgovore, pokušavao da se umeša, ali mu to nikako nije uspevalo. Sad začu razgovor dvojice seljaka:

— Ko li je taj što treba da dođe? Je li to neki gradski?

— Ne, brate. Čovek iz Kosinja, kažu, komunista ...

Dugajliju ove reči žacnuše. Namesti se bolje da čuje dalje, ali ga trgoše življi glasovi seljaka:

— Eno ih, dolaze.

Pogrblijeni se okrenu za pogledom ostalih, prema rubu šume i ugleda dvojicu kako se, nešto živo raspravljući, primiču grupi. Onog manjeg je prepoznao. To je Marketin sin. „I taj je crven” — mislio je. Urođenom mu osobinom osećao je da se tu nešto sprema. Sam sebi je prebacivao kako se to moglo desiti da ranije nije saznao o svemu ovome, već se sve to radilo mimo njega.

Dok je tako razmišljao, ona dvojica su se usporenim koracima približavali.

Onaj nepoznati bio je tridesetih godina, suvonjav i rošava lica.

— Zdravo, drugovi — reče primičući se.

Seljaci mu odzdraviše nespretno i zbumjeno. Kako ovo sad? Prvi put među nama, pa — zdravo. Ni pomozbog, ni

dobar dan, već od prve pa — zdravo! — mislili su neki od prisutnih.

Rashlađujući se izgužvanom maramicom, pridošlica se spusti pored njih.

— Vruć dan. Žito, vidim, zrelo — reče.

Ispitivački pogledi se nisu skidali sa njega.

— Da, samo ko će ga podići? — više da izvuče odgovor i da nasluti zbog čega je došao upita jedan od nestrljivih domaćina.

— Mi ćemo ga žeti, upravo o tome ćemo i razgovarati.

Ocenio je da je ovo prilika da počne o stvari zbog koje se i našao među seljacima.

— Vidite, ljudi, dolazim iz buničke opštine — poče pridošlica.

Među prisutnima nastade tajac. Oni što su sedeli podalje, primakoše se i razmestiše u krug, što bliže.

— Tamo se spremaju na ustanak, pa me poslaše da se dogovorim i sa vama. I ostali kotarevi već se spremaju. Sami vidite da nam drugog spasa nema. Ustaše stalno odvode ljude i svaki nas je dan manje. Ne znam da li ste čuli, u Srbiji i Crnoj Gori ustanak je već dignut. U Zagrebu, Splitu i drugim gradovima Hrvatske radnici uveliko sabotiraju. Neće biti lako, znam, ali ne možemo dozvoliti da nas ubijaju kao jagnjad na klanici. Videli ste šta je bilo sa plitvičkom opštinom... Ako budemo složni, mnogo možemo učiniti.

Dok je govorio gledali su ga sumnjičavo i zabrinuto. Osećao je da neće ići lako. Trebalo ih je ohrabriti i uliti im samopouzdanje. Kako? Po prirodi nije bio dobar govornik i znao je da golim rečima neće mnogo postići. Seti se proglosa. Iz kaputa na kome je sedeо, izvuče izgužvano i od upotrebe istrošeno parče hartije, rasklopi ga i poče da čita. Predahnuo bi, kašljucnuo i nastavio dalje. Pažljivo su ga slušali i nehotice se prisećali predizbornih proglosa raznih stranki i strančica iz predratnog vremena. Al' „ovo“ je nešto drugo. Ovde se poziva na pobunu. To je već ozbiljna stvar — mislili su.

Kada je završio, kradomice ih je pogledao, osetio se ohrabren i dodade:

— Kako ste čuli, ovo je proglaš Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

Ono „Centralnog komiteta” naročito je naglasio i kao da je htio da kaže: „Eto vidite, ima neko ko ovo vodi”.

— I mi ćemo svi, nema šta da se misli. Nećemo valjda ostati poslednji — izleti jedan od mladića.

Neki se okrenuše prema njemu i prekorno ga pogledaše. Svima bi nezgodno.

Onda se dubokim glasom javi Petar, snažan i razborit seljak.

— Kako ti to, čoveče, misliš? Sa čim ćemo, gde nam je oružje? Ono škljocara što je bilo u selu, sve su odneli, a golim rukama, bratac moj, buna se ne diže.

Kao da su svi na ovo čekali. Grupa ožive, nastade vrpoljenje i glasniji razgovor.

Pridošlica je razmišljao kako da im odgovori. Preturao je po mislima i prisećao se kako su ono drugovi na ovakvim skupovima objašnjavali. Plašio se da neće tako umeti. Pogledao je prema omladincima. Osećao je da se na njih može osloniti, a i onaj Marketin mu je usput pričao o njima.

Pogled mu pade na Iliju, krakato, mršavo momče, „školarca” — kako su ga u selu zvali, jer je učio gimnaziju i za kojeg se pričalo da „naginje crvenima”.

Ilija mu se osmehnu, lakoćom se uspravi na dugačke noge i ispočetka stidljivo progovori. Njegove reči su se gubile u žagoru, ali kad osetiše da govori sve odvažnije, počeše se stišavati. Kad primeti da ga slušaju, malo se zbuni, mišići mu, na još nebrijanoj bradi, lako zadrhtaše i priseti se ispita iz matematike s kojom je uvek kuburio.

— Pitate kako ćemo s toljagama na puške? Bolje je i tako, nego im se puštati u ruke, ili se bespomoćno prebijati kroz ove vrtače. Čuli ste, u čitavoj zemlji narod se diže. Evo, i u Hrvatskoj počinju. A setite se da su Rusija i Engleska u ratu; uskoro će i Amerika. Protiv njih Hitler neće moći izdržati. Što se tiče oružja, nešto će se u selu još i naći. Treba Šesto i Milan da izvuku one svoje karabine, a stric Proka bombe što ih je doneo kada se vojska raspala . . .

Svi se ovome začudiše, mada su dobro znali da seljaci koje je pomenuo imaju puške, ali kako da se kaže to ovde pred svima? Upadali su mu u reč i žučno objašnjavali kako oni nemaju puške i kako ih nikad nisu ni imali.

— Molim vas, samo da završim — umirio ih je Ilija.

Kad su se, gundajući, smirivali, on se okrenu prema svojim vršnjacima i reče:

— Eto, mi smo svi spremni da prvi pođemo.

— Tako je — odgovoriše mu mladići, dok se on vraćao na svoje mesto među njih.

Nastade prava prepirkia. Jedni su odobravali da se počne s borbom, a drugi se kolebali. To je potrajalo. Zatim je onaj strani pljesnuo dlanom o dlan da primiri seljake i izusti:

— Ovako ništa nećemo napraviti. Govorimo jedan po jedan.

Poslušaše ga. Prvi se javi Mića, mlad, otresit seljak.

— Imaš ti, Šesto, pušku, imaš. Video sam ti je lanjske godine, kad ti je ono krava zanočila u šumi. A što se mene tiče, ja ču sa našim momcima . . .

Redom su iznosili svoja mišljenja. Saslušali su i Tadora, koji se prvih dana rata dovukao odnekud iz bela sveta i doskora radio kao mlinar u vodenici svoga tasta.

— Lako je ovoj mlađariji — reče on. Nemaju ni kučeta ni mačeta, a šta će ljudi sa sitnom decom? Kako ćemo s njima? Dobro bi bilo malo sačekati, videti šta će drugi uraditi.

— Ne bojiš se ti za decu, već za tvoju čupu — dobaci mu neko od omladine.

— Otkud vi, balavci, znate šta je rat? Još mirišete na majčino mleko, a dizali bi ustanak — uvređeno i besno im odgovori Todor.

Za sve vreme dugajlija drhtave glave čutao je i pažljivo slušao govornike. Odmeri šta će da kaže, pa kroz zube, napola zatvorenih usta procedi:

— Vi zaboravljate da mi imamo vladu i kralja . . .

— Gde ti je? — ubaci neko.

— I da ne možemo na svoju ruku počinjati ništa — ne obzirući se na upadicu produži pogrbljeni. To je sve unapred osuđeno na propast. Šta vi, šaka jada, možete pro-

tiv tolike sile? To je vojska, a s njom se, bogami, nije šaliti. Nemate ni oficira, ni oružja. Tu će se odmah umešati Talijani koji neće dozvoliti da im vi, golači, tuda vršljate. I još nešto. Šta znate ko je ovaj što je došao da vas buni? Možda su ga ustaše poslale da vas špijunira i navede na zlo? Čuo sam, da je tu i Marko Orešković. Ehe, daleko smo dotali. Ja kažem, gde je Marko, tu moje mesto nije. Ko su ti komunisti? Mnogo je njih briga šta će biti sa nama. Zakuvaće, pa izvući svoja leđa, a nama kako bude! Nego, čujte. Ja sam sinoć prizivao duhove i jedan mi je rekao da će uskoro zelene uniforme svu vlast od ustaša preuzeti i da više neće biti pokolja. Treba da spremimo nekoliko uglednijih ljudi koji će poći kod talijanske komande u Korenicu i zatražiti zaštitu. Eto, to je moj predlog . . . završio je.

Dok je govorio, omladinci su nekoliko puta hteli da ga prekinu, ali ih je pokretima ruke umirivao gost iz Kossinja. Tek što je završio, skoči Steva, prgavo i očito momče, okrene se prema predgovorniku i zasu:

— Ti nam govorиш o nekoj vladi koja se valjuška po londonskim foteljama, dok se nama odbrojavaju dani. Teško onom ko čeka na njih! A što se tiče tvojih duhova i Talijana, eno ti ih. Mi nismo babe da nas mogu duhovi utešiti, a Talijani su nam sve ovo zlo i doneli. Rekao si da tvoje mesto nije tamo gde je Marko Orešković. To ti je istina. Ti, koji si kao policijski agent u Zagrebu godinama prebijao i hapsio Marka i takve kao on, dabome da ti nije mesto s njima. Verujem, ni oni na to ne bi pristali — podrugljivo mu izli u lice.

Grupa se ponovo uskomeša. Živo su raspravljali i galamili. Izroniše iz zamišljenosti i zažagoriše kao pijačnih dana minulih vremena.

— Šta ti misliš, čiča Budo? — upita glas jači od ostalih.

Kad čuše, iz poštovanja prema sedoj glavi naglo se smiriše.

Videvši da čekaju na njega, čiča Bude domaćinskom brižnošću raširi koštunjave ruke, blago ih preleti svojim crnim očima i reče:

— Po godinama svi mi skoro možete biti deca, a pola od vas su mi rođaci i prijatelji. Poslušajte me. Druge nam nema, već kud ostali tud i mi. Ako dalje čekamo, ni kamen na kamenu nam ostati neće, a ovako će se možda neko i izvući. I naši su se stari borili, pa evo dođe red i na nas. Samo mi se ne sviđa što se svađate. Sve stare razmirice sad treba zaboraviti. Setite se onog „složna braća kuću grade”.

Njegove su proste i očinske reči snažno uticale na seljake. Niko mu nije proturečio. Dugo su se nagadali koga će za komandira. Na kraju izabraše Miću. Bio je rezervni podnarednik u bivšoj vojski, pa će im njegovo razumevanje u vojne stvari dobro doći. Prijavlivali su oružje i ispade da ga je bilo još od prvog rata, za koje se u selu nije znalo.

Kad se skup završio prvi je sumrak već nošen lakin povetarcem polako legao po planini. I kao nekad, kad bi završili teški radni dan na mršavoj zemlji, zadovoljno su se vraćali u selo gde će prvi put postaviti straže, a sutra krenuti u nedaleke klance, da okušaju sreću.

Za njima se osamljen, u olinjalom šeširu, vukao pogrbljeni dugajlija, kovao planove i pretio u sebi ...

Slavko GLUMAC

PRVA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U PERUŠIĆU

U subotu 12. aprila 1941. kroz Perušić su prema Dalmaciji prolazile mnogobrojne kolone motorizovanih italijanskih jedinica. Zaustavljeni su se i u gradu, zastajali sa svojim, na izgled nezaustavljenim, tenkovskim i drugim jedinicama, i ostajali... Izgledalo je da su oni potpuno preuzeeli vlast u Perušiću...

Međutim, već dva dana kasnije perušički mali zatvor osvanuo je pun: ustaše, tek što su prigrabile vlast, počele su sa hapšenjima. U njihovom zatvoru se našlo nekoliko Srba-trgovaca čije su trgovine odmah razgrabljenе i roba razdeljena, među kojima: Mane Pejić, trgovac iz Perušića, Pavlović, sitni trgovac iz Studenaca, Dane Brujić, sitni trgovac iz Kosinja... No, ustaški bes sručio se odmah i na grupu Hrvata. Na katolički Uskrs, u noći 13/14. aprila, ustaše su planskom akcijom uspele da uhvate i pohapse 11 perušičkih Hrvata-komunista. Tako su u zatvoru osvalnuli: Joso Dasović, član KP od 1939. godine, njegov brat Martin Dasović Main, član SKOJ-a od 1940, Mića Kulaš, član KP od 1939, Ante Hećimović Pupilj, član KP SAD od 1932, Joso Alešković, član KP od 1939, Juka Kolak, član SKOJ-a od 1939, a KP od 1940, Dane Balenović, član SKOJ-a od 1940, Milan Hećimović Perić, član KP od 1939, Ivan Smolčić, član KP od 1939, Matan Rukavina Palentin, član SKOJ-a od 1939, i Jure Dasović Dadin, simpatizer...

Očevidno je da su ustaše hteli da razbiju komunističku organizaciju i njen uticaj na mase u ovom kotaru. Jer, Perušić je za sobom imao dugu revolucionarnu tradiciju.

Ovdašnji komunisti bili su poznati i van kotara, a njihovo delovanje i uticaj u godinama neposredno pred rat pogotovu su izazvali bes frankovaca i svih drugih izdajnika. U toj mržnji prema komunistima nije se pravila razlika ko je Srbin a ko Hrvat. Naprotiv, hapšenjem Hrvata-komunista trebalo je zaplašiti hrvatsko stanovništvo i pokazati mu koliko je opasno pružanje podrške komunistima i kako, bez obzira na prisustvo Italijana, ustaše imaju odrešene ruke da sprovode i najsvirepije akcije. Ali, pre svega, cilj je bio da se uništi taj snažni revolucionarni pokret koji se u Perušiću začeo još u danima posle oktobarske revolucije i da se likvidira partijski kadar koji se izgradio u snagu koja je mogla da predstavlja prepreku za potpuno uspostavljanje ustaške vlasti.

Ali, zar se moglo tako lako zbrisati sve ono što su Komunistička partija i njeni odani kadrovi godinama stvarali?

* * *

Povratak vojnika koji su služili u bivšoj austrougarskoj vojsci, a naročito onih koji su pali u rusko zarobljeništvo i zatekli se u toj zemlji u vreme oktobarske revolucije, uneo je, po završetku I svetskog rata, niz novih shvatanja među ljudi u kotaru Perušić. Mnogi od ovih ljudi bili su i učesnici nekih najznačajnijih zbivanja tokom tog rata. Dane Hećimović Budišić vratio se u Perušić posle pobune mornara u Boki Kotorskoj, u kojoj je i sam učestvovao kao mornarički podoficir. Vratili su se i Dane Dasović i Adam Balenović koji su učestvovali kao solunski dobrovoljci, Josip Obućina Galić i drugi... Iz russkog zarobljeništva došli su Ivica Borovac Josin, Ivan Čaćić Šare, Blažota Balenović i drugi iz Pazarišta, a bilo ih je još po hrvatskim i srpskim selima Kosinja i svi oni — zadojeni i poneseni oktobarskom revolucijom i njenim idejama socijalne pravde i nacionalne ravnopravnosti — postali su u Perušiću tumači zbivanja i živi propagatori ideja komunizma. I danas se ljudi sećaju vatrenih govora Dana Hećimovića Budišića¹ o oktobarskoj revoluciji i

¹ Bio je dobar prijatelj Marka Oreškovića Krntije, jer su kao mlađi služili zajedno u austrougarskoj mornarici, pa su se, izgleda, i posle rata češće sretali.

revolucionarnim događajima u Mađarskoj, a u kojima je on raskrinkavao politiku hrvatske i srpske buržoazije, pozivajući narod „da se ne da zavoditi lijepim riječima ni hrvatske ni srpske gospode, već da jedino slijedi put naprednih ljudi iz redova radnika i seljaka”... Kao jedan od prvih organizovanih komunista u Perušićkoj opštini Dane je, prema nekim podacima, učestvovao i na II Vukovarskom kongresu KPJ.

Posle Vukovarskog kongresa, u letu 1920. godine u opštini Perušić vrlo intenzivno se radilo na formiranju organizacija KPJ. U organizaciju je učlanjen relativno dosta velik broj seljaka kirijaša, pa izgleda da gotovo nije bilo sela bez članova KP. Naročito veliku aktivnost Perušički komunisti su pokazali u pripremama za opštinske izbore koji su održani u martu 1920. godine, a na kojima su komunisti ove opštine dobili većinu odborničkih mesta. No, iako je komunističkim odbornicima zabranjeno da preuzmu upravu opštine, komunisti Perušića ozbiljno su se pripremali i za izbore za Konstituantu (održani 28. novembra 1920), pa je Adam Balenović — prema nekim podacima — bio kandidat na listi KP u izbornom kotaru Udbine i Korenica.

Kada su posle Obznanje nastali progoni, maltretiranja i hapšenja komunista, Dane Hećimović Budišić i još nekolika — iako su se neko vreme morali skrivati ispred progona režima — nisu sasvim prestajali sa ilegalnim radom, tako da se u narodu i dalje osećao rad i uticaj komunista. Mada je partijski rad u organizacionom pogledu, izgleda, bio zamro 1922., a naročito 1923. godine, u vreme predizborne kampanje za Narodnu skupštinu (biranu 8. februara 1925) rad i uticaj Partije ponovo oživljava.

Treba pomenuti i rad i delovanje Divka Budaka, rodom iz Karlobaga, koji je u Perušić došao 1927. godine, i otvorio malu radnju, kasnije nazvanu „partijski dućan”. On je rukovodio ilegalnim partijskim radom u kotaru Perušić, a i u ostaloj Lici i primorju. Kao član KP od 1921. godine, sve svoje sposobnosti unosio je u rad na ovom te-

renu, sve dok nije — zbog kompromitovanosti pred policijom — napustiti Perušić.²

U vreme Budakovog boravka, zbog teških uslova života i nezadovoljstva, mnogi siromašni seljaci emigriraju u grupama, naročito 1926, 1927. i 1929. godine u Ameriku i Kanadu i neki od njih pristupaju tamošnjem radničkom pokretu. Neki već 1932. godine postaju članovi KP Kanade ili SAD. Među ovima su: Ante Hećimović Pupilj, Joja Hećimović Kunar, Stipe Dasović, Božo Lulić iz perusičke opštine, Mile Filipović Frantela iz Pazarišta i dr. Kasnije su se neki od njih našli i u Španiji, kao borci internacionalnih brigada (Stipe Dasović, Božo Lulić i dr.). Neki se, pak, vraćaju u zemlju još 1933. i 1934. godine jer su kao komuništi morali napustiti SAD; među njima su Ivan Rukavina Palenta iz Perušića i Nikola Šutić iz Prvan-Sela.

Opšti parlamentarni izbori 1935. godine donose oživljavanje političkog rada u celom kotaru. Seljaštvo perusičkog kotara glasalo je uglavnom sve za listu Udržene opozicije, a za listu Bogoljuba Jevtića samo nešto bogatijih seljaka i službenici. Istina, to je bilo vezano i sa tadašnjim opštepolitičkim prilikama u selima Hrvatske, a pre svega s formiranjem i jačanjem organizacija HSS.

Postojanje raznih oblika borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja u perusičkom kotaru je obilno koristila hrvatska buržoazija i desničarski elementi uopšte. Ali u to vreme, a naročito 1936. godine i kasnije, i levo orijentisane snage i pojedinci unose u svoj rad više sistema i organiziranosti. I upravo borba između levo (komunistički) orijentisanih seljaka i intelektualaca, i onih desno (ustaški) nastrojenih dobila je ovde vidne oblike, naročito u

² Preselio se u Zagreb i od 1934. do 1935. godine bio je član Mesnog komiteta KPH Zagreb, a onda je zbog provale otišao u ilegalnost. U skrivanju pred policijom pomogao mu je Dane Grivičić, takođe iz Perušića (poginuo u Španiji). Budak je najpre živeo u Pragu, a onda u Parizu gde je radio na organizovanju pomoći republikanskoj Španiji.

1939. godine vratio se u Jugoslaviju gde je uhapšen i ubrzo pušten. Međutim, pred rat je ponovo uhapšen i zatvoren u Krestincu, gde je nakon bekstva komunista streljan 14. VII 1941. godine. Proglašen je za narodnog heroja.

vreme formiranja rukovodstva organizacija HSS i održavanja opštinskih izbora 1936. godine.

Istina, levi su izgubili bitku na ovim opštinskim izborima, jer je među ukupno 30 opštinskih odbornika od njihovih predstavnika izabrano samo 7³. Međutim, u rukovodstva organizacije HSS sve su se više infiltrirali levo i komunistički orijentisani članovi HSS.⁴ U to vreme u perušićkoj opštini oni su imali u svojim rukama rukovodstva nešto ranije osnovane Hrvatske seljačke gospodarske zadruge (te godine osnivaju i pčelarsku zadrugu), a za par godina su skoro potpuno istisli ustaške elemente, ne samo iz organizacije HSS, nego i iz opštinskog veća i uopšte iz političke delatnosti po selima perušićke opštine. U opštini Pazarišta isto su tako politički napredniji seljaci postali izraziti nosioci levokrilne politike HSS⁵. Zbog toga je razumljivo da se i komunisti perušićkog kotara sve više infiltriraju u organizacije HSS, pronalaze legalne forme za svoje delovanje. Kroz to i druge aktivnosti sve više raste i uticaj Komunističke partije među ovdašnjim stanovništvom, što naročito dolazi do izražaja u vreme španskog građanskog rata, tako da meseca marta 1938. godine Perušićani skoro javno ispraćaju u Španiju Dana Grivičića⁶ iz Perušića i Grgu Ugarkovića iz Kaniže. Pored njih, u španskom građanskom ratu se našlo još 8 dobrovoljaca — Perušićana.⁷

³ Među njima je bio i Nikola Milković Fuksan, nosilac sponmenice 1941.

⁴ Oni su se u perušićkoj opštini okupljali oko Ivana Rukavine Palente, Nikole Šutića, Milana Hećimovića Perića, Miće Kulaša, Nikole Milkovića Fuksana, učitelja Grge Fajdetića i dr.

⁵ Među njima su bili najistaknutiji: Mate Sorić, Vicko Milinović, Franjo Duić Puiz, Marko Butorac, Stipan Duić, Matoja Butorac i dr. Oni su se uspešno suprotstavljali desničarskoj (kasnije frankovačkoj i ustaškoj) politici Ante Vlainića, trgovca iz Perušića, Jure Umrića, Juce Rukavine (koji se 1937. vratio sa robije) i ostalih.

⁶ Poginuo u Španiji.

⁷ Među njima su: Nikola Kreković, rodom iz Karaule (otišao iz Belgije gde je radio u rudnicima), poginuo u Španiji. Iz Kanade su prešli: Stipe Dasović i Jojo Milković Bubić (iz Kvarata), koji su u Španiji i poginuli; Ivica Štimac Perdakov, iz Karaule (i sada živi u Kanadi) i Petar Vukelić iz Kruščice. Tamo se borio i Nikola Rukavina, rodom iz Konjskog Brda (u Španiju se prebacio iz Francuske).

U sela Perušićkog kotara dolaze 1938. godine istaknutiji članovi KP i uspostavljaju čvrstu vezu sa levo orijentisanim HSS-ovecima od kojih se mnogi — s obzirom na svoje političke koncepcije — počinju smatrati komunistima. U jesen 1938. godine u pazarišku opštinu dolazi Jakov Blažević i tamo održava sastanke. U kasnu jesen 1938. godine dolazi u svoje rodno selo Podstraniju Anka Butorac, koju je policija „šupirala“ iz Zagreba. Za vreme boravka do proleća 1939. ona održava sastanke s manjom grupom svojih seljana,⁸ upoznaje ih s organizacijom i politikom KP, raskrinkava politiku režima, objašnjava borbu španskog naroda i dr. Ona ozbiljno radi i sa ženama Podstranije i zaselaka i za kratko vreme boravka u Donjem Pazarištu vrši uticaj na mnoge ljude u tome selu. Te godine je zagrebačka policija „šupirala“ i Stipu Ugarkovića u njegovo rodno mesto, te on za vreme boravka, a i kasnije, vrši uticaj nad grupom levo orijentisanih ljudi u Malom Polju i drugim selima.

* * *

Godina 1939. je godina formiranja organizacija Komunističke partije u kotaru Perušić. Stvaraju se celije — trojke u sve tri opštine, a formiraju ih Jakov Blažević i Nedjeljko Žakula, zajedno s Ivanom Rukavinom Palentom, Vickom Milinkovićem, Matojom Balenovićem i Dušanom Brujićem. Prvi takav organizacioni sastanak (prema sećanju Jose Dasovića) održan je u ranu jesen 1939. godine pokraj sela Klanca, u kući Matoje Balenovića, a sastankom je rukovodio Jakov Blažević. Prisustvovali su istaknutiji komunisti pazariške, kosinjske i Perušićke opštine.⁹ Pored ostalog Jakov Blažević je govorio o konkretnim prilikama i mogućnostima za formiranje celije, o tome ko će ih i kako stvarati.

Nešto kasnije, iste jeseni, održan je sastanak u Perušiću, u kući Ivana Rukavine Palente. Na tom sastanku,

⁸ U ovoj grupi su bili: Karlo Butorac Gašparov, Nikola Hodak, Luka Rukavina Petrov i dr.

⁹ Joso Dasović seća se da su od Perušićana prisustvovali: Ivan Rukavina Palenta, Mića Kulaš, on i još neki. Od Kosinjana seća se samo lugara Dušana Kokotovića, a od Pazarištana Matoje Balenovića, Vicka Milinkovića i Franje Duića.

kojim je rukovodio Jakov Blažević sa Nedjeljkom Žakulom, primljeno je nekoliko drugova za članove KPJ i formirane su prve celije.¹⁰ Interesujući se za politička uverenja intelektualaca koji su tada službovali u Perušiću, Blažević je dao uputstva da se pokuša nekim od njih bliže prići.

Još jedan veći sastanak sa perušičkim komunistima, na kome se raspravljalo o organizacionim pitanjima i na kome su primljeni novi članovi KP, održao je Jakov Blažević krajem 1939. godine u kući Ante Hećimovića Pupilja u selu Bukovcu. Na sastanak su pozvani tadanji članovi Partije i oni za koje se smatralo da treba da budu primljeni u članstvo; među ostalima bio je i Dušan Brujić iz Kosinja.¹¹

U toku zime 1939/40. održano je više takvih sastanaka perušičkih komunista, kojima prisustvuju Jakov Blažević i Nedjeljko Žakula, a u letu i jesen 1940. sastancima prisustvuju i drugi istaknutiji drugovi: Srđan Brujić, Nina Rubčić, Martin Franekić.

Drugog avgusta 1940. godine održana je na Plitvica-ma Okružna konferencija KP za okrug Liku.¹² Pripre-

¹⁰ Na tom sastanku, pored Ivana Rukavine Palente, Miće Kulaša, Jose Dasovića i dr., prisustvovali su i Joso Alešković (poginuo u ratu kao predsednik NOO za kotar Perušić) i Grga Hećimović, koji su se od tog sastanka smatrali članovima KPJ.

¹¹ Ivan Smolčić misli da je sastanak održan oktobra ili novembra 1939, a Ante Hećimović da je bio početkom januara 1940. Prisustvovali su Joja Hećimović Kunar, član KP Kanade od 1932. (vratio se u zemlju 1939) i Ante Hećimović Pupilj, član KP SAD od 1932. god. (vratio se takođe 1939. god.). Sastanak je prethodno organizovao Ivan Rukavina Palenta.

Po sećanju Smolčića, osim njega su tada primljeni u Partiju još Ivan Kolak Šimin iz Kaniže, Stipe Milković Đotić iz Malog Polja i Mića Uremović, kovač iz Kose. Kako se on seća, tada su formirane i nekolike „trojke”: u jednoj je bio on sa Ivanom Kolakom Šiminim i Stipom Milkovićem Đotićem, a u drugoj Mića Uremović iz Kose, Pave Grivičić Panjak i Pave Grivičić Miljušev, oba iz Konjskog Brda.

¹² Po sećanju Dasovića, delegate je na Plitvička jezera vozio Milan Počnarić iz Perušića svojim kamionom. Uverili su ga da je u pitanju izlet. Kamion se svaki čas zadržavao i primaо nove „izletnike”, ukrcavajući drugove iz Ličkog Osika, Gospića i Gračaca, a zatim Kule, Ljubova i Bunića. Do Korenice je broj „izletnika” stalno rastao.

mama za ovu konferenciju, koja se održavala u kotaru Perušić, rukovodio je Srđan Brujić, tada student u Zagrebu, a od članova perušičkih organizacija konferenciji je prisustvovao Joso Dasović. Na konferenciji, kojoj su prisustvovali Martin Franekić i Mile Počuča, bilo je 40—60 delegata. Tada je već perušička opština imala relativno prilično veliki broj organizacija i članova KPJ i SKOJ-a, pa je izveštaj o političkim prilikama i organizacionom stanju u ovoj opštini podneo Joso Dasović, a za kosinjsku opštinku Dušan Brujić (Joso Dasović se ne seća referata o situaciji u pazariškoj opštini). Konferencija je održana u šumi pokraj samog jezera, u najstrožoj konspiraciji, a kao osiguranje određeni su studenti.

I organizacija SKOJ-a formirana je u perušičkoj opštini 1939. godine, najpre među srednjoškolskom omladinom koja je pohađala gimnaziju u Gospicu (u proleće 1939. članovi SKOJ-a u gospičkoj gimnaziji bili su Joso Dasović i Ivan Arbanas), a zatim i od omladinaca u samom Perušiću.¹³ Kasnije, a naročito u leto i jesen 1940. godine skojevska organizacija obuhvatala je gotovo isto toliko muške i ženske omladine u Bukovcu i Prvan-Selu, kao i nešto manje u Jurišić-Selu, Kaniži, Malom Polju i Kvartam. Tada je bilo preko 30 članova SKOJ-a, organizovanih po raznim skojevskim grupama.

Pored organizovanja zabavnog i sportskog života omladine, skojevska organizacija je uglavnom sprovodila agitaciono-propagandni rad, pre svega usmeren protiv religioznih i klerofaističkih akcija i uticaja. A jedan od prvih velikih političkih uspeha skojevaca i napredne omladine bilo je razbijanje klerofaističke organizacije Križarskog bratstva u Perušiću. Može se reći da je ta organizacija u rano proleće 1939. godine bila već potpuno razbijena, jer, i ukoliko je formalno postojala, ona je okupljala samo nekoliko srednjoškolaca i frankovački orijentisanih šegrta i trgovacačkih pomoćnika Ante Vlainića. Skojevci organizovano učestvuju u proslavi Prvog maja i raspačavanju letaka 1939. godine; organizuju svoj nogometni klub,

¹³ U SKOJ su primljeni: Juka Kolak, Dane Balenović, Matan Rukavina, Mijać Štimac Gemičin, Ivica Žarak, Milan Arbanas, Ivica Erent, Jurica Kreković, Braco Jurišić i još neki.

a potkraj marta 1940. perušićki skojevci sa više desetina okupljenih omladinaca izvode demonstracije u Ličkom Osiku, izvikujući parole o Partiji i Sovjetskom Savezu — o čemu je pisala i ondašnja štampa.

Čitava 1940. godina proticala je u znaku okupljanja ostale omladine Perušića oko SKOJ-a. U proslavu Prvog maja te godine uključen je veliki broj seoskih omladinaca i uoči praznika nije, takoreći, bilo zaseoka gde nije bilo prvomajskih letaka; crvene zastave vijorile su se na mnogim istaknutim i prometnim mestima, a žandarmi se nisu usuđivali da ih skinu.¹⁴ Te godine, zajedno sa članovima Partije priređeno je i nekoliko „komunističkih izleta“ (jedan na Plitvička jezera), kao i nogometne utakmice u Vrhovinama i Gospiću.

Razumljivo je da su se ovom delovanju i uticaju članova SKOJ-a na razne načine počeli suprotstavljati omladinci — frankovci. Osamnaestog avgusta 1940. godine dolazi i do fizičkog obračunavanja i puškaranja između grupe skojevaca i s druge strane — frankovaca. Tog dana rano uveče, dok su se po ulicama Perušića šetali i razgovarali skojevci i mladi članovi Partije (među njima i Joso Davorović, Juka Kolak, Dane i Zvone Balenović, Matan Rukavina i dr.), prišla im je grupa frankovaca¹⁵ i bez ikakva povađa počela da ih napada pogrdnim rečima, a kasnije je na njih pucala i iz pištolja. U prvi momenat komunisti su se razbežali, ali ubrzo su se snašli i dali otpor. Između kuća razvila se prava borba u koju su se ubrzo uključili i drugi napredni omladinci i stariji članovi Partije (među njima i obućar Mića Špoljarić). Pred pucnjavom iz par „svatovskih“ revolvera i jedne primitivno izrađene lovačke puške, a najviše pred kišom kamenja razjarenih meštana, frankovci su se morali posakrivati. Ubrzo posle toga došlo je i do sudskog procesa na kome je, kao advokat, perušićke

¹⁴ Skojevci su u to vreme stvorili i „svoju vezu“ u žandarskoj stanici u Perušiću, pridobivši za sebe mladog žandarma Klema Popovića.

¹⁵ Među ovima su bili Mićić Žarak i Ivan Štimac Ugar, stare ustaše još iz 1932. godine, a kasnije ustaški funkcioneri u kotaru Perušić.

komuniste branio Jakov Blažević.¹⁶ Ali, što je najglavnije to je činjenica da se ovom prilikom perušičko javno mnenje stavilo u odbranu napredne omladine i otvoreno osuđivalo barbarski postupak frankovaca.

* * *

U ranu jesen 1940. godine Perušičku partijsku organizaciju je prvi put posetio Marko Orešković Krntija. Prema sećanju pojedinih drugova, on je do početka rata tri puta posetio tamošnju partijsku organizaciju. Mnogi detalji iz tih njegovih poseta ostali su u sećanju nekih drugova, a naročito mnogo o tome govore Milan Hećimović Perić, kod koga je zanoćio kad je prvi put ovamo došao, Ante Hećimović Pupilj i Joja Hećimović Kunar. „Na sastanku kome smo prisustvovali nas 10—15 komunista u kući Jožine Noginića kod Miće Kulaša — seća se Joja — Marko je govorio najpre o organizaciji i disciplini u izvršavanju partijskih zadataka, o ciljevima borbe radničke klase i seljaštva i o ulozi KPJ. Onda se osvrnuo na tadanje političke prilike, na porast fašizma i opasnost od napada fašističke Nemačke i Italije na Jugoslaviju. Zatim je govorio o ulozi Mačekovog HSS i hrvatske buržoazije, kao i o njihovoj spremnosti da, u slučaju napada na zemlju, izdaju seljaštvo i radništvo”.

Na drugom, nešto užem sastanku koji je nekoliko dana kasnije održan u kući Ivana Rukavine Palente — po sećanju Milana Hećimovića Perića — Marko Orešković se više zabavio organizacionim problemima, insistirajući da se u rad Perušičkih komunista unese više sistema.

Početkom 1941. godine Perušički komunisti su se ponovo našli s njim na sastanku u kući Ivana Rukavine Palente. Tada je govorio o većoj potrebi rada sa omladinom i ženama. Prilikom tog boravka, u jednoj grupi istaknutijih skojevaca održao je predavanje o religiji, a na sastanku održanom sa ženama govorio je o položaju žene,

¹⁶ Zanimljivo je da su ovaj proces — pošto do početka rata nije bio okončan — ustaše nastavile i u vreme okupacije i rešile ga tek 1942. godine, razumljivo u svoju korist. No, optuženi su se tada već nalazili u partizanima.

njenoj višestrukoj eksploraciji i o potrebi borbe za socijalnu i političku ravnopravnost žena u društvu.¹⁷

Marko je u martu 1941. opet došao u Perušić sa ciljem da na komuniste prenese zadatku mobilizacije stanovništva kotara za vršenje pritiska na tadanju vladu da se zaključi ugovor o prijateljstvu i vojnoj pomoći sa SSSR. Na sastanku koji je održao sa aktivistima — članovima KP, dogovoreno je da se povodom toga sazove kotarska konferencija HSS, da se na njoj narod upozna sa političkom situacijom, pa da se istovremeno pošalje i rezolucija kojom će se tražiti politički i vojni oslonac na Sovjetski Savez. Milanu Hećimoviću Periću dao je u zadatku da (pošto ga je upoznao sa sadržinom Rezolucije CK KPJ u kojoj se upozorava na opasnost od fašističke Nemačke i Italije i na potrebu da se zaključi sporazum sa SSSR) bude jedan od glavnih govornika koji će na ovoj konferenciji predložiti donošenje pomenute rezolucije.

Konferencija je održana 19. marta u Pazarištima i, pošto je njen rad vanredno dobro tekao, usvojena je predložena rezolucija. Istog dana nekoliko drugova, zajedno sa Milanom Perićem, izvestili su Marka Oreškovića o toku održane konferencije, a on im je govorio o opasnosti od napada fašista i o zadacima koji će se u tom slučaju postaviti pred komuniste.¹⁸

To je bio i poslednji sastanak perušičkih komunista sa svojim omiljenim rukovodiocem.

* * *

Ta velika aktivnost članova Partije i SKOJ-a, ne samo perušičke nego i pazariške i kosinjske opštine u toku 1940. i 1941. godine, izvršila je veliki uticaj na stanovništvo i Komunističkoj partiji obezbedila punu inicijativu u poli-

¹⁷ U to vreme svi komunisti koji su dolazili s M. Oreškovićem u vezu u toku njegovih boravaka u Perušiću znali su ko je, pa je grupa skojevaca, na čelu s Jukom Kolakom, nekako samoinicijativno obezbeđivala njegovu sigurnost.

¹⁸ Govorio je o opsežnim pripremama koje treba izvršiti u vezi sa proslavom Prvog maja i o tome da će do 1. aprila trebati rasturiti letke sa prvomajskim proglašenjem i rezolucijom CK KPJ. Zaista, letke koji su iz Gospića stigli, skojevska organizacija je tako raspačala da su uoči 1. aprila stigli u svaki zaselak.

tičkom životu i delovanju. Uticaj je bio toliko znatan da su organizacije HSS postale isključivo levokrilne i čak smatrane komunističkim. Politički uticaj frankovaca bio je time skoro sasvim paralisan.

Koliko su frankovci time bili pogodeni najbolje pokazuje bes koji se u prvim danima posle kapitulacije sručio ne samo na komuniste-Hrvate, nego i na ostalo stanovništvo perušićkog kotara.

Odmah posle napada na Jugoslaviju 6. aprila 1941. frankovci (ustaše) oživljavaju svoju aktivnost, okupljuju se, drže sastanke i dogovore (među njima se pojavljuju i dvojica nepoznatih ljudi koji su verovatno došli radi davanja instrukcija). Videći već prvih dana da se Nemcima i Italijanima neće pružiti ozbiljniji otpor, održavaju vezu sa frankovcima iz Gospića i pripremaju se za preuzimanje vlasti. A kad je 10. aprila ustaški doglavnik Slavko Kvaternik objavio „stvaranje NDH”, Perušićki ustaše — njih petnaestak — izašli su odmah na ulice, pucali iz pištolja, ljubili se i slavili... Već sutradan u njihovoj se sredini našao i Juco Rukavina, stari oprobani ustaša. S njime ustaše organizovano odlaze u prazne prostorije Kotarskog predstojništva i Opštinskog poglavarstva, „preuzimaju” vlast i povezuju se sa ustašama iz Kosinja i Pazarišta.¹⁹

Da bi paralisali uticaj komunista i da bi pridobili hrvatsko stanovništvo za svoje ciljeve, istog dana ustaše u Perušiću proširuju famu da se prema Perušićkim selima „kreće velika grupa četnika koja pali i ubija po hrvatskim selima”. Uznemireno stanovništvo, dezorientisano zbivanjima, okuplja se u grupama po ulicama, izlazi na obližnje brežuljke i iščekuje — ne zna ni samo otkuda — pojavu „dobro naoružanih jedinica u crnim uniformama i šubarima s mrtvačkom glavom”. Članovi Partije i SKOJ-a koji su se našli među stanovništvom odmah su shvatili korene ovih glasina i uticali da se panika stiša.

¹⁹ U kotarskoj upravi rukovodeću ulogu preuzimaju Jure Umrić i Ante Vlainić. Načelnik opštine postaje Grgo Čulumović Gracija. U ustaškoj političkoj organizaciji „Hrvatski oslobodilački pokret” funkciju „logornika” vrši Ivan Štimac Ugar (kasnije Mile Žarak Mićić); u kosinjskoj opštini tabornik postaje Josica Fadljević, a u pazariškoj Branko Milinković.

Čekajući razvoj sitaucije, komunisti nastavljaju da se povremeno sastaju i diskutuju o događajima; njihovo okupljanje nije prestajalo. Baš ovog dana kada su pronete glasine o „četnicima”, žandarm Klemo Popović obaveštio je neke skojevce da se ustaše pripremaju da pokupe sve oružje iz žandarmerijske kasarne i da će im obezglavljeni žandarmi, verovatno, prepustiti da rade šta hoće.

To obaveštenje je bilo dovoljno da se pred žandarmerijskom stanicom nađe tridesetak članova KPJ i isto toliko simpatizera. Na brzinu grabilo se sve oružje do koga se moglo doći: nešto pušaka, municija, bombe, bajoneti, stare sablje.²⁰ No, tek što je grupa skojevaca pošla prema Prvan-Selu, isprečile su se pred njih dobro naoružane ustaše zahtevajući da „komunistička banda” ostavi oružje. Main Dasović (poginuo kao komesar čete 1943.) i Ivica Erent (posle nekoliko težih akcija umro u partizanima od tuberkuloze) pokušali su da daju otpor, pa je Main sa sabljom u ruci navalio na nekolicinu ustaša (među kojima se nalazio i kasnije zloglasni koljač Mate Jutić Jurić). No, bojeći se „da ne dođe do krvi” umešali su se i stanovnici, pa su tako mladići morali pobacati i ono nekoliko neupotrebljivih manliherica i sablji (spaseno je tek nešto municije za mazuerke i nekoliko bombi).

Posle ovoga, pogotovu je komunistima postalo jasno da će uskoro doći do obračuna sa ustašama i prema tome da moraju biti što spremniji za događaje koji nailaze. Ali, i ustašama je bilo jasno da tu snagu koju su komunisti predstavljali i njihov dugogodišnji moralni uticaj moraju po svaku cenu uništiti. Zato su, oslonjeni na italijanske okupatore, u svojoj prvoj akciji izvršili hapšenje istaknutih perušičkih komunista-Hrvata.²¹

I u pazariškoj opštini ustaše su istovremeno iznenadile i pohapsile grupu Hrvata-komunista i simpatizera, me-

²⁰ Odmah posle toga videlo se da su puške, stare austrougarske manliherice, pune puščane masti i bez municije.

²¹ Svih 11 pohapšenih bili su skoro svakodnevno saslušavani, a neki i tučeni. U zatvoru su ih zadržali oko mesec dana. Joso i Main Dasović, Ante Hećimović Pupilj, Ivan Smolčić, Juka Kolak i Jure Dasović su potom prebačeni u zatvor u Gospic, a ostali su pušteni kućama.

đu kojima: Franju Duića Puiza, Karla Rukavinu, Marka Butorca, Josu Lulića (članovi KP od 1939), Nikolu Hodaka, Matu Sorića, Peru Starčevića i Grgu Lulića (simpatizeri KP i izrazito levo orijentisani članovi HSS) i još neke. I njih su u zatvoru zadržali preko mesec dana, pa ih potom pustili kući. (Vicko Milinković je u početku uspeo da pobegne, ali su ga uhvatili u šumi blizu sela i prebacili u gospički zatvor, odakle su ga premlaćenog odveli i ubili s jednom grupom Srba u Klanačkoj jami).

Neko vreme posle puštanja pohapšenih izgledalo je da će se ustaše primiriti. U stvari, oni su jedno vreme mirovali jer su se bojali javnog mnenja. Pod pritiskom rođaka, prijatelja i poznanika pohapšenih ljudi, a i usled negodovanja ostalog stanovništva, oni su morali da puste zatvorene komuniste. Zaista, nastalo je neko kratko zatišje koje je trebalo da pokaže neosnovanost strepnji onih komunista koji su se krili i do kojih nisu mogli doći²². Za taj period nisu čak hapsili ni srpsko stanovništvo. Kao da su se zadovoljili time što su pobili istaknutije Srbe iz Perušića, Studenaca i Kosinja, među kojima i nekoliko onih koji su bili deklarisani kao velikosrbi.

No, iako su ustaše prvim hapšenjem paralisali rad partijskih i skojevskih organizacija, time se nisu mogli zadovoljiti. Svoju ofanzivu na komuniste, posle izvesnog zatišja u kojem su taktizirali, opet nastavljaju, a pogotovo kad su zapazili da su se oni koji su već hapšeni, po izlasku iz zatvora povukli u potpunu ilegalnost.

Hapšenja komunista i skojevaca počinju opet novom žestinom. Hapsili su ih, vukli u ustaški stan i preslušavali i pošto bi ih pretukli puštali su ih kućama. Svakako, to je bilo sračunato na zastrašivanje, pa su kod nekih s tim i postigli uspeh.²³

²² Ivan Rukavina Palenta vratio se s jugoslovensko-italijanskog fronta i krio se na području Perušića, a za mnoge druge se nije moglo saznati gde se nalaze.

²³ Tako je Pavle Grivičić Miljušev, član KP od 1939. godine, podlegao i stupio u ustaške formacije i čak kasnije poginuo kao ustaša. Od pohapšenih 7—8 skojevaca iz Perušića i okolice, posle batinanja i zastrašivanja, neki su stupili u ustaše (Jurica Kreković i Ivica Zarak), a neki u domobране.

Međutim, to su bili izuzeci. Jer, većina komunista i skojevaca, prekaljenih u predratnim akcijama i radu, ostali su nepokolebljivi u borbi protiv ustaša i okupatora. Oni odmah pristupaju prikupljanju oružja i municije, održavaju sastanke, međusobno se bodre i informišu o događajima i pokušavaju da raskrinkaju ustaše kao koljače nevinog srpskog stanovništva. Čim bi neki od njih izašao iz zatvora, odmah bi se povezivao sa ostalima i tako bi bio u toku događaja.

* * *

Napadom Nemačke na Sovjetski Savez, zadaci i povezivanje komunista postaju još određeniji. Perušićki članovi KP i SKOJ-a brzo određuju svoje glavne zadatke, a to su: ne dozvoliti da ijedan komunista ponovo padne u ruke ustaša, kao i sakupljati oružje i municiju i uspostavljati vezu sa komunistima ostalih opština i gospicrkog kotara. Nekolicina drugova već su imali karabinke ili pištolje, ali trebalo je što hitnije stvoriti mogućnosti za nabavku oružja i municije za ostale.

Uspostavljanje veza s komunistima susednih opština i kotareva nije išlo lako. Komunisti iz Perušića nisu, pre svega, mogli da se kreću ili izlaze iz grada bez opasnosti da budu uhapšeni.

No, isto tako teškoće je predstavljalo i to, što je među nekim zavladao strah i nepoverenje prema drugima. U to vreme je, na primer, Jakov Blažević pokušao da preko Pažarišta uspostavi vezu s perušičkim komunistima (s Milantom Perić Hećimovićem), no taj pokušaj je propao zato što je Perić opravdano strahovao da svaki čas može biti uhapšen, a nije se mogao kretati ni zbog bolesne noge. No, Perušićani uspostavljaju vezu s Ivanom Rukavinom Palentom koji se krio na području perušičke opštine (u selu Mezinovcu).

Ipak, i pored svih teškoća, krajem juna uspostavljena je veza sa komunistima iz Gospića, koja se kasnije učvrstila i razvila. Vezu je prvi uspostavio Ivan Arbanas sa Ferdinandom Toplakom iz Gospića, pa je od tog vremena njegov izričiti zadatak bio da tu vezu drži i produbljuje.

U prvoj polovini jula 1941. s perušičkim komunistima uspostavlja neposredan kontakt i Stipe Ugarković, koji je tada već radio na organizovanju ustanka u kotaru Otočac. Uz pomoć skojevke Mande Ugarković iz Malog Polja, on organizuje sastanak perušičkih komunista. Sastanak je održan kraj reke Like, a prisustvovali su mu: Joso Alešković, Grgo Hećimović, Ivan Arbanas, Juka Kolak, Maka i Mile Đotić Milković i drugi.

On je prvi na ovom sastanku detaljnije upoznao perušičke drugove sa proglašom CK KPJ o ustanku. Isto tako iznosiо je tok organizovanja borbenih akcija u otoččkom kotaru, pa je na kraju dao i najvažnije zadatke. Kao posebno važan zadatak postavljeno je: uspostavljanje veze sa kotarom Otočac, a posebno sa tamošnjim domobranskim jedinicama. Da bi se to izvršilo, on je naveo i nekoliko određenih adresa na koje se trebalo obratiti, a konkretno izvršenje ovog zadatka uzeo je na sebe Juka Kolak.

Tako u ovim najtežim danima perušički komunisti ponovo čvrsto sjedinjuju svoje delovanje i postaju snaga koja će se sve organizovanje suprotstavljati ustaškom teroru, okupiti sve poštено hrvatsko i srpsko stanovništvo ovog kotara i pripremiti sve uslove za oružani ustanak.

Vanja ARBANAS

Joso DASOVIĆ

U POSLEDNJEM ČASU

Rano u zoru 2. avgusta 1941. kroz selo Čukovac je hitao ustaški poverenik Ivan Galović, pozivajući narod da u 12 časova krene sa ustaškom zastavom u Široku Kulu. „Danas će se izvršiti pokrštavanje Srba” obavještavao je on. O tome se u selu pričalo naveliko i narod je govorio: „Pa idemo, glavno je da se spasi goli život. Vrag sa vjerom, i onako do nje mnogo ne držimo. Ma koja bila, nijedna nam neće ništa donijeti, ako svojim rukama ne zaradimo”.

Stari Siman Repac reče snahi Mariji da spremi svečan ručak, kada se tako velika svečanost sprema. Starac je sam u dvorištu i žurno zaoštrava kolje da bi zagradio neku strugu i spriječio stoci da gazi po nabujaloj zelenoj djetelinii. Oko podne Marija pozva iz svega glasa: „Žurite, ručak će se ohladiti. Vidite da se zastave viju pred Ivanovom kućom. Kada niste nikada bili zadnji u ovom selu, nemojte ni sada”. Ručak je postavljen na četvrtastu siniju, koju su okružila djeca, sinovi, kćeri i snahe. Po običaju, niko ne uzima žlicu u ruke dok starac ne uzme svoju. To je neke vrste blagoslov. No, umjesto toga starac reče: „Djeco, vi idite i pokrstite se, ali ja neću. Vi ste mladi, a meni su noge i onako nad grobom. Glavno je da se vi meni spasite. Neka je blagosloven i ovaj naš zajednički posljednji ručak”. Nastade grobna tišina. Sve obuze tuga i niko ne okusi ni zaloga. Uskoro podoše svi, osim starca. On ostade i reče da će čekati smrt u svojoj kući.

Pred kućom Todora Žigića staro i mlado se okupilo u prazničnoj odjeći. Ori se pjesma. Najzad svečana povor-

ka kreće, a ispred nje se vije zastava. Istovremeno stiže narod i iz okoline zaselaka: Klenovca, Vukave, Kuzmanovače i drugih. Govori se da se ovakva svečanost ne pamti. „Sada ćemo biti svi iste vjere i neće biti više klanja niti ubijanja”, tješi se narod.

Kada je povorka od Runjice i Čukovca prolazila po red kuće Anta Oreškovića, zvanog Anticije, na kući se odskrinu prozor. Na njemu se pojavi Ante, koji skamenjenim pogledom prati rođake, prijatelje i poznanike koji prolaze. Kćer Marija i sin Vlado stežu pesnice. Svi iz njihovog pogleda čitaju zabrinutost. „Zašto je Vlado ovako neraspoložen” — pita glasno Jovo. „Zašto se on ne veseli kao i mi?” „Čuti, zar ne znaš da je on komunista?” — odgovara mu Savka. U petak u zoru, dok su prvi pijevci pjevali, Vlado je išao od kuće do kuće i svima govorio da ne vjeruju ustашkim lažima i da se niko ne pokrštava. Ali, eto, zavladao je u narodu strah. Taj nesrećni goli život je iznad svega.

Svečana povorka ide. Narod nosi svijeće u rukama da ih poslije svečane mise pred popu Biničkom. Najzad povorka stiže pred crkvu i traži zaštitu od vrelog sunca u sjenci starih lipa. Poslije kratkog predaha mladež se uhvati u kolo. Znoj curi niz lica. Momci i djevojke igraju, a starci i babe, koji nikad nisu ni slutili da će više zaigrati, takođe se izvijaju i sokole. Jedan broj starijih tupo i bezizrazno gleda u crkvu, oko koje je svuda unaokolo ograda visoka dva metra, sa velikom gvozdenom kapijom. Veselo kolo odjednom prekide crkvenjak: „Dosta sa tim veseljem, zar ne vidite da se približavaju tri ure. Ostalo je svega petnaestak minuta.” Cijela gomila se odjednom nađe pred crkvenim vratima. U crkvu nisu mogli svi da stanu. „Idite ovamo, iza ograde” — govorio je crkvenjak.

Kada je u crkveno dvorište ušao i posljednji čovjek, vrata se zatvoriše. Ljudi se odjednom nađoše sabijeni kao ovce u toru. Niko ne može ni da se pomakne sa mjesta. Veselja i radosti nestade i narod zanijeme. Odjednom se začu glas Staniše Nokovića: „Ljudi, zar ne vidite da će nas ustaše pobiti?” U tom času je oko 60 ustaša sa bajonetima na puškama već trčalo prema crkvi. Za trenutak su opkolili crkveno dvorište puno djece, žena, staraca i omladine. Svima je postalo jasno da je smrt tu. Čuju se

povici: „Jao meni, gdje si Vlado, zašto tvoje savjete ne poslušasmo?” Čuju se tužni glasovi majki: „E, da me ostave samo još malo u životu da nadojam u kolijevci dijete. Kada mora da umre, da bar umre sito. Da ga još jednom majka vidi kako će se zagrcnuti majčinim mlijekom.” Nastalo je mučno iščekivanje smrti, koju je svako od ovih tisuću ljudi već jasno video. Mitraljezi su već postavljeni, zatvarači škljocaju, provjeravaju da li su ispravni. Jedan je na žandarmerijskoj stanici, drugi na prozoru popovog stana. Umjesto krsta i evanđelja pop Binički čvrsto steže oružje objema rukama, siguran da će svaki metak biti pogodak, jer je živa meta tisuću zbijenih ljudi udaljenih samo 20 koraka. I posljednje pripreme su izvršene, čeka se samo komanda.

U mučnom i teškom iščekivanju smrti, odjednom ljudi ugledaše domobranskog poručnika Matu Oreškovića.¹ Svi misle da će on izdati posljednje naređenje i da će za koji časak prestati zauvijek da kucaju srca više od tisuću ljudi, žena i nejake djece. Pištrolj je Mate čvrsto stegao u desnjoj ruci i ide pravo prema crkvenim vratima, kroz koja je malo prije prošla vesela povorka. Ti isti ljudi sada tu stoje nijemi, bez snage i nade, upola već mrtvi, tako da ih je teško i prepoznati. Svi gledaju ukočeno u čovjeka na čiju će im riječ ili znak biti oduzeti životi. Ali, domobranski poručnik Mate umjesto komande za otvaranje vatre, oštro i glasno viknu ustašama: „Dok sam ja živ, ovdje neće pогинuti nijedan Srbin. Samo preko mene mrtvoga možete ostvariti svoje zločinačke planove.” Zatim snažnim rukama otvori vrata i reče blagim glasom: „Idite ljudi, zašto ste ovdje došli, ovdje nije mesnica.” Gomila jurnu na vrata takvom silinom da ni zidovi od kamena ne izdržaše i popucaše na sve strane. Sve je to trajalo nekoliko sekundi, i tisuću ljudi pobježe kako su koga noge nosile. Bježalo se bez obzira na sve strane, samo da se što prije odmakne od tog strašnog mjesta. Još uvijek uplašeni strašnim prizorom dodoše jedni do sela, a drugi odoše pravo u planinu.

Uskoro je nastala noć, ali u selu Ćukovcu ljudi nisu spavalii. Svi su bili na nogama i užurbano pakovali naj-

¹ Danas oficir JNA.

potrebnije stvari. Jedni su ih stavljali u kola, ali je većina napravila breme i natovarila ga na leđa. Svi krenuše u planinu.

Osvanuo je 3. avgust. U selima i zaseocima oko Široke Kule, Čukovcu, Ostrvici i drugim gotovo nije ostalo ni žive duše. Sve je u planini. Odrasli i jači uzeli su sjekire i rogulje, puške kapislare i kremenjače. Pored nekoliko karabina, i to može poslužiti. Zaposjeli su okolne visove i spremali se da se uhvate u koštac sa ustaškim zlikovcima i ubojicama. Tako su zaprtaštale prve ustaničke puške u selima oko Široke Kule.

Ilija REPAC

KOTAR BRINJE U USTANKU

EKONOMSKO-POLITIČKA SITUACIJA U KOTARU PRIJE RATA

Ukotaru Brinje prije rata privreda je bila na niskom stupnju. Postojalo je pet manjih pilana, koje su samo povremeno radile, zatim dvije-tri manje ciglane, dva manja parna mlina, nekoliko zanatskih radnji i par većih i manjih trgovina. Gro stanovništva bavio se zemljoradnjom i to na najprimitivniji način. Stočarstvo nije bilo razvijeno zbog slabe ispaše i nedovoljno krmnog bilja. Zemlja je bila razbijena na 77 528 parcela, tako da se jedan posed sastojao od 30 i više parcela.

Slaba razvijenost privrede vrlo se negativno odražavala na zaposlenost. Vrlo mali dio stanovništva živio je isključivo od zemljoradnje; ogromna većina suvišne radne snage morala je „trbuhom za kruhom”. Veliki dio odlazio je na rad u druge krajeve zemlje — naročito Srbiju i Sloveniju, ili iseljavao u druge evropske države, pa i u Ameriku i Australiju. Otuda su Brinjaci bili poznati kao sezonski radnici — poluproleteri. Inače su uživali glas kao odlični mineri, šumski i rudarski radnici ili, kako su ih još zvali, „brinjske barabe” (po njima je u NOV jedna četa prozvana „barabska četa”).

Od građanskih partija prije rata najviše pristalica su imale Hrvatska seljačka stranka i Radikalna stranka. Bilo je i nešto frankovaca, kao i neznatan broj pripadnika drugih građanskih partija. Neposredno poslije I svjetskog rata građanske partije imale su veliki utjecaj na narod, naročito radikali na srpski i HSS na hrvatski dio. Narod je, s

pravom, od tih partija koje su se smjenjivale na vlasti očekivao da će mu riješiti osnovna ekonomski i socijalna pitanja. No, obećanja se nisu ostvarivala. Za cijelo vrijeme stare Jugoslavije u kotaru je izgrađeno samo nekoliko vodovodnih cisterni i ništa drugo. Izbori su prolazili, a Brinjaci su i dalje pješačili preko Kapele i po 50 km do najbliže željezničke stanice — Josipdola. Nije bilo ni pruge, ni puteva, ni elektrifikacije.

Ni od Udružene opozicije, za koju su glasali na izborima 1938. godine, a od koje su očekivali da reši bar go ruća neriješena pitanja, Brinjaci nisu dočekali da se nešto ostvari. Nije trebalo dugo čekati, pa da se uvjere da su ponovo prevareni i prepusteni sami sebi. Tako je i ostalo sve do okupacije zemlje.

Još ranije, a naročito neposredno pred rat, u kotaru su bili vrlo povoljni uvjeti za organizaciju i postojanje KPJ. Posebno su bili dobri uslovi u hrvatskim selima, gdje je narod bio već dovoljno razočaran u građanske partie. Ideje KPJ donosili su i širili sezonski radnici kad su preko zime dolazili kućama, zatim napredni omladinci i studenti pri dolasku na zimske i ljetne ferije. Naročito su bili pogodni uslovi za rad KPJ među zanatskim i pilanskim radnicima. Tako je jedna grupa naprednih omladinaca i radnika još 1935. godine bila hapšena zbog širenja napredne marksističke literature u Brinju i okolnim selima.

U širenju naprednih ideja neposredno pred rat naročito su bili aktivni: Slobodan Uzelac, tipografski radnik u Banja Luci, Ljubica Gerovac iz Jezerana, student filozofije, Dušanka Gostović, student agronomije, Vujo Kosovac, rudarski radnik, Vlade Radaković, učitelj u Gostovu Polju, Gojko Božanić, student iz Brinja, Jurica Bložan, Miko Vuković, obućar, Stipe Kranjčević, Marko Jandrić, Luka Durak, Stipe Komadina, Srđan Uzelac, Mile Sertić, Mićo Kosovac, Dane Rapajić Mazalo i drugi. U Brinju se još prije osnivanja partiskske organizacije raspačavao i čitao veliki broj radničkih novina („Naše novine“ 50 brojeva, „Petrinjska brazda“, „Organizovani radnik“ i druge).

Partiskska organizacija u kotaru nije ranije formirana zato što nije bilo dobre veze sa OK za Liku, iako su posto-

jali svi uslovi za njezin rad. Nekoliko drugova iz kotara tražilo je vezu preko Karlovca, Brloga, Poduma i drugih mjesta, ali je sve ostalo na pokušajima. Nakon drugog traženja, pod konac 1940, konačno je preko Poduma uspostavljena veza sa OK za Liku. Tada smo preko Tode Marijana iz sela Poduma (otočački kotar) saznali da će u Otočac doći Marko Orešković i da će u Podumu održati sastanak. Na taj sastanak otišli smo iz Brinja Vujo Kosovac i ja. Marko Orešković je govorio o političkoj situaciji kod nas i u svijetu, o potrebi borbe protiv fašističke opasnosti koja prijeti našoj zemlji, o potrebi organizovane borbe protiv nenarodne vlade Cvetković—Maček, o organizaciji Narodnog fronta, o jačanju i stvaranju novih partijskih organizacija itd.

Nekoliko dana poslije ovog sastanka u Brinje je došao član OK za Liku Tomo Nikšić i, u pekari trgovca Steva Uzelca, formirana je prva partijska organizacija sa tri člana; u njoj smo bili: Vujo Kosovac, rudarski radnik iz sela Lučana (ranije je radio u rudniku Trepči), Miko Vuković, obućarski radnik iz Brinja, i ja (radio sam kao pekarski radnik u Brinju; zanat sam izučio u Zagrebu, gdje sam bio član u Nezavisnim radničkim sindikatima). Za prvog sekretara izabran je Vujo Kosovac.

Osnova rada prve partijske organizacije od njenog osnivanja do kapitulacije bivše Jugoslavije bila je borba za političku liniju KPJ, za širenje utjecaja Partije na masse, u raskrinkavanju fašizma i nenarodne vlade Cvetković—Maček. Neposredno poslije osnivanja, partijska organizacija je osnovala simpatizersku grupu u Brinju i okolnim selima. Održavala je uspješne sastanke s manjim grupama ljudi, raspačavala naše novine, osnovala organizaciju Crvene pomoći, koja je vrlo uspješno radila u kotaru. Mada su bili vrlo povoljni uslovi za rad i skojevskе organizacije, ona tada još nije bila osnovana.

U februaru 1941. u Brinju je formirana i druga čelija Partije u kojoj su bili: Dušan Gostović, obućarski radnik iz Brinja, Joža Pilar, radnik u pilani kod Parca, Mile Gostović, obućarski radnik iz sela Gostovo Polje i ja kao sekretar. Naročito upornu borbu vodila je partijska organizacija protiv frankovaca, koji su već tada počeli da ro-

vare. Oni su odvraćali Hrvate da ne idu u vojsku, da ne daju vojsci stoku koja je bila popisana, nagovarali su ih da se sklanjaju u šume, da će u slučaju rata vojska brzo kapitulirati itd. U to vrijeme bilo je raznih verzija i tumačenja oko toga da li ići u vojsku ili ne; naša partijska organizacija zauzela je stav da se u rezervu treba odazivati i na tome radila.

DOLAZAK OKUPATORA U BRINJE I SITUACIJA POSLIJÉ STVARANJA NDH

Kapitulaciju bivše Jugoslavije i dolazak fašističke vojske narod je dočekao sa ogorčenjem. Ogomna većina naroda bila je spremna za borbu protiv fašista. Većina se odazivala u rezervu, neki su i sami na svoju ruku, bez oficira, organizovali borbu protiv agresora. Srđan Uzelac i još neki drugovi borili su se nekoliko dana i poslije kapitulacije bivše vojske. Mnogi se Brinjaci nisu predavalci okupatoru, već su se sa oružjem probijali do svojih kuća, zakopavali ga i sakrivali kao da su znali da će im ono ponovo trebati. Samo jedan dio hrvatskog stanovništva ovog kotara računao je da će stvaranjem NDH dobiti slobodu i da će od sada biti sam gospodar u svojoj kući. Međutim, nije dugo trebalo čekati pa da se uvjere da je to bila obmana. Jedino su likovali otvoreni frankovci koji su smatrali da je sad došlo njihovo vrijeme da se obogate pljačkom.

Za doček okupatorske vojske u Brinju frankovci su vršili velike pripreme. Ustaše su natjerale narod da čisti pločnike, kiti kuće cvijećem i šarenicama, postavlja zastavice, spremala se i vatrogasna glazba itd. Na frankovačkim kućama vijorile su se zastave s kukastim krstom. Ne posredno pred ulazak okupatorske vojske nastala je zabuna i zbrka kad je javljeno da umjesto očekivanih Nijemaca dolaze Italijani. Niko nije u mjestu imao italijanske zastave. I, dok se italijanska vojska na jedan kilometar ispred Brinja spremala da paradno umaršira, ustaše su, od njemačkih i hrvatskih, užurbano šile italijanske zastave. I umjesto njemačkih tenkova, umjesto nadmenih Švaba, naišlo je nekoliko italijanskih tanketa, četa pješa-

dije, mitraljeska četa natovarena na mazgama, baterija topova srednjeg kalibra i neke pomoćne manje jedinice. Svega je nekoliko frankovaca pljeskalo, a ostalo stanovništvo nezainteresovano je posmatralo dolazak Italijana. Razočaranje je bilo još veće kada su se poslije podne italijanski vojnici razmiljeli po mjestu i počeli tražiti jaja i hvatati kokoši. Mazge su vezali za voćke, pa su ih one, gladne, počele brstiti i glodati.

Brinjske ustaše, za razliku od ustaša u drugim mjestima Like, nisu bile u početku dovoljno organizovane niti su planški pripremile pokolj domaćeg sprskog stanovništva. One su se u početku orijentisale na hvatanje i ubijanje bivših oficira i podoficira koji su se vraćali sa italijansko-jugoslovenskog fronta. Dočekivale su ih, razoružavale, odvodile po noći u Škamnicu i ubijale. Računa se, prema nepotpunim podacima, da ih je tako ubijeno oko 25. U samom Brinju i okolnim selima uhvatile su samo četvoricu istaknutih Srba i ubile ih. Hapsile su i zatvarale trgovce i imućne Srbe radi pljačke njihove imovine. Kasnije su ih osloboidle i još su im dale propusnice da bježe u Srbiju ili Italiju, samo da bi im ostala njihova imovina. Interesantno je da Srbe Gornjeg kraja ustaše nisu smjele da napadaju pošto su računale da su naoružani oružjem od bivše vojske koja je kapitulirala u neposrednoj blizini Brinja (u selu Krivi Put i šumi Miškovići). One su se pripremale da Srbe putem prevare, pod parolom iseljenja u Makedoniju, skoncentrišu u jedan logor i likvidiraju ih. Međutim, u tome su ih događaji preduhitrili.

Partijska organizacija nije gubila vrijeme, već je, po opštoj direktivi i na proglaš CK, digla narod na oružani ustank, koji je pomrsio ove fašističke planove. Zahvaljujući tome srpsko stanovništvo brinjskog kotara ostalo je pošteđeno 1941. godine od istrebljenja i, sem četvorice ubijenih, drugi nisu stradali, za razliku od ostalih srezova Like.

Ovome je svakako doprinijelo i to, što bivši režim nije uspio da raspiri šovinističku mržnju između srpskoga i hrvatskoga naroda, iako je na tome radio. Osim toga, jedinstvo Brinjaka, Srba i Hrvata, razvijalo se i stoga što su radili zajedno dugi niz godina kao mineri, rudari, šum-

ski i pružni radnici po raznim gradilištima širom svijeta. Zato brinjske ustaše u samom početku nisu našle podršku kod većine Hrvata u ovom kotaru.

PRIPREME ZA USTANAK

Brinjska partijska organizacija ojačala je poslije kapitulacije povratkom u Brinj članova Partije i SKOJ-a, kao i kandidata koji su živjeli izvan kotara. Vratili su se: Slobodan Uzelac, tipografski radnik iz Banja Luke, gdje je i postao član Partije, Ljubica Gerovac, student filozofije, predratni član Partije, Dušanka Gostović, student agronomije, predratni član SKOJ-a, Rade Vraneš Rabata, koji je postao član Partije u Kanadi, Vlado i Nedjo Lončar, koji su postali članovi SKOJ-a u Žedniku (subotički kotar), Ilija Kosovac iz Lučana, kandidat KP, Mile Mesić Murat, Tomo Mesić, Joso Domić, Srđan Uzelac, student filozofije i ostali napredni omladinci i radnici koji su bili obuhvaćeni u radničkom pokretu još prije rata. Nešto kasnije došao je iz Zagreba Ivica Lovinčić, metalski radnik i predratni član Partije, rodom iz Lučana.

Iako bez direktiva i veza sa višim partijskim rukovodstvima, partijska organizacija je pravilno shvatila generalnu liniju CK i počela vršiti pripreme za oružani ustank. Već u maju održali smo sastanak u Brinju. Na tom sastanku smo razgovarali o odlasku u šumu, o sakupljanju odjeće, oružja, municije i druge opreme koja će nam biti potrebna za život u logoru. Tada još nismo bili sigurni na kakav će odziv poziv na ustank naići kod naroda, pošto smo još slabo bili povezani, ali smo znali da će biti potrebno boriti se, pa makar bili i sami. U to vrijeme ustaše i Nijemci vršili su agitaciju kod hrvatskih seljaka za odlazak na rad u Njemačku. Mi smo postavili zadatak da ih odvraćamo od toga, govoreći im da će raditi za okupatora svoga naroda, da će ih Nijemci poslati na istočni front gdje će postati topovska hrana. Ali, u tome nismo imali mnogo uspjeha — mnogi hrvatski seljaci radije su išli u Njemačku na rad, nego da ostanu kod kuće i da budu ustaše.

U julu je većina članova morala da bježi iz Brinja pošto im je, zbog kompromitovanja, prijetila opasnost da

budu uhapšeni. U istom mjesecu uhapšen je i zatvoren Vujo Kosovac, ali je nakon izvjesnog vremena uspio da izđe iz zatvora. Neki naši drugovi simpatizeri dobili su kuéni pritvor i nisu smjeli da se kreću po mjestu. Početkom jula i ja sam pobjegao iz Brinja u Gornji kraj, jer je prijetila opasnost da budem uhapšen. Pobjegli su i Slobodan, Srđan i Bogdan Uzelac, a nekoliko dana kasnije i Dušanka Gostović.

U toku jula održano je nekoliko značajnih sastanaka na kojima se govorilo o dizanju ustanka. Tada je odlučeno da se namjera za dizanje ustanka povjeri širem krugu simpatizera. Razgovarali smo sa Prokićanima, Županjolcima, Dobričanima, Brinjacima i ostalima. Zatim je zakazan sastanak sa povjerljivim ljudima u gaju više sela Kojčina. Na tom skupu bio je prisutan i niz viđenih i naprednih ljudi.

Nekako u isto vrijeme započete su dvije opasne ustaške akcije u kotaru: jedna za pokrštavanje Srba, a druga za njihovo prikupljanje u logor u Stajnici, pod izgovorom da će ih odatle iseliti u Ovće polje, u Makedoniji. Bilo je očigledno da ustaše nastoje da Srbe pokupe u logore, u žicu, i da ih pobiju isto onako kao što su radile i u drugim kotarevima Like, Korduna i drugdje. Senjska biskupija izdala je proglašenje u kome se govorilo da će svi oni Srbi koji prime katoličku vjeru biti državljeni NDH, da će biti spaseni i da će imati sva prava kao i ostali katolici, državljeni NDH.

Protiv akcije pokrštavanja narod je bio strahovito ogorčen. Još prije nego što je narod saznao o iseljenju, dobili smo o tome obavještenje preko Perice Maljkovića, činovnika u Kotaru, koji je takvo naređenje vidio kod sreskog načelnika i o tome izvestio Vuju Kosovca, a on ostale. Nešto kasnije za ovo naređenje saznao je i narod Gornjega kraja preko seoskih pandura i drugih ljudi. Zavladala je panika. Ljudi su počeli da napuštaju polja i spremaju torbe u kojima će nositi najpotrebnije stvari, jer je bilo rečeno da će svako moći ponijeti samo nekoliko kilograma stvari.

Da bismo spriječili ustaški plan i spasili narod od sigurnog uništenja, počeli smo da ga nagovaramo na pokr-

štavanje, pa smo tako napravili veliku grešku i došli u sukob s narodom. Stvarno, naš cilj nije bio pokrštavanje, već smo računali da ćemo tako dobiti u vremenu, pošto smo tada užurbano radili na pripremi ustanka. Narod nas u početku nije shvatio, ali se brzo uvjerio da smo i mi protiv pokrštavanja i da smo na njegovoj strani, a protiv okupatora i ustaša. I tako je, umjesto u katoličku vjeru i žicu u Stajnici, narod pošao u šumu, u borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Veliku pomoć u pripremama za ustanak pružio nam je Ivica Lovinčić, koji se po dolasku iz Zagreba odmah povezao s nama i počeo neumorno raditi. Njegov dolazak mnogo je značio prije svega što je bio Hrvat, a svi ostali, osim Ljubice Gerovac, koji su radili na pripremi ustanka, bili su Srbi. Ivica je bio komunista koga je Partija vaspitavala u ilegalnoj borbi i spremala za borbu s klasnim neprijateljem. Metalski radnik, žustar, borben i mladalački neobuzdan, vatreno je pozivao narod u borbu protiv okupatora i uvjerljivo govorio kako ćemo sigurno pobijediti i istjerati okupatora iz zemlje. I narod iz srpskih sela brinjskog kotara brzo ga je zavolio i imao u njega neograničeno povjerenje.

PRVI PARTIZANSKI LOGORI I BORBE

Odlučeno je da se prvi logor podigne na brdu Svakuši, više sela Lučana, u neposrednoj blizini Brinja. Koliko se sjećam, ideju da se logor podigne u neposrednoj blizini ustaško-italijanskog uporišta dao je Ivica Lovinčić, koji je vjerovao da ćemo brzo zauzeti Brinje. Kasnije se pokazalo da ova odluka nije bila dobra (neposredno iza izvedene prve akcije u kotaru, na Žutu Lokvu, ovaj logor morao je da se seli i to prvo pod brdo Stari Brinj, a kasnije u Vodoteč pod Oklinak, Lipovac i dalje).

U logoru na Svakuši stalno su se nalazili: Stevo i Vujo Kosovac, Srđan i Slobodan Uzelac, Dušanka Gostović, a nešto kasnije i Ljubica Gerovac. Ostali drugovi — Rade Vraneš, Vlado Lončar, Milan Maljković, Mile Božanić i drugi — bili su u selima Gornjega kraja, dok sam se ja,

zbog bolesne noge, nalazio u logoru Ivakuša (kod sela Škalića).

Još prije odlaska u logor na Svakušu nabavljen je iz Jezerana radio-aparat na baterije preko Ljubice Gerovac, ali je bio neispravan. Pošto su vijesti bile neophodne, odlučeno je da se nabavi radio-aparat, pa je Ivica Lovinčić poslat u Zagreb s nabavljenom ustaškom propusnicom i prikupljenim novcem. Pored radio-aparata Ivica je iz Zagreba donio i vijest da je dignut ustank u Crnoj Gori, da je Crna Gora već oslobođena, da je tamo formirana komunistička vlada na čelu sa Stojom Marković, sestrom Sime Markovića itd. Međutim, ni ovaj radio-aparat nije dugo radio; tako smo i dalje ostali bez vijesti iz svijeta.

Nekoliko dana poslije odlaska u logor na Svakušu uhvatili smo vezu sa drugovima iz Gorskog kotara, koja je kroz cijelo vrijeme rata, a naročito poslije odluke Glavnog štaba Hrvatske, 1942. godine, da vojnički budemo pod V operativnom zonom, ostala čvrsta, drugarska i dobra. U logor na Svakušu došli su nam i neki drugovi iz Drežnice (Gorski kotar). U ovo vrijeme napravljen je plan za opšti napad na okupatorska uporišta u kotaru. Bilo je planirano da se prekinu veze sa Senjom, Otočcem, Josipdolom itd., da se napadne na Žutu Lokvu i Brinje, a drugovi iz Drežnice da napadnu žandarmerijske stanice u Drežnici i Jasenku, pokidaju veze sa Ogulinom, Vrbovskim itd.

Radi izvršenja ovih akcija bili su podijeljeni zadaci drugovima koji su se nalazili u logoru na Svakuši. Vujo Kosovac imao je zadatak da napadne Žutu Lokvu; on je u Prokikama i Županjolu sakupio 100 ljudi, 6 pušaka, nekoliko sjekira, vila i tojaga. Slobodan Uzelac odveo je jednu grupu od oko 30 ljudi radi kidanja telefonskih veza sa Krivim Putom i Senjom. Ljubica Gerovac imala je zadatak da pokida veze na Kapeli sa Josipdolom. I ostali drugovi dobili su konkretne zadatke u vezi s ovim akcijama. Dogovoren je da će akcije otpočeti po uspostavljanju veze sa Drežnicom. Međutim, do akcija nije došlo pošto je zakazana veza zatajila. Ovakav plan za jedan sveopšti napad donesen je poslije proučavanja brošure „Revolucionarna vlada i revolucionarna vojska”. Zbog vrlo

slabih veza sa ostalim krajevima, a naročito sa OK za Liku, dosta se lutalo i nismo znali šta prije da otpočnemo.

Na Svakuši u logoru napisan je proglaš narodu kotara u kome se pozivala sirotinja Brinja i okolice da se diže u borbu, da je sad kucnuo čas, a završavao se parolom: „Dolje napuhani Čerčil i krvavi Ruzvelt“. Zbog ovoga letka rukovodstvo pokreta u Brinju kritikovano je i u okružnici br. 3 Okružnog komiteta KPH za Liku.

Odmah iza ovoga napravljen je plan za jednu akciju na Italijane, do koje nije došlo zbog nedovoljne budnosti. Iz Brinja smo obaviješteni da će jedna mitraljeska četa Italijana proći kroz brinjske klance za Otočac, pa je napravljen plan da se postavi zasjeda između sela Lučana i Prokika. Prikupljeno je sve oružje za koje se tada znalo. Mislim da je bilo oko 15 pušaka i 1 puškomitraljez, kojega je imao Nikola Hajduković Kovač iz sela Prokike. Za ovu akciju, pored drugova koji su imali oružje, bilo je sakupljeno i oko 120 ljudi bez oružja.

Ova akcija nije uspjela iako je, po mom mišljenju, bila vrlo dobro zamišljena, tim prije što se kod nas još nisu izvodile akcije protiv Italijana, pa su se oni kretali neoprezno i bez osiguranja. Priličan broj okupljenih drugova tada još nije bio spremjan za ovakve akcije, te su se izvjesni počeli kolebatи (bilo je, vjerovatno, i onih koji su negativno djelovali na ostale. Među nama je bio bivši podoficir Vujica Smiljanić — kasnije je strijeljan kao četnik — na koga se već tada sumnjalo da odvraća ljude od akcije na Italijane).

Oko ponoći u zasjedi je ostao samo mali broj ljudi koji su se bili okupili za ovu akciju. Kada smo uvidjeli da nam je neko pokvario plan i da se neće uspjeti, rješili smo da se Italijani napadnu makar i sa ono malo drugova koji su još ostali u zasjedi. Bilo je postavljeno da oni koji imaju oružje a neće da ostanu, da ga ostave drugovima koji su spremni za akciju. Mada se ljudi u to vrijeme nisu rado odvajali od oružja, ipak su, nakon dugoga objašnjavaanja i kolebanja, pod pritiskom većine, dali puške. Poslije toga napravljen je novi raspored sa ono malo drugova što je ostalo. Međutim, do zore Italijani nisu naišli. Možda je zasjeda bila odata, a možda je bila obična vojnička

varka — javno je bilo rečeno da će Italijani proći kroz klance, a oni su otišli sasvim drugim putem — preko Škamnice za Otočac.

Sutradan oni drugovi koji su u noći predali oružje dolazili su po njega, ali im ga mi više nismo htjeli vraćati, već im je objašnjeno da je oružje narodno i da je potrebno za borbu protiv okupatora, a ko od njih želi može da ostane sa nama u šumi i da se bori protiv neprijatelja. Među prvima ostali su Dane Smiljanić Bata, Dane Smiljanić Civra, Nikola Hajduković, Jovo Rajačić Holcer, Milan, Zdravko i Đuro Rajačić i još neki. Tada je odlučeno da se podigne logor na brdu Panos. Za komandanta logora izabran je Srdan Uzelac, a za njegovog zamjenika Đuro Rajačić iz Prokika. Pored već pomenutih drugova u tome logoru bili su još i Ilija Smiljanić Brešal, Iso Rogo i još neki Županjolci i Prokičani.

U isto vrijeme u selima Gornjega kraja vršili smo pripreme za ustank. Na tom zadatku radili smo: Rade Vraneš Rabata, Vlado Lončar, Milan Maljković, Špiro Tomić, Markica i Bogdan Košovac, Mile Usarević, Simo Lončar Kojčin, Milan Bukvić, ja i još neki drugovi.

Nekoliko dana iza toga došao je u logor na Svakušu Ivo Vejvoda iz Gorskog kotara i zadržao se kod nas jedan dan. Interesirao se koliko ima drugova u logorima, koliko imamo oružja, da li postoji partijska organizacija itd. Njegov dolazak i savjeti koje nam je dao pomogli su nam da određenije sagledamo neposredne zadatke koji su pred nama stajali.

Odmah iza toga (prema sjećanju Vuje Kosovca) došli su iz otočačkog kotara u logor na Svakušu Pero Grulčor i Slava Blažević, koji su kod nas ostali samo jedan dan. Nekoliko dana kasnije u logor je došao iz Škara i Stipe Ugarković Palenta. On se kod nas zadržao nekoliko dana interesujući se o našim namjerama za izvođenje oružanih akcija, diverzija itd. Palenta se složio s nama da se prva akcija izvede na Žutu Lokvu, pa je, uz njegovu pomoć, napravljen i plan za tu akciju. Odlučeno je da se izvrši napad i ubije zloglasni ustaški koljaš i glavešina Janko Vuković u čijoj se kući nalazila pošta, a čuvale su ga ustaše. Pored toga imao je i pilanu koja je radila za okupa-

tora, pa je trebalo i nju onesposobiti za dalji rad. Dogovoren je bilo da se napad izvrši preko dana — kad je manja opreznost, kad može da se postigne iznenadenje.

Napad je izvršen 26. avgusta 1941. oko 2 sata poslije podne. U ovoj prvoj akciji učestvovali su Srđan i Slobodan Uzelac, Stipe Ugarković, Rade Vraneš, Stevo Kosovac, Ivica Lovinčić, Dane Smiljanić Bata, Joso Gerovac, Dane Smiljanić Civra, Milan Rajačić Pekić, Nikola Hajduković Kovač, Ilija Smiljanić i još neki drugovi. Napad je izvršilo 5 drugova, dok su ostali bili u zasjedi i na obezbeđenju. U napadu je ubijen Janko Vuković, a ranjena su njegova dva čuvara. Demolirani su i uništeni svi poštanski uređaji, zapaljena pilana i pomoćne zgrade. U ovoj akciji partizani brinjskog kotara zaplijenili su prvo oružje u borbi: 5 pušaka i 150 metaka pojačali su našu udarnu snagu i dali još više podstrelka za nove borbe. Pored oružja zaplijenjen je i jedan radio-aparat na baterije. U pošti je bila i veća suma novca, ali je nismo odnijeli. Ova akcija vrlo je pozitivno odjeknula u narodu.

Drugi dan poslije akcije na Žutu Lokvu ustašama su stigla pojačanja, i to iz Otočca 3 voda domobrana, iz Brinja 300 ustaša i 30 ustaša iz Senja.

Odmah po dolasku ustaša, 27. avgusta, jedna njihova patrola pošla je u selo Prokike i Županjol da ispita ko je izvršio napad na Žutu Lokvu. Dio naroda iz ova dva sela počeo je da bježi pred ustašama prema Panosu. Jedna patrola iz logora na Panosu sačekala je ustaše u šumi više zaseoka Klinca i kad su ušle u selo otvorila vatru na njih i ubila jednog ustašu. Iz logora na Panosu javljeno je da ustaše napadaju Prokike i Panos. Ivica Lovinčić je rekao: „Drugovi, borba je otpočela. Moramo svi u borbu”.

U logoru Svakuši bilo je 10 naoružanih drugova i svi su odmah pošli prema Prokikama. Pretpostavljalо se da će ustaško pojačanje iz Brinja doći preko šume koja se proteže iznad Brinjskog klanca, pa je napravljen plan da se zasjeda postavi u šumi iznad puta koji vodi ka logoru na Panosu. Ivica Lovinčić i jedan puškomitrailjezac bili su određeni da izidu na izvidnicu, odakle će imati dobar pregled na cestu. Ostali drugovi iz logora postavili su zasjedu 15 metara iznad puta u šumi. Dogovoren je bilo da kada

Ivica primijeti ustaše ispali metak iz pištolja, što će biti znak da se može otvoriti vatrica na ustaše. Kroz izvjesno vrijeme primjećena su dvoja kola iz pravca Brinja u kojima su bile ustaše. Međutim, signal za napad nije dat i kola sa ustašama su prošla. Neki drugovi iz zasjede prepoznali su u drugim kolima ustaškog logornika iz Otočca. Ivica se pravdao da nije dao signal za otvaranje vatre, jer je u kolima bilo malo ustaša i da je očekivao da će iza prethodnice naići veće grupe, pa zbog toga i nije davao signal za otvaranje vatre. Zasjeda je napuštena, a malo iza toga naišli su kamion i jedna kola sa 11 ustaša. Ali, dok smo se prepirali ko je kriv što prva kola nisu napadnuta i ovi su se iskricali i otišli prekim putem za selo Prokike, a da ni na njih nismo otvorili vatru.

Poslije ovog neuspjeha donesena je odluka da se ponovo postavi zasjeda na istom mjestu i da se sačeka dok se ustaše budu vraćale za Brinje, pa da ih tada napadnemo, ali ustaše se nisu vratile istim putem.

Ustaše su 28. avgusta napale Prokike i Županjol. Narod, koji se zatekao kod kuće, bježao je pred njima prema logoru na Panosu, u šumi više Županjola, a ustaše su isle za narodom.

U logoru na Panosu, čiji je komandant bio Srđan Uzelac, pored njega bili su još i Slobodan Uzelac, Bato Smiljanić, Zdravko i Đuro Rajačić, Jovo Holcer, Dane Civra i još oko 10—15 boraca iz sela Prokika i Županjola. Partizani na Panosu imali su kod sebe vrlo malo municije, pa zbog toga nisu otvarali vatru sve dok se ustaše nisu približile logoru. Otpočela je ogorčena borba, koja je u tom kraju poznata pod imenom „borba za Panos”, a od čijeg je ishoda umnogome zavisio dalji tok i razvoj pokreta u brinjskom kotaru.

Preko kurirske veze obaviješten je drugi dio kotara, takozvani Gornji kraj. Na vijest da su napadnuti partizani na Panosu, narod Prokika i Županjola i partizani iz Gornjeg kraja na čelu sa Radom Vranešom Rabatom, Milanom Maljkovićem Malikanom, Vladom Lončarom i ostalima pohrlili su u pomoć drugovima na Panosu. Partizani su u toj borbi ubili 7 ustaša, među kojima i zloglasnog ustaškog koljača Ivicu Javora. Na našoj strani poginuo je

Dane Maljković i to prije borbe — za vrijeme povlačenja iz sela. Pomoć ustašama iz Brinja, koja je pošla preko sela Lučana, nije smjela da ide kroz šumu na Panos, već je krenula za selo Vodoteč u kome nije bilo partizana. Ustaše su na ulazu u Vodoteč, kod zaseoka Maljkovići, ubile ne-naoružanog seljaka Simu Maljkovića i vratile se natrag u Brinje.

Napad na Žutu Lokvu i borba na Panosu imali su odlučujući značaj za širenje pokreta u kotaru Brinje. Ove borbe povratile su kod naroda vjeru u sopstvene snage i pokazale mu da njegova dalja sudbina zavisi od njega samog.

Ove pobjede partijska organizacija kotara iskoristila je za još intenzivniji politički rad među masama. Održani su masovni sastanci u Vodoteču, Gostovu polju, Škaliću, Tuževiću, Vojvoduši, Dobrici i drugdje na kojima je govoreno o daljoj borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Već u to vrijeme veliki broj ljudi, a naročito omladinaca, bio je spreman da podje u akcije protiv okupatora. Ali smo ih, zbog malog broja pušaka i drugog oružja, morali vraćati. Narod je sve više počeo da pomaže partizane hranom i odjećom. Vrlo su rado dolazile i velike grupe u logor da slušaju vijesti.

Poslije ovih borbi logor je sa Svakuše, u neposrednoj blizini Brinja, premješten na planinski vis više Platiša, zatim u Oklinak, a odatle na Lipovac (Mačja dražica). Ovo je učinjeno zbog kompromitovanja dotadanjeg mesta logora, nemogućnosti slobodnog kretanja i rada rukovodstva pokreta koje se redovno tu sastajalo, donosilo odluke i rukovodilo ustankom i drugim akcijama.

Na dalje širenje ustanka u našem kotaru vrlo povoljno se odrazio i veliki zbor na Čestaru na kome je bilo prisutno 300—400 ljudi. Govorili su Ivica Lovinčić, Srđan Uzelac i Vujo Kosovac. Dolaskom u partizane boraca Hrvata kod naroda se jačalo uvjerenje da se u borbu ne dižu samo Srbi, zato što im prijeti opasnost od uništenja, već da su za borbu i pošteni Hrvati, da hrvatski narod ne želi istrebljenje Srba, da su kod Pavelića samo izrodi hrvatskog naroda: koljači, pljačkaši i najgori ološ. Zbog toga je srpski narod Gornjega kraja vrlo brzo zavolio Ivicu, Lju-

bu i ostale borce iz hrvatskih sela i kotara. Tako je linija bratstva i jedinstva bila njegovana i uspostavljena od samog početka ustanka.

Čim smo se preselili u logor Lipovac počele su intenzivne pripreme za diverzantske i oružane akcije. Početkom septembra, da bismo onemogućili saobraćaj na važnoj komunikaciji Otočac—Senj i Senj—Karlovac, prekopali smo i zarušili cestu na Goljaku više Žute Lokve. Sa Ivicom, Mićom i Malikanom na ovoj akciji učestvovalo je 60 ljudi. Iste noći sa grupom partizana Dušanka je pokidala telefonske veze sa Senjom i Krivim Putem.

Karakteristično je da poslije borbe na Panosu ustaše nisu smjele dolaziti u srpska sela Gornjeg kraja sve do velike italijanske ofanzive u jesen 1942, tako da je više od polovine teritorije bivšeg kotara Brinje bilo oslobođeno od septembra 1941. Kod brinjskih ustaša vladalo je mišljenje da u Gornjem kraju ima vrlo mnogo oružja, pa čak i topova koji su ostali od bivše vojske.

DOLAZAK ITALIJANA

Italijani su u Brinju preuzeli vlast od ustaša i odmah su, ne gubeći vreme, počeli sa svojom poznatom propagandom među srpskim življem, govoreći kako su oni zaštitnici srpskoga naroda, kako će oni sada napraviti red. Oni nisu ostali samo na tome, nego su odmah čim su preuzeli vlast oslobodili nekoliko seljaka, Srba, koje su ustaše prije toga žarobile.

Vijest o tome da su Italijani preuzeli vlast od ustaša brzo se proširila među narodom. Neki bivši politikanti počeli su da govore kako će sada biti dobro, kako ustaše neće smjeti klati ni zlostavljati srpski narod.

Svakako da je ovakva politika Italijana imala, makar i za kraći period, negativnog odraza na dalje širenje ustanka. Italijani su odmah izdali proglašenje u kome su pozivali sve Srbe da se vrate kućama, da će im oni, Italijani, vratiti njihovu imovinu koju su im ustaše opljačkale, da će biti slobodni građani kao i Hrvati itd.

Partijska organizacija i rukovodstvo pokreta u to vrijeme imali su pune ruke posla da raskrinkaju politiku Italijana koja je bila sračunata na to da Srbe razoruža, pre-

vari i napravi od njih svoje sluge. Zahvaljujući našem upornom radu fašisti u selima Gornjeg kraja i drugih sela u kotaru nisu imali velikog uspjeha.

Kad su vidjeli da im ova akcija slabo uspijeva, Italijani su se poslužili još jednim trikom. Oni su znali da su u rukovodstvu pokreta Srđan, Slobodan i Bogdan Uzelac, sinovi bogatog trgovca Steve Uzelca iz Brinja u čijoj je kući stanovao italijanski kapetan Segalo. Međutim, ovaj fašistički oficir nije znao da su Srđan i Slobodan članovi KPJ i da su im interesi oslobodilačke borbe daleko draži od spasavanja svoje imovine i golih života. Segalo je napisao jedno pismo Srđanu, za koga je znao da je komandant partizanskog logora, i izrazio želju da se s njim sastane. Srđan je o tome odmah izvjestio rukovodstvo pokreta, koje je donijelo odluku da se Srđan sastane sa Segalom, jer je imalo potpuno povjerenje u Srđana i njegovo iskustvo.

Do sastanka je došlo u prvoj polovini septembra kod cisterne u Vodoteču. Italijan je Srđanu predlagao da se on i njegova braća vrate kući, kao i ostali borci koji su se nalazili u partizanskim logorima, a da će im Italijani garantovati bezbjednost. Srđan na ovo nije pristao, već je tražio da nam daju oružje za borbu protiv ustaša. Segalo je obećao da će razgovarati sa svojim komandantom i da će, vjerovatno, pristati da nam se da oružje, ali pod uslovom da ne napadamo Italijane. Zbog ovog obećanja mi smo još izvjesno vrijeme ostali s njima u vezi.

U jednom kasnijem pismu, koje su Italijani poslali za Srđana, dali su nam do znanja da nam neće dati puške ni mitraljeze, ali da su voljni da nam daju hladno oružje „za ubijanje Hrvata”, kako su to oni pisali. Kad smo primili ovo pismo, kroz mjesto Oglanak, u kojem smo se nalazili, prolazio je član CK KPH Ivo Marinković. Pročitavši pismo rekao nam je da se tu radi o očitoj prevari kako bi nas pasivizirali i odvukli od borbe protiv glavnog neprijatelja — okupatora.

Pošto smo se i sami uvjerili da se radi o prevari, prekinuli smo svaku dalju vezu sa Italijanima. Bilo je nepravilno što smo se uopšte upuštali u pregovore sa okupatorom, no nismo mislili stvarati bilo kakav savez sa njima,

već smo naivno nasjeli njihovoј ponudi da će nam dati oružje, misleći da ćemo mi prevariti njih, a ne oni nas. Očigledno, rukovodstvo je bilo mlado i neiskusno i nije se moglo snaći u tim sudbonosnim danima i tako isprepletenu događajima.

Negdje u drugoj polovini septembra 1941. OK KPH za Liku poslao je Šimu Balena Martina za partijskog instruktora u kotar Brinje. On nam je pomogao da organizujemo Kotarski komitet KP. U prvi komitet koji je formiran — koliko se sjećam — 19. septembra 1941, ušli smo: Ivica Lovinčić, Ljubica Gerovac, Srđan i Slobodan Uzelac, Dušanka Gostović, Vujo Kosovac, Milan Maljković Malikan, Mile Božanić Usarević i ja. (Ne sećam se tačno da li je u prvi komitet ušao i Špiro Vraneš Tomić ili još neko od drugova.) Za sekretara Komiteta izabran je Ivica Lovinčić.

U logoru Lipovac, gdje je bilo i sjedište Kotarskog komiteta, odvijao se intenzivan rad. Tu su izdavane radio-vijesti (imali smo radio-aparat i pisaču mašinu), za što je bio zadužen Štefek Kosovac. On je ujedno bio i jedino administrativno lice za rad u Komitetu i štabu. Nabavljen je i šapirograf na kojem smo umnožavali letke, neke brošure i drugi materijal. U logoru Lipovac, koji je ujedno bio i centralni logor, kao i u ostalim logorima, stalno se nalazio prilično veliki broj partizana, pa se zbog toga ozbiljno postavilo pitanje ishrane. Poslije osnivanja Komiteta po selima smo osnovali prehrambene odbore, koji su imali zadatku da prikupljaju i donose hranu u logor. Prvo smo organizovali kuhanje hrane u selima, a kad smo nabavili kazane i ostalo posuđe, pripremali smo sami hranu u logorima.

U to vrijeme Kotarski komitet KP donio je odluku da se formira Kotarski komitet SKOJ-a. Za taj posao bili su zaduženi članovi Komiteta Slobodan Uzelac i Ljubica Gerovac. Mislim da je Kotarski komitet SKOJ-a formiran početkom oktobra 1941. Za prvog sekretara izabran je Slobodan Uzelac, a uskoro je, poslije njegovog odlaska u OK SKOJ-a za Liku, izabrana Ljubica Gerovac.

Negdje krajem septembra donio je kurir iz Like pismo Marka Oreškovića u kome je pozivao da jedna grupa

partizana dođe u Liku radi akcije na Italijane, u kotaru Korenica. Odmah je odlučeno da u Liku pođu Šime Balen, Srđan Uzelac, Rade Vraneš, Markica Kosovac, Mile Božanić, Branko Gostović Kečić i Ivan Krznarić, kao i grupa partizana (Ivan Krznarić, Hrvat iz Dabre, došao je u logor u Lipovcu posle bjekstva iz logora u Kerestincu. Sa nama je ostao sve do odlaska grupe za Liku, sa kojom je i on pošao).

Ova grupa Brinjaka, od 25 boraca, učestvovala je u prvoj borbi protiv Italijana na Pogledalu više Korenice. Prve fašističke žrtve na Pogledalu pale su od Brinjaka i Škarana, koji su se tu našli na poziv Marka Oreškovića. Borbeno bratstvo i jedinstvo, skovano u prvoj akciji protiv okupatora, između Brinjaka i Škarana iz susjednog kotara Otočca ostalo je tokom NOB čvrsto i postojano. Prvi odred Brinjaka, na čelu sa Srđanom i Rabatom, učestvovao je tada, pored akcije na Pogledalu, i u akciji na Plitvičkim jezerima, na rušenju pruge kod Javornika, a jedna manja grupa bila je i u borbi pod Drvarom.

Dok je odred Brinjaka bio u Lici, ostali drugovi iz logora u Lipovcu organizovali su akciju na zloglasnog ustaškog glavešinu u selu Stajnici, Slavka Murkovića Podkapelskog. On je bio Pavelićev povjerenik za taj dio Like, inače veleposjednik koji je pljačkao tamošnju sirotinju koja je radila na njegovom imanju, ili na sjeći šume, ili na pilani koja je punim kapacitetom radila za okupatora.

Veliki broj seljaka Jezerana, Stajnice, Črnca, Glibodola i Lipica simpatizirao je NOB, ali se nije smio otvoreno izjašnjavati zbog terora Slavka Murkovića. Murković je preko dana čuvalo 10 ustaša, a preko noći cijeli vod. Pošto smo imali malo oružja, pozvali smo u pomoć i drugove iz Škara. Sa Ivicom, Slobodanom, Mićom i Malikanom u napad na Stajnicu pošlo je još oko 70 Gornjaša, dok je iz Škara sa Ljubanom Naprtom došlo oko 15 drugova. Od nas 70 bilo je samo nekoliko naoružano. Odlučeno je da se napad izvrši po danu. Na akciju smo pošli po noći, tako da smo u zoru stigli u šumicu više Murkovićeve kuće i tu sačekali dok se on vrati iz Jezerana, kuda je bio otisao.

Napad je izvršen, akcija je uspjela. Murković je ubijen, iako se do posljednjeg daha branio sa dva pištolja. Ubili su ga Slobodan i Malikan. Zatim je zapaljena velika pilana koja je radila za okupatora, a ostale gospodarske zgrade bile su demolirane. Odneseno je sve što bi moglo služiti okupatoru i ustašama.

Akcija je vrlo pozitivno odjeknula u okolnim selima. Poslije ove akcije jedna grupa naprednih hrvatskih seljaka iz Stajnice i Jezerana otišla je u partizane. Formiran je stajnički logor. Narod se slobodnije kretao i prilazio NOP-u, pomagao ga i širio. Ljubica i Joso Gerovac, Mile Sertić, Mata Rajković, Luka Pernar i Mile Antonić, komunisti tog kraja, razvili su živ politički rad, osnivali masovne političke i omladinske organizacije i širili ustank.

Zatim je uslijedila akcija na pilanu Vodice. Ova pilana bila je na tromedi Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Like. Radila je za okupatore, a čuvali su je ustaše i Italijani. U akciji na Vodice učestvovalo je 50 Brinjaka i jedan broj drugova iz Škara. Mislim da je to bila ista grupa koja je, zajedno sa nama, učestvovala i u akciji na Stajnicu. I ova akcija je uspjela. Zarobljena su, razoružana i puštena 4 italijanska vojnika, dok su se ostali razbjegzali. Pilana je spaljena do temelja, tako da više do kraja rata nije radila. Odjeća, oružje i oprema odneseni su u partizanske logore.

Poslije akcije na Vodice, zbog nekih nepravilnosti, smijenjen je dotadašnji sekretar KK Ivica Lovinčić, a izabrana je Dušanka Gostović Grubar.

Koncem septembra i početkom oktobra u svim selima kotara organizovali smo odbore Narodne pomoći ili, kako su se ranije zvali, odbore Crvene pomoći. U svakom selu birana su po tri člana, a u isto vrijeme izabran je i Kotarski odbor. Za predsjednika Kotarskog odbora izabran je Vujo Kosovac. Prvi odbori Narodne pomoći odigrali su vrlo značajnu ulogu u prikupljanju odjeće, obuće, pa i novca za partizane. Organizacija odbora bila je vrlo čvrsta i dobro postavljena. Oni su se redovno sastajali svake nedelje i podnosili izveštaj Kotarskom odboru o akcijama koje su sprovodili. Naročito su se, pored Vuje Kosovca, isticali u radu: Julka Rajačić, Milija Knežević, Zo-

rica Bukvić, Bogdan Kosovac (sa Dubrave), Dmitar Knežević Čukica, Joso Boca, Đuro Gostović Sarika, Đuro Maljković i drugi.

Iako je najveći broj članova Kotarskog komiteta KP bio angažovan na izvođenju akcija (što je bilo greška), ipak je u to vrijeme bio intenzivan i politički rad na terenu. Komitet je odlučio da se u svim selima formiraju simpatizerske grupe KPJ, zatim grupe kandidata za prijem u Partiju. U logoru u Lipovcu bio je živ politički rad, umnožavane su brošure za rad čitalačkih grupa i za rad sa omladinom. U selu Draškovci formiran je kurs bolničarki za prvu pomoć koji je sa uspjehom vodila Neca Drakulić, učiteljica.

U oktobru 1941. godine u kotaru je formiran Nacionalni oslobodilački odbor kotara. Ovaj odbor imao je zadatak da pripremi teren za formiranje narodnooslobodilačkih odbora. Direktivu za formiranje odbora donio je Šime Balen. U inicijativni odbor za predsjednika postavljen je Vujo Kosovac, a članovi su bili: Ilija Smiljanić, Nikola Maljković iz Stubice, Špiro Vraneš, Mile Kalafatić, Mika Sertić, Stevo Sertić i Mika Domić. Prvi sastanak odbora održan je na vrelu Maljkovac.

U oktobru smo nastavili sa akcijama. Nakon napada na Vodice dobili smo naređenje od Glavnog štaba Hrvatske da sa odredom onemogućimo saobraćaj na pruzi Zagreb—Split. Na tu akciju sa grupom od 30 partizana, kojom su komandovali Srđan Uzelac i Ivica Lovinčić, pošli smo od članova KK Rade Vraneš, Milan Maljković i ja. U akcijama koje su izvođene 1941. sa „Gornjašima” redovno su učestvovali i drugovi iz Grabra Prokićkog i Dobrice.¹

U prvoj akciji, na koju smo pošli po naređenju GŠH, kod Ličke Jesenice postavili smo zasjedu. Kad je naišla patrola od 6 Italijana, dvojicu smo ubili i zaplijenili 2 puške i 100 metaka. U drugoj akciji postavili smo minu pod voz i digli ga u zrak, ali do plijena nismo mogli doći zbog

¹ Sela na kraju kotara koja su, iako opkoljena ustaškim selima, bila od prvog dana ustanka čvrsto vezana za NOP i služila nam kao most za prelaz u susedni kotar Otočac i za odlazak u akcije koje su izvedene na pruzi Zagreb—Split.

blizine italijanskog garnizona u Ličkoj Jesenici. U trećoj akciji, zajedno sa drugovima iz Škara, minirali smo prugu više Sinca, između stanica Sinac i Lešće. Kad je voz naišao, eksplozijom je raznijeta lokomotiva. Neprijatelj je pretrpio velike ljudske i materijalne žrtve, a pruga nije radila 5 dana. Za vrijeme zadržavanja u Škarama saznali smo da se u selu Lešće jedan ustaški koljač ženi. Napravljen je plan da se izvrši napad i da se mladoženja likvidira. Srđan Uzelac, sa još dvojicom drugova, upao je po noći u kuću punu svatova koji su pili i veselili se. Na zaprepašćenje svih prisutnih izveo je mladoženju iz kuće. Dok su se ostale ustaše snašle, partizani su nestali. Poslije toga iz logora Konjska glava vršili smo akcije zajedno sa Škaračkim i Dabarskim partizanskim odredom. Dejstva na pruzi Zagreb—Split vršili smo do 7. novembra, kad smo se vratili u naš kotar.

Zbog toga što je logor u Lipovcu bio kompromitovan i što je okupator, preko svoje obavještajne službe, znao za njega, a da ne bi došlo do iznenadnog napada, odlučeno je da se isti preseli u šumu Miškovicu, na mjesto zvano Podgorski kamenak (4—5 km sjeverozapadno od sela Tuževića). Ovo mjesto bilo je mnogo pogodnije za nesmetan rad.

Koncem oktobra sa našeg terena povučen je Šime Balen, a za partijskog instruktora poslat je iz OK za Liku Pero Grubor. U to vrijeme Kotarski komitet i druge organizacije na terenu vršile su intenzivne pripreme za proslavu oktobarske revolucije. Pored ostalog pripremana je i vojna akcija na Italijane. Italijanski okupatori u Brinju saznali su za te pripreme pa su, da bi ih sprečili i da bi se obezbijedili od napada, 1. novembra iznenada upali u sela Gornjeg kraja sa više strana i tom prilikom pohapsili grupu od 30—40 seljaka. U kući Špire Tomića iznenadili su njega i Vuju Kosovca, članove Kotarskog komiteta. Vujo je uspio da pobegne, dok su Špiru uhvatili i odveli u zatvor u Senj.

Pošto smo znali da u kotaru nema oružja, odlučili smo da se jedna grupa boraca, na čelu sa Srđanom Uzelcem i sa mnom, vrati iz Škara i da izvede akciju na Italijane. Ostali dio Brinjskog odreda, njih oko 20, ostalo je i

dalje u logoru Konjska glava više Dabra i zajedno sa Škaranim i Dabranima izvodio akcije na pruzi Zagreb—Split, na planini Kapeli.

Pošto je početkom novembra pao prvi veliki snijeg u Gorskom kotaru i Lici, Italijani su požurili da izvrše prvi veliki napad na poluoslobodenu teritoriju u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i dijelu Like. Cilj ove ofanzive bio je da popale partizanske logore za koje su imali dosta tačne podatke, da pohapsse borce i rukovodioce koji su se u njima nalazili, da popale kuće svih ljudi koji su surađivali sa partizanima i da tako bar privremeno dezorganiziraju i pasiviziraju pokret.

Pošto su popalili logore u Drežnici, srcu ustanka u Gorskom kotaru, i pohapsili oko 150 Drežničana, uglavnom starijih ljudi (koji su se nalazili kod svojih kuća), prebacili su se na teritoriju kotara Brinje. Partizani iz drežničkog centralnog logora, njih oko 30, na čelu sa Savom Vučelićem i Vladom Lončarom, prebacili su se na teritoriju brinjskoga kotara i odmah se povezali sa rukovodiocima pokreta u kotaru. Mislim da je to bilo 5. novembra, a već je za 7. novembar, Dan oktobarske revolucije, napravljen plan za akciju, u kojoj je učestvovala grupa Brnjaka, Drežničana i nas 10 koji smo se vratili iz otočačkog kotara.

Rano ujutru 7. novembra najprije smo napali italijanski kamion u selu Rapajin Klanac na komunikaciji Otočac—Senj. U ovoj akciji ubijeno je 9 italijanskih vojnika i 2 oficira, a ranjena 3 vojnika i 1 oficir.

Istoga dana ova grupa partizana prebacila se na komunikaciju Žuta Lokva—Senj i postavila zasjedu na cesti ispod brda Goljak. Negdje oko 14 sati naišla je kolona italijanskih kamiona, ali su bili prazni. U kabini se naložio samo šofer i njegov pomoćnik. Zbog toga je odlučeno da se napadne začelje kolone, gdje se nalazio poštanski autobus. U ovoj akciji ubijen je jedan, a ranjena su dva italijanska vojnika. U autobusu je ubijeno 5 ustaša i zaplijenjena pošta i novac.

Drugog dana poslije ovih akcija Italijani su za našim tragom (prtinom) upali u selo Županjol i uhapsili 50 starijih seljaka, koje su odveli u senjski zatvor. Pošto od njih, kao ni od onih koje su nekoliko dana ranije uhapsili

Frane Mihelič: PARTIZANSKI LOGOR

u Gornjem kraju, nisu mogli dobiti nikakvih podataka o partizanima, pustili su ih kućama, pod uvjetom da ne smiju surađivati sa partizanima, a kad ovi nađu u njihova sela, da o tome obavještavaju najbližu italijansku komandu.

Poslije ovih akcija centralni logor iz Miškovice preseljen je u Dolčinu ispod brda Ritavca. Pošto su u to vrijeme bili popaljeni i logori u Hrvatskom primorju, jedna grupa primorskih partizana, uglavnom iz Krmpota i Ledenica, došla je kod nas u logor gdje su se zadržali nekoliko dana. S obzirom da se u logoru zbog zime i snijega nisu imali gdje smjestiti, rasporedili smo ih po kućama sela Vojvoduše. Narod srpskih sela vrlo ih je lijepo dočekao i ugostio. Sve više se širilo i učvršćivalo bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata tih krajeva. Od tada Primorci su sa nama često surađivali, pa je čak i Krmpotska četa ušla u sastav bataljona „Ljubica Gerovac”, koji je kasnije formiran u kotaru Brinje. Dio našeg odreda koji je ostao poslije 7. novembra u logoru na Konjskoj glavi, vratio se u kotar pošto su uslovi u tome logoru postali neizdržljivi. Logor je bio udaljen od sela, ostao je bez hrane i vode, uz vrlo slabe higijenske uslove, tako da se u njemu razbolio veći broj drugova.

Prvi snijeg u početku novembra i prva zima donijeli su nam i prve poteškoće, jer smo bili bez hrane i odjeće, bez krova, s nedovoljno oružja, nepripremljeni za zimsko ratovanje. Izvjesna osjeka ustanka u drugim krajevima neminovno se odrazila i na stanje u našem kotaru. Italijanski okupatori su počeli sve češće i sa sve jačim formacijama da vršljaju po selima Gornjega kraja, u kojima je u to vrijeme bio centar ustanka u kotaru. Nastupila je izvjesna demoralizacija. Seljaci su, pod pritiskom Italijana, počeli sami rušiti logore. Najprije je srušen logor u selu Škaliću, pa onda i u ostalim.

Italijani su poslije preuzimanja vlasti, zbog sve češćih naših napada, uspostavili nove garnizone u selu Prokikama i Žutoj Lokvi da bi na taj način obezbijedili komunikaciju Karlovac—Senj, koja je za njih bila od životnog interesa. Oni su garnizone ogradili bodljikavom žicom, zabranili i ograničili kretanje mještanima. Istovremeno,

pripremali su teren za organizaciju četničkih formacija. U početku, dok su seljaci tih sela bili još pod jakim utjecajem NOP, nisu imali uspjeha. Ali su kasnije, u 1942. godini, uspjeli pridobiti jedan broj Prokičana za četnički pokret koji se, i pored svih napora i pokušaja okupatora, nije uspio razviti u našem kotaru. I nije se iz Prokika izvan žice dalje proširio. Svakako da za to imaju velike zasluge političke organizacije, koje su svaki pokušaj u korenu ugušile.

Zbog nemogućnosti da se opstane u logoru Dolčina, koji nije bio podešen za zimsko stanovanje, donesena je odluka da se logor premjesti na Kurešovo brdo, istočno od sela Gostovo Polje. Kad smo se premjestili, vidjeli smo da ova odluka nije bila baš najsretnija. Na istaknutom visu, bez krova nad glavom i bez najnužnijih uslova za život, nije se moglo opstati.

Na sastanku Komiteta riješili smo da partizani čija su sela bliže šumi odu svojim kućama, a da oružje ostave kod nas u logoru. Za članove Komiteta riješeno je da se razdiđu po selima i da u njima politički djeluju. Oružje koje su ostavili partizani postalo je balast i nismo znali šta sa njim raditi. Zbog ovakve situacije donesena je jedna od najpogrešnijih odluka: da se oružje privremeno zakopa i da se članovi Komiteta, oni koji nisu mogli da se zadržavaju kod svojih kuća i oni koji su bili iz garnizona u kome je bio okupator, smjeste u jedan logor za koji neće niko znati. Odlučeno je da u logoru ostanemo: Pero Grubor, Dušanka Gostović, Ljubica i Joso Gerovac, Milan Maljković, Vujo i Štefek Kosovac, Rade Vraneš, Vlado Lončar i ja. Sem toga i direktiva od strane partijskog instruktora bila je da se svi logori raspuste (sem logora za rukovodioce), da se partizani puste kućama i da se oružje privremeno zakopa.

Dio članova Komiteta bio je protiv ovakve odluke, smatrajući da se ni u tako teškoj situaciji ne treba odvajati od naroda, raspuštati partizane i zakopavati oružje. Međutim, na kraju je, ipak, prihvaćena pogrešna odluka. Bilo je odlučeno da se logor napravi u šumi Miškovici, više sela Božanići, u jednoj dubodolini, koja nije odgovarala ni u vojničkom, ni u zdravstvenom pogledu. Zbog

ovoga rukovodstvo se podijelilo na dva dijela. Jedna grupa drugova našla je pogodnije mjesto u istoj šumi, na Tominom vrhu i tu napravila vrlo solidan logor u kome se moglo i pod zimskim uslovima stanovati. Kad je logor bio gotov, u njega su došli i partijski instruktor i ostali drugovi. I oružje, koje je bilo zakopano kod odbornika Jose Boce samo nekoliko dana, odmah smo otkopali i donijeli u logor. Članovi Komiteta, i pored direktive, nisu prekidali vezu s narodom. Redovno smo odlazili u sela, bodrili narod i održavali kontinuitet pokreta. U to vrijeme, prilikom jednog upada Italijana u školu u Škalici, izdvojio se jedan podoficir, pa su ga likvidirali Pero Grubor i Dušanka Gostović. Zbog ovoga su Italijani zapalili nekoliko kuća i objavili da će nam, ako im ne vratimo njihovog „serđenta”, sva sela popaliti.

Na sreću, ovakva situacija u kotaru Brinje nije bila dugotrajna. Već 27. novembra u logor je navratio Ivo Mirković i rekao nam da direktivu o raspuštanju logora nije nikad nikakvo rukovodstvo izdalо.

Poslije njegovog odlaska povučen je Petar Grubor, a za partijskog instruktora početkom decembra došao je Nikola Rubčić Branko. Za ovakvo stanje u novembru odgovornost dijele i partijski instruktor, i Kotarski komitet, koji se u ovoj teškoj situaciji nije znao snaći pa je, makar i za kratko vrijeme, dozvolio da se raspuste logori, što je bilo suprotno direktivi viših partijskih i vojnih rukovodstava.

Na sjednici Komiteta početkom decembra napravili smo plan za ponovno omasovljenje pokreta u kotaru, za stvaranje partizanske čete, formiranje narodnooslobodilačkih odbora itd. Pošto se Nikola Rubčić vraćao za Otočac s njim je pošao odred od 15 partizana koji je, zajedno sa Škaračkim odredom, izvodio akcije u neposrednoj blizini Otočca. U decembru smo pristupili izboru mjesnih NOO. U svim selima su formirani i odbori AFŽ, Narodnog fronta i Narodne pomoći. Biranjem mjesnih i kotarskog NOO prestao je da postoji i da funkcioniše Inicijativni nacionalno-oslobodilački odbor. Sjedište Kotarskog komiteta i svih drugova iz logora preselili smo u školu u selu Tuževiću, kod učiteljice Marice Savić. Tu je u decembru 1941.

formirana i Brinjska četa. Za komandira čete postavljen je Srđan Uzelac, student teologije iz Brinja, a za komesara Rade Vraneš Rabata. Neposredno iza ovoga Rade Vraneš je otisao na kurs pri Glavnom štabu Hrvatske. Tu su mu, u akciji protiv Italijana na Šijanovom klancu, premrzle noge, pa je za komesara čete postavljen Vlado Lončar.

Poslije formiranja čete i ponovnog omasovljena pokreta Italijani nisu više smjeli da vršljaju po selima Gornjeg kraja. Oni su se uglavnom orijentisali na odbranu svojih garnizona i čuvanje komunikacije Brinje—Senj. U januaru 1942. ređale su se uspješne akcije protiv okupatora i ustaša na Jezerane, Krivi Put, Maljkovac i dr. Iz prve Brinjske čete formirali su se kasnije: bataljon „Ljubica Gerovac”, 1. i 2. udarni bataljon Prvog primorsko-goranskog odreda. U Prvi proleterski bataljon Hrvatske otišlo je dobrovoljno oko 30 Brinjaka. U 1942. godini formirana je 6. brigada Hrvatske u čiji sastav je ušao i brinjski bataljon „Ljubica Gerovac”.

I pored početničkih grešaka i neiskustva u 1941. godini, Srbi i Hrvati brinjskog kotara dali su svoj puni doprinos NOB. U borbi za slobodu dali su svoje živote Ljubica Gerovac, Srđan Uzelac i Ivica Lovinčić, narodni heroji, a pored njih još 650 znanih i neznanih junaka, komandanata brigada, bataljona, komandira i komesara četa, boraca, kurira i ostalih pokretu odanih drugarica i drugova.

Miće KOSOVAC

RADNI

NARODE!

GOVORE TI O „ČETNICIMA“ KOJI JE ŽELJU
MIRABUJU MEROŽNI HRVATSKE NARODA. NE VJEĆU
BRĀZIMA, VEC DOBI I UVJEĆI SE. TO NISU NIKAKVI
ČETNICI, VEC VOJSKA HRVATSKOG NARODA. KOJU
SE HORI ZA SHV. HRVATSKI NAROD BEZ RAZ-
LIKE NA VIJERY I NARODNOST. ONA SE BEZ
ZADA KRIJE U ŠUMAMA, BLICE DOĆI DAK KADA
ČE ČEMCI NA SVJETLO ŽENA I UZETI VLAST
U GVOĐE RUKA, A TADA JAO USTREŠNJA FASIS-
TIMA I KAPITALISTIMA, SVIM NEPRIJATELJIMA
MA NARODA.

ŽIVJELA NAŠA HRVATSKA NARODNA
VOJSKA!

RADNI

NARODE!

original

PRAVELIĆ I USTRŠE PRODALI SU
HRVATSKU NIEMAHOM ITALIJANSKOM
FASIZMU, KRUNIĆIMA CIJELOG RADNOG
NARODA. KOMUNISTI SE BURE ZA OS-
LOBOĐENJE HRVATSKOG NARODA I SVIH
DRUGIH NARODA ISPOD FASISTIČKOG
JARANA. HRVATSKI RADNI NARODE,
VIDI GAJETI JE Mjesto!

ŽIVJELA KOMUNISTIČKA
PARTIJA HRVATSKA!

ŽIVIO NAROD STALINI!

Dva letka koja su, pored ostalih, rasturali komunisti 28. septembra 1941. godine u Brlogu. Do njih je došla žandarmerijska stanica u mestu koja ih je odmah poslala komandi žandarmerijskog „krila“ u Gospic.

FORMIRANJE I RAD NOO U KOTARU BRINJE 1941.

Krajem novembra i početkom decembra 1941. godine počele su pripreme za izbore narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji Gornjeg kraja i još nekim selima oko Brinja i Prokika, tamo gde neprijatelj nije mogao da ispolji svoj uticaj.

U ovo vreme na pomenutoj teritoriji oružani ustank se već bio šire razvio, izvođene su sve češće i zamašnije akcije na ustaše i Italijane, teritorija je bivala sve bezbednija od upada neprijatelja. Razvoj oružanog ustanka omogućio je da se pristupi biranju narodnooslobodilačkih odbora.

Pripreme za izbore i sprovođenje izbora organizovao je Kotarski komitet KPH Brinje. U toku ovih priprema članovi Komiteta održavali su konferencije i skupne sastanke po selima i zaseocima, na kojima su narod upoznavali sa značajem i zadacima odbora, podvlačeći razliku između vlasti koju sada treba izabrati i bivše, kao i fašističke vlasti koja je tu i tamo još egzistirala na pomenutoj teritoriji.

Konačnom sprovođenju izbora pristupilo se u prvoj polovini decembra 1941. godine.¹ Izbori su sprovođeni na skupovima svakog sela posebno. Izbor odbornika vršen je

¹ Napominjem da je, po mom sećanju, negde polovinom oktobra 1941. bio formiran Inicijativni kotarski NOO, na čije sam formiranje bio pozvan, ali nisam uspeo da tom konstituisanju prisustvujem. (Odbor se zvao: Nacionalni oslobodilački odbor kotara. Prim. Miće Kosovca.)

aklamacijom prisutnih građana i to za svakog odbornika posebno, a pravo glasa imali su svi stanovnici od navršenih 18 godina starosti. U nekim selima kod sproveđenja izbora bilo je najviše poteškoća oko pristanka ljudi da se prime za odbornike, a razlog je bio dvostruk: s jedne strane, neprijatelj je prilikom upada u selo tražio one koji aktivno učestvuju u narodnooslobodilačkom pokretu i ako bi utvrdio koji su aktivisti, onda je vršio represalije nad članovima njihovih porodica i pljačkao imovinu. S druge strane, zadaci koji su se tada postavljali pred organe narodne vlasti bili su teški i odgovorni. Bilo je slučajeva da su mnogi više voleli da idu u jedinicu, nego da budu odbornici. Zbog ovakvih poteškoća skupovi u nekim selima morali su se zakazivati po nekoliko puta dok se uspeo izabrati NOO. U seoske odbore birali smo najmanje tri odbornika, zavisno od veličine sela; u većim selima birano je pet, pa i više odbornika. Ukupno je izabранo 12 seoskih odbora.² Odbornici za kotarski NOO delegirani su između izabranih seoskih odbornika; svaki seoski odbor delegirao je najmanje po jednog, a veća sela po dva ili tri delegata; tako sam i ja delegiran za člana Kotarskog NOO.³ Ovi izbori završeni su u drugoj polovini decembra, tako da je prva sednica Kotarskog NOO zakazana i održana oko 20. decembra 1941. u selu Tuževiću, u kući Petra Vraneša Patentara.⁴

² Odbori su izabrani u selima: Lučani, Vodoteč, Gostovo Polje, Škalić, Ivakuša, Tužević, Vojvoduša, Ritavac, Županjol, Rapajin Dol i još dva u okolini Brinja.

³ Za članove Kotarskog NOO delegirani su: Vujo Kosovac, Nikola Domić i Mile Murat iz Lučana i okoline Brinja; Đuro Maljković i Branko Bukvić iz Vodoteča; Luka Gostović iz Gostova Polja; Mihajlo Protulipac i Dane Lončar iz Škalića; Todor Stanić iz Ivakuše; Stevo Vraneš iz Tuževića; Nikola Orlić iz Vojvoduše; Nikola Orlić Palin iz Ritavca; Nikola Đurić iz Županjola i Ilija Hajduković iz Rapajin-Dola.

Od izabranih odbornika samo smo Luka Gostović i ja ostali u Kotarskom NOO do kraja rata, Vujo Kosovac u Okružnom NOO i Todor Stanić u seoskom NOO. Veći deo odbornika je otisao u partizane, neki su se pokolebali pred teškoćama, a pojedini su prešli na stranu neprijatelja.

⁴ Opštinski NOO u ovo vreme nisu birani, jer je oslobođena teritorija bila suviše mala.

Na prvoj sednici NOO kotara Brinje bilo je prisutno oko 25 delegata iz sela gde su izbori do tada sprovedeni. Na sednici smo izabrali predsednika, tajnika i blagajnika, a nismo birali izvršni odbor. Za predsednika je izabran Vujo Kosovac, za tajnika Branko Bukvić,⁵ a za blagajnika Luka Gostović. Prema mom sećanju na ovoj sednici su doneseni sledeći zaključci:

— da se Kotarski NOO sastaje svake nedelje zbog sprovođenja dobivenih zadataka i donošenja novih zaključaka;

— da Kotarski NOO preuzme snabdevanje partizanskih jedinica na svojoj teritoriji;

— da se zabrani stanovništvu sela, gde su izabrani narodni odbori, svaki odlazak u Brinje i druga mesta gde su se nalazili neprijateljski garnizoni, da se onemogući nošenje hrane na pijace tih mesta, a isto tako i onemogući kontaktiranje s neprijateljem po bilo kojim pitanjima;

— da se organizuju seoske straže i patrole, kako radi obезbeđenja sela od iznenadnog upada neprijateljskih snaga, tako i zbog sprečavanja odlaska meštana u garnizone neprijatelja. Ove straže su do tada bile pod rukovodstvom odreda.

Pored sprovođenja zaključaka odbornici su dobili i niz drugih konkretnih zadataka koje je trebalo sprovesti.

Kotarski NOO održao je još jednu sednicu u toku decembra 1941. godine, jer su se pojavili još mnogi složeni problemi, kako u pogledu snabdevanja vojske tako i po drugim pitanjima.

Pošto je bio zabranjen svaki odlazak u neprijateljske garnizone, trebalo je na drugoj strani omogućiti snabdevanje stanovnika potrebama neophodnim za život. Zbog ovoga se Kotarski NOO Brinje povezao sa kotarskim odborima Gorskog kotara i Primorja radi razmene razne robe i hrane. U tu svrhu izdavane su propusnice onima koji su išli na razmenu, radi kontrole kretanja. Što se tiče razmene, ona je tekla na taj način što smo mi dobivali iz Primorja so, gas, duvan i još neke druge artikle, a davali smo krompir, kupus, pasulj i drugu hranu. Sa Goranima

⁵ Kasnije prebegao u četnike gde je i poginuo.

smo menjali hranu za jelove daske, pošto su kod njih u to vreme radile neke pilane, a razmenjivali smo i stoku i stočnu hranu.

U ovo vreme pojavile su se na našoj teritoriji izbeglice, kako sa naše teritorije tako i sa drugih teritorija, koje je trebalo smestiti i obezbediti; ovo je bio veoma odgovoran i često vrlo težak zadatak. To pitanje je rešavano na taj način, što su bila određena sela u koja su se smeštale izbeglice; ta sela su bila: Gostovo Polje, Škalić, Ivakuša i Tužević. Sve izbeglice koje su stigle na naš teren bile su odmah smeštene i od naroda dobro primljene.

Pošto je još od ranije ostalo niz nerešenih sporova među građanima, zbog kojih su se pojedinci i sudili, to su i ova pitanja već tada rešavana — neka putem seoskih NOO, a neka putem komisija Kotarskog NOO. Radilo se uglavnom o sporovima oko podele domaćinstava između braće, pitanje međusobnih svađa, pitanje prolaznih puteva, neka stambena pitanja i slično. Osim ovih sporova rešavana su i druga pitanja, kako u Kotarskom NOO, tako i u seoskim odborima.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine na teritoriji kotara Brinje narodnooslobodilački odbori stekli su puno poverenje naroda na osnovu već do tada izvršenih zadataka.

Dane LONČAR

USTANAK U OPŠTINI BUNIĆ¹

Bunić, malo opštinsko mesto u Lici na zapadnoj ivici Krbavskog polja, na komunikaciji Titova Korenica — Gospić, bilo je naseljeno pretežno srpskim stanovništvom, kao i ostala sela u ovoj opštini. Jedino je u selu Čanku bilo isključivo hrvatsko stanovništvo.

Do proglašenja NDH u ovom kraju su Srbi i Hrvati živeli u miru i slozi. Izolovani pojedinci nisu uspevali zatrovati prijateljske odnose između srpskog i hrvatskog stanovništva. Ljudi su prebivali pod teškim životnim uslovima, obrađujući zemlju koja ih nije mogla ishraniti. Stoga su bili prinuđeni da napuštaju svoja ognjišta i da na raznim stranama traže hleba. Vraćali su se kućama sa saznanjem da verska pripadnost ne čini prepreku za zajednički život. Dok su boravili u svetu ti ljudi su upoznali život i borbu radničke klase, pa su mnogi pristupali naprednim političkim pokretima. Među njima bilo je i komunista. Uticaj Komunističke partije, koji je bio znatan, ostvarivao se delovanjem pojedinih komunista u legalnim opozicionim političkim partijama, sportskim društvima, „Seljačkom kolu” i kroz razne oblike kulturno-prosvetne delatnosti. Komunisti i skojevci su svugde odabirali borbenije ljude i omladince, postepeno prilazili k njima, dali im ilegalne materijale i preko njih sprovodili akcije (isticanje crvenih zastava uoči Prvog maja i Dana oktobarske revolucije). Tako su se ideje KPJ postepeno probi-

¹ Po svom sećanju i sećanjima drugova: Dmitra Zatkana, Bude Ratkovića, Stojana Dragaša, Rade Matijevića i Vlajka Vlajisavljevića.

jale do širih masa i dobijale sve veću podršku, naročito omladine. Koliko je ojačao uticaj komunista pokazuju i rezultati izbora pre rata. Na listi opozicije dva puta su za predsednika ove opštine bili izabrani komunisti.

TEROR NAD SRPSKIM STANOVNIŠTVOM

U opštini Bunić, kao i u čitavoj Lici, posle pada stare Jugoslavije nastali su teški dani. Ustaše, uz pomoć žandarma i hrvatskih seljačkih straža, ubrzano rade na preuzimanju lokalne vlasti. Otpuštaju Srbe iz službe. Učvršćuju ustašku oružanu postaju u Buniću i tabore po mešovito naseljenim selima. U ustašku postaju i žandarmerijsku stanicu dovode ustaše i žandarme sa strane, a postepeno vrbbuju u ustaške redove i pojedine domaće mlađe ljudi i naoružavaju ih. Čim su učvrstili svoju vlast posle mesec, do mesec i po dana počinju da vrše teror. Prvi na udaru su bili komunisti, i to oni koje su znali (Đuro Dragaš i Mojsije Panjković). Zatim hapse druge viđenije ljudi u opštini. O pogibiji prve dvojice javnost je brzo saznala, dok je ubistvo ostalih duže držano u tajnosti.

Po srpskim selima ustaše su počele izdavati naređenja („ćeralice“) da se nijedan Srbin ne sme udaljiti izvan svoga sela, jer će, ukoliko se nađe u drugom selu, biti na licu mesta streljan. Takođe su pretili streljanjem i onima koji ne predaju oružje i vojnu opremu. Sve ovo je kod ljudi stvaralo pometnju, strah i nesigurnost. Koncem juna 1941. opštinske vlasti iz Bunića i Korenice pozvale su, već uplašene ljudi, da sa kolima i zapregom dođu na Rudanovac kod Prijeboja, pod izgovorom da će se vršiti popis zaprega i stoke. U stvari, primorali su ih da iseljavaju Srbe iz opštine Plitvička jezera. Plitvičane su ustaše proterale u okolinu Drvara. Među srpskim stanovništvom opštine Bunić zavladali su još veći strah i panika zbog ustaških pretњi da će i ostale opštine iseliti.

Pritisak na narod je rastao iz dana u dan; uvedeni su i prisilni radovi (rušenje crkve u Plitvičkom Ljeskovcu, hotela u Plitvicama, obrada zemlje iseljenog stanovništva iz plitvičke opštine). Ustaše sve masovnije pozivaju Srbe na kuluk; ponekad su ih stvarno upućivali na radove, a

ponekad odvodili u nepoznatom pravcu, odakle se više nisu vraćali. Uporedo se pozivaju ljudi u domobransku vojsku i vrši propaganda za pokrštavanje srpskog stanovništva. Takva situacija izazvala je veliko komešanje. Panika hvata naročito starije. Međutim, kod mlađih jačaju volja za samoodržanjem i odlučnost za borbu. Dolazi i do neodazivanja pozivima ustaških vlasti, sklanjanja u šume, bekstva sa radova. Kao protivmeru ustaše šalju još učestalije pozive i lično odlaze po one koje treba da dovedu.

Kod hrvatskog stanovništva ubrzava se opredeljivanje. Pored pojedinaca koji su već prišli ustaškoj vlasti, na stranu neprijatelja odlazi i deo kolebljivaca. Međutim, dobar deo onih koji su do tada potajno osuđivali postupke prema Srbima sada je otvoreno intervenisao kod ustaša, pokušavajući da zaštiti bar najbliže susede. Zauzimanje je bilo bez uspeha.

Pošto su ustaški pozivi i naređenja ostajali bez odziva, a planovi o istrebljenju srpskog življa nisu se ispunjavali, više ustaške vlasti ukoravaju svoje poverenike. Počinje opšti lov na Srbe. Ustaše iznenadno upadaju u sela i vrše masovna hapšenja. Narod je ove metode brzo prozreo. Obaveštajna služba u srpskim selima savršeno je funkcionisala. Žene, deca, starci, svi oni koji bi se zatekli u nekom selu javljali su o pokretima ustaša iz centra Bunića. Za vrlo kratko vreme obaveštenje bi stiglo do svih kuća po selima opštine. I stariji ljudi i omladinci na vreme bi napuštali poljske radove i sklanjali se, a ustaše su ostajale bez predviđenog „lova”.

Dnevni prepadi nisu pokazali željene rezultate, stoga su ustaše počele noću da se prebacuju u šume na suprotnoj strani sela, da bi u popodnevnim časovima, kada najviše ima ljudi na poljskim radovima, iznenadile meštane i pohvatale ih. Prva i poslednja akcija te vrste bila je izvedena drugom polovinom jula. Ustaše su se noću prebacile u Laudanov gaj, jugoistočno od sela Šalamunića. Sačekavši popodnevne časove kada se narod spustio u polje i svom snagom bacio na otimanje letine od žege i ustaša, oni su se iznenada pojavili. Čim su ljudi primetili ustaše, dali su se u panično bekstvo. Ustaše su otvorile vatru i pokosile

veliki broj ljudi, uspjeli su i da uhvate 12 ljudi i omladinaca iz sela Šalamunića i Bunića. Prebacili su ih u Gospić i tamo ubili.

PRIPREME ZA USTANAK

Komunisti opštine Bunić, i pored svog ozbiljnog uticaja u predratnom periodu na stanovništvo, u prvim danima ustaškog terora nisu pokazali dovoljnu aktivnost i odlučnost. U njihovim redovima osećala se zbumjenost i isčekivanje nekih posebnih direktiva. Uzroci takvog držanja proizilazili su iz njihove malobrojnosti, sektaštva, preterane konspiracije u novim uslovima i iz gubljenja veze, za izvestan period, sa sreskim i okružnim rukovodstvom. Sem toga, pojedini stariji članovi Partije se zbog svog oportunizma i neodlučnosti nisu mogli staviti na čelo naroda. Njihovo isčekivanje je paralisalo rad mlađih komunista, pa su ovi bili primorani da rade mimo njihove volje, ne čekajući njihove odluke. Koncem juna i u julu počeli su mlađi komunisti, skojevci i borbeniji patrioti da istupaju sve otvorenije. Oni su se stalno nalazili u zbegovima među ostalim stanovništvom, povezivali su pojedine grupe i upućivali ih da prikupljaju oružje, tumačili političke ciljeve borbe, posebno naglašavajući da treba odvajati ustaše od hrvatskog naroda. Ali, još uvek je izostajao otvoreni poziv na borbu.

Kod navedenih komunista i starijih ljudi vladala je i bojazan od ustaške odmazde, ako bi ih napadali. To je dovelo do toga da su se u junu i julu ustaše u grupama, pa i pojedinačno, skitale po selima, provodile teror, a ljudi su ih, krijući se iza grma i plotova, čutke posmatrali. Ogorčenje je raslo, a s njim i volja za borbom, ali se pri tom razmišljalo i o tome šta će biti ako ustaše za odmazdu popale kuće i pobiju staro i nejako. Ipak, prilike su sve više sazrevale da se otpočne borba protiv ustaša.

Do napada na Bunić, na Ljubovu je u tri logora pored nenaoružanih bilo i 10—12 naoružanih ljudi. U ovom selu su bila tri člana Partije: Spaso Knežević, Mile Opseonica i Bude Knežević. Ovi drugovi su uspeli da polovinom jula uspostave vezu sa Vladom Oreškovićem u Širokoj

Kuli, smatrajući da preko njega uspostavljaju i vezu sa Okružnim komitetom u Gospicu. Iako ovim putem nisu dobili ni jedno određenije uputstvo, letak ili proglaš, već ova veza je pozitivno delovala na drugove u logorima. Iz Široke Kule, negde oko 20. jula, drugovi na Ljubovu dobili su prvu poruku na kojoj je pisalo: „Žita zriju, ubrzo će se kosit, spremite kose”. Ovu pismenu poruku Stojan Dragaš iz Šalamunića, koji je bio sa drugovima na Ljubovu, preneo je u selo Šalamunić, a odatle je upućena u ostała sela opštine. Pisana u alegoriji, ova poruka je ipak dobro protumačena i ubrzala prikupljanje oružja u selima opštine.

Koncem jula u ovaj kraj je došao Marko Orešković, član CK i održao šire sastanke sa ljudima po selima i zbegovima. Otvoreno je govorio o pripremi za ustank i o neophodnosti borbe sa ustašama i okupatorom. Ovakav sastanak je 1. avgusta održan u drugom delu Bunića, a 2. avgusta u Krbavici, dok je za sutradan bio zakazan u selu Debelom Brdu širi sastanak komunista i istaknutijih ljudi, spremnih da se bore protiv ustaša. Na sastanku je trebalo doneti odluku za akciju i utvrditi sistem organizacije vojnih jedinica. Međutim, do ovog sastanka nije došlo zbog iznenadnog sukoba sa ustašama u zaseoku Ševeri. Odlučno istupanje druga Marka pred ljudima ovog kraja naišlo je na opšte odobravanje.

NAPAD NA BUNIĆ

U opšte zategnutoj situaciji strpljenje ljudi bilo je na izmaku. Čuli su se glasovi da oko Drvara i Lapca ima naše vojske. Narodni gnev je potekao nezadrživom snagom, iako sela i logori oko njih nisu bili vojnički još povezani pod jedinstvenim rukovodstvom (to je trebalo učiniti 3. avgusta na zakazanom sastanku). Skoro istovremeno su se ljubovska grupa i grupa iz drugog dela Bunića, sukobile sa žandarmima i ustašama. Te prve akcije u našem kraju svojim nepredviđenim tokom iznenadile su partijsko rukovodstvo i samog Marka Oreškovića. Kud god je prošao, Marko je video spremnost za borbu i odmah je radio na povezivanju pojedinih grupa. Međutim, lavina narod-

nog gneva prema ustašama brže se izlila nego što se očekivalo. Tako se dogodilo da ljudi koji su pozvani na sastanak u selo Debelo Brdo nisu došli, već su sa masom naroda krenuli u napad na Bunić.

Rano ujutru 3. avgusta Dmitar Zaklan i Dušan Ratković došli su na Ljubovo, s namerom da Stanišu Opse-nicu i Spasu Kneževića povedu na sastanak u Debelo Brdo. Dok su razgovarali o tome šta će se sve raspravljati na sastanku, u logor u šumi Paljevine došao je kurir od sela Rakića sa obaveštenjem da ustaše kreću iz Široke Kule za Bunić. Sa razgovora o sastanku prešlo se na donošenje odluke da se ustaše napadnu. Ali dok su oni stigli na Očurum više Bunića, ustaše su već bile izmakle. Uto se iz drugog dela Bunića, iz zaseoka Ševeri, čuo prasak puščanih metaka. Neočekivano se pojавio još jedan kamion sa ustašama, na koji oni, iznenađeni, nisu otvorili vatru. Zbog nastale situacije doneta je odluka da se ne ide na sastanak, već da Stanišina grupa ostane tu u zasedi, a Dmitar i Dušan da se vrate u selo Šalamunić. Na Stanišinu grupu je nešto kasnije naišao komandir žandarmerijske stanice u Buniću Ivan Bevanda sa jednim žandarmom pratiocem. Bevanda je iz zasede ubijen, a pratilac je bacio pušku i uspeo da pobegne.

U isto vreme je u zaseoku Ševeri izvršena i druga akcija protiv ustaša. Ustaše iz Bunića su znale da će iz Gospića dobiti pojačanje, a i da će kroz Bunić za Udbinu proći veći broj ustaša, pa su radi obezbeđenja njihove ishrane pristupile otmici namirnica. U zaselak Ševeri su bile upućene 4 ustaše (2 meštana i 2 stranca) sa zadatkom da oduzmu jaganjce i pokupe namirnice. Kada su stigli u zaselak, naši drugovi iz ovog kraja nalazili su se nedaleko od sela, na jugoistočnim padinama brda Pišaćuše. Čim su bili obavešteni da su ustaše došle u selo, doneli su odluku da ih napadnu. Buda Šever, Branko Ninković Perina, Milan Panjković Zekin i ostali bez oružja su upali u kuću Bude Ševera gde su zatekli ustaše. Omladinac Ninković je priskočio i zgrabio pušku iz ruku jednog ustaše. U otimanju je puška okinula i ubila drugog ustašu, a Ninkovića lakše ranila. U pomoć Ninkoviću su priskočili i osta-

li, koji su u međuvremenu ubili još jednog ustašu, dok su se druga dvojica predala.

O ovom događaju se za nepuna tri sata čulo do krajnjih sela u opštini: Debelog Brda, Pećana, Šalamunića i Krbavice. Ostalo je jedino neobavešteno selo Ljubovo. Narod je ovo shvatio kao signal za početak opštег pohoda na ustaše i žandarme u Buniću. Događaj u Severima se odigrao oko 9 časova, a već oko 12 časova je iz raznih sela masa krenula prema Buniću. Nedostatak vatrengog oružja nadoknadile su vile, rogulje i sekire.² Razjareni ljudi su nastupali ka Buniću najprečim putem. Stanovnici drugog dela Bunića i Krbavčani išli su kroz Hrnjkovo Selo, preko Urije, pravo na centar Bunića, a Debelobrđani i Pećanci direktno preko Krbavskog polja na Brestov Gaj i u Bunić. Ljudi iz prvog dela Bunića, zajedno sa onima iz Šalamunića, nastupali su cestom na kuće Jurasovića u Buniću. Zbog samog položaja pojedinih sela vršeno je krūžno nastupanje na Bunić. Međutim, zbog toga što Ljubovo nije bilo obavešteno, taj pravac ostao je nezatvoren.

Pošto su pridošle ustaše otisle za Udbinu, u Buniću je u taj mah bilo 12 do 15 ustaša i žandarma i oko 20 naružanih meštana, uglavnom službenika opštine i drugih ustanova. Kad su osmotrili iz daljine približavanje mase sa tri strane, otvorili su vatru iz pušaka i puškomitrailjeza, naročito po ljudima iz Debelog Brda i Pećana, koji su nastupali otvorenim poljem. Ali ustaše nisu smelete da sačekaju dolazak razjarene mase, već su se, iskoristivši nezatvoren pravac Ljubovo — Bunić, izvukle između Crnog vrha i Ljubova i pobegle za Široku Kulu. Između 14 i 15 časova svi smo se već nalazili u centru Bunića.

Komunisti i skojevci su budno pazili da neko iz te šarolike ustaničke mase ne bi nepravilno postupio prema hrvatskom stanovništvu. U pisanju i lepljenju parola po zidovima naročito su bili aktivni Petar Opsenica, Dušan Ratković i Ljubo Hrnjak. Parole su pozivale na bratstvo

² Tada smo na teritoriji cele opštine od oružja imali: 3 mautzerke, 15 austrijskih karabina, oko 20 lovačkih pušaka i 9 pištolja. Međutim, jedna mauzerka, 3 austrijska karabina i 7 lovačkih pušaka bili su kod drugova na Ljubovu, koji su ostali u zasedi, jer nisu znali za napad.

i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, ukazujući da se ustanici ne bore protiv hrvatskog naroda, nego protiv njegovih izroda — ustaša. Sem toga su bile upućene pretnje onima koji bi se upustili u pljačku bilo čije imovine. Za uspešno sprovodenje ovakvog stava komunisti i skojevci su imali punu podršku šireg kruga ustanika. Sa koliko su snage i autoriteta ovi ljudi držali pod svojom kontrolom razjarenu masu najbolje ilustruje poštovanje zabrane ustanicima da ulaze u katoličku crkvu.

Pojedinci su raspravljali o uspešnom napadu na Bunić. Govorilo se i o otetom oružju: 4 puške su zaplenjene u zaseoku Severi, a 2 u Buniću. Takođe se već čulo da je Staniša zadobio 2 puške na Očurumu. Međutim, kad se malo stišala radoš zbog proterivanja ustaša, ljudi su počeli da razmišljaju i odlučuju šta dalje da se radi. Bilo je rešeno da pravac Široka Kula — Ljubovo — Bunić zatvori Staniša Opsenica sa svojim drugovima, delom Debelobrđana, Pećanaca i ljudi iz prvog dela Bunića. Pravce Čanak — Kozjan — Bunić i Čanak — Krbavica da zaposednu ustanici iz drugog dela Bunića, Krbavčani i deo Debelobrđana pod rukovodstvom Dana Perine. Pravac Podlapac — Šalamunić — Bunić da zatvore borci iz Šalamunića, kojima je rukovodio Dmitar Zaklan. Odlučeno je da ove položaje drže ustanici pod oružjem, dok su nenaoružani upućeni kućama.

Tako se završio prvi dan ustanka u opštini Bunić, dan koji je jasno stavio do znanja da drugog puta za nas nema sem nepoštедne borbe protiv ustaša. Ovaj dan je takođe ulio ustanicima i veru u sopstvene snage i pokazao da se ustaše mogu pobediti.

Ispoljila se njihova visoka svest, o čemu svedoči i pravilan odnos prema hrvatskom stanovništvu. Ipak, jedan organizovan ustanak, sa unapred pripremljenim napadom na Bunić, kako je to zamislilo partijsko rukovodstvo i Marko, bio bi mnogo korisniji.

Na reagovanje ustaša nije trebalo dugo čekati: već 3. avgusta po podne ustaše su u Širokoj Kuli i Gospiću saznale za ustanak. Jače ustaške snage krenule su iz Gospića za Široku Kulu, odakle su zajedno sa žandarmima i ustašama iz Bunića i Široke Kule upućeni preko Podova

i Ljubova za Bunić. U sumrak su na Ljubovu, između Opseničinih i Rastićevih kuća, razbili zasedu pod komandom Staniše Opsenice i do 22 časa stigli do Tonkovića (poslednje kuće u Ljubovu na putu prema Buniću). Na do-stignutoj liniji su zanoćili.

Rano ujutro 4. avgusta produžili su od Tonkovića nastupanje u dve kolone: ka zaseoku Duboki i ka centru Bunića. Kako su naše snage već prethodne večeri bile razbijene, ustaše su skoro bez otpora oko 8 časova ušle u Bunić. Oni sa pravca Čanka i Podlapca još nisu preduzimali nikakvu intervenciju. Ustanici koji su tamo držali položaje kada su obavešteni da se ustaše spuštaju u Bunić, napustili su zasede i zauzeli nov raspored. Grupa koju je vodio Dane Perina prebacila se u Pišaćušu i zaposela položaje u luku prema drugom delu Bunića, naslanjajući se na zaselak Ševeri, a Šalamunićani, pod rukovodstvom Dmitra Zeklana, napustili su zasedu kod Čoraka i prebacili se na severnu stranu Šalamunića, s namerom da brane selo od ustaša koji su došli u Bunić. Ova grupa je pri-likom prebacivanja došla u sukob sa ustašama na Poljaniku i Palića vršku i odbila njihovo dalje napredovanje.

ODMAZDA I NOVE PRIPREME

Čim su ustaše krenule iz Široke Kule, započele su s paljevinom. Zapalili su nekoliko kuća u selu Rakići, a na Ljubovu sve što je bilo u blizini puta (Kneževiće, Opse-nice i Tonkoviće). Po spuštanju u Bunić zapalili su skoro sve srpske kuće do zaseoka Ševeri, a u Šalamuniću do kuća Kneževića — Palića.³ Uporedo sa paljenjem kuća ubijali su sve koji nisu uspeli da se sklone; žene, decu i starce. Među 60—70 žrtava bilo je ubijeno samo 4—5 ljudi sposobnih za borbu. Ubistva su vršena na najzverskiji način. Manji broj su pobili u bekstvu. Uhvaćene su skupljali u gomile i masovno masakrirali, zatvarali ih u kuće i štale i žive spaljivali, decu su naticali na bajonete, hvatajući ih

³ Istog dana, nešto kasnije nego u Buniću, ustaše iz Ivčevića -Kose zapalile su zaselak Baraće u selu Kozjanu. Dalje paljenje Kozjana obustavljen je nakon intervencije Hrvata iz Čanka i Kozjana.

na spavanju ili sakrivenu po žitima i šumarcima oko kuća. U Lagodića uvali streljali su veliku grupu dece i žena, među kojima je bila i devojčica Danica Sekis. Kada su otvorili vatru iz pušaka i automata, sve je popadalo kao snoplje. Ova devojčica je ostala živa, sklonjena telima ostale dece i žena. Nepovređena, čutala je sve do noći, kada se izvukla i pobegla. U kući Sime Hinića zatvorili su, sa većom grupom ljudi, i bivšeg beležnika Miću Kneževića s porodicom (četiri sina i dve kćeri), a njegovu ženu su odvojili kao da je neće spaliti, pošto je Hrvatica. Na njen krik: „Kad mi ubijate muža i decu, ubijte i mene”, ubacili su i nju, a zatim zapalili kuću, iz koje se niko nije spasao.

Užasno je bilo ustanicima i izbeglom narodu da toga jutra sa okolnih planina i bregova posmatra severozapadni kraj Krbavskog polja. Tužan je bio prizor ovog sunčanog dana. Dim zapaljenih kuća i zaselaka povijao se preko zrelog žita i livada; ispod dima ne vidimo ništa, ali čujemo plač žena i dece, riku goveda i skičanje svinja. Do ovog dana samo su pojedinci videli kad je nesrećnim slučajem nećija kuća gorela u krbavskoj dolini. Tim pogorelcima se već po tradiciji prikupljala pomoć, pa čoveku i nehotice prolazi kroz glavu misao: a ko će sada pomoći pogorelima čitavog jednog kraja? Poneke starije žene, a i neki ljudi, ljutito gledaju ustanike, dobacujući: „Eto vam vaše borbe!” Ostali svet, a naročito omladina, neobično ozbiljan u ovim teškim trenucima, osećao je da se samo borbom može suzbiti zlo koje dolazi od ustaša.

Izgleda kao da su ustaše ovim zverstvima i zločinima hteli da prikriju svoju slabost. Već na prvi pucanj sa Poljankom i Palića vrška, u Šalamuniću i sa južnih padina Pišaćuše, iz zaseoka Despot u drugom delu Bunića, ustaše su odstupile i počele se svijati ka centru Bunića, pljačkajući sve što nisu spalile i što su mogle poneti. Drugog dana prisilno su iselile hrvatsko stanovništvo, prebacujući ga za Široku Kulu, Perušić i Gospic i, odvlačeći opljačkane stvari, napuštaju mesto.

Po napuštanju Bunića od strane ustaša 5. ili 6. avgusta, narod i ustanici se iz šume spuštaju kućama. Jedino je ostao ustanički logor na Ljubovu. Njega popunjavaju

Ijudi sa šire teritorije opštine. U svim selima formiraju se seoske straže. Na javnim zborovima biraju se komandiri straža. Njima se daju ovlašćenja za odbranu sela i raspologanje oružjem. Pored ovog poluvojničkog organizovanja sela, još su kao neposredni zadaci bili: sahranjivanje žrtava odmazde, dizanje letine i aktivni politički rad među narodom.

Ustaše su, uz pratnju odreda domobrana, negde 10. avgusta došle ponovo u Bunić. Pre njih su, kao neka vrsta prethodnice, u grupama pristizale prisilno iseljene hrvatske porodice. Uglavnom su preko ovih porodica bili rasutanici leci u kojima se srpski narod pozivao na mir i lojalnost prema ustaškim vlastima, koje se obavezuju da će poštovati zakonitost i da neće nikoga pozivati na odgovornost za ono što je bilo ranije. U ovom periodu relativnog zatišja ustaše se nisu kretale iz Bunića, niti su uspostavljale ma kakvu vlast po selima, ali su novom taktikom sebi obezbedile za izvesno vreme nesmetan život u centru Bunića. Što se nas tiče mi smo ovo zatišje iskoristili da što bolje organizujemo i pripremimo za dalju borbu svako selo ponaosob, a takođe i da uspostavimo čvrste veze između pojedinih sela.

Komunisti i skojevci dobili su poseban zadatak. S jedne strane bilo je neophodno suzbiti šovinističke pojave kod srpskog stanovništva, ukazujući da su ustaše samo izrodi hrvatskog naroda, a sa druge strane hrvatskom stanovništvu je trebalo objasniti ciljeve naše borbe, odvojiti ga od ustaša i privući narodnooslobodilačkoj borbi. Rezultati ovog rada bili su uspešni. U mešovito naseljenim selima došlo je do ponovnog međusobnog zbližavanja, a delom i do otvorenog pristupanja hrvatskog stanovništva NOP-u. Sa ljudima iz isključivo hrvatskog sela Čanak najpre je vođena prepirkica, pa je početkom septembra došlo i do sastanka u Čanku predstavnika srpskog i hrvatskog stanovništva. Tako se upornim političkim delovanjem stvaralo bratstvo i jedinstvo naroda ovog kraja.

Spaso ZAKLAN

SUSRETI S MARKOM OREŠKOVIĆEM

SASTANAK U USAMLJENOJ KUĆI

Za nas je tada bio — On ili Drug... Ime mu nismo znali; nismo se ni interesovali. To je bilo osnovno pravilo konspiracije. Bio sam odsutan iz sela nekoliko dana. On je upravo tada, sredinom jeseni 1940. godine, obilazio našu partijsku organizaciju.¹

Taj prvi susret Marka Oreškovića s drugovima iz naše partijske organizacije ostavio je na sve nevjerovatno snažan utisak. Danova su pričali i reprodukovali njegove doživljaje iz djetinjstva, iz austrougarske mornarice, sukobe s predstavnicima zakona. Čudio sam se kako im je sve to uspio ispričati za jednu jedinu večer. Zavidio sam drugovima na trenucima provedenim u njegovom društvu.

Razgovori o tom susretu djelovali su na mene na poseban način. Pod tim utiscima uobličavao sam njegov lik i stvarao predstavu o komunisti — revolucionaru velike snage i istrajnosti. Takvog sam ga sreo i u stvarnosti.

Jedne novembarske večeri vratio sam se kući vrlo kasno. Čekala me je poruka da odmah krenem na kraj sela u kuću na domaku šume. U dugim jesenskim i zimskim noćima tamo smo održavali sastanke i proučavali partijski materijal. Pored ostalih prednosti, ova kuća je bila na sredokraći između Končarevog Kraja i Babina Potaka, te smo

¹ Iako je selo Končarev Kraj pripadalo općini Plitvička jezera, a selo Babin Potok općini Vrhovine, komunisti iz ta dva sela sačinjavali su jedan aktiv, jednu organizaciju.

i jedni i drugi prelazili otprilike isti put da bismo se saстали.

Spotičući se seoskim putem i gazeći po blatu, razmišljao sam zašto me ovako hitno zovu. Obično smo o sastancima bili pravovremeno obaviješteni. Za tu večer nije bio zakazan, pa mi se zaključak nametnuo sam po sebi: neko je vjerovatno došao sa strane, jer su se sprovodili partijski zadaci sa Pete zemaljske konferencije.

U kući sam zatekao drugove iz oba sela i jednog nepoznatog čovjeka. Pozdravili smo se. „To je on” — šapnuo mi je neko. Trebalo je da kao sekretar podnesem izvještaj o radu naše organizacije. A sastanak je bio zakazan — kako se to kaže „s neba pa u rebra”. Razmišljajući o svemu učinilo mi se da taj izvještaj treba da bude priличno apstraktan. Na ono što smo kao partijska organizacija radili nisam ni mislio, niti sam smatrao da bi to njega interesovalo. Ono što se dešavalo u našem i susednim selima, u čemu smo mi aktivno učestvovali, smatrao sam prirodnim procesom. Ni na kraj pameti mi nije bilo da to spomenem kao naše uspjehe.

Počeo sam govoriti, a krupne graške znoja izbile su mi po čelu. Ne samo danas, već ni neposredno poslije toga sastanka nisam se mogao sjetiti ni jedne jedine riječi koju sam izgovorio. Ali moja patnja nije dugo trajala: vidjevši da sam zぶnjen, Marko mi je priskočio u pomoć.

— Drugovi, donosim vam pozdrav od Brke.² Sinoć sam razgovarao sa njim. Brko je rođen među vama, ali vi još ne znate kakav je junak nikao na ovoj kamenitoj zemlji. Koliko znam, on na vas ozbiljno računa. I to ne bez razloga. Štrajk kirijaša i povišica od 150 procenata, a naročito vaš uspjeh na pozornici Radničkog doma u Zagrebu prije godinu i po dana, nisu mala stvar. Sjećate li se kako je Brko bio oduševljen i ponosan? „Seljaci su s nama, ko kaže da nismo spremni za revoluciju” — rekao je tada u šali drugovima. O vašem uspjehu pisale su zagrebačke novine. Istina, nastupili ste tada pod imenom „Seljačko kolo”, jer vas kao komuniste ne bi primili u Za-

² Brko — Rade Končar.

grebu, izuzev u Petrinjsku ulicu, u zatvor. Ipak Brki ta sprega s demokratima nije bila simpatična. Znate i sami da su demokrati tada slavili vaše uspjehe smatrajući vas svojim. Sada, kada ste definitivno raščistili s njima sve račune, ostaje vam još da ocijenite: ko je koga prevario? Oni smatraju da su vas upregli u svoja kola time što ste glasali za njih; vi tvrdite da ste koristili njihovu firmu da biste nesmetano izvršavali zadatke. Ako povedete za slobom sve njihove pristalice, onda su oni stvarno izgubili bitku. O tim i drugim stvarima treba razgovarati. Inače ćemo se loše provesti i vi i ja s vama, jer Brko ne prima nikakva opravdanja.

Tek poslije ovih riječi osjetio sam da dolazim k sebi. Dalje je već išlo mnogo lakše. Otvoreno smo iznosili uspjehe i slabosti.

Marko Orešković nam je iscrpno izlagao politička pitanja na kojima je trebalo mobilisati seljaka, učio nas kako mu treba prilaziti i osvajati njegovo povjerenje.

— Pred njim treba otvarati dušu, biti naročito istrajan i uporan — govorio je Marko. — Sjećate li se one priče? Došao seljak na obalu rijeke. Na suprotnoj obali prostrane ravnice, bujne livade, šume. Sve ga tamo privlačilo. Ali pred njim se ispriječila rijeka. Kako je prijeći? I on u tom razmišljanju donosi odluku: „Pričekati dok sva rijeka ne proteče!“ Mi, međutim, ne smijemo ostaviti seljaka da čeka. Seljačke mase su snažna rezerva naše Partije.

Marko nam je tada ispričao i jednu zgodu o takozvanoj Mačekovoj zaštiti u jednom selu Hrvatskog zagorja.

— U tom selu komunisti su imali potpun uticaj. Kada su kotarske vlasti naredile da se obrazuje Zaštita, komunisti su se brzo snašli. Razlika je bila samo u tome što su u ovom selu pripadnici Zaštite bili komunisti. Seljačka zaštita je pristupila svom zadatku na neobičan način. Ispitala je koliko je siromašnih ljudi u selu neobezbijedeno ogrijevom, kojim seljacima je neophodna građa za popravku kuća itd. Zatim su svi zajedno krenuli u crkvenu šumu i počeli sjeći drva. Dotrčali su popovi, došao je i kotarski načelnik. Oni su alarmirali vlasti čak do Zagreba. Predstavnici Zaštite su se branili da su oni shvatili

da kao Seljačka zaštita treba da zaštite seljake, pa su odlučili da one koji nemaju ogrijeva zaštite od zime, a da onima sa trošnim kućama obezbijede krov nad glavom. Razumije se da komunisti nisu imali nikakve iluzije, jer Maček nije obrazovao Zaštitu da štiti seljaka. Zato je ovo bio dobro smisljen politički šamar Mačekovom režimu.

Sva Markova objašnjenja su bila potkrijepljena primjerima i protkana njemu svojstvenom duhovitošću. Cijeli sastanak se odvijao u atmosferi koja je duhovno okrijepljivala čovjeka. Osjećali smo se kao na krilima. Kao da ovog časa slušam njegove riječi: „Nije država organ koji smiruje suprotnosti između dviju antagonističkih klasa, nego oruđe vladajuće klase. Kada ste vi organizovali štrajk kirijaša, pojavili su se predstavnici vlasti — države u liku naoružanih žandarma, koji su vas pohapsili i otjerali u zatvor . . .”

Po završetku sastanka još više sam osjetio prisnu drugarsku atmosferu. Sada sam slobodnije zagledao Marka, promatrajući svaki njegov pokret. Bio je visokog i kao strijela uspravnog stasa, snažnih pleća, plave kose i očiju iz kojih je izbijala ljubav prema čovjeku, duboko povjerenje u ljude. Iznenadili smo se kada nam je rekao da ima 45 godina. Znali smo da je učestvovao u pobuni mornara austrougarske mornarice, da je bio na robiji, da se borio u Španiji. Kako te životne nevolje nisu ostavile vidnih tragova na njegovoj snažnoj stasitoj figuri? Kada sam ga bolje zagledao, primjetio sam samo gdje-gdje tragove bora.

Nekoliko puta je te večeri pominjao Brku. Govorio je o njemu s oduševljenjem i poštovanjem. Mi smo Rada Končara poznavali kao običnog čovjeka. Da li se Brko prema nama tako ophodio zato što je u našoj sredini rođen i što nas je smatrao svojim, te nismo uspjeli zapaziti njegovu revolucionarnu veličinu? — pitali smo se. Za ova dva susreta mi smo u Marku vidjeli idealan lik komuniste-revolucionara i smatrali ga uzorom. Slušajući ono što govori, razmišljali smo: „Kada ón ovako cijeni Brku, kakav je to Brko revolucionar?” Jedva smo čekali trenutak ponovnog sastanka s Končarem.

— Moram sjutra otići da vidim majku koja je rodila Brku — rekao je Marko na rastanku. Sjutradan je došao u selo, u kuću roditelja Rada Končara.

— Rodila si većeg junaka od Kraljevića Marka — obratio se majci.

Pored kuće uzdizao se ogroman kamen visok kao jednokatnica.

— Brko je čvrst kao ova stijena pored koje se rodio i proveo djetinjstvo — rekao je u razgovoru s Radovim roditeljima.

Oko podne je svratio u kuću jednog od članova naše organizacije. U razgovoru se zadržao gotovo dva sata. Za to vrijeme domaćica je pripremila ručak. Kada je sve bilo gotovo i izneseno na stol, Marko se iznenada digao i pošao. Nisu pomogla nikakva ubjeđivanja.

— Kako ja mogu da jedem među tvoje šestoro djece? Oni najmanje mjesec dana nisu vidjeli mesa, a ja treba da se gostim pred njihovim očima.

To je rekao i otisao gladan.

SUMORNI PRVI MAJ

Bio je Prvi maj. Četrdeset prva. Tmuran i kišovit dan kao da je simbolizovao tmurno i sumorno vrijeme prvih dana fašističke okupacije. Crne košulje i zelene uniforme razmiljale su se i po najzabitnijim planinskim selima. U Italiji su u to vrijeme prikazivali filmske žurnale o „teškim borbama i velikim pobjedama na teritorijama koje su sačinjavale sastavni dio velike kraljevine”. Pohvatali su gororuke seljake i odveli ih u Italiju u internaciju. To su većinom bili oni koji su se vraćali kućama poslije raspada bivše jugoslovenske vojske.

Više od polovine članova naše organizacije bilo je pohapšeno i internirano, a mi koji smo se vratili, sklanjali smo se pred Talijanima. Oni su izlijepili plakate sa prijetnjom strijeljanjem svakom vojnom obavezniku bivše vojske ako se ne prijavi talijanskoj komandi. Tako su u Italiju odvezli nekoliko kamiona ljudi. Ustaše su već počele pirovati po selima: puškarale, pljačkale, premlaćivale nevine ljudi. Krvavo kolo je počelo.

Rano ujutro stigla je drugarica iz susjednog sela s porukom da neko od nas treba da ode tam. Kuća iz koje

je stigla poruka nalazila se na kraju sela. Talijani su tamo samo povremeno navraćali u akcije na kokoši. Logorovali su usred sela. Otišla je jedna od naših drugarica i našla Marka. Ime smo mu tada već znali. U razgovoru s njom Marko se raspitivao ko se od komunista iz bivše vojske vratio kući, - dolaze li ustaše u selo, u kojim su selima talijanske posade i slično. Zatim je pošao. Putem kroz šumu mogao je sasvim zaobići selo u kojem su bili Talijani. Ali on je krenuo ravno kroz selo puno Talijana. Drugarica je išla pedesetak metara za njim. Bio je u seljačkom odijelu. Smješkao se Talijanima, pozdravlja ih s „bondorno“, kretao se tako sigurno kao da je jedini slobodni čovjek na svijetu, a ne ilegalac za kojim su na sve strane raspisane potjernice; njegove su se fotografije nalazile u svakoj policijskoj i žandarmerijskoj stanici širom zemlje.

Naišao je na grupu ljudi pred seoskom gostionicom.

— Zdravo Srbi — uzviknuo je Marko.

Vlasnik gostionice zaprepašćeno se obazirao da vidi nije li ko čuo tu kompromitovanu riječ. Nekad je on bio najgengliji Srbin i branilac „srpstva u opasnosti“ za vreme decembarskih izbora godine 1938. Ali, sada se tog srpskstva odrekao. Pokušavao je na sve moguće načine da se približi ustašama. (Kasnije je prišao četnicima.)

Ljudi su se u prvih mah skamenili. Mislili su da se radi o provokaciji. Ali kada je Marko objasnio ko su ustaše i kakav im je plan, lica su se razvedrila. Slušali su ga pažljivo, gutali svaku riječ. Osvojio ih je za tren oka. Jasno i otvoreno im je rekao da je i on Hrvat-komunist, i to nikad nije izostavljao, čak ni u najtežim trenucima, kad je četnicima samo to trebalo pa da čovjeku skinu glavu. On je svoju nacionalnu i političku pripadnost isticao da bi objasnio da su pravi Hrvati na strani Srba, da su komunisti ostali s narodom i da su ustaše ološ hrvatskog naroda.

Poslije Markova odlaska ljudi su dugo raspravljali o njegovim riječima.

Ovog puta se Marko kod nas kratko zadržao. Vidjelo se da mu se mnogo žuri. Kasnije smo saznali da je obišao većinu partijskih organizacija u Lici, svratio čak u Gospić. Posjetio je i svoju sestru u Prijedoru. Iako je to bilo opasno ustaško leglo, jedno od najkrvavijih u Lici, Marko ni-

je prezao. Prolazio je sasvim mirno, nije svraćao pažnju na sebe. Ali, znao je biti i nesmotren. Upustio se jednom prilikom u razgovor s ustašama, onako u prolazu. Za vrijeme razgovora prišao je još jedan ustaša i nabusito upitao:

— Ko je taj?

— Komunista — odgovorio je Marko. Ustaša se zapre-pastio, a on nastavio:

— Hrvat, živa vatra kakvih je malo u Hrvatskoj! — i pružio ustašama legitimaciju.

Odbili su da je pogledaju.

Ovaj Markov put kroz Liku početkom maja 1941. godine imao je dalekosežan značaj. I pored očite trulosti društvenog sistema, niko nijeочекivao da će se ta buržoaska tvorevina raspasti za nekoliko dana. Ljudi su se u čudu pitali šta se to odjednom dogodilo? Naprsto nisu vjerovali. Bili su to dani teške neizvjesnosti, kada je prevareni i obezglavljeni narod čekao nekoga da mu objasni šta se to dogada s domovinom i kakva ga budućnost čeka. Na dobro nije slutilo.

U tom presudnom trenutku nailazi Marko, komunista koji ne krijući ni svoju nacionalnost ni političku pripadnost prilazi ljudima, saosjeća sa njima u tragediji koja je zadesila zemlju, objašnjava izdaju buržoazije, ciljeve okupatora i njihovih slugu, ustaša i drugih — ukazuje na put kojim treba ići. Njegovo uvijek nasmijano lice, topli pogled i iskrena riječ osvajali su ljudе.

U vrijeme kad je narod osjetio da je prepušten na milost i nemilost okupatoru i njegovim slugama, Markov put je imao posebnu važnost. Stanje u partijskim organizacijama bilo je naročito teško. Više od polovice članova Partije dospjelo je u zarobljeništvo; u nekim partijskim organizacijama ostao je po jedan jedini član; oni su bili dezorientirani. U tom odlučnom času Marko im je ulio nove snage i povjerenje u Partiju. Poslije njegovog obila-ska oni su se u ovoj sudbonosnoj situaciji još više približili narodu, pripremajući ga za odsudni obračun.

Poslije rasula bivše vojske, pojedinci su čak iz Slovenije pješke dolazili kući i donosili oružje, ali su ga pod prijetnjom ustaša i Talijana počeli predavati ili uništava-

ti. Marko je tada upozorio komuniste i ljudi s kojima je dolazio u dodir da oružje po svaku cijenu treba sakupljati i sačuvati. Kasnije je pričao da je svaki put kada je o oružju razgovarao sa grupom seljaka, znao ko od njih ima pušku.

— Za onoga koji bi prvi kazao: „Eh, kad bi mi to imali!” ili „Otkud to nama;”, bio sam siguran da ima pušku — govorio je Marko.

Iz ovoga susreta sa Markom ostala mi je duboko u pamćenju i duhovita žaoka koju je uputio na naš račun, upravo na račun komunista muškaraca iz naše organizacije. Nekoliko dana prije toga izmakao sam Talijanima pred nosom. Od tada sam dobro pazio da ih ne srećem. I ostali, poučeni mojim iskustvom, izbjegavali su susrete sa njima. Zbog toga su i Marka dočekivale drugarice, prenosile njegove poruke u selo, pratile ga kroz talijanski garnizon i na kraju povezale s nama. Njihov ugled u Markovim očima je naglo porastao. Hvalio je pred nama njihovu hrabrost na sva usta.

— Šta mislite, ne bi li bilo dobro da i drugarice obuku hlače? — upitao nas je.

— Znamo šta time želiš reći — odgovorio mu je jedan drug — s obzirom na ovakve okolnosti, imamo li prava da ih mi nosimo.

— Da Talijani nisu ovako uporni kad je u pitanju sukњa — rekao je Marko — možda bi vam ona dobro došla. Ta bi kamuflaža mogla, naime, Talijanima i prisjetiti. Ispalo bi po onoj narodnoj: „Potjerao lisicu, a istjerao vuka”.

SUSRET U DRVARU

Bilo je to na Oštrelju, malom planinskom naselju na prijevoju koji dijeli dvije velike bosanske planine, Osječenicu od Klekovače.

Iznad samog naselja, raskrsnice šumskih pruga Šipadove željeznice, s jugoistočne strane uzdiže se oštri i goli vrh Oštrelj. S njega dopire pogled sve do Grmeča, Bosanskog Petrovca i većeg dijela Petrovačkog polja. Mjesto je na proplanku, okruženo gustom i divnom crnogoričnom

šumom. Oslobođeno je zajedno s Drvarom prvog dana u-stanka. Na Oštrelju je čitavo vrijeme od oslobođenja bilo neobično živo, jer se mjesto nalazilo neposredno u pozadini partizanskog fronta prema Petrovcu. Pretrpjelo je nekoliko teških bombardovanja iz vazduha, a gotovo mjesec dana bilo je pod vatrom ustaške artiljerije iz okoline Petrovca, pogotovu od onog časa kad se pod samim vrhom Oštrelja pojavio partizanski top. Ovaj top kalibra 105 mm zarobili su partizani u Petrovačkom polju, na rukama ga donijeli uz Osječenicu do šumske pruge i odatle na vagonu šumske željeznice odvukli do Oštrelja. Vatreni položaj izabraše mu partizanski artiljerijski stručnjaci pod samim vrhom planine, kao da se radilo o običnom brdskom topu, a ne haubici od oko 8000 kg. Do vatrenog položaja top su iznijeli borci na rukama. Tako je i Petrovac došao pod „udar“ partizanske artiljerije. Istina, rezerve municije su bile tolike da su se planirale „vatre“ od dva ili najviše tri zrna, i to samo u naročitim situacijama, o čemu je odlučivala najstarija komanda. Ali, top je za nas bio velika moralna podrška.

Sretoh Marka tih dana na Oštrelju. Bio je u seljačkom odijelu, s crvenom ličkom kapom. Oko vrata mu je visio veliki dogled. Upravo je išao s Oštrelja, s kojega je promatrao Petrovac i ustaške položaje.

Iznenadio se kad me video. Pozdravismo se srdačno. U ratno vrijeme, kad čovjeku svaki dan opasnost lebdi nad glavom, dani se pretvaraju u godine. Danas se sretneš i razgovaraš s drćim drugom, a sutra ga već nema. Zato se u ratu običan susret pretvara u veliki doživljaj.

— Dode vrijeme da se i puške prihvativmo — reče mi Marko, kao i uvijek s puno optimizma. — A ja sam, gle, kao vojni stručnjak, malo osmatrao položaj. Ne mogu nam ništa. Ne bi ih više niko u šumu natjerao poslije onoga što im se desilo prije nekoliko dana. Jesi li bio u toj gužvi? — upita me.

Ispričao sam mu neke pojedinosti.

Gotovo mjesec dana napadale su nas nekoliko puta nadmoćnije ustaške i domobranske snage, ojačane sa četiri haubice. Koraka nismo odstupali. Jednog dana su nas, ipak, na dijelu inače širokog fronta potisli i dohvatili se

sume. Povukli smo se i uspostavili novu liniju fronta iza Oštrelja. Mjesto je ostalo na „ničijoj zemlji”. Uhvatila se i noć. Partizanska patrola, onako u mraku, nadomak Oštrelja susrela se s neprijateljem, zapucala i povukla se. Situacija je čitavu noć ostala nejasna. Sjutradan smo krenuli u „čišćenje” šume. Kad smo stigli na mjesto gdje je naša patrola noću zapucala, imali smo šta vidjeti. Četa domobrana na prvi se pucanj bezglavo razbježala. Pobacali su čitavu opremu: rančeve pune municije, čebad, pa čak i kape s glava.

Slijedećeg dana raspršili smo čitavu domobransku bojnu i zarobili kompletну mitraljesku četu, koja nije uspjela ni oružje skinuti sa konja. Zarobljenici su nam pričali da su im rekli da je Oštrelj slobodan. Kretali su se u koloni šumskom prugom pravcem od Osječenice.

— I tako vi brišete sa spiska čitave jedinice Pavelićevih oružanih snaga — rekao je Marko oduševljavajući se našim uspjesima.

Smijao se veselo ustaškoj artiljeriji. Pun mjesec dana, iz dana u dan, čitave sate, tukle su četiri haubice po šumi. Teške granate oborile su desetine i desetine stabala, a mi nismo izgubili ni jednog borca.

— Gruva ustaška artiljerija, ha? Šteta divnih bukava i jela! Gađati partizane u šumi artiljerijom isto je što i tražiti iglu u plastu sijena — smijao se Marko.

Pitao sam ga treba li da se vratim u Liku.

— Kako želiš. Sporazumi se s drugovima ovdje, pa odluči. Ne znaš da su me Bosanci zatvorili u buharu? Da nije bilo one Ličanke za koju sam proljetos rekao da treba da obuče hlače, svašta bi sa mnom bilo. Koliko god se dosad režima izmijenilo svaki se već očešao o mene, pa i ovaj moj partizanski.

Ulazeći u automobil kojim je odlazio za Drvar, našalio se na svoj račun:

— Da nije ovog prsluka i ličke kape, pomislio bi čovjek da se radi o ministru. Nekada sam i sam ovako vozio velike glave, a sada evo dočekah da mene voze s kraja na kraj ove bosanske partizanije.

Bilo je to mjesec i po dana pred Markovu smrt.

Jovo BOGDANOVIC

USTANAK U ZRMANJSKOJ OPŠTINI

Zrmanjska opština se nalazila na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Naseljavaju je Srbi i nekoliko hrvatskih porodica. Duž opštine vode železnička pruga i cesta, koje spajaju Dalmaciju sa severnom Hrvatskom. Kraško zemljište daje vrlo malo sredstava za život. Velika siromaština gonila je mlade ljude od kuće, a mnogi su se zaustavili tek u američkim rudnicima i tunelima. Ipak, političke aktivnosti nije bilo — ona se osetila tek pred rat, kad je u sela počeo da prodire uticaj KP. Mladi ljudi iz ovog kraja, koji su u gradovima bili organizovani, predočavali su seljacima perspektive boljeg života. Ljudi su počeli odlučno da se orijentišu na opoziciju velikosrpskim režimima, a pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu otresnilo je i one koji su imali iluzija o vlasti u Beogradu.

Nakon 27. marta s nestrpljenjem smo očekivali mobilizaciju, ali nje nije bilo. S napadom na Jugoslaviju počele su da se pronose glasine o velikim uspesima naše vojske. Ali, uskoro su sa fronta počele da pristižu loše vesti. Što je još gore, proneli su se glasovi da ustaše u Kninu i Gračacu preuzimaju vlast. Izgledalo nam je nemoguće da pored vojske i žandarmerije ustaše preuzmu vlast pre dolaska okupatora. Ali stvarnost nas je uverila da organi stare vlasti veoma lako padaju.

Tih dana rasula iz Knina je došao na Otrić jedan kapetan i nudio oružje za borbu protiv padobranaca i pete kolone. Zatražili smo 500 pušaka, ali one nikad nisu stigle, jer ih je verovatno komandant divizije u Kninu predao ustašama. Da bi sprečila dolazak ustaša na Otrić grupa seljaka, na čelu s lugarom Trišom Radakovićem, uzela

je od žandarma 20 pušaka, ali ustaše se još nisu usuđivale da krenu iz Knina i Gračaca. Zrmanjci koji su se vratili iz vojske doneli su puške. Mnogi seljaci su uzeli puške od rezervista iz drugih krajeva Like. Na taj način je u opštini sakupljeno blizu 300 vojničkih pušaka.

Nakon kapitulacije vratila se kući većina mlađih ljudi, koji su bili na školovanju ili u službi po raznim gradovima. Neki od njih su učestvovali u akcijama koje je KP vodila. Među njima je bio po neki kandidat KP i skojevac. Pre rata Partija nije imala svoju organizaciju u Zrmanji, pa ih odmah nije imao ko da poveže, ali su oni sami počeli da se snalaze. Ilija Radaković¹ pomagao je posle okupacije u nastavi učiteljima na Otriću. Na časovima je pričao deci o SSSR-u, tada, a i pre toga, zabranjenoj temi.

Jedne nedelje posle kapitulacije su mnogi seljaci došli na Otrić da se informišu o situaciji. Po podne su izašli pred putnički voz, koji je išao za Knin. Na lokomotivi je bilo ustaša sa puškomitrailjezom. Ustaše iz pratnje voza isprebijali su jednog mladića iz sela Velike Popine i produžili da ga tuku na peronu. Neki su iz voza vikali: „Živeo Maček, živeo Pavelić“. To je bilo i previše za okupljene seljake. Kamenjem i batinama navalili su na ustaše, a Nemanja Čuk, stolarski radnik, pucao je na njih iz pištolja. Kad je šef stanice video šta se događa, dao je signal i voz se žurno izgubio. To je bio prvi susret s novom vlašću, a pokazao je da ima ljudi spremnih za borbu.

Ustaše su ubrzo poduzele mere da uspostave svoju vlast u zrmanjskoj opštini. Opštinsku upravu je preuzeo trgovac Šulentić, koji je svoje sluge, 11 domaćih seljaka, organizovao u stražare. Na žandarmerijskim stanicama u Otriću i Zrmanji bilo je po 6 žandarma, koji sve do ustanika nisu učestvovali u ustaškom teroru, ali su ga olakšavali. Na Otriću je bilo 5 finansa, proustaša. Ukupno je u opštini bilo 26 naoružanih čuvara ustaškog poretka.

¹ Ilija Radaković je u SKOJ primljen u gospičkoj učiteljskoj školi. Zbog napredne delatnosti i zato što je na sudu svedočio da su pravoslavni i katolički nastavnici na času veronauke klevetali članove OK KPH za Liku Jakova Blaževića, Mila Počuču, Đura Stankovića i Nedjeljka Žakulu izgubio je pravo na školovanje u Gospicu, pa je prešao u učiteljsku školu u Petrinji, gde ga je u V razredu zatekla kapitulacija.

U maju su ustaše otpočele s pojedinačnim ubistvima: na Otriću su streljali jednog putnika rodom iz Srbija, koji je iz Bačke bežao ispred Mađara, a u Gračacu su ubili dva železničara, Zrmanjca. Stizale su vesti o masovnim ubistvima po Lici. Počeli smo shvatati da je otpočeo masovan pokolj nedužnog naroda.

Učestale vesti o teroru podstakle su i kód nas pojedine ljudi, koji su pretpostavljali da su na ustaškom spisku, da napuste svoje kuće i odu u udaljenija sela. Kako ustaše iz Gračaca nisu dolazile, a žandarmi i domaći panduri tek su povremeno tražili od seljaka puške, bez vršeњa represalija, budnost je opet počela da popušta. Seoski sajam, početkom juna, privukao je na Otrić i one koji su bili napustili kuće. Skupilo se mnogo omladine i seljaka. Došao sam s jednim drugom među poslednjima. Videli smo finanse kad su otišli prema selu Maloj Popini. Bilo nam je sumnjivo njihovo držanje, pa smo odbili poziv drugova da s njima idemo u kafanu, već smo otišli u susedni zaselak, odakle se na vreme moglo videti ako najdu ustaše. Uskoro je sa Otrića počelo da beži i staro i mlado. Sačekali smo begunce i čuli da ustaše hapse na Otriću. Uhapsili su i Pajana Maričića trgovca i ubili ga pošto su mu pretvodno izvadili oči, odsekli jezik, nos i ostale organe. Mnogi su tada opet izbegli. Među njima i Ilija i Triša Radaković, koji su ostali u našem zaselku nekoliko dana, a zatim se vratili u Malu Popinu. Tu su se našli s Glišom Ćukom, koji se sakrivao. Broj progonjenih se povećao. Nekoliko dana iza toga ustaše su u Maloj Popini na prevaru uhvatile lugara Trišu, odvele ga u Gračac i nakon mučenja ubile. Sada je već svakom bilo jasno da se onaj ko dođe u ruke ustašama oprostio sa životom. Svi istaknutiji ljudi i omladina više nisu spavalii kod svojih kuća.

Koncem juna ustaše iz Gračaca i Gospića su uspostavile ustašku stanicu na Otriću. Među ustašama bila su i dva školska druga Ilije Radakovića, koji su mu poručivali da dođe. Mnogo im je bilo stalo do toga da ga uhvate, jer su još iz gospičke učiteljske škole znali njegovu političku opredeljenost.

Bilo je zaselaka, na primer Sučevići i Kranjci, iz kojih nije niko bežao od ustaša: u svakom selu bio je po neko

ko je bio spremjan da sagne šiju pred njima. Preko njih su ustaše nastojale da razviju špijunažu i razbijaju jedinstvo u selima. Zbog njih smo bili na oprezi i izbegavali sve sumnjive, što nam je otežavalo skrivanje.

PRIPREME ZA USTANAK

Pred pojačanim nastojanjima ustaša da ih uhvate, Glišo Ćuk, železničar iz Gračaca i Ilija Radaković prešli su sredinom juna u planinske strane severno od Otrića. Tu su se našli sa Marićićima i Marčetićima, kojima su te strane iznad kuća bila prirodna skloništa. Na tom mestu okupilo nas se petnaestak. Odmah smo počeli da organizovano delujemo (u daljem izlaganju ovu grupu će zvati Otrićka grupa). Postojanje grupe više nismo krili, samo smo krili mesto boravka. Bili smo naoružani i spremni da se branimo. Organizovan je bio jedino Ilija. On nam je govorio da nas samo Partija može povesti u borbu, a napad Nemačke na SSSR otvorio nam je nove perspektive.

I iz drugih sela u opštini okupljale su se po šumama grupe odlučnih ljudi, koji nisu hteli na ustašku klanicu. U Pribudiću je radio Vaso Šijan, član KP. U Zrmanji je učitelj Milojko Ćuk, kandidat KP, spremao ljude za borbu. Naročito su bili odlučni ljudi iz Velike Popine, među kojima su bili najborbeniji rudarski radnici koji su učestvovali u klasnim sukobima i prošli revolucionarnu školu; među njima su bili jedan kandidat i nekoliko simpatizera KP. Rastičevljani su se krili u Kučinoj kosi; među njima je bio jedan skojevac.

Ove grupe, većinom spontano nastale i sastavljene od ljudi raznih političkih pogleda, nisu bile planski organizovane, niti su imale čvrsto rukovodstvo. Pomenuti drugovi imali su najviše uticaja, njihova reč je najviše slušana, ali su mnogi smatrali da mogu raditi kako hoće. Grupe su vremenom povećavale svoj uticaj na ljude koji su ostali u selima, govorile im da se uklanjuju ispred ustaša i da ne predaju puške. Veza između grupa u početku nije postojala. U toku jula neke su pojačale nastojanje da se međusobno povežu, kao i da uspostave vezu sa partijskom organizacijom. Teškoću je činilo to što je ustaški teror u

Gračacu paralizovao rad Kotarskog komiteta KP. Zbog toga je sve zavisilo od samoinicijative aktivnih članova grupe.

Najviše inicijative i snalažljivosti pokazala je Otrićka grupa. Ona je svoj logor prenela u Ljubinu poljanu, veliki šumski kompleks. Odatile se lakše moglo povezati sa drugim grupama. Ilija i Glišo uspeli su da se povežu sa Zavlačkom i nekoliko drugih grupa opštine Srb, sa kojima su počeli saradnju. Najvažnija je bila veza sa grupom Đoka Jovanovića, člana KP i Milana Tankosića, starog sindikalnog rukovodioca. Oni su bili povezani sa partijskom organizacijom u Drvaru, od koje su primali direktive za ustank. Đoko je rukovodio pripremama za ustank u opštini Srb, a njegova veza sa Drvarom i grupama u okolnim ličkim opštinama bila je odlučujuća za ustank u južnoj Lici. On je Iliju i Glišu povezao sa partijskom organizacijom u Drvaru. To je bilo dovoljno da se i u Otrićkoj grupi počne s pripremama za oružanu borbu.

Pokušaj ustaša da pokupe oružje nije uspeo. Ustaški tabornik sa Otrića, Šikić, koncem juna je pošao sa svojim ustašama u Veliku Popinu po oružje. Prethodno je poručio seljacima da ga sačekaju kod škole. Sačekali su ga starci, dok su se svi mlađi ljudi sklonili u brda. Ustaše su počele da nagovaraju seljake da predaju oružje, govorile im da se ništa ne boje i pitale zašto mlađi ljudi nisu došli na sastanak. Starci iz starog hajdučkog gnezda su, na izgled pomirljivo, rekli da su mlađi ljudi na poslu, a da oni kao starešine kuća odlučuju o svemu i da će učiniti sve što treba za ustaše, samo, najvažnije, mlađe ljude i puške nisu bili spremni da daju. Jedan starac u ime svih odlučno je rekao ustašama: „Ljude nam ne dirajte, pušaka nemamo, ako dirnete ma koga zubima ćemo se klati do posljednjeg“. Silnike nad slabim i nezaštićenim iznenadila je i uplašila ovakva odlučnost, pa su se neobavljeni posla vratili na Otrić. Nikad više do ustanka nisu otišli u Veliku Popinu, a kako su tamo prošli prepričavalo se po svim selima.

Ustaše su pretile da će, na Vidovdan 28. juna, osvetiti ubistvo Ferdinanda. Otrićka grupa je preduzela potrebne mere i poručila seljacima sela oko Otrića da ne noćivaju

kod kuća. Grupa je pojačala budnost i obezbeđenje. Nas četiri Maričića iz grupe s padom mraka izveli smo porodice i sklonili ih u brda, a sami smo poseli položaj iznad kuća, da odbijemo ustaše ako pođu sa Otrića. Ovde ustaše nisu došle, nego ih je u zaselak Lukića Draga uveče doveo jedan mladić, meštanin. Tu su uhvatili jednog bivšeg podoficira, koga su poveli. Dane Lukić, rудар, privučen zapomaganjem, izvukao je iz gomile bombu, pojuring za ustašama i u mraku je bacio u njihovom pravcu. Eksplozija se razlegla u noći. Od straha ustaše su popadale, iako niko nije bio pogoden, a zatim pobegle. Po dolasku na Otrić za tražile su pomoć iz Gračaca i kad je stiglo još 30 ustaša, u svetuće su opkolile Lukića Dragu. Seljaci su već napustili selo, pa su ustaše uhvatile samo poslednje, njih šestoro, koji su izgorili stoku; pobili su ih na licu mesta. Usput su ubili i predstavnika pružnih radnika sa Otrića, iako im je bio potreban za održavanje pruge. Izbegle seljake nisu se usuđivali da progone, jer su znali za postojanje Otrićke grupe — hrabrosti za borbu sa naoružanim borcima nisu imali. Uticaj Otrićke grupe, koja je ukazivala da treba bežati od ustaša i spremati se za borbu, posle ovog događaja mnogo je porastao. Ljudi su počeli masovno da beže u šumu.

Još je jedna puška planula pre ustanka. Jedan italijanski vojnik sa železničke stanice Malovan pošao je u usamljenu kuću na Šiblju da traži jaja. Njega je primetio Nikola Dukić Karina² iz Velike Popine koji je pošao po vodu za drugove koji su se krili na Crnom Vrhu, i uzeo ga na nišan. Italijan se ranjen odvukao na stanicu, gde je umro. Karina se ponosno vratio drugovima noseći niegovu pušku, čemu su se svi obradovali, ali su istovremeno i pojačali obezbeđenje. Međutim, Italijani nisu pretraživali šumu.

Tako su potpuno propali svi ustaški planovi o oduzimanju pušaka i hvatanju ljudi. Predsednik opštine Šulenović i tabornik Šikić tražili su pomoć iz Knina, pored pomoći koju su tražili iz Like, ali još uvek nisu imali dovoljno snaga da odvoje i za krvavi posao u Zrmanji. Zato

² Poginuo kao desetar u bataljonu „Marko Orešković”.

menjaju taktiku, pokušavajući da razbiju jedinstvo naroda, da odvoje seljačku masu od najborbenijih. Zrmanjska opština, najpasivnija opština Like, nije se mogla prehraniti bez uvoza kukuruza. Ustaše dovoze vagone kukuruza i počinju da ih dele narodu. Po kukruz su isle većinom žene. Sredinom jula ustaše su proturile vesti da predstoji preseljenje stanovništva zrmanjske opštine na Pag, a kao agitatori među ženama služile su im učiteljice na Otriću.

Mi u Otrićkoj grupi na vreme smo shvatili da ovi planovi imaju za cilj da razbiju jedinstvo naroda, da bi ustaše mogle početi s masovnim istrebljenjem. Zato smo sve preduzeli da narodu objasnimo šta mu ustaše spremaju, a u slučaju da preseljenje otpočne, odlučili smo da sav narod povučemo u šume pod našu zaštitu.

Po uspostavljanju veze s partijskom organizacijom, u Otrićkoj grupi se odvijala živa aktivnost. Pored veza sa grupama u opštini Srb, održavale su se veze i sa Tiškovačkom, Kaldrmskom i drugim grupama. Obezbedili smo i radio i tako dobijali vesti za politički i agitacioni rad. Grupa je potpuno legalizovala svoje mesto boravka, pa su u njen sastav pristizali naoružani borci iz okolnih sela.

FORMIRANJE 9. GERILSKOG ODREDA

Jul je mesec kosidbe. U predelu našeg logora, na Ljubinjoj poljani, slegli su se košci skoro iz cele opštine. To je olakšalo šire povezivanje sa selima, kao i sa drugim grupama koje su se krile u Velebitu i drugim planinskim krajevima opštine. Pojedini članovi grupe dobijali su zadatke da se povezuju sa grupama koje se kriju u šumi, pa je sve to olakšalo grupi da na široj osnovi pristupi formiranju odreda, kada je za to polovinom jula iz Drvara dobijena direktiva. Izvestan broj Zrmanjaca se od ustaškog terora bio sklonio u Dalmaciju, pa je i s njima uspostavljena veza; pozvali smo ih da dođu, jer se sprema ustanak. Najsvesniji među njima su se odazvali i došli.

Planirano je da se u zrmanjskoj opštini formiraju dva odreda: sela severno od Zrmanjskog klanca obuhvatio bi 9. gerilski odred, a sela južno od njega 10. gerilski odred.

Otrićka grupa imala je zadatak da formira 9. odred i da pomogne Milojku Čuku da formira 10. odred.

Za dan formiranja 9. gerilskog odreda određena je nedelja 27. jul. Bili smo ponosni što formiramo odred po direktivi KP. U rejonu Ljubine poljane određena je Kamenita glavica za zborni mesto. Tu je nekad bio zbeg naroda, koji se povukao ispred Napoleonove vojske, a tu se krio ispred austročarske vojske i čuveni zrmanjski hajduk, Lazo Škundrić.

Osvanula je sunčana nedelja. Do podne se iskupilo blizu 50 naoružanih boraca. Posle ručka pristupili smo formiranju odreda. Ilija Radaković govorio je okupljenim borcima da je zadatak odreda borba protiv okupatora i ustaša, da borbom rukovodi Komunistička partija. Nakon toga smo pristupili izboru komandanta i političkog komesara. Iso Marčetić je predložio Glišu Čuka za komandanta, a Iliju Radakovića za politkomesara odreda. Boljem izbora nije bilo, pa smo jednoglasno pozdravili njihov izbor. Zatim smo pristupili polaganju zakletve i sastavljanju spiska odreda. Dvojica su se pokolebala i izjavila da ne žele da polože zakletvu. Radilo se o kolebljivcima koji su u odredu tražili samo zaštitu, ali nisu bili spremni da se bore, niti su verovali u uspeh borbe. Na odlučan zahtev komandanta pristali su da polože zakletvu, no pod uslovom da ne uđu u spisak koji bi mogao pasti u ruke neprijatelju. Bilo nam je krivo što su nam pristupili. Obadvojica su docnije postali četnici. Tekst zakletve nije sačuvan. Sećam se da nas je zakletva obavezivala na borbu do konačnog oslobođenja zemlje od okupatora i njihovih slugu, ustaša, kao i da posle oslobođenja nastavimo borbu za oslobođenje radničke klase od izrabljivanja buržoazije.

USTANAK

Tek što smo položili zakletvu, pojavio se među nama stari Marko Zorić iz Zavlake, sav zadihan i uzbuđen. Povikao je: „Ustanak je počeo! Gde ste, koliko vas već tražim!” Bili smo se sklonili od uobičajenog mesta logorovanja, pa je Marku trebalo dva sata dok nas je pronašao. Zahvatilo nas je neopisivo oduševljenje kad smo čuli za

ustanak. Očekivali smo da neće početi još za desetak dana, pa smo bili radosno iznenađeni.

Marko je doneo naređenje za ustanak. Odredu je na-ređeno da napadne i zauzme železničku stanicu Otrić, da prekine prugu i cestu, da se poveže sa gerilcima na Srbskom klancu, kao i da digne na ustanak sela u opštini. Dobili smo i naredbu o imenovanju komande odreda, kao i naređenje kojim se stavljamo pod komandu komande odreda za Srb i okolinu. Dobili smo i letke sa vestima.

Odmah je napravljen plan za napad na Otrić. Predviđene su tri grupe za napad i dve za obezbeđenje. Jedna grupa, sa komandantom, određena je za napad na žandarmerijsku stanicu. Druga grupa, sa politkomesarom, trebalo je da napadne ustašku stanicu, a treću je u napad na železničku stanicu (gde su bili Italijani) vodio Stevo Maričić iz Otrića. Podilaženje ove tri grupe trebalo je da prikrije demonstrativnim napadom grupa boraca bez vojničkih pušaka, koji bi iz zaklona vikom i pucanjem iz raznog, za borbu neupotrebljivog oružja, skrenuli pažnju neprijatelja. Za obezbeđenje sa pravca Gračaca određen je Špiro Lukić sa svojim vodom, s tim da se istovremeno unište telefonske veze, pruga i cesta. Za obezbeđenje sa pravca Knina određen je sa nekoliko boraca Iso Marčetić, s tim da prvo dignu na ustanak meštane sela Rastićevo i Nadvrela, a zatim da napadnu na Otrić s juga u vreme koje će biti javljeno u toku noći.

Određeno je da napad na Otrić počne 28. jula u jedan sat iza ponoći.

Pre napada trebalo je da se uhvati veza sa gerilcima na Srbskom klancu, da se upoznaju s našim zadatkom, a istovremeno i da se obavestimo o situaciji kod njih. Za ovo smo određeni Dragan Maričić i ja. Pošli smo bez pušaka. Kad smo izašli na šumsku cestu videli smo na klancu grupu ljudi u pokretu, koja je, kad nas je opazila, uzela zaklon i otvorila vatru. Okrenuli smo se i počeli bežati dok nismo utrčali u jednu jarugu. Pritajili smo se, jer nismo znali da li su naši ili ustaše. Uskoro smo poznali da su naši, a među njima Danić Damjanović i Milan Žeželj. Danića sam obavestio o zadatku našeg odreda. Rekao mi je da su nešto malo pre sačekali u zasedi kamion pun žan-

darma, koji su pošli u Srb u pomoć ustašama. Nekoliko ih je pobeglo, pa su mislili da smo žandarmi, zbog čega su pucali. Tako sam prvo vatreno krštenje doživeo od naših boraca.

Komanda odreda je odlučila da se za napad na Otrić pozovu ljudi iz Velike Popine i okolnih sela. Iz Velike Popine većina se rado odazvala pozivu, ali je bilo i kolebljivaca, koji su ostali u manjini. Ljudi su počeli da vade skrivene puške i bombe i od radosti su pucali.

Komanda odreda je naredila zbor u 21 čas 27. jula na Mušičinoj previji.

Pošto smo uspostavili vezu s ustanicima kod Srbskog klanca, nas dvojica smo dobili zadatak da podemo kao kuriri u Nadvrelo, u grupu koja je vršila obezbeđenje od Knina. Opet su nas omladince ubedili da treba da predamo puške onima koji će učestvovati u napadu na Otrić. Bunili smo se, ali smo ipak pristali jer smo znali da od uspeha na Otriću sve zavisi. Svoju pušku predao sam „harambaši“ Bogunoviću, koji je taj naziv dobio kao begunac iz austro-ugarske vojske.

Zaobišli smo Otrić sa severa i posle ponoći stigli u Nadvrelo. Na određenom mestu nismo našli nikoga. U jednom šumarku smo naišli na Jovuru Vješticiu iz Rastićeve sa 10 naoružanih boraca. Bili su obavešteni o ustanku, no kako nisu dobili zadatak primakli su se železničkoj pruzi. Za prekid pruge nismo imali alata. Nas dvojica smo pošli u zaselak Lazić da i njega pokrenemo na ustank i da uzmemo alat, međutim, niko nam nije htio otvoriti, niti se javiti. Vreme određeno za napad bilo je prošlo, bojao sam se da će napad na Otrić početi pre nego što mi budemo u stanju da prekinemo veze. Konačno smo pronašli neku sekiru.

Dok smo žurili ka pruzi, čuli smo puške na Otriću. Napad je otpočeо. Brzo smo prekinuli telefonske vezе, ali prugu nismo imali čime da razrušimo, pa smo krenuli na stražaru prema Pribudiću, gde smo našli naoružanog stražara. Kad smo mu rekli da hoćemo alat za kidanje pruge, odlučno je odbio. Zapretili smo mu narodnim sudom, pa je popustio i počeo da odvrće zavrtnje sa šina. Prugu smo

zajednički razrušili. Sad smo bili sigurni da voz iz Knina neće omesti zauzeće Otrića.

Iz Nadvrela smo pošli na železničku stanicu Pribudić da razoružamo žandarme koji su čuvali stanicu. Uz put smo posmatrali zrmanjsku dolinu: na sve strane, sa svih puteva i staza, hitali su ljudi u pravcu Zrmanje. Glas o ustanku širio se kao plima, brže od nas koji smo se borili. Davalo je to neku naročitu snagu i volju da se čini i nemoguće. U Pribudiću nismo našli žandarme — pobegli su prema Kninu. Sa zastave koja je visila na staničnoj zgradiji iscepao sam plavo i belo platno: na koplju je ostala crvena zastava.

Za to vreme Otrić je bio oslobođen. Napad je počeo pred zoru. Malo se zakasnilo, jer su se borci sporo okupljali. Svaka grupa je energično pristupila izvršenju zadatka. Glišo Čuk i još neki borci kroz prozor su upali u žandarmerijsku stanicu i prisiliли žandarme na predaju. Isto tako je Ilija Radaković sa Nikolom Lukićem upao u ustašku stanicu, nakon čega su se ustaše i finansi predali. Italijani i naoružani železničari predali su se bez otpora. Na stanci je zaplenjen teretni voz koji je iz Knina išao za Gračac. Borci su lokomotivu otkačili i pustili je pod parom samu u pravcu Gračaca. Ubijeno je 8 ustaša, žandarma i finansa, a zarobljeno je 4 žandarma i finansa, koji su pušteni. Pušteni su i zarobljeni železničari, kao i osoblje voza, a takođe i zarobljeni Italijani. Zaplenjen je jedan puškomitraljez i 20 pušaka.

Odmah su tri starija borca dobila zadatak da održavaju red na Otriću i da spreče eventualnu pljačku i nasilje. Brzo su ispisane po zidovima parole. Ispisivao ih je politkomesar odreda, srećan što prvi put u životu ide slobodno pod crvenom zastavom i ispisuje partijske parole. U oslobođenom Otriću odred se pojavio sa crvenim zastavama. Na železničkoj stanci, mesto ustaške, istaknuta je crvena zastava sa srpom i čekićem.

Nakon oslobođenja Otrića komanda 9. gerilskog odreda požurila je sa desetak boraca u Zrmanju da likvidira opštinsku upravu. Jednu grupu boraca ostavila je na Zrmanjskom klancu da razruši cestu.

Zadatak u Zrmanji brzo je izvršen: do borbe nije došlo. Zarobljen je komandir žandarmerijske stanice s jednim žandarmom, a četvorica su u patroli ubijena. Zarobljeni žandarmi su pušteni nakon obećanja da u žandarmeriju više neće stupiti, no odmah su po dolasku u Knin obećanje pogazili.

Opštinski panduri su izrazili spremnost da nam se priključe. Većina od njih bili su siromašni seljaci, bivše sluge trgovca Šulentića, koje je on kao predsednik opštine naoružao. Milojko Čuk (komandant 10. gerilskog odreda), zajedno s komandom našeg odreda, bio je protiv njihovog streljanja, što su zahtevali neki seljaci. Jedan od ovih pandura, Milan Lisica, Hrvat, primio se da bude pandur kako bi sprečio ustaše da ubijaju njegove prijatelje. Celo vreme izveštavao ih je o namerama ustaša. S njim se bila povezala i Otrička grupa, što joj je olakšalo da doznaće planove ustaša. On nam je dao nekoliko vojničkih pušaka, koje su predali kolebljivi seljaci (Lisica je stupio u partizane i kao veoma hrabar borac poginuo u jurišu na ustaše na Udbini 1942. godine).

Sa Pribudića smo se ujutro vratili na Otrić. Tu nije bilo nikakvog reda: borci iz odreda koji su bili ostavljeni nisu bili dovoljno energični da ga održe. Njih su preovladali naoružani seljaci. Nastala je pljačka trgovine i kafane, svak je nosio što je htio. Na Otriću su bili prevagnuli oni seljaci iz okoline, koje ustaše nisu progonile; poнаšali su se kao da je borba završena, pa sad gledaju da što ušićare. Komanda odreda još se nije bila vratila iz Zrmanje, pa smo otišli da se odmorimo.

Tek što sam legao, digli su me mitraljeski rafali koji su se čuli sa Otrića. Potrčao sam prema prozoru. Na Otriću sam video jedan automobil i kamion, iz kojih su iskakale ustaše i Italijani. Na sve strane su ljudi i žene bežali sa Otrića. Bila je to grupa ustaškog tabornika Šikića, koji je 27. jula, kad je čuo za ustanak, otišao u Gračac da traži pomoć. Sad se vraćao u krvavu žetvu. Pridružili su mu se Italijani. Uz put je na Malovanu ubio jednog starca i stariču, koji nisu mogli da beže. Pošli su u Zrmanju, ali su na Zrmanjskom klancu naišli na razrušenu cestu, pa su se vratili na Otrić. Uskoro, nakon jalove pucnjave, ukr-

cali su se u kola. Italijani su se vratili u Gračac, a ustaše su produžile u pravcu Srba. Na Srbskom klancu su ih sačekali gerilci iz Srba i pobili.

Nešto posle odlaska one grupe naišao je voz iz Gračaca i stao u Otriću, a istovremeno se od pravca Knina čula mitraljeska paljba. Neprijatelj iz Gračaca mogao je da prođe zato što Spiro Lukić nije izvršio zadatak da između Otrića i Malovana prekine prugu i cestu. On, bivši policajac, docnije četnik, špekulisao je, nije htio da blizu svoje kuće izazove borbu. Neprijatelj je prodirao i izgledalo je da je pokrenuo jake snage da uspostavi saobraćaj preko Otrića. Niko mu se nije suprotstavljaо jer su borci, opjeni slobodom, otišli kućama da proslave prvi slobodan dan. Kad je neprijatelj prodrio, uhvatila ih je panika. Kako ih okupiti i ponovo pokrenuti u borbu? Komanda odreda sa grupom najsvesnijih i najboljih boraca bila je u Zrmanji. Znao sam da će, kad vidi da prolaze vozovi, požuriti u pravcu Otrića i da ćemo tada moći da preduzmemmo nešto efikasno. Odstupanja nije moglo biti.

Voz iz Gračaca brzo je otišao u pravcu Knina, a odmah zatim je došao voz iz Knina i otišao u pravcu Gračaca. Po prolasku voza iz Knina prestala je pucnjava. Italijani su u Pribudiću i Nadvrelu pohapsili dosta ljudi i poveli ih za Gračac. Po odlasku vozova, na Otriću je zavladala tišina. Nismo znali da li su ostavili posadu. Iako su kroz Otrić prošla dva voza sa Italijanima i ustašama, crvena zastava se i dalje ponosno vila na vrhu železničke stanice.

Voz koji je otišao u pravcu Knina, iza Pribudića survao se niz nasip. Poginulo je 7 Italijana i 2 domobrana. Vaso Šijan, je izvadio iz pragova šrafove koji su držali sine, pa kad je voz naišao srušio se.

Po podne je iz Zrmanje došla komanda odreda i zakazala zbor na Gradini iznad Otrića u 5 sati. U određeno vreme okupilo nas se 12. Odlučili smo da se spustimo u Otrić i, ako je neprijatelj ostavio posadu, da je likvidiramo. Zatražio sam svoju pušku od „harambaše”, a on mi je dao sav srećan jer se, navodno, ne oseća najbolje. Strah, koji ga je docnije odveo u četnike, bio je kod njega jači od zvanja harambaše. Nas 10 u koloni po jedan spuštali

smo se niz Gradinu, a istovremeno se sa suprotne strane približavala Otriću još jedna desetina: bili su Popinjci. Njih je predvodio Mićo Lukić³, novi komandir formirane Popinjske čete. Dali smo im rukom znak da požure. Od kuće do kuće oprezno smo nastupali do ustaške stanice, pred kojom smo se sastali s Popinjcima. Opreznost je bila suvišna — na Otriću nije bilo nikoga.

Doznavali smo da se ustaše i Italijani nisu smeli zadržati kad su čuli kako je prošla posada Otrića i kolike su naše snage. U napadu na Otrić učestvovalo nas je skoro 90 sa puškama i nešto manje bez pušaka. Međutim, učiteljica-ma i železničarima je izgledalo da nas ima samo naoružanih 500, što su rekli ustašama. Od te sile uhvatio je strah ne samo njih, nego i ustaše u Gračacu. Zato su tražili iz Zagreba da se smesta pošalje jedna pukovnija sa bar 10 topova. Ako je kod nas i bilo početničkih slabosti, one su nastale zbog nedovoljne organizovanosti, neiskustva i strahovanja seljaka od borbe sa nadmoćnjom silom. No, kod neprijatelja se, posle prvog sudara s nama, pojavila panika koja nije poštedela ni Gospić, ni Zagreb.

NAPAD NA ŽELEZNIČKU STANICU MALOVAN

Zaposeli smo položaj kod zaseoka Sučevića da bi sprečili neprijatelja da prodre iz pravca Gračaca. U toku noći neprijatelj nije naišao, pa je odlučeno da se likvidiraju ustaše na stanicu Malovan, koja svojim položajem na presedlini dominira prilazima Otriću i Gračacu. Pošli smo po selima da pozovemo borce radi napada. Svi su nam se odazvali.

Izjutra 29. jula, dok su se borci kretali prema Malovanu, naišao je voz iz Gračaca sa italijanskim vojnicima i bez zadržavanja prošao u pravcu Knina. Među nama bilo je i nenaoružanih boraca; oni su dobili zadatak da sa pružnim radnicima poruše prugu.

Posada u Malovanu bila je pojačana, a neposredno pred napad upućeno je vozom iz Gračaca novo pojačanje

³ Potporučnik bivše jugoslovenske vojske; borio se hrabro do pogibije na položajima kod Bihaća u septembru 1941.

od 60 vojnika. Mi smo za napad na Malovan prikučili oko 120 naoružanih boraca. Sa jugozapada je napadao naš odred, a sa severa borci Velike Popine. Borci Glogova i okoline trebalo je da sruše prugu i presek odstupnicu neprijatelju u pravcu Gračaca.

Neprijatelj je iz utvrđenih kamenih zgrada spremno dočekao naš napad. I pored upornog i energičnog napada, zbog čistine ispred zgrade bio je zakočen svaki dalji pokret. Kad smo, nakon pripreme, pošli na juriš, posada se izvukla i pod zaštitom voza, kojim je tog časa stiglo pojačanje, počela povlačenje. Koristeći usek voz se izvukao u pravcu Gračaca. Borci Glogova nisu uspeli da prekinu prugu i spreče izvlačenje neprijatelja. Prilikom juriša su poginula četiri borca, a trojica ranjena (među njima i politkomesar odreda).

U početku ustanka u gračačkom kotaru neprijatelj je brzo reagovao — 27. jula još mu se činilo da ustanak može da uguši kamionom ustaša, no već 28. jula iz Gospića je u Gračac stigao 22. pohodni bataljon. Sve se to pokazalo kao nedovoljno, pa je nakon borbe za Malovan nastala prava panika. Ustaški tabornik iz Gračaca, po povlačenju sa Malovanom, izvestio je Zagreb da 30 000 ustanika nadire iz Dalmacije, Like i Bosne prema Gračacu, iako su na Malovanu bili samo borci pomenuih sela. Ustaše su tražile hitna pojačanja, topove i avione.

O ovoj panici u Gračacu doznali smo tek docnije. Znali smo da su, pored ustaša, u Gračac stigli i domobrani. Verovatno ih je bilo oko 800. Naš odred je uveče 29. jula izbio pred Gračac sa oko 150 naoružanih boraca i zauzeo položaje na 2—3 km istočno. Cerovački vod je upućen u pravcu dalmatinskog sela Krupe, radi obezbeđenja levog boka odreda. U toku noći borci su se odmarali, a sutradan je vršeno izviđanje i povezivanje sa borcima bruvanske opštine, koji su bili na našem desnom krilu. Komanda odreda je ocenila da za napad na Gračac nema dovoljno snaga. Tražena je pomoć od komande gerilskih odreda iz Srbija, kao i od 10. gerilskog odreda iz Zrmanje. Krajem jula Srbljani su stigli na gračačke položaje.

Istovremeno kad je oslobođen Malovan, Zrmanjska četa 10. gerilskog odreda, pod komandom Mana Breke,

prešla je preko Velebita u Dalmaciju i zajedno sa Dalmatincima očistila desnu obalu Zrmanje od graničnih straža NDH prema italijanskoj okupacionoj zoni. Zauzet je i deo sela Ervenik na desnoj obali Zrmanje; prelaz na levu obalu branili su Italijani. Odred je u dolini Zrmanje u selima Palanka i Zrmanja organizovao rušenje ceste. Porušeni su svi propusti i mostovi, a na mnogim mestima i podzidi ceste. Po zauzeću Ervenika 10. odred je prebacio Zrmanjsku četu na gračačke položaje. Vod Rujišta i Javornika ostao je da kontroliše prilaze iz Ervenika u pravcu Velebita i Zrmanje. Pribudička četa je orijentisana prema Plavnu.

Dušan Vladušić mi je ispričao kako je s bratom Brankom⁴ razoružao domobrane na železničkom vijaduktu Benderu. Njih dvojica bili su obavešteni da su na Pribudić došli žandarmi, pa kad ih tamo nisu našli, produžili su na Bender. Tu su naišli na posadu koja je čuvala Bender. Kad su videli da su brojčano slabiji od posade, Branko je ostavio Dušana u zasedi da ga štiti, a on se uputio posadi. Kad je stigao do njih rekao im je da su opkoljeni od jakih snaga, pa ako se predaju da im neće biti ništa. Oni su poverovali da su opkoljeni i predali se. Zarobljen je jedan žandarm i 3 domobrana. Svi su upućeni u Drvar.

Oslobodenjem Malovana cela zrmanjska opština je bila slobodna. Sve veze Dalmacije preko Like sa Zagrebom bile su prekinute. Split i Knin mogli su veze sa Zagrebom da održavaju samo preko Sarajeva i morem. Italijanima je prekinuta jedina železnička pruga preko koje su održavali vezu sa svojom zemljom. U tome je najveći značaj oslobođenja zrmanjske opštine. Zato je Ministarstvo domobranstva NDH odmah prebacilo u Gračac jedini domobranski bataljon koji je bio garnizoniran u Lici, a zatim je iz Varaždina doveden Varaždinski bataljon, iz Virovitice i Bjelovara delovi konjičkog puka jačine bataljona, kao i jedna i po baterija topova. Ove su snage već 30. i 31. jula stigle na gračačke položaje. U Gračac su stigli domobranski pukovik Boščanin i ustaški pukovnik Juco

⁴ Branko Vladušić poginuo u borbi za Srb marta 1942. kao desetar bataljona „Marko Orešković”; proglašen za narodnog heroja.

Rukavina, a 31. jula komandu preuzima domobranski general Lukić. Formira se „Zdrug generala Lukića”, sa zadatkom da se likvidira ustanak u zrmanjskoj opštini i preko Zrmanje oslobođe komunikacije za Knin.

Oslobođenje zrmanjske opštine zajedno sa opštinom Srb imalo je ogroman značaj za širenje ustanka kako u gračačkom kotaru, tako i u ostalim kotarima Like. Uspešne borbe i neuspeh neprijatelja da prodre u slobodnu Zrmanju podsticali su ljudе na borbu i u ostalim krajevima Like. Njima je borba bila olakšana time što su sve domobranske snage, koje su se nalazile u Lici, bile skoncentrisane u Gračacu. Borci Zrmanje nalazili su se na težištu napada ovih snaga. U izvršenju zadataka imali su dobru podršku boraca bruvanjske opštine i ostalih sela gračačkog kotara.

ORGANIZACIJA ODREDA I POZADINE

Rukovodstvo gerilskih odreda zrmanjske opštine trebalo je da rešava mnogobrojne zadatke. Pored rukovođenja borbom trebalo je da se organizuje rad pozadine, da se uvede red i spreči svaka samovolja, da se organizuje snabdevanje boraca na položaju. Svaki odred je organizovao pozadinu na svom sektoru. Naš odred je imao sela severno, a 10. gerilski odred južno od Zrmanjskog klanca. Zadatke organa vlasti u pozadini vršile su komande odreda, za što su bile proširene. Formiran je narodni sud. Ova organizacija je izvršena prema pravilima koja su iz Drvara poslata komandi gerilskih odreda u Srbu.

Na Otriću je komanda 9. gerilskog odreda otvorila svoju kancelariju za obavljanje potrebnih poslova. Za overavanje dokumenata bio je izrađen pečat odreda. U kancelariji se stalno nalazio Isak Marčetić sa još 2—3 druga i nekoliko kurira. Povremeno je tu boravio i politkomesar odreda Radaković, radi rešavanja važnijih pitanja. Tako je na Otriću došlo do formiranja neke vrste narodnooslobodilačkog odbora, ako ne po imenu, a ono po zadatacima koje je obavljao.

Jedan od prvih zadataka je bio da se obezbedi snabdevanje boraca na položaju prema Gračacu, prvenstveno

pečenje i slanje hleba. Kad su i čete iz Srba i Zrmanje otišle na položaj prema Gračacu i za njih je organizovan hleb. Borci su snabdevani mesom od zaplenjene stoke, a u nedostatku ove prikupljane su ovce od seljaka. U četama su odmah bile organizovane kuhinje. Preduzete su mere da seljaci ništa ne rešavaju na svoju ruku, nego da se za sporove obraćaju odboru; na taj način je sprečena samovolja i osveta. U spornim slučajevima seljaci su uspešno mireni. Prvih dana ustanka jedan seljak doveo je na Otrić dva brata, Hrvata, koji su pre ustanka vodili ustase sa Otrića da ga uhvate. Pošto sam nije smeо da im sudi, doveo ih je na Otrić i tražio da se osude na smrt. Predstavnici odreda na Otriću su znali da u Drvaru postoji sud, pri štabu Drvarske brigade (komandi svih ustaničkih jedinica Krajine i Like), pa su ih poslali da im se tamo sudi.

Naši borci su imali malo municije, pa je sa Otrića u Drvar poslat kurir da je donese. Iz Drvara su odgovorili da nemaju municije za puške, ali su poslali ručne bombe sopstvene izrade i uputstvo kako ih treba praviti. Odmah smo i mi organizovali pravljenje bombi. Glavni majstor je bio Nino Krlić, seljak, kovač i puškar. Za telo bombi su služile vodovodne cevi, koje su narezane da se bolje rasprsnu, a dinamita je bilo dovoljno, zaplenjen je na Otriću. Sa Otrića je održavana kurirska veza sa drugim ustaničkim jedinicama, a i sa jedinicama na položaju. Tu su izdavane i propusnice za putovanja u druga sela.

Na isti način je u Zrmanji Milojko Čuk organizovao funkcionisanje komande 10. gerilskog odreda i narodnog suda. Oni su održavali veze i saradnju sa ustanicima iz severne Dalmacije.

U toku borbe za oslobođenje zrmanjske opštine veliki broj ljudi je pokrenut u borbu. Istovremeno sa izvršenjem borbenih zadataka došlo je u okviru odreda do formiranja četa. U sastavu 9. gerilskog odreda formirane su Otrićka, Popinjska i Rastičevska četa. Otrićka četa, kojom je neposredno rukovodila komanda odreda, je imala preko 70 naoružanih boraca i 1 puškomitrailjez. U slučaju odsutnosti komandant je određivao zamenika u četi. Iz sastava čete izdvojen je cerovački vod, koji je samostalno delovao

Drago Vidmar: PORUŠEN MOST

na pravcu Žegara u severnoj Dalmaciji. Popinjska četa je imala blizu 100 pušaka i 3 puškomitrailjeza. Komandir čete je bio Mićo Lukić. Rastičevska četa je brojala 30 boraca, a za komandira se nametnuo Jakov Budimir iz Nadvrela, predratni špekulant. On je pokušao da sa četom izbegne od borbe, ali ga je komanda odreda prisilila da dođe na gračačke položaje.

U sastav 10. gerilskog odreda ulazile su Zrmanjska i Pribudićka četa. Zrmanjska četa je imala preko 60 naoružanih boraca, a komandovao je komandant odreda Milojko Čuk, lično ili preko zamenika. Po odlasku čete na gračačke položaje vod iz Rujišta je ostao za obezbeđenje prema Erveniku. Pribudićka četa je imala oko 40 naoružanih boraca; ona je neprekidno držala položaje kod Bendera, prema Kninu i nije učestvovala u borbama za Gračac.

Oba odreda su imala oko 300 vojničkih pušaka. Komandni kadar u četama su uglavnom birali borci između sebe. Oni su u znatnoj meri uvažavali i mišljenje komandi odreda pri izboru starešina. Dobrovoljnost pri stupanju u odrede i brzo narastanje jedinica imalo je za posledicu znatnu samostalnost četa, pa i vodova. Najbolje organizovane i rukovođene bile su Zrmanjska, Otrićka i Popinjska četa. One su učestvovali u svim borbama i izvršavale najvažnije zadatke.

NAPAD NA GRAČAC

Pripreme za napad na Gračac vršene su intenzivno. Komanda 9. gerilskog odreda je radila na povezivanju sa ustanicima iz drugih sela. Ostvarena je dobra veza sa borcima sela iz neposredne okoline Gračaca i opštine Bruvna. Uspostavljen je kontakt i sa članovima Kotarskog komiteta KPH Gračac.

Radi uspostavljanja veze sa ustanicima u Velebitu upućena je jedna patrola iz Popinjske čete. Pri prelasku pruge kod crkve sv. Marka patrola je upala u domobransku zasedu. Posle kraćeg puškaranja patrola se izvukla, ali su domobrani uhvatili ranjenog Ljubomira Stojisavlje-

vića i predali ga ustašama u Gračacu, koji su ga posle mučenja ubili.

Domobrani su 1. avgusta izvršili napad na Crni vrh. Energičnim protivnapadom naših boraca naterani su na povlačenje. U ovom napadu domobrani su imali 2 mrtva i 6 ranjenih. Taj neuspeh ih je još više uverio da nas ne mogu odbaciti od Gračaca.

Sve pripreme dovršene su 1. avgusta, a napad je počeo u ponoć 1/2. avgusta. Gračac je napadnut sa tri strane. Na pravcu Podkokirna—groblje, južno od zaselka Kontići, napadao je 9. gerilski odred, gerilska četa iz Srbija i borci iz sela istočno od Gračaca. Na pravcu sela Deringaj—Dukići napadali su borci Bruvna. Iz Velebita u pravcu Gačešina dola napadala je jedna manja grupa. Napadalo se energično i smelo i jedinice su podišle neprijateljevim položajima, ali su jakom vatrom nadmoćnijih snaga svi naši napadi odbijeni. Pred zoru naše jedinice su se povukle na polazne položaje. Bili smo i brojem i naoružanjem preslabi za proboj dobro organizovane odbrane. Neprijatelj je u Gračacu tada imao preko 2 000 domobrana i ustaša, kao i 6 topova, a naših je bilo nepunih 400 naoružanih boraca (od toga oko 300 najboljih u Podkokirni). Napali smo na glavne neprijateljske snage u Lici, pa nismo ni imali izgleda na uspeh.

SAVEZ ČETNIKA I ITALIJANA

Za komande 9. i 10. gerilskog odreda poseban je problem bilo obezbeđenje od intervencije Italijana iz Knina, dok se većina jedinica nalazi oko Gračaca. Sa sigurnošću se pretpostavljalo da će Italijani pokušati da ovladaju sa oko 30 km železničke pruge i ceste, koliko smo mi držali. Da bismo im sprečili prodor, temeljito smo rušili prugu i cestu u dolini Zrmanje. Istovremeno je razvijan politički rad da se borci ubede u neophodnost borbe protiv Italijana. Komandant 10. odreda uspostavio je vezu sa rukovodstvom dalmatinskih gerilaca između Knina i Zrmanje i zahtevao da oni spreče prodor Italijana za Zrmanju.

Intervenciju Italijana nije trebalo dugo čekati. Nju su politički pripremili četnici, koji su im omogućili da na-

stupe po oprobanom načelu: „Podeli pa vladaj”. Radi razbijanja ustanka i ostvarenja svojih protivnarodnih ciljeva bivši radikalni poslanici i političari Niko Novaković Longo, Stevo Rađenović, pop Đujić, Jovo Keča i drugi, isplaniрali su podvajanje ustanika na gerilce i četnike. Centar četničke aktivnosti postao je Knin na neoslobodenoj teritoriji, a Srb na oslobođenoj, gde su došli Rađenović i Keča. Oni su govorili narodu da će nas Italijani zaštитiti od ustaša i da treba čekati sa borbom dok glavne sile ne reše rat.

Italijanske snage iz Knina i Obrovca bile su pokrenute prema Gračacu 2. avgusta. Iz Obrovca su već sutradan stigle u Gračac, a snage iz Knina su ceo taj dan popravljale porušenu cestu u Zrmanji i, pre noći, bez borbe su izašle na Otrić. Dalmatinci na položajima prema Kninu nisu ni pokušali da im ometu prolaz za Zrmanju, a Zrmanjska četa je bila u pokretu na gračačke položaje. Prečenili smo rušenje ceste u Zrmanji i smatrali da će bar nedelja, ako ne i mesec dana biti potrebno da se osposobi za promet; međutim, bio je dovoljan jedan dan za nebranjene prepreke.

Dok su se Italijani peli uz Zrmanjski klanac, iz Srba je stiglo naređenje na Otrić upućeno komandiru Srbske čete, da se kod Gračaca ne otvara vatra na Italijane. Ne znam ko je potpisao, ali smo ga shvatili kao službeno naređenje, s obzirom da je dolazilo iz Srba. Nije isključeno da su ga uputili pomenući četnici. Bez obzira ko ga je uputio, ono je odstranilo svaku pomisao na borbu protiv Italijana.

Ovo je dalo podstreka četničkim elementima da počnu s propagandom kako su nam Italijani prijatelji. Italijani su nastupali sa parolom: „Bono Serbo, ustaša macare”. Takav nastup nije bio bez odraza na borce i narod. Mi smo u četama odmah počeli da objašnjavamo borcima da su nam Italijani neprijatelji kao i ustaše i da se ustaše bez njih ne bi mogle održati i da je to momentana taktika Italijana, da bi lakše ugušili ustanak i obezbedili saobraćaj. Ovakav stav je doprineo da čete i dalje ostanu čvrste i jedinstvene.

Čim su došli, Italijani su uspostavili svoj garnizon na Otriću. Odmah su izdali proglašenje u kome su zahtevali predaju oružja. Pokušali su da uspostave kontakt sa pojedinim komandirima, ali bezuspešno.

Po prelasku za Gračac Italijani su odmah pristupili opravci pruge i telefonskih linija. Istovremeno su na svim stanicama i stražarama na pruzi postavili svoje posade. Zahtevali su od pružnih radnika da se vrate na posao, ali su oni to odbili, jer su se kao borci nalazili na položaju. Popravka pruge je tekla sporo; bilo im je potrebno mesec dana dok su prugu osposobili za saobraćaj.

Dolazak Italijana znatno je olakšao položaj domobrana i ustaša u Gračacu. Obezbeđenje prema Otriću preuzezeli su Italijani, pa su dobili više slobode za manevar prema Bruvnu i Ploči. Odmah po dolašku Italijana 4. avgusta izjutra, oni su, podržani jakom artiljerijskom vatrom, otpočeli napad na naše položaje na Crnom vrhu i Rujevcu. Pod zaštitom artiljerije domobrani su nastupali na Crni vrh koji dominira našim položajima. Borci, nenaviknuti na artiljerijsku vatru, povukli su se i neprijatelj je ovladao Crnim vrhom, a zatim je frontalno iz Podkokirne i bočno sa Crnog vrha, uz podršku artiljerije, napao na snage 9. gerilskog odreda na Rujevcu. Pred nadmoćnim neprijateljem odred se počeo po podne da povlači u pravcu Malovana i u njegovoj visini poseo nove položaje. Naši borci nisu uspeli da spreče neprijatelja da ih odbaci sa položaja koji dominiraju Gračacom.

Sa gračačkih položaja Bruvanjci su se povukli u pravcu Vodene glave, koju su zaposeli za odbranu Bruvna. Bili smo obavešteni da je u Gračac stigao Milan Šulentić, ustaški predsednik zrmanjske opštine i da preko Velebita namerava sa ustašama da se probije za Zrmanju, pa je izvršeno novo grupisanje četa 9. i 10. odreda severno i južno od železničke pruge Otrić—Gračac, na Velebitu. Neprijatelj nije ni pokušao da napadne naše snage na ovim položajima.

Stvaranje fronta i danonocno sedenje na položaju bez borbe počelo je da se negativno odražava na borce. U toj situaciji došla je do izražaja tzv. „seljačka pravda”, po kojoj je svaki muškarac sposoban za borbu morao da ide na

položaj na smenu 7 ili 15 dana. Kako je bilo više boraca nego pušaka, to je smena kod pušaka vršena većinom nedeljno. Borci su se smenjivali, a puška je ostajala na položaju. Ove smene su labavile disciplinu, a samim tim i čvrstinu jedinica. Ni politički rad, koji ionako nije bio naročito intenzivan, nije mogao da otkloni tu slabost. Za politički rad nismo dobivali direktive, nego smo samostalno obradivali aktuelna i konkretna pitanja. Dostavljanje vesti četama na položaj bilo je dobro organizovano. Kako u četama nisu bili određeni politički komesari, to smo mi, pismeniji omladinci, čitali vesti po grupama. Naročito su nas pažljivo slušali stariji ljudi, koji su stalno tražili razna objašnjenja.

U saradnji sa Italijanima četničke vođe su uporno nastojale da pocepaju ustaničke snage i da ih privole na saradnju sa Italijanima. Radi ovoga su pripremale sastanak ustaničkih predstavnika i Italijana. Naročito su bili aktivni četnički predstavnici iz Srbija, koji su pokušali da za ovo pridobiju neke istaknutije ljude iz zrmanjske opštine. Komande odreda su zauzele stav da je to politika razbijanja jedinstva, protiv koje su energično istupile.

Četničke vođe iz Srbija i Lapca i Italijani organizovali su na Otriću 11. avgusta sastanak sa ustaničkim predstavnicima. Pokušaj komande gerilskih odreda u Srbiji da spreči odlazak četničkih predstavnika iz Srbije na Otrić nije uspeo. Zato su na Otrić posli i predstavnici gerilskih odreda da spreče četnike u ostvarenju njihovog plana. Po redostalih na Otrić su došli komandant i politkomesar 9. gerilskog odreda, kao i Pero Boltić, predstavnik partijске organizacije i komande u Drvaru. Oni su se odlučno borili protiv sklapanja ma kakvog sporazuma sa Italijanima. Međutim, sva njihova nastojanja ostala su uzaludna. Četničke vođe ostvarile su svoj cilj — sporazum s Italijanima. Potpisani je „Otrićki sporazum”, kojim se naše snage obavezuju da se neće boriti protiv Italijana. Iako su komande 9. i 10. gerilskog odreda bile odlučno protiv saradnje s Italijanima, pojedini četnički orientisani elementi u jedinicama počeli su da je propagiraju. Odmah su raskrinjavani, pa su počeli opreznije da deluju.

Borci i seljaci nisu pridavali neki značaj brojnoj italijanskoj vojsci — ona za njih nije predstavljala autoritet. Preovladalo je shvatanje da Italijani protiv naših boraca ne smeju ništa da preduzimaju. Italijanima je otvoreno govoreno da u šumama ima mnogo naoružanih boraca. Iako većina još nije bila spremna za otvorenu borbu protiv njih, preovladalo je uverenje da mi predstavljamo samostalne oružane formacije, kojima ustaše i Italijani ne mogu ništa. Italijani su naredili da svako preda oružje, ali niko nije htio da preda svoju pušku. Jedan borac je došao na Otrić sa puškom. Italijani su ga razoružali i poveli da ga streljaju, no na uporno insistiranje predstavnika 9. gerilskog odreda on je pušten, ali puška mu nije vraćena. Ovaj slučaj je iskorišćen da se borcima i seljacima objasni da Italijani, koji su doveli ustaše, taktiziraju dok ne pokupe oružje, a onda će opet da nastave sa terorom.

PRELAZ NA NOVE POLOŽAJE I PREKID BORBE

Od 17. do 20. avgusta zdrug generala Lukića uspeo je da se preko Bruvna i Mazina probije za Boričevac, prema Kulen-Vakufu. U Pištalskoj dragi gerilci lapačkog sreza razbili su ga i naterali na povlačenje prema Gračacu. Proboj neprijatelja na ovom pravcu pokazao je da su naše snage tu bile slabe. Ovaj pravac bio je veoma važan jer izvodi na bok i u pozadinu gerilskih snaga koje su se borile na položajima prema Bihaću. Zbog toga je stavljeno u zadatak 9. i 10. gerilskom odredu da, pored obezbeđenja pravca koji izvodi u Zrmanju i Otrić, preuzmu i obezbeđenje onog koji preko Bruvna vodi u pravcu Lapca.

Za ovaj zadatak određene su Zrmanjska i Otrićka četa, koje su se sa položaja u Velebitu prebacile u pravcu Bruvna. Čete su morale preći prugu koju su Italijani obezbeđivali. Da ne bismo čekali noć, izvešteni su Italijani na Malovanu da ćemo proći pored njih i da ne otvaraju vatru. Ovim se ujedno htela da demonstrira naša samostalnost i snaga. Italijani su odgovorili da ne mogu da dozvole prelaz, dok sledećeg dana ne dobiju odobrenje komande iz Gračaca. Međutim, mi nismo hteli da čekamo, nego su dve čete prošle pored Italijana u koloni po jedan

sa puškama na ramenima i pečenim ovcama na ražnju. Italijani nisu opalili ni metka, a pričali su da je iz planine prešlo preko pruge 500 gerilaca. Dugo su posle borci pričali kako Italijani nisu smeli ni da se jave.

Posle prelaska u bruvanjsku opštinu Otrićka, Zrmanjska i Popinjska četa su posele nove položaje radi sprečavanja prodora neprijatelja iz Gračaca prema Bruvnu. Ovi položaji su omogućivali udar u desni bok nadirućih snaga neprijatelja. Rastičevska četa i Cerovački vod ostali su na starim položajima u Velebitu. Odlazak Otrićke i Zrmanjske čete na nove položaje doveo je do odvajanja boraca od svojih kuća, što na njih ne samo da nije negativno delovalo, već su bili ponosni što im je, kao hrabrim i priznatim borcima, poveren važan zadatak. Na ovim položajima neprijatelj nije uz nemiravao naše snage, izuzev povremenom artiljerijskom vatrom.

Polovinom septembra Italijani su pomerili granicu svoje okupacione zone i pristupili okupaciji Like i dela Bosanske krajine. U tim krajevima oni su uspostavili svoju vlast. Kako na druge, tako je i na 9. i 10. gerilski odred ovaj poduhvat Italijana imao negativan uticaj, jer je prestala potreba da se drže položaji prema Gračacu, pa su borci tražili da se povrate svojim kućama. Komande odreda uvidele su da jača oportunizam, a sa njim četnički uticaj. Da bi nekako održali čete i olakšali njihovo aktiviranje, kao i da bi se onemogućilo da oružje dođe u četničke ruke, makar borci bili i kod kuća, komande odreda su ubedile borce Otrićke i Zrmanjske čete da oružje ostave na mestu gde je formiran 9. gerilski odred. Borci su pristali i puške su odnesene u Ljubinu poljanu, gde ih je čувalo nekoliko boraca. Međutim, većina ipak nije htela biti bez njih, pa su se posle nekoliko dana vratili i uzeli ih. Tako je brzo propao jedan dobar plan, pa je trebalo raditi sve iznova.

I Popinjska četa se po povlačenju sa položaja razišla kućama. Komandir čete Mićo Lukić sa tridesetak boraca i 3 puškomitrailjeza krenuo je prema Bihaću, gde su borci lapačkog sreza još vodili borbe sa ustašama. Zajedno sa Bosancima oni su domobrane i ustaše prisilili da se povuku na spoljnu odbranu Bihaća. Popinjcima je za odbranu

određen Ripački klanac, koji su zaposeli zajedno sa borcima iz Tiškovca; levo od njih su bili borci ličkih sela, a desno bosanskih. Ustaše i domobrani su izvršili žestok napad da bi probili partizanske položaje. Na odseku Popinjaca i Tiškovčana front nije probijen, jer je odbrana bila dobro organizovana, već na susednom. Ustaše su zašle iza leđa našim borcima, ubile komandira Lukića na osmatračnici, ali su borci, uz gubitke, ipak uspeli nekako da se probiju.

Posle ovog proboga ustaše i domobrani produžili su napad i stigli ispred sela Doljana i Dobrosela. Štab za Liku uputio je apel svim selima Like i Dalmacije da pošalju pomoć u ljudstvu i oružju. Na ovaj apel odazvao se velik broj boraca zrmanjske opštine i sela severne Dalmacije. Oni su pod komandom Milojka Čuka stigli na položaje kod Doljana i odmah stupili u borbu; neki su ostali do proterivanja neprijatelja u pravcu Bihaća, a neki su posudili puške nenaoružanim Doljančanima, koje su im vratili posle konsolidacije položaja. Posle završenih borbi borci iz Velike Popine i ostalih sela vratili su se svojim kućama. Ovim su Zrmanjci završili poslednje borbe sa ustašama. Sada je iznova trebalo organizovati borbu protiv okupatora, raskrinkati četnike i razbiti njihov uticaj, a i ponovo stvarati čvrste partizanske jedinice. Ti novi zadaci postavljali su se pred partijske aktiviste i najsvesnije borce.

Borbom su stvoreni uslovi za pojačan partijsko-politički rad. U borbi su se iskalili među omladincima novi kadrovi, koji su na sebe uzeli najteže zadatke i rešavali ih u vrlo teškim uslovima. Oni su posle povlačenja sa položaja postali nosioci linije naše Partije i uporni borci za stvaranje partizanskih jedinica koje su spremne da se bore protiv okupatora i njegovih slugu na svakom mestu. Taj rad je omogućio da se već u novembru 1941. na ovom terenu formira 2. četa bataljona „Marko Orešković”.

Vladimir MARIĆIĆ

ZAVLAKA U POČETKU USTANKA

Kolone vojnika vuku se blatnjavim seoskim putevima. Puške nose kao kolje na ramenu, prebačene preko leđa, ili se pak poštapaju njima. Vojnici raskopčani i znojni od dugog, napornog marša. Po koji njemački avion preleti vazduhom i uzbuduje svojim zvukom čitava sela. Neće biti dobro, govore stariji ljudi.

Bio sam tada sretan što imam karabin i 100 metaka, dvije bombe i ako nisam znao rukovati tim oružjem. Nisam služio vojsku, ali sam volio oružje. Karabin sam nabavio odmah u rasulu stare vojske, to mi je bila davna želja. Nisam ga ja šam imao tada, bilo ih je dosta u selu. Nikad selo Zavlaka nije ostalo bez oružja. Badava su žandarmi upadali noću nekoliko puta, ali oružje nisu pronašli — odlazili su praznih ruku. U selu se tih dana sakupilo 8 karabina, 1 puškomitrailjez „brno”, 2000 metaka, 15 bombi, 10 lovačkih pušaka, 5 pištolja, 7 kubura. Zavlaka se naoružala. U selu je bilo 25 mladića spremnih za borbu, kao i 15 starijih drugova, tako da smo mogli formirati dobro naoružan vod. Što je bilo najvažnije, bili smo složni, jedinstveni kao jedan, raspoloženi za borbu. Za to jedinstvo, kao i za oružje, znalo se u celoj opštini Srb. Radi toga su nas prozvali „mala Moskva”.

Organizatori ustanka odmah su uspostavili tješnje kontakte s nama. Bili su to: Đoko Jovanić, đak, Milan Tankosić, radnik, braća Vojo i Dušan Mileusnić, Danić Damjanović i drugi. Puno povjerenje imali smo u njih, jer smo ih i ranije poznavali kao dobre, ugledne i odane

ljude. Nisu se ustručavali da nam povjere mnoge stvari koje se događaju i pripremaju za ustanak. Bili su to dani puni optimizma, ali ujedno predviđanja velikih borbi, napora i odricanja na što smo mi bili svi spremni. Svaki je govorio: bolje je junački poginuti, nego kukavički živjeti.

Tih aprilske dana čule su se svakakve vijesti, najviše porazne. Kažu, došle su na vlast ustaše. Mi nismo odmah shvatili što su oni i tko su, kakve namjere imaju. Ispočetka su bili mirni, nikog nisu dirali, a poslije par dana počeli su pretiti. Tražili su da se preda sve oružje i vojna oprema. Mi za to nismo htjeli ni čuti, jer tu naredbu ni ranije nismo poštivali niti izvršavali, a kamoli sada. Narod je postao plašljiv, pun nepovjerenja u novu vlast i mjere koje poduzima. Kuće nisu bile sigurno sklonište, te se počelo bježati iz njih. Šume i brda postajali su naša glavna baza, sklonište i mjesto gdje smo se počeli sastajati svakog dana sve više i više. Bogutovac, Šibar, Tavanak sad je naša kuća gdje smo se nalazili danju i noću. U tim zbjegovima diskutovalo se o svemu i svačemu. To je bilo pogodno mjesto gdje se govorilo o potrebi borbe protiv ustaša i okupatora za slobodu naroda.

Dolazile su glasine iz okolnih sela: da ustaše odvode poštene ljude, tuku, kolju i strijeljaju. Uvjerili smo se u tačnost tih vijesti. Dani i noći postali su dugi, niko nije radio na polju ni u kući. Sela su ostala pusta, tek po koja starića ili dijete pretrče preko dvorišta, uvijek spremni da pobegnu u obližnju šumu. Straže su već formirane i budno prate sa obližnjih brežuljaka da li će se ko od ustaša pojaviti u selu. Jednog dana u maju 1941. javiše da dolazi ustaška patrola u selo. Sve je ustalo na noge. Zauzeli smo prikrivene položaje, a svi koji su imali puške držali su na nišanu ustašku patrolu. Bilo je naređeno da se ne puca dok se ne vidi šta će ustaše raditi u selu. Ustaše su dobro znale gdje se nalaze i što u selu ima, zato nisu smjele nikoga dirati. I ja sam jednoga držao na nišanu cijelo vrijeme, ali naređenje za vatru nisam dobio. Sve se tog puta svršilo bez posljedica.

Drugi put su naišli kad im se nismo nadali i odvedoše dva mladića — Dušana i Nikolu Zorića. Nisu ih odmah tučli, ali kad su izašli iz sela svezali su ih i počeli tući. Mi

smo bili obaviješteni o tome i odmah smo uputili tri čovjeka sa karabinkama da ih preteknu u Gorici i da ih pobiju. Put je bio dalek, preko Bogutovca; oni su hitali koliko su god mogli, dotrčali su do ceste i postavili zasjedu. Čekaju, nema nikoga. Jedan od njih je preskočio cestu i otišao do čobana da se raspita da li su ustaše prošle ovuda i otjerale dva mladića.

— Jesu, malo prije prošli su ovuda, gone dva čovjeka svezane im ruke na leđima i eno tamo pod onim drvetom — mali upire prstom — tukli su ih. Jedan je jaukao i kukao. Kaže: „Ajme, majko moja!”, a jedan ustaša se prodra i kaže „Majku ti tvoju . . . neće ti više nitko pomoći”.

Patrola je otišla do tog drveta i našla krv na travi; pored ceste vidjeli su se tragovi kako su ih tukli i mučili. To su ispričali kad su se vratili u logor. Ovi mladići bili su prve žrtve ustaškog terora u selu Zavlaci. Toga dana vidjeli smo ih posljednji put. Odveli su ih u zatvor žandarmerijske stanice u Srbu, tukli su ih i mučili kako bi izdali koliko u selu ima oružja i ko je organizator ustanka. Treći dan svezane prebacili su ih kamionom na Kuk kod Donjeg Lapca, gdje su ih zvijerski poubijali sa još dvadesetak drugova i bacili u jamu. Taj slučaj kao i niz docnjih, ogorčio nas je i zaoštrio do krajnjih granica mržnju prema ustaškoj vlasti. Tih dana upijali smo svaku riječ drugova koji su govorili o borbi i pripremama za ustank.

* * *

Vrijeme nam se duljilo i nikad da dočekamo dan kad će se poći u boj za rušenje ustaške vlasti. Dok smo se pripremali, ustaše su nastavile sa hapšenjima, klanjima i paljenjima. Tako su 18. juna izvukle iz poštanskog automobila svećenika Spasu Lavrnju iz Suvaje, otjerale ga u obližnju šumu i ubile. Sutradan, 19. juna pohapsile su dvadesetak Srbljana, mještana, tukle ih i isprobadele bajonetima. Neke su od njih pustili, a neki su pobegli, dok su Dušana Ugricu i još nekoliko izvele u šumu Kuk

kod Lapca i nakon mučenja, zvjerski ih ubile i bacile u jamu. 30. juna su uhapsile Danu Batinicu, lugara u penziji i njegovog sina Dušana mučili ih i tukli. Nakon toga su Dušana pustili sveg isprebijanog, a oca ubili.

Dana 26. juna ustaše su na spavanju pohvatale 16 Kуновčana, Podurljajčana i Osrečana, vezali im ruke i noge žicom, a zatim sproveli u zatvor u Srbu gdje su ih tukli i mučili da bi ih poslije svega prebacili kamionom na Kuk gdje su ih pobili i bacili u jamu. Iz te grupe uspjeli su da pobegnu Vojislav Mileusnić, Petar Desnica i Simo Kalinić.

Selo Suvaju ustaše su zapalile 1. jula. U tom požaru izgorjelo je 25 kuća. Isti dan ustaše su ubile 300 žena, djece i muškaraca. Od toga 170 je bačeno u 3 jame, a ostali su spaljeni u kućama. Ovom prilikom ustaše su trudnoj ženi svećenika Spase Lavrnje, kojega su ranije ubili, rasporili trbuh i izvadili živo dijete koje su ubili. Djevojci Angelini Keči zaboli su nož u grudi, dok su Zorku Keču živu bacili u vatru. Od porodice Soke Keče zaklano je i ubijeno 12 osoba, među kojima 8 djece. Sutradan, 2. jula, ustaše su upale u selo Osretke, zapalile nekoliko kuća i štala i ubile Radu, Jovana, Simu, Iliju i Dušana Grbića, Stevana, Nikolu i Đordja Damjanovića, Dana Bokana, Jovana Zorića, Smilju Peić i Iliju Novakovića. Istog dana ustaše su upale u selo Kruškovača kod Srba i zaklale celu porodicu Davida Desnice od četiri člana, zatim ženu i služavku Milku Penić, Soku i Jovanku Rađenović i sina Nиколе Rađenovića.¹ Ustaše su u ovim pokoljima i ubistvima pljačkale sve što su našle i odnosile u ustaški stan u Srbu. Tih dana ustaše su došle iz Knina vozom i odvele stražare Jovana i Petra Bursaća iz Ličke Kaldrme i nakon strašnog mučenja ubile ih u Kninu, a potom bacile u vrbe nedaleko od grada.

Kako je krvoproljeće sve više uzimalo maha, tako je još više rastao revolt naroda i boraca koji su stajali kao jedan spremni za borbu na poziv KPJ.

* * *

¹ Zbornik dokumenata o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, izdanje Vojnoistorijskog instituta JNA, tom V, knjiga 1, strana 511.

Pošto su bile pokidane PTT veze to smo pred ustanak ostali bez štampe, a nismo niotkud mogli dobiti tačnih obavještenja što se dešava na frontovima. Uz to ustaške su vlasti izdale naredbu da se predaju svi radio-aparati, kako narod ne bi slušao vijesti raznih radio-stanica. Da bi se bar donekle znalo šta se dešava odlučeno je da se nabavi negdje radio-aparat na baterije. Pogodna prilika za to pružila se kad je jedna učiteljica iz Tiškovca nosila svoj radio-aparat da preda u Srb ustaškoj vlasti. Drugovi Boško i Petar Marić presreli su je na putu za Srb i uzeli joj aparat. Bio je to u one dane velik kapital za naš logor. Pošto smo morali štedeti baterije slušali smo samo vijesti radio-Moskve i Londona. Tako smo znali što se radi na drugim frontovima. Vijesti su umnožavane na pisaćoj mašini Vladimira Zorića i slate drugim logorima i zbjegovima. Često su kod nas slušali vijesti Đoko Jovanić, Milan Tankosić, Vojo i Dušan Mileusnić, Ilija Radačović, Petar Babić i drugi.

Vršene su i razne druge pripreme za ustankak. Kupovana je municija, puške, prikupljane bombe, eksploziv, vršen je popis boraca po desetinama, grupama, odredima i vodovima. Vršen je izbor komandira desetina i vodova. Drugovi su održavali stalnu vezu između logora — zbjegova okolnih sela. Bila je stalna veza sa drugovima iz Drvara i bližih mjesta na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Sjećam se dobro kad nam je Dušan Mileusnić pokazivao kartu gdje su logori — zbjegovi pojedinih sela, koliko imaju oružja, gdje je predviđeno da napadne koja naoružana grupa — mada se ja nisam razumio u kartu, ali sam bio uvjeren da je to sve istina i da smo mi jaki. Nas je bilo sedmoro braće, spremnih za borbu; bili smo naoružani, imali smo 3 karabina i 4 lovačke puške, a svi smo pošli u borbu na dan ustanka.

* * *

Što se dan ustanka približavao, narod je bio sve ogoreniji prema ustaškoj vlasti i okupatoru. Od starih ljudi najviše se isticao Milan Zorić (poginuo je drugog dana ustanka u napadu na žandarmerijsku stanicu Plavno), dobrovoljac iz prvog svjetskog rata, koji je prvi pošao u bor-

bu sa nama, iako je imao preko 50 godina i bio invalid bez jedne noge. Bilo je tih dana straha i defetizma, naročito kod nekih starijih ljudi i žena, ali to nije moglo uticati na narodni val koji je bio pokrenut i kao lavina je rušio sve što mu se preprečilo na putu. Glas KPJ je dopirao preko rijetkih članova i simpatizera. Narod je slušao svaku njihovu riječ i radio kako mu je rečeno.

Može se reći da je šteta što se rad Partije nije bolje osjećao još prije rata, jer je narod bio neraspoložen prema ondašnjoj vlasti. Rezultat toga neraspoloženja se video i u posljednjim izborima pred rat kada je 95% glasalo za takozvanu demokratsku stranku, a protiv režima i diktature Stojadinovića. U mjestima u dolini Une vladala je bijeda i siromaštvo, a broj radništva se povećao početkom građenja unske pruge Knin — Bihać 1937. god. Bilo je vrlo pogodno tlo za rad i stvaranje organizacija KPJ, ali na žalost toga nije bilo. To pominjem, jer sam i sam bio radnik — miner na toj pruzi a među tim radnicima, kojih je bilo oko 3000, nije bilo ni jednog člana Partije. Takav slab rad i nepostojanje čelije KPJ i SKOJ-a imalo je velikih posljedica u razvoju ustanka i vjerovatno je i to utjecalo na odvajanje nekih ljudi na stranu četnika. S druge strane aktivno su radile neke četničke glavešine zbog čega su i imali veći utjecaj na narod tako da su jedan dio ljudi iz Tiškovca, Vagana, Rastičeva, Strmice i Zrmanje povukli za sobom. Bilo je grešaka i kod nekih organizatora ustanka u borbi za ljudi i narod u tim selima.

* * *

Bila je nedjelja, 27. jula, lijep sunčan dan kada smo negdje oko 10 sati dobili naređenje (donio ga je Vojislav Mileusnić) da porušimo prugu Knin — Drvar i na taj način spriječimo dolazak ustaša iz Knina u pomoć već opkoljenom Drvaru. Mi smo već bili obaviješteni da je Drvar napadnut noću 26/27. jula i da je ustanak tamo već počeo. Čuli su se pucnjevi i rafali na sve strane i mi pritežemo opasače, fišeklike, pritom rančeve i svaki je prigrlio svoj karabin ili lovačku pušku. Ponosio se svaki koji je imao karabin na ramenu. Kolona se spontano oformila i pošli

smo u selo Kaldrmu gdje nas je dočekala isto takova grupa naoružanih ljudi. Odatle smo se uputili ka pruzi i maloj željezničkoj stanici gdje je bilo par magacina u kojima je bilo dosta čuskija, lopata, čekića i nešto eksploziva, štapića i kapsula. Otvorili smo magacine i uzeli ono što nam je trebalo za rušenje pruge. Tu se okupila velika masa ljudi, ali smo od oružja imali svega 18 pušaka i jedan puškomitraljez (nosio ga je Miloš Zorić, poginuo je 1943. godine na Otešu kod Gospića), 20 bombi i nešto oko 2000 metaka. Nenaoružani ljudi su nosili čuskije i pijuke za rušenje pruge. Neki su nosili sjekire, rogulje, pištolje i kubure.

Odmah smo krenuli prugom u pravcu sela Tiškovca na Kuk, kod kuća Bauka. Primijetili smo voz koji je išao iz pravca Knina u pomoć opkoljenom Drvaru. Komandiri grupe Jovo Bursać i Vlado Zorić rasporedili su ljude za borbu. Puškomitraljez je ostao na Kuku, odakle je imao najbolji pregled za dejstvo. Mirko i Đuro Bursać dobili su zadatku da miniraju željeznički most ispred kuća Bauka. Oni su bili vješti tome poslu, jer su oba bili rudarski radnici — mineri u Trepči. Baš zato što su bili smjeli i poznavali svoj posao brzo su ga i izvršili — voz je već prilazio samom mostu, svaka sekunda bila je odlučna. Grunula je snažna eksplozija, most je odleteo u vazduh, pruga je prekinuta, zadatku izvršen.

A, odmah tu ispred željezničkog mosta približava se voz, kloparaju točkovi, čuje se pisak lokomotive, strojovoda je primijetio da je most srušen. Ispred samog mosta zaustavio je lokomotivu. Ustaše i domobrani počeše iskakivati, a sa naše strane poče paljba. Miloš Zorić otvorio je vatru iz puškomitraljeza, što je bilo porazno za ustaše. To su bili prvi hici na relaciji od Drvara do Knina u dolini Butižnice. Počeo je dugo očekivani dan, pun nestrpljenja i neizvjesnosti. Nastala je gužva i iznenadenje kod neprijatelja, počelo se bježati, otvarati vatru, čuje se komanda, ali je niko ne sluša. Lokomotiva se povlači nazad, tuče je vatru iz puškomitraljeza i pušaka. Nastao je jauk i bježanje. Voz se uspio povući u jednu dragu, gdje se neprijatelj malo sredio, ukrcao u vagone i vratio nazad do stanice Tiškovac, a zatim koristeći našu neaktivnost istog dana povukao za Knin.

Zbog nedostatka iskustva i nepovezanosti naših ustačkih grupa dogodilo se da je cijela kompozicija otišla za Knin skoro nedirnuta, a bila je prodrla 36 km kroz ustački rejon. Niko se nije dosjetio da poruši prugu i sprijeći povlačenje neprijatelja ka Kninu. Time smo propustili da, osim moralnog efekta, dođemo i do znatne količine neophodnog oružja i municije.

Bilo je i drugih slabosti. Nismo se blagovremeno obučavali u rukovanju oružjem i u osnovnim vojničkim radnjama, neophodnim za vođenje borbe, a spremali smo se na ustanak. Zbog ovoga se u borbi trošilo mnogo municije, rezultati su bili slabi, a žrtve koje smo davali na bojnom polju bile su velike. Ljudi su bili junaci, neustrašivi i odlučni, jurišali su u svakoj prilici.

U toku 27., 28. i 29. jula srušili smo oko 20 km „Šipadove“ pruge, 17 mostova i oko 300 telefonskih stubova. Time smo onesposobili prugu za saobraćaj za duže vreme.

Dana 28. jula napali smo Strmicu i oslobodili je, zaplijenivši nešto hrane, brašna, riže i masti, što nam je dobro došlo za ishranu ustanika. Sutradan, 29. jula, izvršen je napad na žandarmerijsku stanicu Plavno u kojoj je bilo oko desetak ustaša. Ustaše su poubijane, a zaplijenjeno je dosta oružja, municije i opreme: 240 pušaka (od toga 80 lovačkih), 2 sanduka municije i 2 sanduka bombi i ostale opreme. Sve to oružje podijeljeno je drugovima u Plavnu i nekim ljudima iz Kaldrme, Zavlake i Tiškovca koji ga nisu imali. I dok su ujedinjeni Ličani, Bosanci i Dalmatinci vodili borbe oko Knina, dotle su Srbljani, Kunovčani i Podurljajčani, pod komandom Đoke Jovanića, zauzeli Srb, zaposjeli Srbski klanac i iz zasjede sačekali kamion ustaša i savladali ih. I na Brežinama, Bruvnu, Gračacu, Donjem Lapcu, Nebljusima planule su 27. jula ustaničke puške, poubijano je dosta ustaša, zapaljeno više kamiona, zauzete žandarmerijske stanice, potrgane TT linije, srušeni mostovi, zaprečene ceste i ceo saobraćaj paraliziran tako da su ustanici postali gospodari situacije na ovom području. Zavjorile su se crvene zastave i oživjela sela. Počeo je da se rada novi život.

Damjan ZORIĆ